ISTORIA ROMÂNILOR

Vlad Țepeș

Ştefan cel Mare

ISTORIA ROMÂNILOR DIN DACIA TRAIANĂ

DE

A. D. XENOPOL

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IAŞI, MEMBRU ACADEMIEI ROMÂNE. MEMBRU TITULAR AL INSTITUTULUI DIN FRANŢA.

EDIŢIA III-a, revăzută de autor
îngrijită şi ţinută la curent de

I. VLĂDESCU

DOCENT DE ISTORIA ROMÂNILOR LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREŞTI

„Nu sunt vremile sub cârma omului,
ci bietul om sub vremi".
MIRON COSTIN.

VOLUMUL IV

EPOCA LUI ŞTEFAN CEL MARE
1457—1546

EDITURA «CARTEA ROMÂNEASCĂ», BUCUREŞTI

16 086. — 927

Amintiri fratelui meu Filip
și surorii mele Maria

Sub titlul de Epoca lui Ştefan cel Mare am cuprins timpul luptelor celor mari ale Moldovei pentru păstrarea neatârnărei, lupte care sunt o vrednică urmare a celor susţinute de Muntenia sub Mircea cel Bătrân şi înaintaşii săi. Cum s'a frânt însă braţul ţărei dela sud, aşa s'a istovit de puteri şi acel al ţărei dela nord, aşa că ambele au căzut la sfârşit. Muntenia întâi, Moldova mai în urmă, sub atot biruitoarea spadă otomană.

CAPUL III

EPOCA LUI ȘTEFAN CEL MARE

1457—1546

I

VLAD ȚEPEȘ ȘI TINEREȚA LUI ȘTEFAN

1. ȘTEFAN OCUPĂ TRONUL MOLDOVENESC

Luptele cu Petru Aron. — Petru al III-lea Aron bătând și ucigând pe Bogdan al II-lea tatul lui Ștefan cel Mare, acesta scăpase în Muntenia unde găsise adăpost și ajutor la curtea lui Vlad Țepeș care domnià pe atunci în acea țară și care îi dădù mijlocul de a răzbunà moartea tatului său, alungând din scaun pe unchiul său Petru. Ureche ne spune anume, că „rădicatu-s'a dela Țara Muntenească Ștefan Vodă cu multă mulțime de oaste muntenească și din țară adunată și a intrat în Moldova și silind spre scaunul Sucevei i-a ieșit înnainte Petru Vodă Aron la sat la Doljești și s'au lovit în ziua de Joia mare, April în 12, și înfrânse Ștefan Vodă pe Aron Vodă; ci Aron Vodă nu se lăsă ci de iznoavă se bulucì al doilea rând și se lovì cu Ștefan la Orbic, și iarăși izbândì Ștefan Vodă și prinse pe Aron și'i tăià capul după ce a domnit doi ani" [1].

Ștefan cel Mare, punând mâna pe putere în Moldova, la *12 April 1457 în ziua de Joia mare* [2], el a putut să fie ajutat de *Vlad Țepeș* al Munteniei la urcarea sa pe tron, de oarece Vlad

[1] Ureche în *Letopisețe*, I, p. 117. Cf. Critica d-lui N. Popovici, *Chronique d'Ureche*, p. 37-38. Ureche arată greșit că Ștefan ar fi tăiat pe Petru Aron, după cum vom vedeà mai jos.

[2] Stabilirea anului urcărei lui Ștefan cel Mare în scaun înfățișază oare care greutăți. Vezi *Adaosul* la sfârșitul volumului acestuia.

domnià în Muntenia încă din 1456. In contra lui totuşi îndreptându-şi în curând armele, vom vedeà că Ştefan cel Mare adaoge, pe lângă nerecunoştinţa, şi greşala cea mai mare politică a întregei sale vieţi, greşala făptuită în iuţala tinereţei şi pe care o plăti în urmă cu cele mai grele încercări.

Petru Aron fugind în Polonia căreia tocmai în anul de mai înnainte, îi făcuse acel jurământ prin care supuneà toate puterile vii ale poporului moldovan supremaţiei polone, regele Cazimir al IV-lea crezù de cuviinţă să ajute fostului său vasal, neputând cunoaşte scopurile lui Ştefan. Domnul Moldovei pustiază atunci Pocuţia, iar Polonia fiind încurcată în războiu cu ordinul Teutonic se arătă plecată a recunoaşte pe Ştefan de domn, ceea ce conveniă şi lui Ştefan care aveà nevoie de a'şi asigurà tronul său de curând dobândit. Se face deci o împăcare între regele Poloniei şi Ştefan al Moldovei, acesta făgăduind regelui a'i recunoaşte suzeranitatea, încât regele nu mai aveà nici un interes a'l scoate pe Ştefan; ba din contră lăsându'l în scaun, însă adăpostind pe Petru Aron în Polonia, trebuià să mănţină pe Ştefan în ascultare, prin teama unui concurent periculos, politică pe care am văzut'o pusă şi mai înnainte în lucrare de regii Poloniei faţă cu Moldova. Prin actul de împăcare încheiat în 1459, se hotăreşte ca Ştefan să recunoască supremaţia craiului polon, iar regele să nu învoiască lui Petru Aron, a se apropià mai mult de hotarele Moldovei decât până la Smotriţ. Prin actul de închinare, Ştefan făgăduià regelui de a nu se îndreptà către alte părţi, nici a avea pe alt cineva de domn, ci a sluji numai regelui şi regatului polon, şi când va fi de nevoie, a'i da ajutor contra păgânilor, iar regele să'l încunjure cu favoarea sa şi să'l apere ca pe supusul său, după obiceiul cel vechiu [3]. In 1462 se reînnoeşte tratatul între Ştefan şi Cazimir prin care reînnoire între altele se îndatorează Ştefan a nu răpi la el nici o parte de pământ (se înţelege din Polonia) şi a declarà de fără putere toate actele şi dresele care ar puteà aduce vreo daună regelui polon — o renunţare indirectă la stăpânirea Pocuţiei [4].

Astfel începeà şi Ştefan cel Mare cariera lui politică, prin recunoaşterea supremaţiei polone, necesitate neînlăturabilă pentru acele timpuri. Ce era să se desvolte din aceste mici şi obişnuite începuturi, se puteà cunoaşte tot atât de puţin ca şi forma şi mărimea arborelui viitor din odrasla ce răsare din pământ. Şi cu toate acestea atâta se puteà prevedeà chiar din primele ei zile, că domnia lui Ştefan va fi războinică, căci spune Ureche că: „Ştefan Vodă gătindu-se de mari lucruri să facă, nu cerca

---

[3] Doghiel, I, p. 602. Reprodus în Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 126, şi în I. Bogdan *Documentele lui Ştefan cel Mare*, 1913, II, p. 266-269. Asupra atacului Pocuţiei vezi citatele în Nistor, *Die Moldauischen Ansprüche auf Pokutien*, 1910, p 65.

[4] Vezi citatele în I. Nistor, *l. c.* in nota precedentă, p 46.

să aşeze ţara, ci de războae se găti, împărţind oştirei sale steaguri şi punând peste ea hotnogi şi căpitani, care toate cu noroc i-au venit"[5]. Această măsură nu displăceà unui timp războinic, unor oameni pentru care lupta crâncenă, necontenita şovăire între viaţă şi moarte, erà mai trebuincioasă decât paserilor aerul şi peştilor apa. Se vede că chiar în luptele cu Aron Vodă, Ştefan arătase semnele înnainte mergătoare ale strălucitei sale cariere militare. El bătuse în struna timpului şi ea dăduse un sunet armonios. Poporul moldovenesc îl primi cu braţele deschise. La locul numit *Direptate* se săvârşi alegerea lui. La întrebarea făcută de el însuşi, dacă vroesc Moldovenii să le fie domn, ţara adunată izbucni într'un lung strigăt de bucurie, din care se putură culege cuvintele: „In mulţi ani dela Dumnezeu să domneşti"[6].

Ştefan văzându-se stăpân peste Moldova s'a gândit întâiu a împăcà clasa boierească cu domnia lui, atrăgând boierii către el. Chiar în 1458, al doilea an al suirei lui în scaun, aşa de numeroşi se adunaseră boierii în jurul lui Ştefan, că nu'i mai puteà cuprinde pe toţi în documentele lui. Pe lângă Aron mai rămăseseră numai cinci credincioşi, dintre care însă unul mare şi însemnat, logofătul Mihail, marele învârtitor de treburi al acelor timpuri, acel care fusese trimis de Petru Aron să stăruiască la Turci pentru iertarea tributului cerut. Acest boier este trimis tot de Aron, înnaintea împăcărei lui Ştefan cu Polonii, în „Basarabia" (Muntenia) împreună cu un nobil polon, Muzilo de Buczacz, desigur pentru a pune la cale o uneltire contra domnului Moldovei, urzită împreună cu Polonia, după cum se vede lucrul din un sinet dat de Muzilo logofătului Mihail pentru o sumă de bani împrumutată dela el „când mergeam împreună călări în Basarabia". Că această călătorie a lui Mihail fusese făcută împotriva intereselor lui Ştefan, se vede de pe aceea că Mihail, nu se întoarce din Basarabia în Moldova, ci trece în Polonia, de unde în zadar se încearcă Ştefan a'l readuce în ţară, spunându'i în salv-conductul ce'i eliberează în anul 1460, că „de lucrurile ce trebue uitate şi care se vor fi întâmplat în Basarabia sau ori unde în altă parte, de acele lucruri şi de orice alte duşmănii nu ne vom mai aduce aminte în vecii vecilor". Se vede, însă că logofătul Mihail se ştieà prea vinovat faţă de Ştefan de oare ce el nu dă urmare chemărei, ci rămâne în Polonia, cum o dovedeşte un alt salv-conduct eliberat lui de Ştefan mult mai târziu, tocmai în 1478. In acest nou salv-conduct, Ştefan res-

---

[5] Ureche, in *Letopiseţe*, I, p. 118.

[6] Ureche, *Ibidem*. Ed critică a lui Popovici, p. 38.

tituie lui Mihail deocamdată satele lui de pe Siret şi îi făgădueşte a'i înnapoià şi celelalte, dacă va fi credincios [7].

Petru Aron însă nu se puteà împăcà cu feliul adăpostirei încuviinţate lui de curtea polonă şi care sămănà mai mult a închisoare. El fugì deci din Polonia în Ungaria care'l sprijinise în mai multe rânduri în domniile sale anterioare. Ştefan simţând de adăpostirea lui în Ardeal, înfruntă şi mânia regelui unguresc, precum nu se temuse de fulgerile polone şi pătrunde în Transilvania, vroind să siliască pe voevodul acestei ţări, Sebastian de Rogzon [8], de frica năvălirei, a predà pe rivalul său în mâinile sale. Matei Corvin (1457—1490) regele Ungariei, fiind tocmai pe atunci ocupat cu Boemia şi ameninţat de Turci, nu putù să'l întâmpine, încât ne având cine să i se împrotiviască, după multă pradă ce au făcut, „s'au întors înnapoi fără nici o sminteală", însă şi fără a pune mâna pe duşmanul său". Expediţia s'a întâmplat în anul 1461 [9].

Matei auzind de năvălirea lui Ştefan în Ardeal, se hotăreşte să dee un sprijin mai activ pretendentului Petru, şi trimite în anul 1462 o scrisoare voevodului Transilvaniei, în care îi spune: „Am auzit că Petru voevodul Moldovei este la voi, de unde noi, din oarecare pricini binecuvântate, am dorì a'l aveà în palatul nostru. Cerem dar dela voi şi vă rugăm să'l trimiteţi pe numitul Petru cât mai curând la noi. Aceasta vă va fi şi vouă de favoare şi lui de folos" [10]. Totuşi Matei nu poate da urmare gândului său de răzbunare contra domnului Moldovei, decât mai târziu, în 1467, fiind până atunci ocupat cu regularea daraverilor boeme.

Ştefan, înduşmănindu-se cu Ungurii, trebuià să restrângă încă legăturile cu Polonii, spre a găsì la vreme de nevoie ajutorul trebuincios. El face deci în 1462 un act de închinare către regele polon, legându-se a nu recunoaşte alt stăpân decât pe regele

[7] N. Iorga, *Ştefan cel Mare*, p. 71. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 271. Sinetul lui Muzilo din Aprilie 1461. Ulianitzki, *Materială* II, p. 98. Salv-conductul întâi din 1460 Iunie 12 în Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 269; salv-conductul al doilea din 1468 şi cel al treilea din 1470, Bogdan, *l. c.*, p. 305 şi 349; cf. N. Iorga, *Ştefan cel Mare*, p. 71. Observăm că sinetul care trebue să fie anterior salv-conductului întâi, de oare ce acest pomeneşte de cele petrecute în Basarabia, este de sigur rău datat din 1461, adică posterior salv-conductului care e din 1460. Se poate încă ca sinetul care, după cuprinderea lui a fost dat în timpul călătoriei, dar este datat din Sneatin, să fi fost scris după întoarcerea lui Mihai şi a lui Muzilo, în Polonia, şi poate deci să fi fost dat chiar după salv-conductul lui Ştefan din 1460.

[8] Numele voevodului Ardealului a fost aflat de mine într'un document din Biblioteca din Pesta, *Manuscrisele lui Pray*, vol. XIV, p. 20. Erà voevod acelei ţări încă din 1453. Ibidem, *Manuscr. Kopriniane*, I, p. 111.

[9] Ureche, în *Letopiseţe*, p. 121. Data este indicată de *Cron. putneană*. *Arh. ist.*, III, p. 6.

[10] *Epistolae Mathiae regis*, Cassoviae, 1764, ap. Picot, *Chronique d'Ureche*, p. 92.

polon, a'i păstrà nestrămutată credinţă, a'i apără cinstea şi interesele, a nu se amestecà în duşmăniile contra lui, ci dimpotrivă a'i da de ştire despre ele, a-i stà personal în ajutor contra tuturor duşmanilor, şi altele de acelaşi fel. Se mai îndatoreşte Ştefan către demnitarii poloni trimişi de rege şi anume Stanislav din Leopol, Muzilo din Cameniţa şi notarul regelui, kneazul Ioan Lanca, a nu slobozì pe fiul hanului tătăresc pe care Ştefan îl aveà în prinsoare, nici Litvanilor, nici Basarabenilor, (Muntenilor), nici Turcilor, nici Ungurilor, ci numai regelui polon. Tot în acea zi jură şi Mitropolitul Teoctist şi boierii lui Ştefan credinţă Polonilor şi de a reţine pe domnul lor dela vreun act de duşmănie contra regelui Cazimir" [11].

Chilia. — De abià se întorsese Ştefan din expediţia lui în Ardeal şi îl vedem că atacă Chilia, cetate ce se aflà pe atunci în stăpânirea Munteniei unită cu acea a Ungariei.

Această cetate trecuse în decursul timpului, dela întemeierea principatelor în coace, în mai multe rânduri dela o ţară la alta. Aşa pe timpul lui Mircea, ea erà fără îndoială în stăpânirea Muntenilor, deoarece Mircea se întitulează domn al ambelor laturi ale Dunărei, până la marea cea Mare. Pe timpul lui Alexandru cel Bun ea este a Moldovei, probabil în urma unei cesiuni voluntare din partea lui Mircea către proteguitul său Alexandru care fusese pus de el în scaunul Moldovei; căci am văzut că în tratatul dela Lublau, prin care regii Ungariei şi ai Poloniei plănuiau împărţirea Moldovei, se vorbeşte de Chilia ca de o cetate moldovenească ce erà să vină în partea Moldovei atribuită lui Sigismund. Chilia rămâne de aici în stăpânirea Moldovei până la Petru al III-lea care în anul 1448, pentru a mulţămì Ungurilor despre sprijinul dat întru căpătarea domniei, dă cetatea lui Ioan Corvin de Huniade, care o trece la rândul său către Dan al III-lea domnul Munteniei, înruditul şi proteguitul lui [12]. Stăpânirea lui Vlad Ţepeş asupra Chiliei erà deci dreaptă. Se vede însă că Ştefan cel Mare, care considerase pe Petru Aron ca un uzurpator al tronului tatălui său, nu vroià să recunoască nici unul din actele sale ca legiuit făcute, şi deci cu atâta mai puţin înstrăinarea unei posesii a ţărei sale, mai ales că Ungurii cedând lui Dan stăpânirea Chiliei păstraseră în ea un fel de

[11] Doghiel, I. p. 603, reprodus în Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 692-699. La p. 694 cetim: „praeter dictum dominum nostrum Casimirum et sanctam coronam Poloniae alium dominum neque habebimus neque ei serviemus". Reprodus şi de Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 282-294.

[12] Mai sus, Vol. III, p. 92 (Mircea); p. 127, (Al. cel Bun); p. 139, (Petru al III-lea). Chalcocondila numeşte cetatea Chilia „τὸ Κέλιον πόλιν οὕτω καλουμένην τοῦ Βλάδου". (Ed. Bonn, p. 506). Insuşi Ştefan cel Mare prin un hrisov al său din 1460, indică că Chilia erà în afară de hotarele Moldovei. *Arh. ist.*, II, p. 174: „Leopolenii, ce vor merge la Brăila sau la Chilia după peste să plătească vamă la hotar în Bacău sau în Bârlad".

condominium cu drept de garnizoană. De aceea cronica putneană, spune că la atacul Chiliei în 22 Iunie 1462 au rănit la picior pe Ştefan Voevod *Ungurii* din Chilia" [13]. Vlad Ţepeş fiind cumnatul lui Matei Corvin, suferise şi el această supremaţie ungurească.

După cum se vede, Ştefan vroià să facă mai mult un act de duşmănie contra Ungariei, atacând Chilia. El însă nu se gândi să ţină samă că această lovitură, îndreptată în contra Ungurilor, atingeà mai ales pe Vlad Ţepeş care ar fi trebuit să'i fie aliat firesc în lupta contra Otomanilor.

Am vorbit mai sus de greşala pe care a înfăptuit-o Ştefan cel Mare atacând pe Vlad Ţepeş. Să vedem ce însemnează o greşală în politică. Uneori critica noastră poate să nu se loviască, necunoscându-se bine împrejurările care încunjurau fapta şi care o făceau să răsară în chip neapărat în calea oamenilor. Alte dăţi însă mintea sănătoasă şi raţiunea cea mai strânsă şi mai înţeleaptă sunt silite să recunoască o purtare greşită. Pentru ce s'a înfăptuit oare acea greşală? Desigur din cauza minţilor şi a caracterelor individuale ce se aflau pe atunci în fruntea trebilor; încât chestia greşalei se preface în acea a personalităţilor omeneşti aduse de împrejurări la conducerea soartei popoarelor. Dacă cutare individualitate nu ar fi văzut rău lucrurile şi nu ar fi ales rău mijloacele, greşala nu s'ar fi întâmplat şi organismul politic nu ar fi trecut prin primejdie. Intrebarea greşelilor trebuie deci întoarsă pe alta, acea a urcărei cutăror personalităţi la conducerea Statelor, unită cu ţesătura lor sufletească particulară. Nici una nici alta din aceste împrejurări nu stau încă în voia oamenilor; nici aşezarea conducătorilor la cârma Statului, nici întocmirea originară a sufletului acestor conducători.

Aceste elemente sunt productul unor puteri ascunse şi suverane. Caracterele şi minţile sunt date de geneza individuală, iar venireà unor anumite persoane la cârma trebilor este opera evoluţiei care'şi alege ea, în ascunsa ei atotputernicie, elementele cu care făureşte istoria.

Greşelile comise în conducerea destinelor omeneşti sunt tot atât de fatale şi de neapărate ca şi faptele mari ce le atribuim cu tot aşa de puţină dreptate numai individualităţilor ce se împodobesc cu ele, când ele sunt totdeauna productul şi al împrejurărilor în care se mişcă desvoltarea.

Dar suntem odată deprinşi cu ideea că oamenii fac istoria şi de aceea să urmăm înainte cu raportarea binelui şi răului, intervenirei lor, cu toată povaţa înţeleaptă a minţei care ne învaţă să atribuim aceste împrejurări unor puteri mai presus de voinţa omenească.

---

[13] Bogdan, *Vechile Cronici ale Moldovei*, p. 224. Cf. Hasdeu, *Arh. ist.* III, p. 6.

Să cercetăm deci cine erà Vlad Ţepeş şi dacă Ştefan în adevăr comisese atacând Chilia, cum se zice, o mare greşală politică?

2. VLAD ŢEPEŞ DOMNUL MUNTENIEI 1456—1462

Cruzimile lui Vlad al II-lea Ţepeş. — Cu un an înnainte de a se urcà Ştefan al IV-lea pe tronul Moldovei, acel al Munteniei fusese ocupat de Vlad al II-lea, fiul lui Vlad I Dracul, anume în anul 1456 [14]. Că el erà fiul lui Dracul ne-o spune întâi Chalcocondila [15]; apoi se cunoaşte şi de pe aceea că Ţepeş la contimporani, purtà tot numele tatului său, de Dracul, acel de Ţepeş fiind o poreclă ce i se dădù mai târziu, după moartea lui, când amintirea cruzimilor sale înfieră memoria lui cu acel supranume. El şi-a dobândit urâta lui poreclă dela felul morţei cu care pedepsià pe acei osândiţi de el la pierderea vieţei, şi care erà tragerea în ţapă. De şi această pedeapsă barbară şi crudă erà foarte întrebuinţată în acele timpuri de cruzime şi de barbarie, totuşi nici unul din contimporanii săi nu o pusese în lucrare pe o scară atât de întinsă ca domnul Munteniei. Se înţelege dela sine că, pe lângă ţapă, el întrebuinţà şi toate celelalte iscodiri demonice prin care se trimeteà pe acele vremuri un om pe ceea lume.

Lucru caracteristic însă pentru starea psihologică a acestui domn crud, este că mai întotdeauna pedepsele sale erau însoţite de o trăsătură ironică, care ne arată figura lui Ţepeş cu atâta mai îngrozitoare, cu cât îl vedem glumind şi râzând în faţa celor mai cumplite schingiuiri. Pentru a enumărà numai unele din pedepsele pe cari le impuneà victimelor sale amintim pe următoarele:

Intr'un rând prinzând el nişte Turci, le ordonă să-şi scoată turbanele dinnaintea sa, ceeace Turcii refuzând, conform prescrierilor religiei lor, Ţepeş ordonă să li se prinză turbanele cu cuie de cap, spre a se ţineà mai bine. Un preot, necoborîndu-se

---

14 *Plattdeutsche Chronik* (contimpurană) în Engel, *Geschichte der Walachei* p. 76. Erà în tron în Aprilie 1456. Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 70. Comp. Hurm .Doc. XV, p. 44. Şirul istorici muntene se leagă cu cele expuse în Vol. III. p. 3 .

15 Chalcocondila, p. 499: „Βλάδον τὸν Δρακουλεω παῖδα". Un doc. din 1439 (*Arh. ist.*, I, 11, p. 85) enumeră ca fii ai lui Dracul pe *Mircea*, *Vlad* (al II-lea Ţepeş) şi *Radu cel Frumos*. Vlad Ţepeş este arătat pretutindene tot cu porecla tatălui său de *Dracula*. D. Nicolaescu, *Doc. slavo-rom.*, p. 3, aduce încă un doc. din 13 Aug. 1437 şi altul din 2 Aug. 1439 în care Vlad Dracul cel Bătrân aminteşte pe fiul său Vlad (Ţepeş). Insuş Ţepeş se dă drept fiul lui Dracul şi nepotul lui Mircea (cel Bătrân). I. Bogdan, *Documente şi Regeste*, p. 62. Numerotăm pe Vlad Ţepeş cu II, fiindcă nu identificăm numele Vladislav cu Vlad cu toate că în fond sunt acelaşi nume.

destul de iute de pe cal înnaintea lui, el pune să'l înţăpe cu cal cu tot. Ospătează într'un rând pe calicii din Târgoviştea „de sufletul morţilor", şi apoi dă foc casei în care ei mâncau, ucigându'i pe toţi; taie sinurile unor mame, vinovate de nu mai ştim ce crimă, şi pune să le ţintuiască în loc capetele copiilor lor; prohodeşte pe un boier Dan, de viu, înnainte de a-l trage în ţapă; pune şi jupoae de piele tălpile unor vinovaţi, le unge cu sare şi apoi pune caprele să le lingă, şi lucru mai îngrozitor din toate: după ce înţapă pe toţi Turcii lui Hamza paşa, întinde o masă între acei ce se luptau cu moartea în vârful furcilor, râde şi benchetueşte în aceea încunjurime înspăimântătoare, închinând pahare în sănătatea Turcilor înţăpaţi [16]

Asemenea raporturi de cruzimi înfiorătoare ar puteà fi puse numai pe sama închipuirei Saşilor care, având de răzbunat contra lui Vlad Ţepeş oarecare pedepse crude, după cum erà obiceiul în acele timpuri, ar fi vrut să-i ponegriască memoria [17]. Ele sunt întărite însă şi de alte izvoare, unele din ele expuse şi acele aceloraşi îndoieli, cum sunt scrisorile lui Dan celui scos din tronul Munteniei de către predecesorul lui Ţepeş, Vladislav, şi care Dan se purtà ca rival al lui Ţepeş prin Ardeal. In acele scrisori cetim că „Vlad îşi arătà turbarea necredinţei lui cu cruzime şi nu se mulţumià numai cu răpirea bunurilor, dar şi ucideà pe acei negustori cu moarte cruntă şi mişelească, trăgându-i în ţapă". Adaoge Dan, în o a doua scrisoare, că a cântărit în gândul său urieşele ocări, nereîntocmitele daune, uciderile mişeleşti, ciuntirile şi închisorile cărora au fost supuşi bărbaţii cinstiţi şi prevăzători ai cetăţei Braşovului şi toată comunitatea lor, în fraţii, prietenii, consângenii, fiii şi membrii lor, de către nelegiuitul şi crudul tiran, Dracul, care se numeşte Vlad Voevod al părţilor transalpine, pentrucă aceşti oameni ţin cu noi (Dan)" [18].

Sunt însă şi izvoare mai vrednice de credinţă care adeveresc cruzimele lui Ţepeş. Aşa mai întâi istoricul Grec Chalcocondila

---

[16] Aceste şi multe altele sunt raportate de *Plattdeutsche Chronik* în Engel, *Gesch. der Walachei*, p. 76.

[17] Vlad Ţepeş năvălise asupra Saşilor din Transilvania încă din 1456, după cum o adevereşte un document din acel an al regelui Vladislav care spune: „Referente nobis fideli nostro Iohanne Corvin de Huniade (ce nu murise încă la data scrisoarei, a căreia indicţie lunară lipseşte), comite Bistriciensi, intelleximus qualiter illustris Wladislaus Woyvoda transalpinus dominia prius comitis Ioannis ac etiam certas villas nostras saxonicales concremasset et combussisset". (Colecţia Kemeny, în *Transilvania*, VI, 1873, p. 150). Se vede că Vlad Ţepeş vroise să răzbune contra lui Ioan Corvin o purtare neprietenoasă a acestuia. Mai sus, Vol. III, p. 10 i.

[18] Scrisorile lui Dan din 1459 Aprilie 2 şi 1460 Martie 2 în Hurm., *Doc.* XV, p. 51 şi 53, aceasta din urmă publicată de mai înnainte de N. Iorga în *Lucruri nouă despre Ţepeş* în *Conv. literare*, XXXV, 1901, p. 149.

și Papa Pius al II-lea (Aeneas Sylvius Picolomini) [19], și dacă aceștia raportă poate tot cele spuse de dușmanii lui Țepeș, apoi nu tot așa se poate spune de o descriere a cruzimilor săvârșite de Țepeș în Bosnia, unde fusese trimis cu o expediție de către Matei Corvin, după ce regele îl iertase din vina lui cea mare (scrisoarea trădătoare către sultanul) în 1476. Autorul descrierei rămâne înmărmurit de cruzimile lui Țepeș [20].

Aceste cruzimi aveau totuși o țintă politică, și în aceasta se deosebește Vlad Țepeș de monștrii ce stătuseră odinioară pe tronul împăraților romani. Muntenia anume, în tulburările încercate sub urmașii lui Mircea cel Bătrân, ajunsese în o deplină anarhie. Nici un principiu, nici o autoritate nu mai erau recunoscute și respectate. Boierii, împărțiți între partizile Dăneștilor și Drăculeștilor, se mâncau unii pe alții, iar hoții umpluseră țara, încât nimeni nu mai era sigur pe viața și averea sa. Politicește țara era căzută într'o adevărată prăpastie. Tributul fusese urcat la 10.000 de galbeni, și lucru mai cumplit, Muntenia trebuia să contribuie pe fiecare an cu 500 de copii la reînprospătarea ienicerilor. Această dureroasă rușine impusă țărei sale, Vlad Țepeș vroia să o înlăture cu ori ce preț. De și venit în tron cu ajutorul turcesc, el caută să mântuie țara lui de acest tribut de sânge. Dar pentru a putea înfrunta furia musulmană trebuia cel puțin ca în țara lui să domniască ordinea și liniștea, ca astfel numai un gând și o inimă să se scoale în contra păgânilor. Și în adevăr Vlad își ajunse scopul și încă cu destulă grabă. Turcii apropiindu-se de hotarele țărei, căzu în mâinile lor ca prins unul din ostașii lui Țepeș. Sultanul îl tratâ bine și îi ceru să destăinuiască unde s'ar afla domnul său. Ostașul refuză cu toate făgăduințele cele mai ademenitoare. Sultanul începu să'l îngrozască cu mari pedepse; izbuti însă tot atât de puțin. Porunci în sfârșit să'l ucidă; mărturisi însă sultanul că „dacă Vlad ar avea o puternică armată, nu mă îndoesc că în curând ar ajunge la o mare strălucire". Turcul admira în Vlad însușirea de a se face temut și ascultat de supușii săi, idealul ocârmuirei otomane. Mohamed aduse cu sine pe Radu cel Frumos, fratele lui Vlad; acesta propuse boierilor să părăsască pe domnul lor și să treacă la el; dar boierii refuzară aceasta de frica lui Țepeș. La atâta disciplină adusese el nobilimea cea pururea gata de gâlceavă și trădări. Cât despre talhari, ni s'a păstrat o anecdotă caracteristică. Un negustor străin venise într'un oraș din Muntenia. Trăgând la un birtaș, îi arătă îngrijirea despre o sumă mare de

[19] Chalcocondila, p. 500. Papa Pius al II-lea ap. Iorga, *Studii și doc.*, III, p. LXXIII.

[20] Doc. din 1476 ap. Iorga (*l. c.*, în nota 5), p. 155.

bani ce aveà la el. Birtaşul îi spuse: „pune-ţi punga în drum şi dacă mâni nu o vei găsì neatinsă, îţi plătesc eu paguba" [21].

Vlad Ţepeş venise, cum am spus, în domnie cu ajutor turcesc. Aceasta reiesă din scrisoarea lui Basarab cel Tânăr către Braşoveni, în care le spune, că nişte pribegi pe care îi adăpostiau ei, fuseseră pricinuitorii tuturor relelor; între altele că „acei pribegi aduseseră pe Vlad Voevod împotriva lui Vladislav Voevod şi l-au tăiat" [22]. Această jăluire nu ar fi putut-o face Basarab către Braşoveni, dacă Vlad Ţepeş ar fi venit cu pribegii dela ei. Este deci învederat că Vlad Ţepeş a fost pus de Turci în domnia Ţărei Româneşti, şi faptul că este însărcinat de Matei Corvin, curând după întronare, cu apărarea Saşilor de năvălirile turceşti, se explică prin aceea că Ungurii se siliau a'şi îmbunà îndată pe domnitorii puşi de duşmanii lor, ceea ce cu Vlad Ţepeş le izbuteşte chiar nu se poate mai bine.

După moartea lui Huniade în 11 August 1456, Vlad Ţepeş face în 7 Septembrie, un act de închinare către Ladislau regele Ungariei, în care act el spune, că „voeşte să urmeze politica lui Mircea cel Bătrân" şi a urmaşilor săi, pentru ca la caz de pericol din partea Turcilor să poată dobândì scăpare în Ungaria. Totuşi relaţiile acestea atât de bune par a se turburà pentru un moment. Anume Ladislau regele scrie în 16 Dec. 1456 Saşilor din Braşov, să dea ajutor lui Dan (III), fratele lui Vladislav, care Dan, dela detronarea lui în 1449, se găsià prin Transilvania, stăruind a recăpătà tronul, întru cât „necredinciosul Dracul Voevod care ne făgăduise atâtea lucruri pe când încă nu dobândise domnia, acuma, după ce a pus mâna pe ea, a făcut multe rele în părţile acelea" [23]. Aceste pricini de nemulţumiri trecătoare cu purtarea lui Ţepeş îşi au cauza lor în neînţelegerile dintre Ţepeş şi Saşii transilvăneni, pe cari firea cea cruntă şi pornită a domnului îi făceà să le plătiască prea scump.

Saşii adăpostiau la ei nu numai pe detronatul Dan, dar încă şi pe un alt competitor la tronul Munteniei, pe Vlad Călugărul, în contra căruia Vlad Ţepeş se plânge în o scrisoare către Săbieni, la începutul chiar al domniei lui.

Dela un timp însă urmaşul lui Ladislau, Matei Corvin, convingându-se că Vlad Ţepeş umblă să o rupă cu tot dinadinsul cu Turcii şi că deci ar puteà aveà în el un sprijin puternic contra necredincioşilor, impune Saşilor tăcere. Prin o scrisoare din 1458, Saşii sunt ameninţaţi, că „în cazul când vor încercà ceva nou

[21] Chalcocondila, p. 512.

[22] I. Bogdan, *Doc. şi Regeste*, p. 90.

[23] Hurm., *Doc.*, XV, p. 46. Scrisoarea lui *Ladislau de Hunyad în I. Bogdan, Vlad Ţepeş* p. 10 şi *Doc. şi Regeste*, p. 67-70. (Doc. şi Reg. vorbeşte de actele vrăjmaşe ale lui Ţepeş).

împotriva Voevodului, noi nu'i vom ajutà nici ne vom interpune pentru a împăcà lucrurile".

Atât cruzimile lui Vlad Țepeș cât și apropierea lui de Unguri țintiau către un singur scop, mântuirea țărei din robia păgânului. De aceea când Mohamed cere lui Vlad tributul de bani și acel de copii, pe care predecesorii lui se îndatoriseră a'l dàTurcilor, Vlad răspunse solului turcesc, că tributul de bani este gata să'l dee, iar cel de copii nu. Sultanul trimite atunci pe un Grec, *Catabolinos*, în chip de sol la Vlad, împreună cu *Hamza pașa* din Vidin, pe care'l însărcinează să pună, prin surprindere mâna pe Vlad sau să'l determine să vină la poartă. Vlad însă prinde întregul corp de oștire a lui Hamza, împreună cu acest pașă însuși și grecul Catabolinos și'i înțapă pe toți, înfigând, spre batjocură, pe Hamza pașa într'o țapă mai înnaltă. După aceea trece Dunărea și pustiază cumplit provinciile turcești.

Cum stau dovezile faptelor aduse până acì? Ele sunt conținute în istoricul bizantin Chalcocondila" [24], precum și în câțiva cronicari turci : Neschri, Idriz și Ali, consultați de Hammer[25], cari cronicari dau acel turcesc al Grecului renegat, Catabolinos, sub numele de Iunis Bey. Se aruncă o bănueală asupra raporturilor istoricilor greci, de oare ce ar fi făcute din auzite [26]. Dar oare multe fapte amintite în izvoare sunt date numai de marturi oculari? Și cele auzite trebue crezute, când împrejurările ne impun aceasta. Trebue să observăm că istoricii greci nu raportează fapte petrecute numai în depărtata Muntenie și fără legătură cu interesele Statului și ale orașului în care trăiau, Constantinopole : ci de acele ce trebuiau să intereseze pe Turci și pe Greci, deoarece Catabolinos erà Grec ; și soarta lui nu puteà să lese nepăsători pe compatrioții lui care țineau condeiul. Apoi spusele istoricilor greci sunt întărite de ale cronicarilor turci. Dar nu avem numai atâta. Secretarul dogelui de Veneția la Buda, pe lângă regele Matei Corvin *Petrus de Thomasiis*, spune, „că l'a chemat domnul rege și l'a pus să cetiască câteva scrisori primite dela un ambasador al său de lângă Dragulla (Dracul, adecă Țepeș) voevodul transalpin din Valahia, prin care îl înștiințează despre daunele și cruzimele făcute de acest voevod contra Turcilor, și despre numărul de Turci și Bulgari morți, pe *cari i-a văzut după numărul capetelor înfățișate*, afară de acei ce au fost arși în locurile acele". Scrisoarea lui de Thomasiis întărește pustiirea provinciilor turcești arătate de istoricii greci. Există apoi o scrisoare a lui Vlad Țepeș însuși, din 11 Ianuarie 1462, către regele Matei Corvin, prin care cere ajutor contra Turcilor „care veniau asupra Țărei Românești, fiindcă el, voevodul,

---

[24] Chalcocondila, p. 501-502.

[25] *Histoire de l'Empire ottoman*, trad. franceză, I. p. 272-273.

[26] Conduratu. Relațiunile Țării Românești cu Ungaria.

nu voià să rupă legăturile cele strânse cu Ungurii, nici să părăsească ideea de a luà în căsătorie pe o rudă a lui Corvin; că el (Ţepeş) neprimind condiţiile arătate, Sultanul a trimis pe Beglerbegul Nicopolei, Hamza să'l prindă cu orice mijloc, şi să'l ducă la Constantinopole. Beiul n'a izbutit; iar el (Ţepeş), a năvălit în Bulgaria şi a prădat'o dealungul Dunărei dela gurile ei şi până la Zimnicea. 23.809 de oameni au pierit, afară de 884 care au fost arşi în casele lor şi ale căror capete n'au putut fi înfăţişate".

Vlad se roagă de rege, să'i dee, dacă nu toată armata, cel puţin pe acea din Ardeal, şi din Secuime; dar să o trimită în curând, de Sf. Grigorie (12 Martie), căci Turcii fac numeroase pregătiri şi aduc corăbii din Galipoli şi Constantinopole, ca să treacă Dunărea" [27].

Nouă ni se pare că, după asemenea dovezi cari întăresc neizbutirea încercărei Turcilor de a prinde pe Vlad Ţepeş, spusele istoricilor greci nu mai pot fi bănuite. Cu toate însă că dovezile întăritoare nu confirmă şi cruzimile făcute de Ţepeş asupra Turcilor şi a Grecului, şi care sunt raportate de alte izvoare, şi aceste trebue numaidecât primite, fiind date timpurile acele de cruzime şi barbarie şi firea cumplitului domnitor, asupra căruia, nu fără temeiu, s'a năpustit povestea, pentru a face din el un monstru sângeros.

Lupta cu Mahomed al II-lea. Să vedem acuma, cum a ieşit expediţia sultanului Mahomed II, vestitul cuceritor al Constantinopolei, împotriva domnului Ţărei Româneşti, şi băgăm de samă că numai un mare duşman şi o mare primejdie puteà aduce pe însuşi sultanul în fruntea expediţiei. La oştirea cu mult mai numeroasă a Turcilor [28], Vlad Ţepeş nu puteà opune decât vreo 22.000 de oameni. După arătările lui de Thomasiis, domnul „se pusese să păzască malul; dar neputând susţinea aşa de mare năvală, s'a retras în cetăţi şi munţi, unde el poruncise încă de mai înainte să se adăpostească femeile şi copii, împreună cu multe provizii." Mai spune tot de Thomasiis că „oştirea lui Ţepeş erà alcătuită din ţărani, pe când acea a paşei erà din oameni

[27] Scrisoarea lui Petru de Thomasiis dela Martie 1462, în *Columna lui Traian*, 1883, p. 35. Scrisoarea lui Ţepeş copiată de d. N. Iorga din arhivele din Münich. Vezi Conduratu, *l. c.*, p. 154. Observăm chipul aproape identic de rostire al scrisorci ambasadorului lui Matei de lângă Ţepeş, dovadă că ştirile ce le dă regelui erau luate chiar din încunjurimea lui Ţepeş, după relaţiile primite de domn. Poate a asistat chiar la numărarea capetelor!

[28] Chalcocondila, p. 505, o socoteşte de sigur exagerat la 250.000 de oameni. Petru de Thomasiis (*Col. lui Traian, l. c.*) dă 60.000, din cari 25.000 de Ieniceri. Că oştirea erà numeroasă se vede de pe arătările istoricilor greci că numai plata întreprinzătorului trecerii peste Dunăre se urcă la 300.000 de galbeni. O numeroasă flotă aduceà proviziile şi trecând pe lângă Brăila pe care Chalcocondila o numeşte „oraşul cel mai însemnat al întregei Dacii" (*l. c.*), Turcii îi dau foc.

aleși și deprinși cu armele". Apoi cum adauge altă scrisoare a aceluiași ambasador venețian, „Vlad, pentru a'și înjghebà oștirea, chemase în ea până și copii dela 12 ani în sus". In sfârșit ajutorul unguresc nesosind, Vlad fu nevoit să lupte numai cu propriile lui puteri [29].

După relația unui martor de astă dată chiar ocular, un Ienicer sârb fugit din oștirea turcească, *Constantin Mihailovici de Ostrovița*, se vede că Vlad Țepeș nu se retrăsese, cum spune de Thomasiis, în cetățile din lăuntrul țărei, ci cercase împotri-

Mohamed al II-lea

vire chiar pe malurile Dunărei, și apoi se retrăsese în pădurile cele întinse cari se lățeau până aproape de matca fluviului. Fostul Ienicer descrie astfel desbărcarea Turcilor pe malul muntean: „Când înnoptă, ne puserăm în luntri, și ne lăsarăm în josul Dunărei, desbărcând pe malul opus, ceva mai sus de tabăra lui Vodă. Acolo așezând în jur tunurile, ne ocolirăm cu un șanț, ca să nu ne poată supărà călărimea, și iarăș întorcându-se dintr'ai

[29] Petru de Thomasiis, *l. c.*, p. 38: „perche i suoi sono populi et quelli del Bassa homini exercitati nelle arme". Altă scrisoare din 27 Mai 1462, *Mon. Hung. historica, acta extera*, IV, p. 142: „lui Dragula con tutti alli suoi di XII anni „Dice etiam, che el Valacho haveva mandato suxu a monti tute femine et puti et luy con tutti altri sai da XII anni in suxu se haveva a la guardia de le rive del Danubio" (Mon. Hung hist. acta extera IV p. 142) Matei Corvin ceruse ajutor dela papa pentru Țepeș. Katona, *Hist critica regum. Hung.*, XIV, p. 353.

noştri peste Dunăre, transportarăm şi pe ceilalţi ieniceri. Când toată pedestrimea fu astfel trecută, atunci înşirându-ne, înaintarăm încet, asupra oştirei lui Dracul, cu tunuri şi alte arme. Oprindu-ne, aşezarăm tunurile; însă până a ajunge la aceasta, duşmanul ne ucise vreo 300 de ieniceri. Mult se întristă sultanul, văzând de pe ţărmul opus bătălia cea mare şi neputându-ne veni în ajutor; se temeà foarte mult să nu'şi piardă toţi ienicerii; căci însuşi sultanul nu trecuse încă Dunărea. Văzându-ne măcelăriţi mereu. ne grăbirăm a respinge pe duşman, având pentru aceasta 120 de tunuri mici, din cari împuşcând neîncetat, îndepărtarăm armata lui Vodă. Apoi stăturăm pe loc, să ne asigurăm. După aceea sultanul făcù să treacă dincoace o altă òaste pedestră, numită Azapi; iar Dracul văzând că nu mai poate opri trecătoarea, se retrase dinaintea noastră. Atunci însuşi sultanul trecù Dunărea cu toată oastea, şi ne dădù 30.000 de zloţi, de aici intrarăm în Valahia după Dracul, al cărui frate mergeà înaintea noastră. Deşi domnul român aveà o oaste mică, şi cu toate că ne ţineam totdeauna cu multă pază şi că înaintam cu mare frică mânând nopţile prin şanţuri, totuşi nici aşa nu ne puturăm asigurà, încât într'o noapte, lovindu-ne Românii, măcelăriră oameni, cai, cămile, uciseră Turci, la 100.000 (!); iar când toţi Turcii goniţi de duşman alergau îndărăt, noi Ienicerii îi respingeam şi îi ucideam, pentru a nu ne pierde din cauza lor. In acest mod, mari daune suferi sultanul. A doua zi prinseră Turcii vreo câteva sute de Români, pe care sultanul porunci să'i despice. Văzând puterea Turcilor, Românii părăsiră pe Dracul şi se alipiră de fratele său. Dracul fugi în Ungaria la Matei Corvin care, pentru relele lui fapte, îl aruncă în închisoare. Incredinţând ţara fratelui lui Dracul, Mahomed se retrase" [30]. Trecerea Dunării se făcuse în zilele de 14 şi 15 Iunie 1462 [31]. Chalcocondila mai aduce încă ştirea, că înnaintea atacului de noapte, Vlad spionase în persoană poziţia duşmanilor. Vlad atacă pe Turci în întuneric, cunoscând obiceiul lor de a nu se mişcà noaptea din loc. Vlad vroià să lovească cortul sultanului, dar greşind, nimeri pe acel al unui paşă.

După arătarea ienicerului sârb, s'ar păreà că, cu tot atacul cel foarte primejdios pentru Turci făcut de Ţepeş într'o noapte, Sultanul ar fi ieşit învingător, şi lucrul pare a fi întărit prin faptul că, după expediţia turcească, găsim pe Radu cel Frumos, înlocuind pe Vlad Ţepeş în scaunul Ţărei Româneşti, iar pe Vlad Ţepeş fugind în Ungaria.

[30] Ienicerul de Ostrovìţa fugit dela Turci, intră în slujba lui Matei Corvin şi redeveni creştin. El povesteşte întâmplările expediţiei la care luase parte. Această povestire fu culeasă de un contimporan şi păstrată până astăzi. Ea a fost reprodusă de B. P. Hasdeu în *Arh. ist.*, I, 2, p. 8.

[31] Scrisoare veneţiană din 28 Iunie 1462, în *Mon. Hung. historica, Acta extera*, IV, p. 156.

Cu toate acestea mai multe izvoare contimporane din cele mai vrednice de credinţă vin să arate lucrurile sub o cu totul altă lumină. Aşà mai întâiu nişte cronici veneţiene publicate de curând, arată, una din ele, că „Turcii plecaţi împotriva lui Dracula în Valahia au fost bătuţi şi fugăriţi"; alta că „Turcul a trecut în Valachia întru sprijinirea fratelui Domnitorului Vracula (sic), care frate stăteà adăpostit în palatul său; dar că ducându'şi oştirea în acea ţară, a găsit pe domnitorul Vracula care i s'a opus cu o puternică armată şi l'a bătut cumplit, şi văzând că nu poate izbuti în scopul său, a trecut în Romania" A treia cronică, Annale Venete ale lui *Ştefan Magnul* adaogă la acelaş an, 1462, că: „Mahomed a trimis o puternică armată în Valahia; dar sculându-se Valahii împotriva ei, a fost bătută; că au fost măcelăriţi 30—40.000 de Turci şi a fost prins de Valahi un nepot al Valahului care părăsise lagărul lui şi se dusese la Turci, şi acesta fu înţepat" [32].

Cronicile ungureşti întăresc izbânda lui Ţepeş împotriva Turcilor. Aşà *Petancius* ne spune că „Dracul, cu puţini însă aleşi militari, atăcă pe Mahomed împăratul Turcilor (care pusese mâna pe Valahia cea Mare, şi se pregătià să ocupe pe cea mică) în timp de noapte, şi'l silì să apuce fuga către Dunăre, cu mare ruşine şi pierdere de oameni, şi să se retragă din Transalpina" [33]. Dintre istoricii bizantini, Chalcocondila, partizanul Turcilor, ascunde înfrângerea lor; Duca o mărturiseşte. El spune că „Turcii atacaţi în întuneric, se uciseră unii pe alţii; iar când se lumină de ziuă, Valahii ce pătrunseseră în lagărul lor, se retraseră. Tiranul ridicând atunci tabăra şi fugind cu ruşine, trecù Dunărea şi se întoarse la Adrianopole" [34].

Mai însemnate dintre toate aceste arătări ale cronicilor şi istoricilor timpului, cu toate că concordanţa spuselor lor, culese din izvoare atât de deosebite ca acele greceşti, veneţiene şi ungureşti, dă cel mai mare grad de crezare faptului arătat de toate în acelaş fel; mai importante, zicem, decât aceste cronici, sunt rapoartele însăşi ale agenţilor veneţieni răspândiţi prin deosebitele centre ale lumei răsăritene. Aşà raportul din 28 Iulie 1462 al lui *Balbi*, ambasadorul veneţian din Constantinopole, către Dogele, spune, că „trecând Sultanul în Valahia, găsì ţara deşartă de oameni pe cât şi de orice fel de provizii, fiind toţi locuitorii retraşi la munte şi la locuri tari. Turcii înaintau cu mare teamă şi băgare de seamă, ferindu-se de Vlad; dar nu se putură

---

[32] N. Iorga, *Acte şi Fragmente*, III, p. 39, 83-84 şi 86. Aceste cronici nu'mi erau cunoscute, când am scris despre Vlad Ţepeş, în ediţia I; dar ele sunt foarte puţin însemnate, faţă cu documentele cunoscute de mai înnainte şi pe cari m'am sprijinit eu.

[33] *Dissertatio de aggrediendo Turcos* în Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum*, I, p. 371.

[34] Duca, p. 345.

păzì până într'atâta, încât Valahii să nu le facă mari daune. Când Turcii se apropiară de munţi, Dracul cu aproape 30.000 de oameni atăcă lagărul în două rânduri, făcându-i mari daune, şi a doua oară dacă Turcii nu ar fi fost înştiinţaţi, se ţine drept sigur că le-ar fi produs o grozavă panică. Dintre Valahi pieriră 5.000, din Turci 15.000 ceea ce văzând Sultanul, ridică cu grabă lagărul şi trecù fluviul îndărăt şi ajunse în 11 a prezentei luni (Iulie) în Adrianopole. El lăsă la hotarul Valahiei pe fratele lui Dracul, cu oaste turcească, pentru a încurcà spiritele Valahilor, dacă ar voì să părăsească pe Dracul şi să se dee în partea celuilalt, Acuma se zice că 4.000 de Turci au fost prinşi şi puşi în ţapă" [35]. Acest raport este de o nespusă însemnătate, căci el reproduce ştiinţele oficiale sosite în Constantinopole de pe câmpul de războiu şi pe care ambasadorul veneţian erà în putinţă a le cunoaşte. Cum ne putem măcar închipuì că, dacă Mahomed ar fi izbutit a răpune pe Vlad şi a'l înlocuì cu Radu, ambasadorul Veneţiei din Constantinopole, omul cel mai de încredere al marei republici şi care erà ţinut a transmite signoriei veneţiene ştirile cele mai pozitive, cu deosebire asupra izbânzilor turceşti, ar fi schimbat un triumf în o înfrângere! Dacă este să nu luăm în băgare de samă asemenea mărturii, atunci să facem ca vestitul Englez care a aruncat în foc manuscriptul său despre Asirieni, fiindcă nu putuse descoperi adevărul asupra unei certe petrecute la piciorul turnului din Londra, unde erà închis.

Mai mult încă, două scrisori ale lui Alois Gabriel, rector veneţian din Candia, către Antonio Loredano, căpitan de Modena, întăresc ambele victoria cea desăvârşită a lui Vlad Ţepeş contra lui Mahomed al II-lea şi fuga acestuia din Ţara Românească. Anume scrisoarea întâi, din 3 August 1462, spune că, după o veste din Constantinopole, Sultanul ar fi suferit o gravă înfrângere în Valahia, şi toată armata lui s'ar fi înturnat în neorânduială [36]. A doua scrisoare, din 12 August 1462, conţine relaţia unui Albanez fugit dela Adrianopole, unde erà reţinut în sclavie. El spune că, „cu vreo două zile înnaintea fugei lui, Sultanul ajunsese la Adrianopole cu marea lui armată în neorânduială şi fără nici un semn de victorie, şi că se spuneà în Adrianopole, că Sultanul mergând adânc în lăuntrul Valahiei, duceà cu sine pe fratele domnitorului român, şi că apropiindu-se de un loc unde armata Românilor erà întărită prin o încunjurare de metereze, fù atacat într'o noapte de dânsa, şi că au murit din partea unde erà conăcit sultanul şi vizirul, din armata turcească, 30.000 de Arapi

[35] Balbi către dogele, 28 Iulie, *Mon. Hungariae historica*, *Acta extera* IV, p. 167,—168 Comp. şi Raynaldus, *Annales ecclesiastici*, I, p. 336.

[36] *Columna lui Traian*, 1883, p. 39: „Per littere de Candia de 31 del passato si dice esser stata grande la rotto del Turco et el simile esser gionta tutta la sua armata mal condicionata; el qual signor più che de passo era ritornato in Adrianopoli et licentiato tuto il exercito suo".

şi alte oştiri încă, în număr total de 50.000 de Turci. Văzând Sultanul că nu poate răpune pe domnul valah care erà apărat prin un şanţ încunjurat de mlaştine, şi temându-se şi de armata ungurească care venià spre a dà ajutor Românilor, se întoarse pe uscat şi cu o mare lipsă de hrană pentru armată şi caii ei, la Adrianopole, în neorânduială, cu toate că Turcii au făcut oare cari arătări de veselie, vroind a face să creadă pe supuşi, că Sultanul se întorceà biruitor"[87].

Dacă, în raportul lui Balbi, aveam adevărul îmbrăcat în mantia oficialităţii, în scrisoarea Albanezului avem reproducerea sinceră şi neprefăcută a părerei publice din oraşul în care Sultanul se întorsese; şi amândouă aceste ştiri, nesupuse la nici o îndoială, arată pe sultanul ca bătut. Mai ales silinţele de a pospăi înfrângerea suferită, prin încercări prefăcute de veselie, sunt caracteristice.

Mai aducem încă o scrisoare a guvernului din Caffa, în Crimeea, către regele polon, care scrisoare va fi folosită mai pe larg ceva mai jos, şi în care guvernul din Caffa vorbeşte de războiul *fericit* purtat de Vlad Ţepeş contra Turcilor.

Apoi când vedem că din Caffa până în Constantinopole, din Milano şi Veneţia până în Candia, toate izvoarele greceşti, polone, ungureşti, italiene, caffenze, vorbesc de izbânda lui Vlad contra Turcilor, ni se pare că nu putem face altceva decât să primim părerea că Sultanul Mahomed a fost bătut de Vlad Ţepeş, şi deci trebuie să căutăm aiurea pricina detronărei lui.

Nu ne putem însă împiedicà de a face câteva băgări de seamă asupra tendinţelor, aşà numite ştiinţifice, ale şcoalei istorice mai tinere. Această şcoală a întreprins să dărâme una câte una toate figurile mai mari ce au răsărit în trecutul nostru, precum şi ideile luate din acel trecut ce ne-au susţinut până

[87] *Ibidem*, p. 40-41: „El signor Turco, zorni otto avanti el fugir del dicto schiavo, era gionto in Adrianopoli cum copioso exercito mal in ordine, senza alcuna demostrationi de victoria et che la piu parte del dicto exercito, passato per la via de mare magiore, era venuto a piè, perche per el grandissimo manchamento hauto de victualie et aqua el forzo de soy cavalli de fame et sete crepono et quelli cavalli se pote sostegnir, sono menati a man cum grandissima difficultà. In Adrianopolli si diceva come el dicto signor, andato per longo camin dentro la Valachia meno con luy el fratello del signor valacho. Et aprosimando a certo luogo dove l'exercito de Vlachi era reducto in certa fortezza de paludi, una nocte fu assaltato per l'exercito de Vlachi. Et sono morti de la parte dove era accampato el Bassa et el Bazaro de l'exercito turcho XXX mila Axapi et altra zente per le summa de L. mila Turchi, in modo che vedendo il dicto signor turcho non haver modo de offender il dicto signor valacho, per esser reduto in locho forte circondato de palude, et dubitando de l,exercito de Hungari, el qual aspetava in s bsidio de Vlachi fece la volta de mar magior et cum grandissima incomodita de victualie per le exercito e cavalli loro, ritorno in Adrianopolli mal in ordine, come e dicto... licet i Turchi habino facto certa demonstratione de letitia, davano a sapere a soy subditi che'l suo signore era ritornato cum victoria".

acum. Vlad Ţepeş este un nebun şi un nevropat sângeros, ba încă şi un laş care a fugit înaintea Turcilor; Mihai Viteazul un cap de bandă, un condotier; aşezământul voevozilor din vechea organizare românească nu aveà nici o însemnătate politică; Românii au părăsit Dacia pe timpul Impăratului Aurelian, şi naţionalitatea lor s'a încliegat în vecinătatea Albanezilor; Fanarioţii au fost o epocă de propăşire pentru Români, şi aşà mai departe, tot apucături de a contrazice istoriografia timpurilor mai vechi, pe motiv că istoria nu trebuie să se închine de loc altui sfânt decât adevărului.

Şi noi suntem pe deplin înţeleşi cu principiul respectărei adevărului şi cu acel al nejertfirei lui cu nici un preţ, pentru interesul încălzirei simţimântului naţional [38]. Şi noi am dat, unul din cei dintâi, exemplul cum trebuie dărâmaţi idolii închinarilor falşe şi neîndreptăţite, când am susţinut în *Istoria Românilor* stăruinţa Dacilor sub stăpânirea romană şi, mai mult decât atâta, însemnătatea elementului slav pentru constituirea naţionalităţilor române; apoi dărâmarea lui Vasile Lupu, din închipuirea unui domn naţional, care introdusese limba română în biserică din iubirea pentru românism. Am îndrăznit apoi să merg chiar mai departe: să arăt relele urmări ale domniei lui Mihai Viteazul asupra ţăranilor munteni; că epoca fanariotă nu a fost mai bună, dar nici mult mai rea, decât cea anterioară românească; dar nu m'am făcut apologistul ei; că Tudor Vladimirescu, iarăşi o icoană căreia i se atribuià eliberarea României de Greci, nu a fost la început decât organul revoluţiei sociale îndreptate contra tuturor boierilor, fără deosebire de Români sau Greci, şi că numai după unirea lui cu partidul naţional al boierilor, a dat mişcărei lui o îndreptare naţională, ş. a. m. d.

Dar *est modus in rebus*. Dacă am respectat totdeauna mai mult adevărul decât iubirea de neam, n'am îndrăznit niciodată a sfâşià acest adevăr însuşi, când venià în slujba simţimântului, numai pentru dragul de a mă arătà mai straşnic, şi de teamă de a nu păreà cumva că susţin şi acuma tot ce a fost privit cândva ca întrebare patriotică. Nu am voit să imitez pe unii străini care au tocmai interesul de a dărâmà toate valorile româneşti, şi nu mi-a plăcut niciodată să fiu citat de Unguri, de Slavi şi de Greci ca autoritate *românească* pentru sprijinirea lor.

Şi eu cred că în această cumpenire a adevărului, aşa ca pretextul lui, ipercritica, să nu depăşească fără nevoie hotarele simţimântului, stă adevărata concepţie a istoriei. Când întâlnim ceva care sau ridică pe poporul nostru, sau loveşte în el, în interesele lui, să cercetăm faptele cu cea mai stăruitoare luare

[38] In privinţa aceasta am scris un capitol întreg în *Principiile fundamentale ale Istoriei*, 1900, Cap. III. *Păreri greşite asupra scopului istoriei*. Comp. A. D. Xenopol, *Théorie de l'Histoire*, Paris, 1908, p. 138.

aminte, și numai acolo unde adevărul reiese strălucitor și neînduplecat din izvoarele timpului, acolo să îngăduim ca părerea noastră, expunându-l, să loviască în iubirea ce ne leagă de neamul de care ne ținem; dar când lucrul este în îndoială, este prea firesc să sprijinim părerea favorabilă intereselor românești, știind bine că se vor găsì totdeauna destui străini care să apere interesele potrivnice; căci atunci când, după toate regulele criticei istorice, adevărul vine în sprijinul neamului nostru, a distruge numai din bun plac și fără nici un temeiu figurile mărețe sau ideile fundamentale ale trecutului nostru, numai pentru plăcerea de a spune ceva nou, de a fi original, sau cu scopul de a fi aprobat și aplaudat de străini, este o adevărată crimă, atât în contra neamului cât și în contra istoriei; de oare ce în loc de a se ferì de jertfirea adevărului pe altarul simțimântului, acest adevăr este el însuși jertfit, împreună cu simțimântul, unor porniri sufletești mult mai josnice și mai nemernice. Așà ne pare nouă că procedează acei ce, fără a luà în privire mărturisirile cele mai concordante și mai adevărate asupra lui Vlad Țepeș, voesc să'l dărâme, dărâmând mai ales postamentul pe care se înnalță această mărime, apărarea lui cea inimoasă și însoțită de o izbândă așa de strălucită, în contra lui Mahomed II.

Vlad Țepeș scos din domnie de Ștefan cel Mare. — Să vedem cum se face că Vlad Țepeș, de și biruitor și respingând năvălirea turcească, să fie nevoit să fugă în Ungaria și să fie înlocuit tocmai cu domnitorul pe care Turcii îl adusese în oștirea lor, fratele lui Țepeș, Radu cel Frumos?

Chalcocondila ne dă cheia acestei ghicitori. El spune, că „Țepeș, auzind că Ștefan al Moldovei atacase Chilia (cetatea lui Țepeș), lăsă numai pe un general împotriva Turcilor (celor ce rămăsese în preajma Țărei Românești cu Radu cel Frumos, după raportul lui Balbi), iar el se duse în persoană contra domnului Negrei Bogdanii; dar pe când generalul său erà sfărâmat de Turci, și Vlad fù bătut de Ștefan, încât fù nevoit a'și căutà scăparea fugind în Ungaria" [39]. Se pretinde că numai arătarea istoricului grec care scrisese din auzite este o slabă dovadă pentru faptul înfrângerei lui Vlad Țepeș de către Ștefan cel Mare; că nici analele moldovenești nici povestirea Ienicerului sârb nepomenind nimic de o asemenea luptă, se poate susținea cu încredere, până la alte dovezi, că această luptă nu e decât o simplă combinație a istoricului bizantin, care știind că în acelaș an s'a întâmplat și

[39] Chalcocondila, p. 514. Pierderea bătăliei de către Vlad, care a adus împrăștierea oștirei sale, se vede și din o veste adusă la Caffa de un trimis din Cimbalo (Balaclava) și care pomenește de „dispercione Velladi'., Vezi socotelile Caffei 17 Maiu—31 Decembrie 1462 în N. Iorga, *Acte și Fragm.*, III, p. 39. Comp. acelaș *Studii și Documente*, III, p. 32.

baterea Chiliei şi înfrângerea lui Ţepeş, le-a pus în legătură una cu alta" [40]. Nu înţelegem pentru ce s'ar respinge atacul lui Ştefan contra lui Vlad Ţepeş, când este prea cunoscut că Ştefan în 1462 lovise Chilia şi după cum se vede din o scrisoare a guvernului din Caffa din 2 Aprilie 1462 către regele polon, încă înnainte ca Mahomed să fi pornit contra lui Ţepeş, încât se vede că Ştefan cel Mare atacase Chilia neatârnat de expediţia turcească [41]. Nu înţelegem deci pentru ce Ştefan care nu numai ca aliat întâmplător al Turcilor duşmănise pe Vlad ci din însuşi a lui îmboldire, nu ar fi căutat a lovi cât mai tare în domnul muntean, cu atât mai mult că atacul Chiliei nu izbutise, ba încă îi pricinuise şi o rană la picior [42].

Faţă deci cu aceste două fapte netăgăduite: biruinţa lui Ţepeş asupra Turcilor, şi fuga învingătorului în Transilvania, nu ne rămâne alt mijloc logic de a ieşi din greutăţi decât admiţând cele spuse de istoricul bizantin contimporan.

Această părere îşi găseşte însă un sprijin şi în următoarea împrejurare: Vlad, după ce fuge în Transilvania, văzându-se părăsit de noroc, încearcă o ultimă scăpare, aceea de a redobândi tronul, cerând iertarea lui Mahomed. El scrie din Rothel în 8 Noembrie 1462, următoarea scrisoare către sultanul: „Mare stăpânitor al Otomanilor! Eu Ioan Vlad, voevodul Valahiei, sclavul tău, te rog cu stăruinţă *pentru iertarea faptelor prin care am păcătuit contra ta şi a ţărei tale.* Măria ta să se milostiviască cu mine şi să'mi învoiască a'ţi trimite soli. Cunosc Transilvania şi toată Ungaria în chipul cel mai amărunt. Dacă i'ar plăceà Maiestăţei tale, aş puteà *pentru răscumpărarea greşelei mele,* să'ţi predau toată Transilvania, şi când aceasta ar fi încăput în puterea ta, ai puteà uşor supune toată Ungaria. Solii mei îţi vor spune mai multe, iar eu voiu fi în toată vieaţa mea cu cea mai statornică credinţă sclavul tău. Dumnezeu să dee puterei tale încă ani

---

[40] I. Bogdan, *Vlad Ţepeş*, p. 26, părere primită şi de d. Gr. Conduratu, *l. c.*, p. 156, nota 1. Mai puţin încă înţelegem pe d. G. Ghibănescu, *Vlad Ţepeş*, în *Arhiva* din Iaşi, VIII, p. 417 şi 697 şi urm., care primeşte cu totul părerea noastră că Ţepeş a bătut pe Turci, dar răspinge mărturia lui Chalcocondila asupra intervenirei lui Ştefan cel Mare, cu toate că d-sa dă îndeobşte cea mai mare încredere arătărilor istoricului grec. D-l Ghibănescu e de părere, că Ţepeş a pierdut tronul din pricina unei răscoale a boierilor şi vrea să dovediască această răscoală prin lipsa unui singur boier din divanul lui Ţepeş, Dragomir Udrişte, care se află în divanul lui Vladislav, înainte de Ţepeş, şi în al lui Radu cel Frumos, după el. Din lipsa *unui singur boier*, care poate să fi fost întâmplătoare, sau poate să fi fost el în duşmănie cu Domnul, nu se poate înferà o revoluţie a *boierilor*.

[41] Scrisoare publicată de Leopold Hubert, *Documenta historica, Varsoviae*, 1861, citată de d. N. Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 126.

[42] Rana lui Ştefan nu puteà să'l împiedece de a merge la războiu. Aprigul domnitor a purtat această rană în tot timpul domniei lui, neavând niciodată timpul de a lăsà gleznei lui odihna trebuitoare spre a se întremà. Cu această rană a intrat Ştefan în mormânt.

îndelungați"[43]. Această scrisoare împreună cu una către vizirul, ambele redactate în bulgărește, fură însă surprinse de Unguri, și predate lui Matei, care văzând că Vlad umblà să-l vicleneascà chiar pe dânsul, numai spre a-și puteà redobândì tronul, îl pune la închisoare [44]. Că regele nu a aplicat lui Vlad, o pedeapsă mai grea, se datorește legăturilor de înrudire, în care se aflà cu el.

Scrisoarea amintită ne arată că lucrurile s'au petrecut astfel cum ele au fost expuse mai sus, căci dacă Vlad ar fi fost bătut chiar de Mahomed, scos din scaun și înlocuit cu Radu, ce înțeles ar mai fi avut rugămintea lui? Din contră dacă el bătuse întâi pe Mahomed, dar apoi fusese bătut de Ștefan și generalul său răzbit de restul armatei turcești, atunci înțelegem cum de Vlad, fugit în Transilvania, se grăbește a trimite scrisoarea, *încă înainte ca Radu să fi fost recunoscut domn de către țară*, când deci el puteà aveà încă speranța unei restituiri. Apoi scuza lui Vlad către sultanul, ca să'l ierte pentru toate cele ce făptuise contra țărei sale și *contra lui*, se referià fără îndoială, la înfrângerea adusă de Vlad lui Mahomed.

Acela deci care a determinat căderea domnului muntean n'a fost sultanul Mahomed, ci Ștefan cel Mare. Acuma abia putem măsurà toată greșeala domnului moldovean, dacă greșeală poate fi numită. El pe care mai târziu îl vom vedeà alergând în toate părțile după aliați în contra Turcilor, strivise acuma pe cel mai prețios din toți, pe domnul unui popor de un sânge și de un neam, care prin căderea lui sub Turci, trebuià să arate lui Ștefan prăpastia ce-l aștepta și pe el. Ce ar fi fost mai firesc decât alianța între acești doi bărbați, fiecare din ei cu însușiri eminente, militare? Ștefan, prevăzător, dibaciu și știind să se folosească de toate împrejurările ; Țepeș îndrăzneț până la nebunie, curagios și sumeț, ambii părând meniți de soartă a luptà alăturea, ca doi frați dintr'o tulpină, contra dușmanului neamurilor europene, și nu a se dărâmà unul pe altul în folosul păgânului. Ștefan cel Mare, a dovedit cu prisosință ce poate un gând și o voință energică în cumpăna faptelor omenești [45].

---

[43] Această scrisoare a lui Țepeș Vlad către sultan a fost publicată de secretarul papei Pius al II-lea (1458—1464), Gobellini în scrierea lui: *Pii II, pontificis maximi, comentarii rerum memorabilium, quae temporibus suis contigerunt*, tipărită întâi la Roma în 1584 și apoi la Frankfurt în 1614 Lib. L., II, p. 297. Scrisoarea fusese tradusă în latinește și trimisă de Matei papei și astfel a fost reprodusă de secretarul său.

[44] In cronica săpată pe păretele bisericei din Brașov se cetește: „1462 Mathias Rex Dracolam Woywodam capit„. Și Gobellini spune în comentarul său, că pe când el luà cunoștință de acea scrisoare și o analiză, „Valachus adhuc in carcere delitescit". Astfel se explică cum de adăpostul, căutat de Vlad la cumnatul său, se schimbă într'o închisoare.

[45] Vom vedeà la istoria lui Ștefan ce Mare că atacul lui Țepeș din partea domnului Moldovei a fost privit ca o greșală chiar de pe timpul lui.

Dar în istorie e de prisos a arătà păreri de rău asupra faptelor întâmplate, şi de a cugetà asupra celor ce ar fi putut să le înlocuiască. Faptele de care este plină sunt toate fatale. Ele s'au întâmplat; nu se mai pot reîntoarce. Treaba istoricului este de a le înţelege, iar nu de a le deplânge.

In orice caz figura lui Vlad Ţepeş este, cu toată aureola de sânge ce o înconjură, una din cele mai interesante ale întregei noastre istorii. Crud până în măruntae, străin de milă şi de îndurare, el puse cumplita lui fire în slujba ţărei sale, şi după ce o curăţi de relele lăuntrice, tăind şi acolo unde ar fi putut lecui el puse piept contra înjosirei în care căzuse. Aici se arătară celelalte ale sale însuşiri, curagiul temerar şi dispreţul morţei, care-l puseră în stare să înfrângă pe unul din cei mai mari cuceritori ai lumei. Nu poate fi rostită asupra lui o laudă mai mare decât aceea pe care Chalcocondila o pune în gura lui Mohamed al II-lea: „Nu este cu putinţă a se răpi ţara dela un bărbat care făcù lucruri atât de mari, mai ales când el ştie aşa de bine să întrebuinţeze şi puterea şi pe supuşii săi" [46].

3. LUPTELE CU MATEI CORVIN ŞI RADU CEL FRUMOS

Cauza atacului Chiliei. — Intorcându-ne la istoria marelui domnitor moldovean, trebuie să căutăm a lămurì pricina pentru care Ştefan cel Mare atacă Chilia odată cu Turcii, ceeace face pe Chalcocondila să spună „că Ştefan provocă pe Turci la acel atac" [47].

La această întrebare credem că se poate răspunde şi trebuie să ne silim a o face; căci istoria nu constă numai din o îngrămădire de fapte peste fapte, de documente peste documente, fără scânteia gândirei care să le lege, să le dee înţelesul şi rostul trebuitor. Acest rost însă nu poate răsărì decât din explicarea cauzală a evenimentelor.

Atacul Chiliei făcut pe uscat de Ştefan al Moldovei, deodată cu acel al Turcilor pe Dunăre, căzând împreună cu năvălirea cea mare a lui Mohamed al II-lea în Muntenia, ar fi trebuit să deschidă ochii lui Ştefan asupra primejdioasei sale întreprinderi, de a ajutà pe puternicii Turci în contra unui principe creştin ce luptà împotriva lor. Şi această părere nu este numai o apreţuire a noastră, în care caz nu ar aveà o deosebită valoare, ci ea frământà cugetele chiar pe timpul lui Ştefan, şi tocmai cu prilejul acestui atac al portului dunărean. Anume într'o prea interesantă scrisoare din 2 Aprilie 1462 a guvernatorului din Caffa, către regele polon, găsim pe pristavii cetăţei

[46] Chalcocondila, p. 514.
[47] Chalcocondila, p. 506.

din Crimea foarte mâhniţi de faptul că „Ştefan Voevod, domnul Moldovei sau Valahiei Mici, se luptă cu Vlad Voevod care poartă războiu *fericit* cu Turcii. Cearta aceasta nu numai ajută pe sultan, dar ce e mai primejdios, *printr'însa Turcii capătă oarecum intrare în aceste două Valahii*, ceeace ar fi un foarte mare pericol pentru noi (Caffenzii), şi pentru alte ţări vecine" [48]. Şi că astfel de gânduri se purtau pe atunci şi în mintea Românilor din ambele ţări, răsare din o scrisoare italiană din 4 Dec. 1476, care arată că, cu prilejul reîntronărei lui Vlad Ţepeş „popoarele moldovene şi muntene voesc ca ambii voevozi (Vlad şi Ştefan) să'şi *jure în acelaş timp iubire şi tovărăşie, aşà că toată ţara* (Moldova şi Muntenia) *să fie asigurată că Turcul n'o s'o mai poată supărà*" [49].

Cum de n'a văzut Ştefan, al căruia ţară erà mult mai apropiată de primejdie, ceeace Caffenzii vedeau încă de aşà de departe; cum de nu a pătruns el, cu marea lui minte, ceeace toţi Românii simţiau în adâncul cugetului lor? Orice altă consideraţie ar fi trebuit să reţie pe Ştefan dela provocarea cumpliţilor Turci; căci dacă chiar dobândirea Chiliei ar fi putut aduce foloasele cele mai mari, ele nu puteau niciodată fi puse în cumpănă cu primejduirea chiar a existenţei Statului şi a poporului moldovenesc, care se arătà ameninţătoare şi cumplită în întruchiparea sălbatecilor închinători ai lui Mohamed.

Noi credem că în motive obiective, trase din fapte, nu este cu putinţă cel puţin pentru minţile noastre de astăzi a se găsi cauza atacului Chiliei şi a duşmănirei lui Vlad Ţepeş, cu atât mai mult că acest act este repetat de Ştefan în 1465, când erà încă mai primejdios, deoarece Chilia trecuse, prin Radu cel Frumos, indirect în stăpânirea Turcilor, şi că Ştefan pune vârf îndrăzneţei lui purtări, prin lovitura dată în 1471—1472 acestui domnitor însuşi, supusul şi credinciosul sultanului.

Dacă nu este chip de aflat, în împrejurările de fapt, cauza unor asemenea întreprinderi ale Voevodului moldovean, trebuie să le atribuim numai şi numai elementului nedesfundat al personalităţei şi al caracterului său, întocmai cum este cu neputinţă de înţeles nelucrarea lui Annibal în contra Romanilor, după strălucita lui izbândă dela Cannae, decât prin o slăbire năprasnică a voinţei lui în momentul hotărîtor [50].

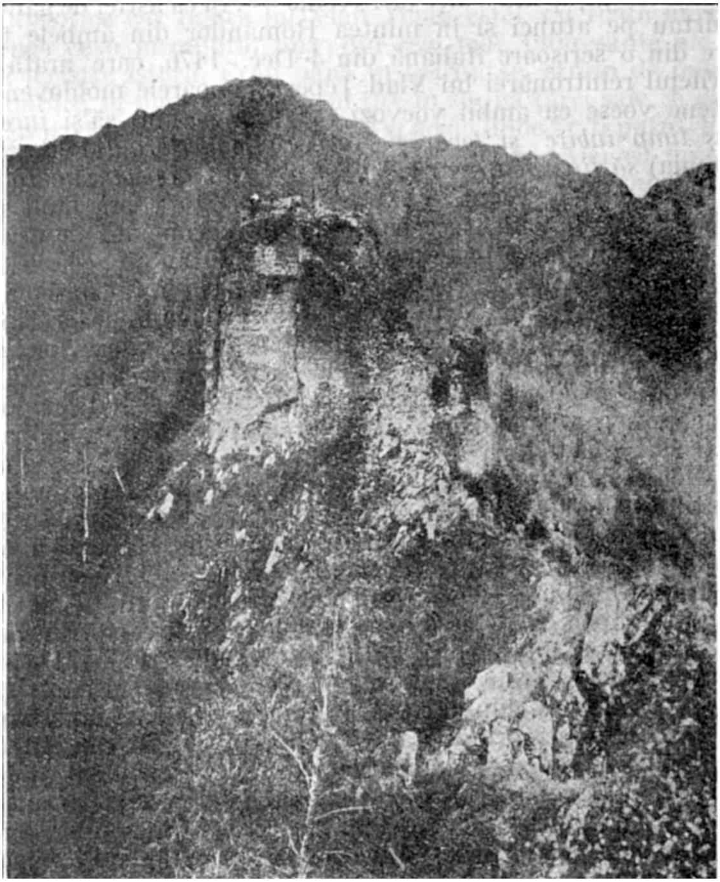
Caracterul marelui domnitor al Moldovei este dat de Ureche ca „gata să facă lucruri mari", şi anume pe tărâmul luptelor, ca unul ce erà „om războinic şi depururea îl trăgeà inima spre vărsare de sânge"; că „erà totdeauna ca un leu gata

[48] Leopold Hubert *Documenta historica*, Varsoviae, 1861, I, p. 5. Acest prea însemnat document a fost întrebuinţat pentru întâia oară de d. N. Iorga: *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 125-126.

[49] N. Iorga, *Acte şi Fragm.* III, p. 58.

[50] Asupra acestei întrebări vezi cartea mea: *Théorie de l'Histoire*, ed. II, Paris, 1908, p. 430.

spre vânat"; că „având inima aprinsă cătră lucruri vitejeşti, i se păreà că un an ce n'a avut treabă de războaie, are multă pagubă"; mai fiind apoi şi „nărăvit de norocul, care până atunci făcuse de rar războiu unde nu biruià" [51]. Această caracteristică

Ruinele cetăţei zise a lui Ţepeş în munţii Argeşului de sus de Roman

[51] Ureche, în *Letopisețe*, p. 118, 123, 126 şi 145. Gr. Tocilescu în Manualul său şcolar de Istoria Românilor spune că Petru Aron ar fi căutat dela Unguri adăpost la Vlad Ţepeş, ceeace ar explicà şi mai bine pornirea lui Ştefan cel Mare în contra domnului muntean; însă la rugămintea ce i-am făcut de a-mi indicà documentul pe care îşi întemeiază părerea şi care îmi erà necunoscut, nu a putut reaflà acel document. Textul cel mai sigur al lui Ureche, restabilit cu multă osteneală de d. Popovici, *Chronique de Gregoire Ureche,* nu schimbă decât în chip limbistic pe acel din ediţia lui Cogălniceanu. Scrisoarea lui Ştefan către soli mai jos.

a lui Ştefan cel Mare de om iute şi aprins se vede şi din alte împrejurări ce se vor aduce mai la vale în capitolul asupra *caracterului său*. Astfel fiind croit Ştefan din plăsmuirile firei, nu trebuie să ne pară neînţeleasă dispreţuirea ajutorului pe care l'ar fi putut aflà în Vlad Ţepeş în contra Turcilor; apoi provocarea cumplitei lor duşmănii. Pare că Ştefan cel Mare ar fi singur de felul său, în desfăşurarea vremilor, şi nu ar aveà tovarăşi de îndrăzneală, între Români chiar, pe Mihai Viteazul şi pe Ion Vodă cel Cumplit, iar între cei de alt neam, pe Alexandru cel Mare, pe Carol XII, pe Frideric II şi pe Napoleon I; toate minţi puternice, caractere de fier, şi braţe vânjoase, pentru cari nici o întreprindere omenească nu păreà peste putinţă şi care, ca şi Geţii din vechime, se temeau doar numai ca cerul să nu cadă peste capetele lor. Intreprinderea prea îndrăzneaţă a lui Ştefan cel Mare de a atacà Chilia, cu toate că trebuià să ştie că lucrează în folosul Turcilor, se poate explicà numai din caracterul lui cel aprins şi neoprit, mai ales acuma când, tânăr şi cu sângele în fierbere, mintea lui cea atât de mare nu puteà încă domolì bătăile inimei.

Aşa credem noi că trebuie limpezită cauza care împinse pe Ştefan a se amestecà în trebile Ţării Româneşti. Limpezirea cauzelor este una din datoriile de căpetenie ale istoricului. Când el nu poate să le pătrundă pe deplin, trebuie să întrebuinţeze toate elementele ce-i procură izvoarele, pentru a îndeplini golul prin ipoteze; căci fără această înlănţuire cauzală, nu există istorie ştiinţifică. In ştiinţele faptelor de repeţire, aşà numitele ştiinţi naturale, elementul care preface adunarea de material al observaţiei şi experienţei în un sistem ştiinţific, este acel al legei. Numai când se descopăr legile fenomenelor şi când acestea sunt închegate în formule abstracte, se poate spune că am făcut ştiinţă. Şi în istorie însă adunarea faptelor, oricât de bogată ar fi ea şi oricâtă cheltuială de muncă ar fi pricinuit dobândirea unei vaste erudiţii, nu dă naştere istoriei, dacă se mărgineşte numai la atâta. Pentru ca să se înfăptuiască ştiinţa istorică, trebuie să se adaogă elementul seriei istorice, analogul legei din ştiinţele repeţirei (aşa numitele ştiinţi naturale). Precum însă legea iea naştere prin abstracţie şi generalizare, aşà seria se alcătuieşte prin legătura cauzală între faptele succesive. A se lăsà în părăsire acest element de căpetenie, este a se face în istorie numai treabă de salahor, foarte meritorie fiind ca foarte grea, dar nu operă de arhitect care să dee naştere la plăzmuiri nepieritoare [52].

Turcii folosindu-se de fuga lui Ţepeş şi punând în locu-i pe fratele său, Radu cel Frumos, Ştefan trebuià să se gândească

[52] Asupra naturei cauzale a seriei istorice vezi articolul meu din *La Revue de Synthèse historique*, 1914, *La causalité dans la série historique*.

bine, dacă trebuie să reînnoiască atacul Chiliei care încăpuse acuma prin Radul cel Frumos în stăpânirea indirectă a Turcilor, întrucât un asemenea atac puteà să atragă asupra Moldovei urgia cumpliţilor păgâni. In adevăr Radu alungase din Chilia garnizoana ungurească şi o înlocuise cu una turcească. De aceea Ureche spune că la aceasta a doua lovire, Ştefan a luat Chilia dela *păgâni*. Ureche spune că Chilia a fost luată prin cucerire. Dlugosz şi Miehovski, scriind însă în interesul polon, arată că orăşenii ar fi trecut ei înşişi de sub Unguri sub Moldoveni, vasalii Polonilor [53].

Năcazul sultanului fù mare când primi vestea căderei Chiliei. Ştefan însă voind să înlăture urgia turcească, căci chiar atuncea aflase despre scopul regelui Ungariei de a răzbunà pustiirea Transilvaniei, trimite sultanului prezenturi şi tribut, prefăcându-se că şi Moldova vrea să intre sub proteguirea Semilunei, şi că sultanul nu ar trebui să se supere pentru trecerea acelei cetăţi dela un vasal la altul. Sultanul în întâiul moment pune pe soli la închisoare; răzgândindu-se în urmă, îi eliberează şi se arată mulţămit cu cererea de iertare adusă [54].

Ştefan însă nu încetă a duşmăni pe Matei Corvin. Popoarele stăpânitoare ale Transilvaniei fiind nemulţumite cu domnia prea costisitoare a regelui lor, plănuiau o răscoală a ţărei sub un [55] sas, Roth. Ştefan înteţeşte şi sprijină răscoala. Intreprinderea lui Ştefan amărăşte şi mai mult cugetul lui Matei asupra domnului Moldovei încât el se hotărăşte a'l lovì.

Expediţia lui Matei Corvin în Moldova. — Matei intră în Moldova, după cât se vede, fără a fi împiedecat, prin pasul Oituzului în 19 Noembrie, ajunge la Roman la 1 Decembrie stând în el până la 7 ale aceleiaşi luni, şi dându'i foc, când îl părăseşte [56]. Se îndreaptă de aici spre Suceava şi ajunge la Baia în 14 Decemvrie. Acolea trebuind să poposească iarăşi, spre a'şi odihni armata, mai ales fiind vreme de iarnă, şi craiul aflând de la un

[53] Ureche. *Letopiseţele*, I, p. 119. Dlugosz ad. a. 1465. Şincai ad. a. 1465. Miehovsky în *Arh. ist.*, I, 2, p. 35: „R dui g rm nu Vladi... opidumque Kiliam... exclusis hungaris occupavit. Comp. I apedat, *Radu cel Frumos* în *Revista Transilvania*, XXXIII, 1902, p. 18.

[54] Michovsky, l. c.

[55] Bonfinius, *Rerum hungaricarum decades*, IV, p. 396 Răscoala, confirmată prin proclamaţia regelui din 22 Noemvrie 1467 prin care mustră popoarele Transilvaniei pentru pasul încercat de ele. Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 177.

[56] Mai multe diplome ale lui Matei Corvin întăresc datele reproduse în text după arătările lui Ureche. Una din 4 Noemvrie este dată din *Baroth* în Secuime, când încă regele nu trecuse în Moldova. Alta din 20 Noemvrie este din Trotuş, după ce trecuse prin pasul Oituzului cum spune cronicarul, cu o zi mai înainte, în 19 Noemnvrie. In 25 Decemvrie Matei este acum reîntrat în Transilvania şi ajuns la St. Mikloş (St. Nicoară), de unde dă un alt document (Col. Kemeny în *Transilvania*, VI, 1873, p. 211-212). Concordanţa între datele diplomelor şi acele arătate de Ureche, dovedesc încă odată exactitatea cronicarului moldovean.

prins că Ştefan voià să-l atace într'o noapte, se întăreşte în acest oraş, încât Ştefan când îl atacă noaptea, trebui să-l iee cu asalt. Nu sunt exacte deci cele ce spune Ureche, că Matei ar fi fost surprins de Ştefan, pe când „îşi lăsase oastea fără nici o pază la băuturi şi la jocuri". Dlugoş istoricul polon, care trebuià să cunoască mai bine împrejurările, de oarece erà contimporan regelui unguresc şi domnului Moldovei, povesteşte astfel această bătălie: „După ce au sosit Matiaş Craiul la oraşul Baia, şi *au întărit oraşul* (*căci se temea de năvălirea Moldovenilor*) *cu şanţuri şi cu cară*, Ştefan Vodă, care se aşezase cu oastea sa

Matei Corvin

între rîurile Moldova şi Şomuzul, gândind că au venit timpul când cu puţini să bată pre mulţi, lăsând caii şi sarcinele în tabără, numai pedestru şi uşor au venit la Baia, şi aprinzând oraşul din vreo câteva laturi în 15 Decembrie noaptea, a năvălit peste Unguri, ţinând bătaia amestecată până în revărsatul zorilor, iară căzând mulţi dintre Unguri şi mai mulţi sodomindu-se de flacări, craiul Matiaş rănit pe trei locuri, ci nu de moarte, ca să nu vină în mâinile Românilor, cu o lectică s'a scos din locul bătăiei. Partea cea mai mare a oştirilor unguresti venind la munţi, şi aflând drumurile înţesate cu arbori ce se tăiaseră de Moldoveni, a ars carele şi bogăţia, şi îngropând 500 de bombarde, ca să nu se poată folosì Moldovenii de ele, a trecut cu fuga în Ardeal. Prin facerea de bine a unui Român a scăpat

craiul Ungariei, de nu s'a prins sau nu s'a tăiat, pre care Român, Ştefan Vodă l'a pedepsit cu moartea, după ce a înţeles trădarea lui. Spun că 10.000 de Unguri a pierit în bătaia aceea; steaguri milităreşti vreo câteva s'au prins, care le-a trimes Ştefan Vodă, prin solii săi în semn de biruinţă, craiului Cazimir" [57]. Regele Matei răsplăteşte în 1467 şi 1469 pe mai mulţi nobili unguri şi români, aceşti din urmă din Maramureş, cu scutirea lor de judecata comiţilor şi cu punerea lor sub acea regească, pentru voinicia cu care luptaseră *într'o noapte* împotriva lui Ştefan voevodul Moldovei [58].

Regele Matei adusese cu sine pe cei doi pretendenţi la tronul Moldovei, pe *Petru Aron* şi pe litvanul *Berendei*, care vor fi împăcat între ei pretenţiile la domnie, iarăşi prin o plănuită împărţire a Moldovei, precum se făcuse mai înnainte în repeţite rânduri. In luptă însă Berendei cade mort, iar Petru Aron scapă înapoi în Ungaria, şi nu în Polonia cum spune Miron şi Neculai Costin, de oare ce vom vedeà pe Ştefan prinzând pe Aron în Ardeal, şi tăindu'i capul [59]. Cronicarii ungureşti precum *Bonfiniu*, *Thurocz*, *Ranzan*, *Bocskai* arată însă că Ştefan cel Mare ar fi fost bătut de Unguri la Baia, pentru că în ideea lor Ungurii sunt neînvinşi, şi când pat câte o înfrângere, îndată o înfrumuseţează arătându-se ca jertfa unei trădări sau tăgăduind'o cu orice preţ. Dar atunci, dacă Matei a învins pe Ştefan la Baia, pentru ce nu şi-a urmat mai departe calea victorioasă către Suceava; pentru ce nu l-a scos pe Ştefan din scaun, înlocuindu l cu vre-un competitor, căci adusese doar doi cu el? Pentru ce apoi, precum vom vedeà, Ştefan cel Mare intră în Ardeal, spre a răzbunà pustierea Moldovei? De aceea cu drept cuvânt exclamă *Spondan* asupra acestei versiuni neadevărate: „De ruşine întunecare a istoriei este aceasta, fie ea de Unguri, fie de Poloni scornită!" şi Miehovski adaogă că „aşà este adevărul, de şi Ungurii povestesc altfel, linguşindu-se regelui Matei [60]. Ştefan urmând cea mai înţeleaptă politică pentru un Stat mic ca acel al Moldovei, căutà totdeauna un punct de spriijin, când erà lovit cu duşmănie de vreo parte oarecare. *Niciodată doi duşmani*,

---

[57] Dlugoz ad annum 1467, II, p. 417. Reproducem traducerea lui Şincai, II, p. 49 îndreptând însă redarea riului *Samusch* adecă *Sameş* care nu se află în Moldova, în mod corect prin *Şomuzul*. Vezi în Şincai numeroşii scriitori, care povestesc această bătălie. Asupra prinsului, Bonfinius, *Decades* p. 859.

[58] Hurm., *Doc.*, II, 2 p. 175. Mihaly, *Diplome maramureşene*, p. 498: „Praesertim in partibus Moldaviae, dum pro recuperatione earundem partium laborassemus, et *quadam nocte* cum Stephano Waywoda Moldaviae conflictum habuissemus".

[59] *Letopiseţile*, II, p. 120. Asupra lui Berendei Dlugosz, II, p. 181. Miehovski' *Arh. ist.*, I, 2, p. 35. D. Pârvan, *Conv. lit.*, XXXIX, 1908, p. 875, crede că Petru Aron şi Berendeiu erau aceeaşi persoană.

[60] Spondanus ad annum 1467 în Şincai, II, p. 50. Miehovski, *Arh. ist.* I, 2, p. 35.

maxima Romanilor, erà pusă în lucrare și de acest vrednic strănepot al vitejiei și simțului lor politic. De aceea el reînnoește în 1468 jurământul de credință regelui Cazimir, făgăduindu-i iarăși că va venì în persoană, spre a depune omagiul [61], onoare după care regii poloni năzuiau cu atâta mai mult, cu cât vedeau urcându-se în sus steaua lui Ștefan.

In anul 1469 domnul Moldovei pentru a răzbunà pustiirea țărei sale de armatele ungurești, intră în Ardeal. El vroià totodată să pună numai decât mâna pe acel ce'i neliniștea domnia, pe ucigătorul tatului său, pe Petru Aron, cu atât mai mult că Ungurii dându'i adăpostire, făceau din el un veșnic pericol pentru domnul Moldovei. Ungurii ridicaseră chiar în sistem proteguirea competitorilor la tronurile române spre a puteà totdeauna comandà în ele, imitând în aceasta pe Poloni. Regele Matei comunică prin o scrisoare din 1467 voevodului Ardealului hotărîrea dietei ungurești asupra bunurilor crăești, „că nici un rege să nu mai poată înstrăinà ținuturile Făgărașului, Amlașului și Rodnei, ci ele să fie păstrate spre a fi date ori cărui voevod muntenesc sau moldovenesc izgonit, ca să fie spre îngrozirea și câștigarea părților acelora" [62]. „Vezi cu ce meșteșug, exclamă Șincai, se siliau neamurile de jur împrejur să supue pe Români? adecă țineau domeniuri și bunuri întregi spre sama acelora care se nevoiau să'și mănânce neamul!" [63].

In timpul ce Ștefan prădà Ardealul, el pune pe boierii lui să se prefacă a trimite lui Petru Aron o scrisoare, în care să'i arate că s'au săturat de tirania lui Ștefan Vodă, și sunt gata să'l omoare, dacă va venì să se pună în fruntea lor. Petru cade în cursă, dorit cum erà el de domnie, vine la întâlnire, este prins de Ștefan cel Mare, care poate în sfârșit, după 12 ani de așteptare, să răzbune moartea iubitului său părinte [64]. Vevodul Transilvaniei Ioan Pongratz chiamă pe Sași la arme; însă aceasta nu folosește, și Ștefan pradă în lung și în lat țara cât i-a plăcut, fără a fi împiedecat de nimeni.

Astfel se sfârșesc și luptele cu Ungurii tot în favoarea lui Ștefan, ca și acele cu Vlad Țepeș și cu luarea Chiliei. Erà înve-

---

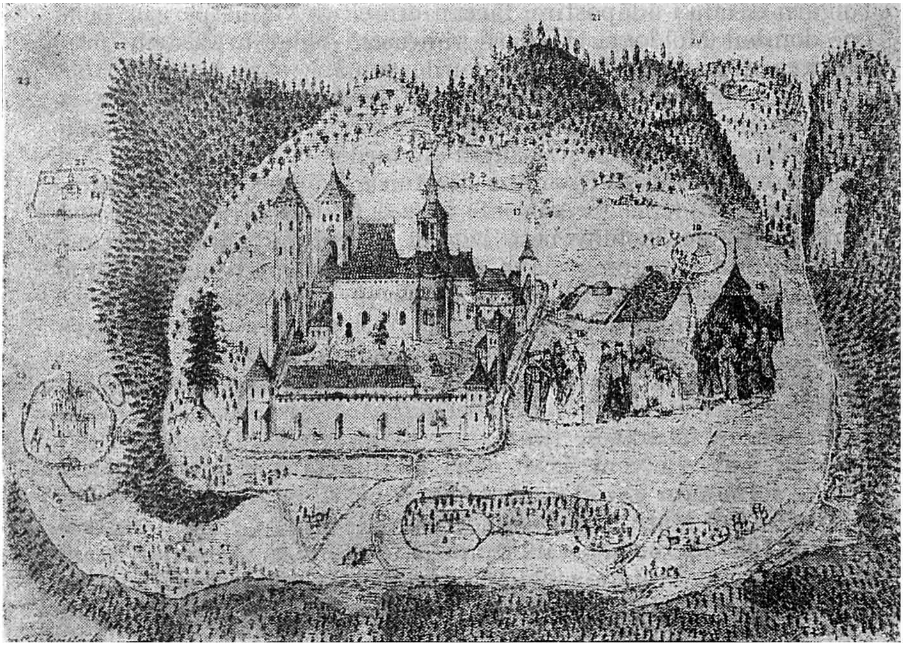
[61] *Inventarium*, p. 140.

[62] Katona, XV, p. 240.

[63] Șincai, II, p. 52.

[64] Dlugosz, II, p. 445, Cromer, p. 397. Miehovski în *Arh. ist.*, I, 2, p. 36 Scrisoarea pare a se fi păstrat. Cel puțin în 1468 găsim o curioasă misivă foarta. scurtă din partea unor mari boieri dela curtea lui Ștefan, între cari însuși unchiul său Vlaicu, către Brașoveni, pecetluită cu pecețile tuturor boierilor, deci având un caracter tainic și important, în care boierii cer numai de la Brașoveni ca să dee crezare spuselor trimisului lor. (Hurm., *Doc.*, XV, p. 47). Că această scrisoare să fi ascuns o trădare contra lui Ștefan (Iorga, *Ștefan cel Mare*, p. 129) nu este de admis, întru cât aflăm pe unchiul lui Ștefan între boierii iscăliți în ea; apoi toți boierii presupuși trădători rămân în divanul lui Ștefan după 1468 până târziu pe la 1480 1500. Bogdan, *Doc. lui Șt. cel Mare.*

derat că norocul surîdeà domnului moldovan, şi el răsare atàt de rar popoarelor în istorie şi indivizilor în viaţa lor, încât nebun este acela ce nu caută să se folosească de dânsul. Izbânzile repetate ale lui Ştefan îl însumeţeau pe fiece zi. Fire neastâmpărată, doritor de războaie, nu erà lucru de mirare ca după ce el se pusese bine cu Polonii şi cu Ungurii, şi se asigurase astfel dela spate, să cadă din nou asupra Munteniei, având acuma de scop, nu cucerirea unei simple cetăţi, ci răsturnarea chiar a domnului muntean. El reîncepe deci luptele sale cu Radu cel Frumos care,

Mănăstirea Putna după un desemn din sec. al XVII-lea

nu trebuie să o uităm, erà proteguitul Turcilor, în cât prin lovirea lui, Ştefan se atingeà de spaima lumei de atunci : Impărăţia Otomană. Dar Ştefan cel Mare credeà în Dumnezeu. Chiar în anul 1470 după o nouă închinare către Cazimir în care el făgăduieşte solilor ce veniseră să-l jure, că va depune în curând omagiul personal regelui [65]. Ştefan zideşte o frumoasă mănăstire acea a Putnei, în amintirea unei respingeri a unei năvăliri tătăreşti, din nesfârşita pradă luată dela acest popor [66]. Dumnezeu

[65] Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 194.
[66] Ureche, *Letopisețe*, I, p. 122-123.

care binecuvântase până acuma pasurile sale, erà oare să'l lese în părăsire? Chiar dacă Turcii s'ar aruncà pe partea lui Radu, se va bate şi cu Turcii. A se bate, i se păreà lui lucru aşà de firesc!

Luptele cu Radu cel Frumos. — Se vede că domnitorul muntean, sprijinindu-se pe faptul că erà omul Turcilor, neliniştea fără încetare Moldova. El atăcà adese ori ţara lui Ştefan spre a o prădà; apoi rădicà o cetate la graniţa chiar a Moldovei, ceeace sileşte pe Ştefan a-i opune o alta zidită în Moldova în faţa celei muntene; ba pentru a slăbi cetatea lui Radu, el abate cursul Siretului dela ea, lucrare uriaşă pe care Ştefan întreprinzând'o a trebuit să simţă o pornire neoprită contra domnului muntean [67]. Se vede că Radu uneltise şi o răscoală în Moldova contra lui Ştefan, căci Ureche ne spune că Ştefan ar fi tăiat capul postelnicului *Negrilă*, stolnicului *Alexa* şi vornicului *Isaia* [68], fără ca să spună nici un cuvânt asupra motivului execuţiei lor. Aceasta este singura ştire despre o încercare a boierilor de a răsturnà pe Ştefan. Autoritatea, cea tot mereu crescândă a lui Ştefan, amorţi intrigile pentru domnie pe timp de jumătate de veac.

In anul următor, 1471 Martie în 7, Ştefan întâlneşte pe Radu cel Frumos la *Soci*, sat ce a dispărut acuma din Muntenia, îl bate luându-i toate steagurile şi se întoarce triumfător în Moldova. Innainte însă de a căderà iarna, el face a doua năvălire în Muntenia, şi bate pe Radu la *Cursul Apei*, în ziua de 18 Noemvrie. Radu fuge în cetatea Dâmboviţa, probabil o cetăţuie a Bucureştilor, este înconjurat şi aici de Ştefan, dar scapă peste Dunăre, lăsând în mâinile biruitorului pe soţia lui Maria, pe fata lui, Vochiţa, şi toate avuţiile sale. Ştefan pune domn în Muntenia pe *Laiot Basarab*, şi se întoarce biruitor în Suceava. De abea stătuse Laiot domn o lună de zile, şi Radu se întoarce cu ajutor turcesc, bate pe Laiot, care fuge la Ştefan. Radu îl urmăreşte şi pătrunde chiar în Moldova până pe la Bârlad, dar puţin timp după aceea, Radu moare în 1472.

Laiot Basarab, pus înnapoi în tron şi apărat de Ştefan, mănţinù câtva timp credinţa către domnul Moldovei; dar temându-se de atotputernicia Turcilor, trecù mai târziu de partea lor.

Turcii însă de astă dată văzând că Ştefan cel Mare schimbă pe domnul din Muntenia, vasalul lor, nu se mai înşeală asupra scopurilor lui Ştefan, şi sultanul se hotărăşte a nu lăsà nepedepsită o asemenea cutezare.

---

[67] Scrisoarea lui Ştefan către Cazimir, regele Poloniei din 13 Iulie 1471 în Bogdan, *Doc. lui Şt. cel mare*, II, p. 311-314: „in alium volentes aquam Zereth a suo fortalicio currere per maisterium ec actum fecimus" (p. 312).

[68] Ureche în *Letopisețe*, I, p. 123.

Astfel ajunse Ştefan cel Mare din războaie în războaie, să se încurce în o luptă cu Turcii. Şi adevăr vorbind, nu Turcii îl provocaseră pe dânsul, ci el pe Turci. Ca o roată cu dinţi care când prinde vre un lucru în cleştele sale, îl trage şi-l fărâmă până la cea de pe urmă bucăţică, astfel pornirea războinică şi firea neastâmpărată a lui Ştefan îl împinseseră la această luptă uriaşă. Pentru a măsura însă mărimea inimei şi a cugetărei ce îndrăznià să se joace cu un asemenea foc, trebuie să aruncăm o ochire asupra puterei turceşti din această epocă, asupra luptelor ei cu protivnicii, pe care îi doborâse cu toţii pe rând, pe rând, sub picioarele ei. Atunci numai vom puteà judecà în adevărata lui mărime, eroismul acestui bărbat care nu se temù a se aruncà cu o mână de oameni în faţa urdiilor nenumărate, mai aprige şi mai cumplite decât tigrii cei sângeroşi, când se reped încruntaţi asupra prăzei pândite.

Apoi luptele lui Ştefan mai au o importanţă, prin care măreaţa lui figură capătă un rol şi în istoria universală. El aruncă spada lui în contra Musulmanilor tocmai într'un timp când aproape toate piedecele fuseseră înlăturate şi izbuti să mai reţină pentru câţiva ani şivoiul lor deasupra Europei. Moldova rămase zdrobită; dar ea căzù jertfă pe altarul civilizaţiei apusene, din care şi ea erà o fărimitură, aruncată departe la hotarele sale.

Dacă până acum Ştefan cel Mare se arătase tânăr înfocat, uneori pripit în lucrările sale, timpul îi copsese mintea. El devenise bărbat, şi ca atare în toată deplinătatea geniului său, întreprinse el lucrarea cea mare a vieţei sale.

Ca un fel de vestire premergătoare a luptelor lui cu Turcii, Ştefan cel Mare primeşte în 1472 o scrisoare dela Uzun Hassan capul oardei albe a Turcomanilor, care erà şi el în duşmănie cu Turcii. Prin acea scrisoare hanul cere lui Ştefan să se rădice şi el contra duşmanului comun Turcul, şi să stăruiască la ceilalţi domni creştini să se uniască împotriva Otomanilor [69]. Ştefan preocupat de întărirea scaunului său şi de lupta cu Radu cel Frumos, nu se rosteşte asupra acestei misive şi poate va fi urmat înainte a plăti către Turcii care'l lăsau în pace, cei 2000 de galbeni la care se îndatorise Petru Aron.

[69] Scrisoarea lui Uzun-Hassan descoperită de C. Exarhu în Arhivele Veneţiei, publicată de el în *Columna lui Traian*, 1878, p. 464, reprodusă în Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 124. Cf. Zinkeisen, *Geschichte des osm. Reiches*, II, p. 351. Ea a fost datată de Exarhu ca din 1474. In Hurmuzaki este dată ca din 1459. Ambele date sunt neexacte şi scrisoare este din 1472 Vezi P. Cancel, *Epistola lui Uzun-Hassan* 1912.

II

LUPTELE LUI ŞTEFAN CU TURCII

1. STAREA EUROPEI

Dela cea dintâi aşezare a Turcilor în Europa, în Gallipoli la 1356, lăţirea lor în răsăritul acestei părţi a lumei fu un lung şir de izbânzi strălucite. Deşi această propăşire a puterei otomane trebuià să neliniştească şi pe Creştinii Apusului, ei nu luaseră aproape nici o parte la stăvilirea ei. Afară decât la Nicopoli, în 1396, unde cavalerii francezi strică mai mult decât priesc cauzei Creştinătăţei, nu vedem nicăieri luptând alăturea cu popoarele Răsăritului, armatele feodale ale Europei apusene. Timpul cruciatelor trecuse şi în zadar căutau papii să trezească amorţitul simţ religios, pentru a'l aruncà iarăşi asupra Orientului celui plin de pericole. Ţintele politice ale Statelor se complicaseră treptat cu organizarea lor. Răpite de vârtejele intereselor lor nemijlocite, ele uitaseră pe acel obştesc, şi apoi omul este aşà făcut, că nu se gândeşte la primejdie până nu o vede cu ochii.

Apărarea Europei rămăsese deci pe seama Răsăritului ei, celui atacat şi care trebuià să lupte pentru existenţa şi neatârnarea sa, apărând însă tot odată cu sângele său civilizaţia apusană. Nu Împărăţia Constantinopolei, căreia cu toate acestea s'ar fi căzut, duse stindardul acestei lupte, ci popoarele mai mici dar energice care o înconjurau, şi care am văzut că erau : Bulgarii, Sârbii, Albanezii, Românii şi Ungurii. Fiecare din aceste popoare, avù la timpul trebuitor pe fruntaşul său viteaz, care să le conducă cu glorie la moarte, dacă nu totdeauna la izbândă. Dintre Români, am cercetat până acum două figuri mari, pe acea a lui Mircea şi pe acea a lui Vlad Ţepeş. Ne mai rămâne, pentru a deplinì cadrul din care trebuie să răsară acea a eroului Moldovei, să mai arătăm în fundul tabloului, încă alte două însemnate producte ale acelor timpuri barbare dar pline de energie, acea a domnului Albaniei, Scanderbeg, şi acea a unui alt Român, în slujbă ungurească, Ioan Corvin de Huniade.

Ioan Corvin de Huniade este una din figurile mari ale secolului al XV-lea, în care mărimea oamenilor se măsură după izbânzile lor militare. Dacă însă aceasta erà comuna măsură a oamenilor chiar în întreaga Europă, cu cât mai mult trebuià să aibă valoare în Răsărit, unde virtutea pe câmpul de războiu slujià nu numai spre a umpleà cu strălucire figura conducătorului, ci îndeplineà un scop mult mai însemnat, acela de a scăpà fiinţa popoarelor şi religia creştină de neomenosul jug, cu care erau ameninţate din partea cucerirei otomane.

Nu poate deci să fie indiferent pentru Români de a ştì că acest erou neasemănat erà şi el de viţă română, deşi erà în

Ioan Corvin de Huniade, gravură contimpurană

slujba Statulu maghiar, prin faptul că fiind nobil din Transivania, găsise cu cale a trece la naţia domnitoare. De şi în formlă Ungur, prin corpul şi sufletul său erà Român, şi cu faptele lui deci se pot mândrì, nu acei ce au pus pe figura lui o mască străină, ci acei din a căror sânge şi os el îşi trage a lui odrăslire. Ungurii însă întotdeauna au făcut încercări desperate spre a trage în partea lor pe vestitul general şi guvernator al Ungariei, şi ce e mai mult, pe tatul regelui lor, celui mai strălucit, Matei Corvin. Ungurismul lui Ioan de Huniade, a fost până odinioară o dogmă atât de sfântă a istoriei ungureşti, ca şi calitatea de *tâlhar* a lui Mihai Viteazul, ca şi caracterul *hoţesc* al revoluţiei Românilor din 1784, pentrucă aşà cere interesul poporului maghiar. Cât

despre adevărul istoric, el nu poate aveà valoare la un popor care e tot inimă, şi inimă mare precum trebuie să o recunoaştem, dar care prin rassa chiar din care face parte, nu se poate plecà la concepţiile recei cugetări.

Nu este de loc anevoios de a se dovedi naţionalitatea română a lui Ioan Corvin; ba ceeace ar trebui să ne mire este cum de s'a putut ivi, faţă cu nişte mărturii atât de formale, o părere protivnică [1]. Astfel o diplomă din 1409 Octombrie în 18, dată de împăratul şi regele Ungariei Sigismund, spune: „Considerând credinţa şi meritele cele strălucite ale lui *Voicu* fiul lui *Sârbu* militarul curţei noastre, îi dăm cu nou titlu de donaţie o moşie a noastră numită *Hunyadvar*, aşezată în Transilvania, atât numitului Voicu oşteanului, cât şi prin el fraţilor săi de pe mamă *Mogoş* şi *Radul*, şi a celui după tată *Radul*, nu mai puţin şi fiului său *Ioan* precum şi urmaşilor lor" [2]. Alte diplome ale lui Sigismund din 1434, 1435 şi 1437, eliberate lui Ioan Corvin îl numesc „*Ioan Valahul*, fiul răposatului Voicu de Huniade" [3]. Se constată din aceste documente, că Ioan erà fiul lui Voicu şi nepotul de fiu al lui Sârbu, că erà numit Valahul, adecă Românul, ceeace se vede încă şi din numele unui moş al său Rad*ul*, articulat cu articolul românesc.

Paralel cu această mărturisire documentală, care ar fi de ajuns spre a probà românismul Corvineştilor, mai posedăm încă mai multe arătări ale contimporanilor lor, care toate concurg a da acestei familii aceeaşi origine, şi mai ales numesc ele pe însuşi Ioan Corvin, *Valahul*, deoarece prefacerea lui în Maghiar fiind proaspătă, nu putuse încă şterge amintirea viţei din care se trăgeà. Aşà papa Pius al II-lea, mort la 1464, cunoscut ca scriitor sub numele de *Aeneas Sylvius*, spune despre Ioan Corvin în Analele Boemice: „Ungurii fiind ocupaţi în războaiele cu Turcii sub conducerea lui Huniade, rămaseră mai mult învingători decât învinşi. Acesta erà *Dac* (acuma îi numesc *Valahi)* nu de neam strălucit dar ilustrat mult prin arme şi care au arătat cel întâi Ungurilor cum Turcii ar puteà fi învinşi". In o

[1] Cea întâiu demonstrare a acestei împrejurări, care tinde chiar a stabili că Corvin s'ar trage din familia romană a *Corvinilor*, a fost făcută de Fejer, Ungur şi el însă nu din vremile şovinismului maghiar, în scrierea lui *Gens et incunabula et virtus Ioannis Corvini de Huniade etc.*, Budae 1844. Tema a fost reluată şi dovedită într'un chip deplin de Gheorghe Bariţ, în foaia *Transilvaniei*, 1873, p. 65 şi urm. pe care îl urmăm în totul în expunerea noastră.

[2] Fejer, *Codex diplomaticus*, X, p. 493, 1409: „Nos Sigismundus, consideratis fidelitatibus et preclaris meritis *Woyk* filii *Serbe* aule nostre militis, quandam possessionem nostram regalem Hunyadvar vocatam in comitatu Albensi partium nostrum Transylvanarum habitam, nove nostre donationis titulo, memorato Woyk militi, et per cum *Magos* et *Radol*, carnalibus ac Radol patrueli fratribus nec non *Iohanni filio* et posteritatibus universis donavimus".

[3] „Ioannes *Olak*, filius quondam Woyk de Huniade", (*Transilvania* 1873, p. 61).

relaţie a lui Sylvius, trimisă pe când erà nunciu apostolic al papei predecesorului său, spune: „că Ianoş (adecă Ioan Corvin) nu erà Ungur nobil, ci *valah*". Tot aşa spune şi Galeotus că „Italienii nu ar cunoaşte pe Ioan Corvin altfel decât numai sub numele de *Valahul*". Bonfinius istoricul ungur, originar din Italia, care este contimporan cu Ioan Corvin, spune că „Ioan de Huniade erà născut din tată *român* şi o mamă greacă. Tatul său *eră dintre acei Valahi care acuma ocupă locurile Geţilor şi ale Dacilor, şi fuseseră coloni de ai Românilor*". Ludovic Tubero, care scrie pe la începutul domniei lui Ludovic al II-lea, celui ucis în bătălia dela Mohacı la 1526, un comentar al timpurilor sale, spune despre Matei regele Ungariei, că de *pe tată erà Get, care gintă este numită pe timpul nostru de Greci, Mavrovlahi*". Cronicarul ungurese Thurocz spune, conform cu aceste mărturisiri că „erà pe atunci în ţară un oştean mărinimos şi strălucit, *născut din sinul unei familii valahe, Ioan de Huniade*. Pe acest om îl alesese înaltele destine ca să vină din părţi străine şi să se aşeze în acele ungureşti. Se spune anume că regele Sigismund împins de vestea numelui tatălui acestui oştean, *îl luase cu sine din părţile transalpine şi'l aşezase în Ungaria*" [4].

O diplomă a împăratului Ferdinand din 1548 Noembrie în 23 care recunoaşte originea română a lui Ioan Corvin şi a fiului său regelui Matei, diplomă eliberată episcopului de Agria, Neculai Olahul, coborîtor din Ioan de Huniade, în care împăratul spune „că din familia căreia Olahul aparţine se trag şi străluciţii bărbaţi Ioan Corvin de Huniade şi fiul său regele Matei, şi apoi asupra originei acestei familii adauge că *ea şi-ar trage rândul din Valahia, din neamul domnitorilor acestei ţări*, care Valahi sunt de obârşie din vechea Romă, şi au fost aşezaţi aici spre a apărà Dacia de popoarele barbare mărginaşe, cunoscându-se chiar din numele lor originea romană" [5]. Mai aducem o cronică contimporană foarte vrednică de credinţă, acea a comitelui Cilly care spune şi ea că „după părinţi, Corvin erà de pe tată Valac, de pe mamă Grec" adăogând cronicarul căValah se trag din Romani şi Corvin se coboară el însuşi din familiaCorvilor" [6].

---

[4] Vezi toate izvoarele în articolul lui Bariţ.

[5] T. Cipariu, *Arhiv pentru filologie şi istorie*, 1867, p. 695: „Generis itaque tui nobilitatem, multorum praestantissimorum ducum genitrix, inter quos et Iohannes Hunyades, inclyti regis Mathiae pater, enituisse feruntur". p. 693: „Qnod ad genus tuum attinet, te ab ipsis vetustissimis Valachorum principibus originem ducere, patre natus Stephano Olacho, viro praestanti, cujus etiam aliqui tua e familia Daciae Transalpinae, quae nunc Valachorum patria est, principes fuerint". p. 695: „inter quas Valachi gentiles tui minime postremas habent, ut quos ab ipsa rerum domina urbe Roma oriundos et in illius Daciae opulentissima parte, cui nomen nunc este Transalpina colocatos esse constat, unde nunc quoque sua lingua Romani vocantur".

[6] N. Iorga, *Acte şi Fragm.*, III, p. 16.

In sfârşit pentru a aduce o ultimă dovadă despre originea valahă a Corvinilor, cităm o relaţie italiană de pe timpul regelui Matei care găseşte ca lucru foarte protivnic acestui rege că el se coboară din Ianoş (Ioan Corvin de Huniade) care nu erà Ungur nobil, ci valah, de o înrudire nu prea de samă'' [7].

Din toate acestea se dovedeşte cu prisosinţă originea română a Corvineştilor, ai căror cel mai strălucit reprezentant a fost Ioan Corvin de Huniade. De şi sub nume de Ungur, el a fost Român, şi deci Românii pot să înscrie astăzi cu fală faptele lui în acele ale istoriei lor, cu atâta mai mult că constituţia militară a naţiei româneşti din acele timpuri din Transilvania făceà ca, în cele mai multe rânduri, şi oştile sale să fie alcătuite în mare parte din Români, astfel că acele victorii strălucite puse de istoricii timpului în socoteala naţiei maghiare, sunt în cea mai mare parte datorite sângelui românesc răspândit sub steagurile maghiare şi inteligenţei române reprezentate prin eminentul lor conducător.

Corvin luptă fără încetare în contra Turcilor din momentul ce puse mâna pe armă, până ce moartea îi curmă zilele. Mai ales însă începe a se deosebi geniul său de pe la anul 1441, când ajunge voevod al Ardealului, şi bate pe Turci lângă Belgradul sârbesc. In anul 1442, după ce este bătut într'o luptă la St. Imbru, Turcii împresoară Săbiul; Corvin însă împrăştie pe Turci şi despresoară cetatea aruncând pe duşmani până la cel de pe urmă om peste Dunăre. Beglerbegul Rumeliei, Cule Şahin paşa, se hotărăşte să răzbune ruşinea păţită şi trece Dunărea în contra Ungurilor. Huniade însă îl bate cumplit la Vaşap. Această strălucită victorie încurajează pe creştini cari trec Dunărea în 1443. Turcii sunt bătuţi de Huniade la Niş. Bulgarii, Sârbii şi chiar Albanezii se declară pentru Creştini. In o a doua luptă lângă Balcani la Cunoviţa, cu toată înaintarea anotimpului — erà pe la Crăciun — Huniade repurtează o a doua victorie şi mai însemnată decât cea dintâi. Totuşi este nevoit, din cauză că nu puteà străbate iarna prin pasurile Balcanilor a se retrage îndărăt. De şi victorioasă la început, armata lui Huniade, în retragerea ei, fiind atacată în mai multe rânduri, e nevoită să'şi ardă toate lucrurile, spre a puteà grăbi pasul către Dunăre. Turcii totuşi spăimântaţi de victoriile creştinilor, şi pierzând în luptă pe cei mai buni generali, propun o pace care se încheie la Szegedin, şi în care Otomanii jură pe Coran, iar Creştinii pe Evanghelie, respectarea ei, în anul 1444. Regele Vladislav însă căindu-se pentru încheierea unei păci, tocmai în momentul când ar fi putut răzbi pe păgâni, calcă tractatul încheiat şi le declară din nou războiu. El se aliază cu Veneţienii cari trimit o flotă către Gallipoli,

[7] *Ibidem*, III, p. 37: „il quale non era Ungaro nobile, ma Vallaco, non di troppo gentil patentella".

unde trebuià după trecerea Balcanilor, să iasă regele, și unindu-se cu flota venețiană, să atace Constantinopolea. Așà se plănuiau lucrurile; altfel se împliniră. Regele Vladislav pierdù la Varna bătălia și viața, și Huniade ruinând prin această luptă nenorocită toate câștigurile sale de mai înnainte, fugi în Muntenia, unde fu prins de Vlad Dracul și pus la închisoare, cum s'a văzut mai sus. Astfel se răsturnase, prin o singură luptă uriașă, pierdută clădirea ridicată de Huniade contra Turcilor în timp de mai mulți ani, și trebuià început din nou munca odată făcută.

Moartea lui Vladislav la Varna sporește încă poziția lui Huniade în Ungaria. El este numit regent în timpul minorităței regelui Vladislav al IV-lea în 1445. Pe când însă Huniade se pregătea a întoarce lovitura suferită la Varna, Venețienii, aliații săi, făceau pace cu Turcii și papii pierzând prin lupta de la Varna încrederea Creștinătății, nu o mai putură mișcà în contra Turcilor, încât Huniade rămase astfel sprijinit numai pe propriile lui puteri. Eroul însă nu despereazà de a prinde iarăși firul victoriilor sale. El pășește din nou peste Dunăre cu 24.000 de oameni, mai având ajutor de la proteguitul și ruda sa din Muntenia Dan al III-lea, 8000 de oameni și 2.000 de Germani și Boemi. In *câmpul Mierlei* (în 1448) Huniade pate însă o a doua înfrângere, poate mai cumplită încă decât cea de la Varna. Despotul Gheorghe al Serbiei, care refuzase a luà parte la luptă, și fusese alungat din tron de Huniade, pune după înfrângerea lui Huniade mâna pe el, îl închide și nu'l eliberează decât după mari stăruinți făcute de dieta ungurească. Această nouă pierdere, urmată după câțiva ani de triumful cel mai mare al Turcilor în Europa, luarea Constantinopolei, face și pe Huniade mai reținut, și'l împiedecă de la noue lupte contra Turcilor. In 1454 însă Mahomed, după ce orânduiește lucrurile în noua capitală a Imperiului Otoman, se îndreaptă iarăși cu trupele sale contra Ungariei care încredințează din nou destinele sale lui Huniade. Innainte încă de a ajunge Turcii la Dunăre, acesta trece fluviul și pradă provinciile turcești ce erau bine înțeles impoporate cu poporație creștină, care însă refuzând a mai ajutà pe Unguri contra stăpânilor lor, Turcii, erau priviți și tratați ca dușmani. Cu toate că Ostrovița fu luată de Turci, Huniade izbuti prin un grabnic ajutor a scăpà Semendria. La Crușovatz, Turcii speriați prin apariția neașteptată a armatei ungurești, o rup de fugă. Cu toate aceste foloase parțiale. Huniade simțià că erà prea slab pentru a încercà o înnaintare ofensivă. Turcii, după ce mai ieau Novoberdo și se întăresc în Serbia sudică, întreprind cucerirea Belgradului, despre care Mahomed însuși spune că până nu va fi căzută această cetate în mâna Turcilor, ei nu vor puteà răpune pe Creștini. O armată colosală este adunată, aproape 150.000 de oameni, pentru a luà această cetate, a cărei stăpânire nu erà mai puțin importantă, pentru Otomani de cât acea a Constantinopolei. Huniade merge

în ajutorul cetăţei, intră în ea, lasă pe Turci să o iee, ordonând garnizoanei de a stà ascunsă până ce trupele duşmane se vor fi dedat prădăciunilor. Pe când ele se împrăştiaseră pe stradele oraşului de odată răsună tobele ungureşti, armata lui Huniade iesă din toate unghiurile, cade asupra Turcilor şi'i măcelăreşte, prefăcând victoria lor de un moment în o deplină înfrângere. Creştinii încurajaţi prin victoria repurtată se răpăd asupra Turcilor. Un măcel îngrozitor se încinge. Mahomed el însuşi se aruncă în luptă, este însă greu rănit, şi părăseşte câmpul de bătaie care în curând este deşărtat şi de armata lui ce umple lumea în toate părţile. In acelaş an însă Huniade moare, în 1456, după ce întorsese iarăşi cu sila victoria sub steagurile sale [8]. Cu dânsul dispărea Ungaria din rândul naţiilor ce luptau contra Turcilor, căci fiul său Matei Corvin îşi cheltui puterile mai mult în luptele cu Creştinii decât cu duşmanii lor.

Gheorghe Castriota Scanderberg. — După moartea lui Corvin, sarcina luptelor cu Turcii cade asupra altor popoare şi înalţă alte nume în rândul eroilor omenirei, şi apărătorilor civilizaţiei. Cel dintâiu fu ducele Albaniei *George Castriota*, numit şi *Scanderberg*, care începuse luptele contra Turcilor, încă din timpul vieţei lui Huniade. Locuitorii ţărei sale arătaseră în toate timpurile o neînvinsă cerbicie, şi acea iubire de neatârnare particulară poporaţiilor de munte. Rivalităţile interne, unite cu trădări către duşmani în scopul de a răsturnà competitori neplăcuţi, ameninţà însă să ducă la ruină înainte de timp acest popor de viteji, când pentru fericirea Albaniei, veni în fruntea ei un om care ştiù să facă a răsunà cu toată puterea coarda patriotică în inimele acum obosite de împărecheri. El trezi în ele simţimântul onoarei şi iubirei de neatârnare, şi împingându-le la lupta sfântă contra duşmanului comun, putù scoate din micul său popor încă minuni de vitejie.

Puţin după înnălţarea lui Scanderberg în fruntea Albaniei, se suie şi Mohamed al II-lea pe tronul otoman (1450). Sultanul cere îndată dela Scanderberg tribut şi închinare. Acesta refuzând, Mohamed trimite în contra lui pe Hamza paşa cu 12.000 de oameni, care este însă bătut şi prins de Albanezi.Tot astfel păţeşte şi un al doilea general al lui Mohamed, Debreas. Mohamed atunci câştigă prin făgăduinţă pe un general al lui Scanderberg, Moisi, al căruia trădare slăbeşte mult puterile Albanezilor. El asediind Belgradul din Albania, ce se aflà în stăpânire turcească, este surprins de o armată otomană sub zidurile cetăţei, prins între două focuri şi cumplit bătut. Numai, prin o sălbatecă vitejie a eroului şi a gardei sale, izbuteşte acesta a scăpà cu vieaţă. După

[8] Asupra tuturor luptelor lui Huniade, vezi disertaţia lui Bariţ, din foaia *Transilvania* în 1874 şi Zinkeisen, I, p. 597 şi urm., II, p. 70 şi urm.

aceea venind în contra lui trădătorul Moisi cu o armată turcească furia desperată a Albanezilor îi fac să o sfărâme, şi Moisi ameninţat de sultanul cu pedeapsă, cere iertare dela Scanderberg, care i-o încuviinţează cu mărinimie şi dobândeşte în el un tovarăş credincios care luptă alăturea cu el până la moartea lui, pentru a răscumpără greşeala făcută. De abea însă recâştigase Scanderberg în Moisi un puternic ajutor, şi un alt general al său numit şi el Hamza, îl trădă din nou, trecând la Turci, şi provocând pe aceştia a trimite cu el o expediţie nouă contra Albanezilor.

Zignor Scanderberg

Turcii îi dau o armată de 50.000 de oameni sub comanda lui *Iza*, fiul vestitului general Brenezes, care comandase trupele în Valahia, pe timpul luptelor cu Mircea cel Bătrân. Armata înnaintase fără nici o piedică până aproape de *Croia* capitala Albaniei. Hamza credeà că Scanderberg părăsise ţara, şi este proclamat ca stăpânitor al Albaniei, în numele sultanului; soldaţii se dedau la banchete şi petreceri, când de odată ca un fulger cade Scanderberg peste ei, măcelăreşte aproape jumătate din numărul duşmanilor, pune pe fugă rămăşiţa împreună cu Iza, şi prinde pe trădătorul Hamza ucigându'l numai de cât. O pradă nesfârşită împodobeşte triumful eroului (1457). Turcii recunoscând supe-

rioritatea acestui duşman, îi oferă în repeţite rânduri pacea, pe care însă mândrul Albanez o refuză, nefiind în totul după placul său.

Scanderberg îşi câştigase mare renume la principii Europei. Cu toţii se aşteptau ca Turcii să fie alungaţi din Orient. Scanderberg însă, conştiut de puterile sale, le spuneà în zadar că o asemenea întreprindere, nu poate fi încercată numai de el. Papa mai ales îl inteţià necontenit la luptă; dar când Albanezul îi cereà ajutor, de obiceiu îl mângâià cu vorbe frumoase, şi numai într'un singur rând, înnaintea marei sale lupte de la Croia, îi trimise 5.000 de galbeni. Onorurile şi încurajările nu lipsiră eroului Albanez, precum ele fură împărţite cu dărnicie şi lui Ştefan cel Mare. Când erà însă vorba de a pune mâna în pungă sau de a vărsà vre o picătură de sânge, popoarele apusene se gândiau că mai la urmă furtuna este departe, şi cine ştie de erà vre odată să'i ajungă. Vom vedeà cum se repetară din punct în punct, aceleaşi fapte cu Ştefan al Moldovei.

Scanderberg văzând această lipsă de ajutor, statornic refuzat de Europa apusană, se hotărăşte a se împăcà cu Turcii care nu încetează a-i propune condiţiile cele mai favorabile. Cu toate silinţele papei de a'l întoarce de la acest gând, de şi încă acuma îi declară că nu'i poate veni cu nimic în ajutor, Scanderberg încheie cu Mohamed o pace în 1461 prin care Mohamed îl recunoaşte de stăpânul şi domnul neţărmurit al Albaniei. Pacea însă cu Turcii erà în tot deauna numai o jucărie. Ea se strică în curând şi, după ce Scanderberg mai bate de vre o trei ori pe Turci, în nişte lupte tot atât de crâncene ca şi cele dinainte, el moare în 1467, lăsând numai un fiu minor, pe care îl recomandă protecţiei Veneţiei.

După ce Huniade murise şi Scanderberg se împăcase cu Turcii, ridicase Vlad Ţepeş steagul răscoalei, care ocupase pe Turci în 1462; iar după ce ambii dispar de pe scena lumei, Ştefan cel Mare intră în rând pentru a apărà Creştinătatea. De la 1465 1484, timp de 19 ani, ţine el piept fără încetare acelui puternic şivoiu, şi apoi după ce şi Moldova este „stropşită", cum spune cronicarul, furia musulmană se revarsă asupra Ungariei, pe care o şterge ca Stat de pe suprafaţa pământului, în 1526. Fără Mircea, Huniade, Scanderberg, Vlad Ţepeş şi Ştefan cel Mare, oceanul turcesc ar fi repezit valurile sale până la marginile Apusului, şi s'ar fi împlinit dorinţa lui Mohamed al II-lea, de a pune pe calul său să mănânce orz din pristolul Sfântului Petru.

Slăbiciunea Europei. — Să aruncăm o ochire asupra Europei, în momentul când Ştefan cel Mare iea în mână apărarea ei, pentru a vedeà dacă ea erà în stare de a se împotrivi, prin sine însăşi, înnaintărei Turcilor.

Spania, erà încă departe pe atunci de a înfăţişà acea unitate şi acea putere, care făcură din ea întâiul Stat al începutului timpurilor moderne. Erà împărţită în mai multe mici regate: Aragonia, Castilia, Portugalia, Navara, toate în luptă cu ultimele sforţări ale stăpânirei maure. De abià în 1475, prin căsătoria lui Ferdinand de Aragon cu Isabella de Castilia, se pune baza unităţei şi a mărirei Spaniei, şi tocmai în 1492, prin cucerirea Grenadei, se unifică, sub stăpânirea perechei regale, întregul său teritoriu.

Anglia, pe atunci cu totul nepăsătoare despre afacerile Răsăritului, erà încă încurcată în războiul celor două roze care o sfâşie şi o frământă, tocmai în timpul ce Ştefan cel Mare luptà în contra Otomanilor (1455—1485).

Franţia care luase o parte nenorocită în lupta de la Nicopoli în contra Turcilor, abia sfârşise războiul de 100 de ani cu Anglia (1453), şi în curând începe domnia lui Ludovic al XI-lea (1461—1483), ale căruia crâncene lupte cu aristocraţia feodală nu prea lăsà loc pentru expediţii îndepărtate. Mai rămâneau două puteri apusene deadreptul interesate în cauză, ca mai apropiate de Orientul cel în flacări: Germania şi Italia, adică Veneţia.

Despre starea Germaniei ne vorbesc foarte lămurit scrisorile episcopului de Siena, Aeneas Sylvius Piccolomini, care ajunge mai târziu papă sub numele de Pius al II-lea. Din aceste aflăm că „Germanii între sine desbinaţi nu ţin nicăire împreună. Oraşele sunt certate cu principii, şi între aceştia chiar lipseşte unirea. Sviţerii nu pot stăpâni vechea lor ură contra ducilor de Austria; comitele palatin este în ceartă cu arhiepiscopul de Maianţa; regele Boemiei şi ducele Burgundiei sunt în războiu pentru ducatul Luţelburg; ducii de Saxonia se ceartă cu regele Boemiei de la stăpânirea unor castele; Breslau refuză închinarea aceluiaşi rege; Prusienii au scuturat jugul cavalerilor Teutoni şi au trecut sub Polonia. In Austria nu e linişte nicăiri, pretutindeni revolte şi trădări" [9]. Trebui ca Turcii să se apropie de hotarele Germaniei, prin cucerirea Ungariei, pentru ca să se trezască în ea conştiinţa despre comunitatea interesului de apărare, ceea ce se întâmplă însă tocmai în veacurile al XVI-lea şi al XVII-lea.

Veneţia aveà fără îndoială în joc interesele cele mai mari, tocmai în ţările acelea ce cădeau sub sabia otomană. Putere comercială însă, ea căutà mai la urmă să se întocmiască cum va puteà mai bine cu stăpânirea otomană, şi de aceea încheie o pace cu Turcii (1454), îndată după căderea Constantinopolei. Numai cât firea cea barbară a Turcilor care nu ştieau să respecte nici tratate, nici legături, sileşte pe Veneţiani a declarà în contra voinţei lor, în mai multe rânduri războiu Otomanilor. Cele mai

[9] Aenaes Sylvius, *Epistolae,* No. 127, p. 656.

neînsemnate împrejurări aprindeau flacăra. Aşà acel din 1467—1479, în care intervine Ştefan cel Mare, fusese declarat de Turci din cauză că Veneţianii din Corfu refuzaseră a extrădà Turcilor pe un sclav fugit al paşei din Atena, care furase o sumă însemnată, împărţită după cât se vede de el cu autorităţile veneţiene [10]. Dar ce puteau să facă Veneţienii cu marina lor contra puterei de uscat a Otomanilor? Armatele, pe unde le aveau, erau compuse numai din mercenari cari luptau pentru bani, pe când Turcii se băteau împinşi de fanatism şi de ură în contra Creştinilor.

Dacă cercetăm acuma starea puterilor răsăritene, care erau mai apropiate, deci mai deadreptul interesate la stavilirea înnaintărei turceşti, le găsim tot atât de puţin destoinice a'i opune o energică împotrivire, ca şi acele mai depărtate ale Apusului.

Polonia stăteà sub Cazimir al IV-lea, fostul duce al Litvaniei, care se suise pe tronul polon la moartea regelui Poloniei şi Ungariei, Vladislav al III-lea, întâmplată la Varna în 1444. Incercarea acestui rege de a uni într'o singură domnie Polonia şi Litvania adusese o sumă de încurcături care făcuseră pe rege de mai multe ori să doriască a părăsi strălucirea scaunului polon, pentru acel mai obscur, dar şi mai liniştit, al fostului său ducat. Apoi nobilimea polonă se sumeţise tot mai tare faţă cu principii săi, zmulgându-le tot mai multe privilegii. Intre altele se dispune ca nobilii ce vor luà parte la dietă să fie obligaţi cu mandat imperativ, din partea cercurilor nobiliare ce'i trimiteau, a susţineà numai cele ce vor fi pe placul nobililor, încât astfel deveni peste putinţă o înţelegere în aşa numitul parlament polon. Oraşele din Prusia, revoltându-se în contra Ordinului Teutonic, se oferiră Poloniei, şi regele Cazimir primind această supunere se încurcă cu Ordinul în un războiu care ţinù până în anul 1466, când se sfârşi prin pacea de la Thorn. Pe lângă toate aceste pricini de nelinişte internă şi externă, se mai adăugau şi nemulţămirile clerului căruia regele nu voise să jertfească dreptul său de a numi episcopii, încât astfel toată domnia lui Cazimir al IV-lea (1444—1492), fu numai o lungă perioadă de turburări şi de slăbiciune a regatului celui prea cavaleresc al Poloniei.

Rusia sfârşeşte tocmai în acel timp emanciparea ei de sub jugul Tătarilor, sub Ioan al III-lea, care răstoarnă ultimele hanate de Kazan şi Kiptşah între anii 1462 şi 1480, încât nici ea nu se puteà gândi la Turci care pe de altă parte erau aşà de departe către sud, încât abià se auzià pomenindu-se de numele lor în născândul colos al nordului.

In *Ungaria*, de şi domnià Matei Corvin, (1450—1490) fiul vestitului luptător contra Mohamedanilor, totuşi el se ocupă în primii ani ai domniei lui, până pe la 1467, cu luptele contra re-

[10] Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches*, II, p. 295.

gelui Boemiei, Podiebrad. După aceea el nu avù prilejul a luptà contra Turcilor, de oare ce aceştia începuseră a se năpustì asupra Moldovei. Ar fi putut nu'i vorbă să ajute această ţară în eroicele ei silinţi de a respinge copleşirea păgână. Vom vedeà însă cum înţelegeà Matei Corvin să sprijine pe Creştini, de îndată ce din acest sprijin puteà să răsară glorie şi mândrie pentru acela pe care el vroià să'l menţină sub picioarele sale.

In aşa stare de destrăbălare şi de slăbiciune sau de nepăsare se aflà Europa faţă de împărăţia mohamedană care pe fiece zi făcea câte un pas înnainte către inima ei, şi nici odată unul îndărăt. Răsăritul căzuse din partea din spre miazăzi, aproape tot sub stăpânirea turcească. Singură Moldova şi Ungaria, mai rămăseseră în picioare. Să vedem întâi cum şi-a îndeplinit Moldova menirea ei de apărătoare a civilizaţiei, şi după aceea mai târziu vom vedeà şi cele ce s'au îmtâmplat cu Ungaria, când i-a venit rândul a luptà pentru propriul ei cămin.

2. BĂTĂLIA DELA RACOVA

Lupta. — De la alungarea a doua a lui Radu cel Frumos, urmată de moartea lui, Ştefan se aşteptà la o luptă cu Turcii. El deci căutà aliaţi la popoarele de prin prejur, mai cu seamă la Unguri şi la Poloni cu care am văzut că se aflà în bune legături. Uzun-Hassan care cercase pe domnitorul Moldovei încă din 1472 [11] reînnoieşte stăruinţele lui prin un ambasador veneţian Paul Ogniben care fusese la el, în trebile Veneţiei cu Turcii şi care, întorcându-se în Europa, fusese însărcinat de Hassan să treacă şi prin Moldova.

Ştefan comunică lui Sixt al IV-lea că a fost cercetat mai înnainte de principele Assan Bey pentru o alianţă contra Turcilor; iar acum întorcându-se ambasadorul veneţian Ogniben la acel principe, a trecut prin Moldova însărcinat de el cu aceeaşi misiune. Solul veneţian este rugat de Ştefan să spună Sf. Părinte toate cele ce nu i le poate scrie, ca şi când ar vorbì el singur cu Sanctitatea sa. „După cât am înţeles, urmează Ştefan cel Mare, toate sunt concentrate în persoana Sanctităţei voastre. De aceea o rugăm ca împreună cu alţi regi puternici şi principi, să se siliască ca să nu se primejduiască Creştinătatea de către mult vrăjmaşul necredincios, pentru ca şi noi să nu luptăm singur, ci cu ajutorul lor" [12].

[11] Mai sus, p. 42.

[12] „Utique intelligimus omnia in Sanctitate vestra consistunt. Ortamur. itaque S. v. ut cum aliis potentissimis regibus et principibus taliter adoperetur ne Christianitas a perfidissimis infidelibus suppediretur, ut et etiam nos non soli, ymo cum adiutorio eorum principum debellare valeamus". Reprodusă şi de I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 318. Ogniben este scris une ori Omenbonum.

Papa îi răspunde prin o scrisoare foarte curtenitoare, cerându'i însă iertare că nu poate face nimic pentru el [13].

Este de însemnat moderația și reținerea lui Ștefan în această scrisoare. El nu cere ajutor direct de la papă cu care nu se află în nici o legătură, ci îl provoacă numai la formarea unei alianțe anti-turce, în interesul Creștinătăței, cu ajutorul căreia să poată luptà și el mai cu izbândă în contra dușmanului comun.

Armata turcească care trebuià să meargă în contra lui Ștefan, erà înaintea cetăței Scutari pe care o asedià. Ea venise

Papa Sizt al IV-lea

aici în luna lui Maiu 1474. In August, după un asediu zadarnic de 4 luni, ea primește ordin de a plecà asupra Moldovei. Această schimbare a menirei armatei, și mai ales asupra toamnei, arată că trebuie să se fi produs o ruptură năpraznică între Turci și Ștefan, care cereà numai decât pedepsirea acestuia. Noi am atribuit-o cererei Turcilor, ca Ștefan să meargă în persoană la Constantinopole, spre a cere iertare sultanului, pentru toate supărările aduse până atunci, precum erau luarea Chiliei, atacul Munteniei și neplata tributului. Ștefan refuzând asemenea

[13] Din 1475. Hurm., *Doc.*, ; II, 1, p. 8.

condiţii a menţinerei păcei, Turcii se hotărăsc la o grabnică pedeapsă.

Soliman paşa înaintează asupra Moldovei, cu o armată în număr de peste 100.000 de oameni, după izvoarele turceşti. Dlugoş şi Miehovski, şi după ei Ureche, arată că erau 120.000 afară de Tătari şi Munteni. In scrisoarea lui Ştefan către principii Europei în care îi încunoştiinţează despre victoria de la Racova, domnul Moldovei însuşi dă acelaşi număr. O relaţie asupra acestei bătălii dată din Turda, din 23 Ianuarie 1457, dă numărul de 100.000 afară de 20.000 de ţărani cu securi, sape şi coase, veniţi, zice relaţia, din Bulgaria. Numărul Turcilor erà deci de peste 100.000 [14].

Ştefan după cât se vede nu se opune la trecerea Dunărei, ci pustiază toată ţara pe unde trebuià să treacă armata turcească spre a'i luà putinţa aprovizionărei şi a o slăbi; iar el se retrage cu armata lui în un loc adăpostit, foarte potrivit pentru a primì o bătălie făţişă. Numărul armatei sale este dat, iarăşi cu oare care mici schimbări, de deosebitele izvoare. Cele mai multe arată 40.000 de Moldoveni, cum spune Dlugoş însă „mai toţi ţărani şi lucrători de pământ", 5.000 de Secui şi 2.000 de Poloni. Relaţia de la Turda urcă numărul Moldovenilor la 50.000. Secuii nu erau trimişi ca ajutor de regele Ungurilor, care se vede, după un document [15], că dăduse numai ridicolul contigent de 300 de Unguri sub Mihail Fanţi. Cei 5.000 de Secui, erau armată de lefegii, chemată de Ştefan în ajutor [16].

O greşeală mare a Turcilor fu că ei întreprinseseră expediţia asupra iernei, anotimp cu care Turcii nu sunt deprinşi. Până să ajungă de la Scutari în Moldova, îi prinsese luna lui Ianuarie. Bătălia se dădù pe la începutul acestei luni, după Ureche, în 10, cronica putneană în 7, Miehovski şi Dlugoş în 17. Documentul de la Turda, care este dat din 23 Ianuarie, raportează lucrul ca de curând întâmplat.

---

[14] Dlugosz, ad an. 1475, II, p. 525; Michovski în *Arh. ist.*, 1, 2, p. 36. Ureche în *Letopisețe*, I, p. 126. Relaţia dela Turda, în *Columna lui Traian*, 1876, p. 422. Neculai Costin greşeşte când spune că cu Muntenii veniseră cu Radu Vodă (*Letopisețele*, ed. 1, p. 127, nota), de oarece acesta murise încă din 1472. Apoi Muntenii sub Laiot Basarab ţineau pe atunci cu Ştefan.

[15] Katona, XVI, p. 11. Dlugosz, *l. c.*, Miehovski, p. 6 spune că „Secuii ar fi fost înrolaţi de Ştefan din părţile cedate lui Ştefan de Matei Corvin. Tot aşa spune şi Miehovski, *Arh. ist.*, I, 2, p. 6, că cei 5000 de Secui erau luaţi de Ştefan nu din părţile cedate lui de Matei Corvin, căci nici Ciccul însă, nici Cetatea de Baltă nu vin în ţara Secuilor.

[16] 1475. Hurm., *Doc.*, II, 1, p. 11: Mateiu Corvin ordonă lui Mihail Fanczy că „dacă vrea să răscumpere o greşală, să ducă lui Ştefan 300 de Secui în ajutor", Relaţia dela Turda, *Col. lui Traian*, 1876, p. 423, dă 1800 de Unguri Discuţie mai pe larg a ajutorului unguresc vezi în Vasile Pârvan, *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungurii* în *Conv. lit.*, XXXIX, 1905, p. 920 şi urm.

Locul ales de Ştefan cel Mare pentru primirea luptei fu lângă *Podul Innalt* din judeţul Vasluiului. Acest pod se află şi astăzi zidit de piatră şi foarte solid, arătat prin o inscripţie pusă pe el, ca refăcut de Hatmanul Gavril, fratele lui Vasile Lupu în 1636. Poporul de prin prejur îl numeşte *Podul lui Ştefan cel Mare*, încât hatmanul Gavril se vede că numai va fi reparat o construcţie veche. Podul este aşezat, pe un pârâu ce se varsă în râul Bârlad, ca la 100 de metri departe de insuşi râul. Pârâul astăzi nu poartă nici un nume, zicându-se pârâul de la podul de Piatră. Probabil însă că în timpuri mai vechi se numeà Racovăţul de oare ce Dlugoş reproduce prin Racovăţul lângă râul Bârlad, indicaţia lui Ureche, a Podului înnalt, iar Miehovski pune locul bătăliei lângă lacul Racova şi fluviul Bârlad. Cum că acest pod este aşa numitul Pod Innalt al lui Ureche, se cunoaşte întâi de pe faptul că în adevăr el este destul de înnalt, cam 6 metri deasupra gârlei; apoi el este aşezat pe drumul vechi ce duceà dela Iaşi la Vaslui, prin Bordea, Scânteia şi Cânţeăreşti [17], şi tocmai pe acest drum ne spune Miron Costin că „Vasile Vodă pornind din Iaşi spre Ţara Muntenească, împreună cu ginerele său Timuş, au stat la al doilea conac, la *Podul Innalt* pe Bârlad" [18].

Pe lângă anotimp, slăbirea oştirei turceşti prin lipsuri de tot felul [19] şi poziţia favorabilă aleasă de Ştefan cel Mare, apărat la coasta lui prin râul Bârladului, se mai întâmplă în acea zi şi o negură groasă care înlesni lui Ştefan întrebuinţarea unui meşteşug ce avù o mare înrâurire asupra soartei bătăliei. Anume el pusese, încă înnainte de începerea luptei, nişte trâmbiţaşi din dosul unei lunci care îi acopereà aripa, şi pe când se încinse lupta, ei începură a sunà din buciume şi trâmbiţe, ca să amăgiască pe Turci. „Atunci oastea turcească, întorcându-se la glasul buciumilor, şi împiedecându-se în apă şi luncă, şi acoperindu'i şi negura, tăià şi sfărâmà lunca să treacă la glasul buciumilor" [20]. Totuşi la prima ciocnire Turcii răsturnară rândurile Secuilor care luptau în frunte. Ştefan atunci se repezi el însuşi în cele mai dese rânduri ale Turcilor, cu oastea moldovenească cea mai aleasă, sparse şi zdrobi pe păgânii ce'i erau înnainte; după aceea căzând pe cei ce se frământau în luncă, făcù în ei un măcel îngrozitor.

---

[17] Acest pod a fost studiat pentru prima oară de T. T. Burada în Revista lui Gr. Tocilescu, II, p. 428.

[18] *Letopiseţele*, I, p. 309. Comp. Paul de Aleppo în *Arh. ist.*, I, 2, p. 61

[19] Leunclavius, *Annales*, apud Şincai, II, p. 59, pune între cauzele de îndreptăţire a pierderilor bătăliei de Turci şi „frigul foarte mare". Relaţia de la Turda, spune că Turcii aducând provizii din Ungaria, armatele române le răpiră şi luară pentru ele.

[20] Ureche, *Letopiseţe*, I, p. 126.

Astfel punând în slujba sa toate împrejurările, Ştefan silise victoria a se plecà în favoarea lui, ceea ce de altfel ar fi fost peste putinţă, întru cât un Român trebuià să lupte contra trei Turci. Dar tocmai în aceasta stătuse meritul lui, că ştiuse să se folosască de împrejurări, şi să le prefacă în elemente de izbândă. Ştefan fiind mai slab, trebuià să întrebuinţeze şi meşteşuguri, pentru a zdrobi pe cel mai tare. Planul său cel atât de simplu ieşi la un rezultat strălucit, căci erà potrivit timpului şi oştirei contra căreia luptà. Geniul constă, nu în aceea de a face lucruri peste puterile omeneşti, ci în combinarea acestor puteri astfel, că din ele să iasă rezultate neaşteptate.

Lupta fu zdrobitoare pentru Turci. Numărul celor periţi este dat de izvoarele contimporane ca urcându-se la 100.000, cifră fără îndoială exagerată, dacă o raportăm la cei morţi în bătălie. Dacă considerăm însă moartea prin lipsuri şi boli, precum şi Turcii fugari, măcelăriţi de Români unde îi întâlniau, atunci putem admite că puţini din cei ce luară parte la expediţie mai revăzură căminele lor. Numărul prinşilor erà încă de samă, între ei mai mulţi paşi, pentru câţiva din care sultanul oferi lui Ştefan până la 80.000 de galbeni de cap [21]; pe lângă acestea, toate tunurile, steagurile (mai bine de 100) şi o pradă nenumărată. La înfrângerea Turcilor luase parte şi Laiot Basarab sau cum este numit în documentele timpului Basarab cel Bătrân care se închisese în o cetate, dar văzând fuga Turcilor se luă în goană după ei [22].

Rapoartele asupra bătăliei. — Versiunea turcească asupra acestei lupte caută bine înţeles să-i îndulciască puţin amărăciunea. Hodja Effendi, cel mai celebru istoric turc, al căruia stil vom aveà prilejul a-l apreţui, spune asupra acestei bătălii: „că armata turcească, luată dela asediul cetăţii Scutari şi trimisă asupra Moldovei erà cu totul dezorganizată, prin nesuccesul baterei acelei cetăţi şi obosită de drumul cel lung. Duşmanul, adecă Ştefan, ascunzându-se, Soliman se apucă de jefuit oraşele şi satele, dându-se cu totul prădăciunilor. Atunci, folosindu-se de aceasta, *afurisitul domn al Moldovei care în privirea diabolicei viclenii şi înrăutăţiri întrece pe însuşi diavolul*, şi care în urma izbânzilor câştigate asupra hanilor tătăreşti de la Capciac, a Ungurilor şi a Muntenilor, petreceà în siguranţă, pretinzând a fi neatârnat, şi desfăşurând scopuri de necredinţă şi vrăjmăşie, lovi pe acei

---

[21] Leonardo da Oretona către Romano Rosetto da Ferrara din Buda 1475 Februarie 12, în *Columna lui Traian*, 1876, p. 424.

[22] Asupra rezultatului luptei mai vezi şi Stricovski în *Arh. ist.*, II, p. 11. Asupra participărei lui Laiot Basarab vezi *Relaţia dela Turda* în *Col. lui Traian*, 1876, p. 422. „*Bozarat maior* (Laiot) qui erat in quodam castro obsessus per Turchos, videns fugam Turchorum, de castro prosiluit et magna dampna Turcis fugientibus intulit". Vezi mai jos, cap. *Istoria Munteniei*.

soldaţi obosiţi şi nepăsători, dedaţi jafurilor, încât cea mai mare parte din ei băù acolo din paharul muceniciei, şi mulţi viteji pieriră în luptă. Plin de durere pentru această nenorocire, paşa abia putù scăpà el singur din periculoasa prăpastie" [23].

Indreptăţirea pierderei Turcilor este foarte rău închipuită. Neizbânda de la Scutari puteà să fie pentru armata turcească şi un motiv de a căutà răzbunare aiurea. Apoi este cu totul neexact că Turcii s'ar fi răspândit prin sate şi oraşe jăfuind, şi că surprinşi ar fi fost bătuţi de Ştefan, când am văzut că bătălia de la Racova s'a dat în toată regula între ambele armate duşmane.

Ştirea despre izbânda lui Ştefan ajunse în Veneţia, mai întâi prin acel Paul Ogniben pe care'l apucă ştirea bătăliei când ajunsese în Buda [24], încât se explică astfel cum el duse la Veneţia şi ştirea victoriei şi scrisoarea lui Ştefan care o precedà. Senatul veneţian hotărăşte ca Paul Ogniben să meargă la Roma, spre a expune marelui pontifice cele ştiute şi aflate de el, să stăruiască ca să trimită un ambasador cu daruri, spre a îndemnà, hotărî şi întări pe Ştefan în sfânta sa întreprindere. Apoi Ogniben să se întoarcă grabnic la Veneţia, spre a fi trimis înnapoi la domnul Moldovei, împreună cu un medic pe care Ştefan îl ceruse oral de la sol să i se trimită dela Veneţia, spre a'l lecui de o rană ce o aveà la picior, şi pe care o primise după spusa lui Ureche, şi a cronicei putnene, încă cu 13 ani înnainte, la întâiul asediu al Chiliei. Necontenitele lupte şi expediţii ale lui Ştefan, împiedecaseră lecuirea acestei răni.

Până să plece solul, senatul se grăbeşte a trimite lui Ştefan o scrisoare în care înnalţă până la ceruri meritele lui, exclamând între altele că : „ de ar fi şi ceilalţi principi creştini cu o astfel de inimă şi de voinţă, sau dacă singur aţi aveà atâta putere câtă convine măreţiei sufletului vostru !" Ea mai spune că îndată ce Ogniben se va întoarce de la Roma, va fi trimis la el împreună cu medicul cerut, rugând pe Ştefan ca îndată cu întoarcerea curierului trimis, să facă cunoscute senatului mai multe amănunte despre mărimea victoriei repurtate.

Vestea acestei izbânzi care interesà în cel mai mare grad pe Veneţieni, se împrăştie cu o mare repejune în toate numeroasele oraşe ale Orientului unde ei erau aşezaţi, şi din acestè, toţi rectorii şi consiliile coloniilor se grăbiră a transmite ştirea îmbucurătoare metropolei lor. De aceea spune senatul veneţian către papă, că a primit confirmarea victoriei lui Ştefan

---

[23] Hodja Effendi în *Arh. ist.*, I, 2, p.31. In acelaş sens Leunclavius, *Annales Sultanorum Othmanidarum a Turcis sua lingua scriptae*, Francofurti, 1596, p. 38

[24] Exarhu, *Doc.*, Veneţia, 6 Mart 1475, p. 28 : „Per eundem Paulum qui Budae audivisse retulit, intelleximus reportatam a vobis de hostibus victoriam",

şi pe alte căi [25]. Una din aceste veşti, acea trimisă de rectorul şi consiliul din Raguza, a ajuns până la noi. Ea fu transmisă de această autoritate venețiană senatului republicei prin trei scrisori: din 12 şi 13 Fevruarie şi 21 Martie 1475, spunând în una din ele, că „paşa României care trecuse prin Valahia Mare, cu o numeroasă armată către Moldova, după cum ni se rapoartă prin mai mulți vestitori, a suferit o gravă înfrângere de la Ştefan voevodul Moldovei, ucigându'i o sumă de oameni cei mai de preț şi mulți alții prinzându'i" [26].

O cronică venețiană a lui Francesco Longo spune la anul 1475 că Polo Ogniben adusese ştirea că Valacul cu ajutorul Ungurilor, Boemilor şi al Ruşilor, bătuse 90.000 de Turci din care 40.000 au fost ucişi iar 4.000 prinşi între care un paşă şi un fiu al sultanului; că bătaia suferită ar fi supărat greu pe Turci; că ginţile turceşti nu suferiseră până atunci o mai grea înfrângere [27]. Analele venete scrise de Ştefan Magnul, după ce povestesc bătălia în felul lui Ureche, adaogă că a fost un lucru prea minunat şi că sultanul a închis audienţele [28]. Cât despre ceaţa de care s'a folosit Ştefan, ea este amintită şi de un German, după arătarea unui Român ce luase parte la luptă [29]. Insuşi mama vitregă a sultanului, văduva lui Murad şi fata despotului sârbesc Gheorghe, spune ambasadorului venețian că „ginţele turceşti nu suferiseră încă nici odată o mai mare înfrângere" [30]. Izbânda lui Ştefan este confirmată încă de mai multe alte izvoare contimporane [31].

Victoria repurtată de Ştefan contra Turcilor erà pentru acele timpuri un eveniment fără samăn; căci dânsul cel *întâi* bătuse pe Turci într'o luptă aşa de mare. Am văzut într'adevăr, că nici unul din principii creştini, nu putuseră înfrânge puterea otomană într'o luptă mai însemnată purtată faţă în faţă. Scanderberg, de şi sfărâmase în mai multe rânduri armatele otomane,

---

[25] Exarhu, *Doc.*, II, Veneţia 6 Mart 1475, p. 26. „Et primus nuntius fuit et relator Paulus supradictus cladis ab eodem vayvoda Turcis inflictae, quae postea pluribus aliis viis est confirmata. Reprodus în Hurm. Doc. VIII, p. 6.

[26] Cele trei rapoarte raguzane au fost publicate de D-l I. Bianu în *Columna lui Traian*, 1883, p. 41-43. La p. 42 cetim: „Bassa Romanie qui numeroso cum exercitu per viam Valachie maioris in Moldaviam trajecerat, ut pluribus ad nos affertur nuntiis, maximam accepit stragem a Stephano vayvoda Moldavie, multis ex suis magni pretii interfectis et plurim's captis". O altă relaţie a lui Leonardo da Oretona către Romano Rosetto da Ferrara în *Col. lui Traian*, 1876, p. 424.

[27] Iorga, *Acte şi Fragm.*, III, p. 84.

[28] *Ibidem*, p. 87.

[29] *Ibidem*, p. 92: „dem es ein Walach verkundet hatte der in aigner Person bei solchen schlagen gewesen ist... und es ist *nefflich* (nebelich) gewesen

[30] Iorga, *Acte şi Fragm.*, III p. 84: „le zenti turchesche non ha mai habendo la major rotte".

[31] Vezi bună oară alte scrisori, *Ibidem*, p. 53: „Vlachi havevano rotto il Bassa".

o făcuse totdeauna în strimtorile înguste şi râpile Albaniei. Chiar Huniade bătuse pe Turci sau în întâlniri mai mici. sau ca la Belgrad în urma unei surprinderi, încât eroul român din Ungaria este mai însemnat prin energia ce o puse în lupta cu duşmanii Creştinătăţei, decât prin izbânzile lui. Pretutindeni unde atât el cât şi cei ce încercară înnaintea lui lupta cu Turcii în întâlniri mari, Creştinii fuseseră bătuţi până la stângere; asfel la înfrângerea Sârbilor, Cossova, Nicopoli, Varna, Câmpul Mierlei, Ştefan cel Mare rupsese pentru prima oară acest farmec şi arătase că şi Turcii pot fi bătuţi chiar în câmp liber şi de către o armată de trei ori mai mică. Un asemenea exemplu trebuià să fi avut, pentru acele timpuri de spaimă şi groază, un efect covârşitor. De aceea şi Dlugoş exclamă cu entuziasm : „O bărbat minunat, în nimic mai inferior ducilor eroici pe cari noi îi admirăm, care în timpurile noastre a purtat *cel întâi* o victorie strălucită contra Turcilor dintre principii lumei; după judecata mea cel mai vrednic a fi numit în fruntea unei coaliţii a Europei creştine contra Turcilor !" [32].

In acest concert de laude se ridică însă şi o notă discordantă, voacea Ungariei, care atât prin părerile contimporanilor cât şi prin acele ale cronicarilor săi posteriori, caută să înjosască meritele lui Ştefan. Matei Corvin nu uitase bătaia suferită de la Ştefan cel Mare. El se împăcase în formă cu Ştefan; în inima lui fierbeà însă ura de a fi fost, el regele Ungariei, răpus de un principe, asupra căruia pretindea a aveà drepturi de suzeranitate. De aceea şi vedem că la cererile de ajutor ale domnului Moldovei, el răspunde trimiţându'i un contigent ridicul, fie el de 300 de oameni după documentul raportat mai sus, fie chiar de 1800, cum spune relaţia de la Turda. Ar fi fost mai mulţămit regele Matei să se apropie pericolul turcesc de hotarele sale, de cât să audă vestea zdrobitoare, că acel ce-l bătuse pe dânsul, înfrânsese acuma şi pe Turci. Fiind însă că faptul întâmplat nu se puteà întoarce, apoi regele Ungurilor căută să se folosască de el, cel puţin în ochii lumei, şi „Matei cum spun istoricii poloni, nu se ruşină de a se fălì în scrisorile sale către papă, împăratul german şi alţi regi (mai ales către acei ce nu puteau controlà spusele sale), cum că oamenii săi, sub hatmanul său Ştefan, palatinul Moldovei, bătuseră o mare armată turcească, atribuindu'şi cu obişnuita i vanitate meritele altora" [33].

---

[32] Dlugosz, II, p. 527.

[33] Dlugosz, *l. c.*, Michovski în *Arh ist.*, I, 2, p. 36 şi Cromer, p. 412. Tot aşà spune şi un raport al lui Iacob Bonarelli, veneţian din Buda, către ducele de Milano, 14 Aprilie 1475 : „del *capitaneo generale del ré di Ungaria, chiamato Stephano Vayvoda*", N. Iorga, *Acte şi Fragm.*, III, p 54.

Ioachim Cureu îndreptăţeşte astfel această laudă a lui Matei: „Să bagă de vină craiului Matei de istoricii leşeşti, că scriind în toată Europa şi mai ales în Italia, pretutindeni s'a fălit că din orânduiala lui şi de supusul lui s'au biruit Turcii. Totuşi se ştie că în oastea românească *partea cea mai mare a fost de Unguri*, şi pentru Ştefan se sfădiau Polonul şi cu Ungurul al cărui supus să fie" [34]. Partea cea mai mare a fost de Unguri! când Matei trimisese în batjocură lui Ştefan o roată de 300 de ostaşi. Supremaţie aveà netăgăduit Matei asupra lui Ştefan, însă de acea scrisă numai pe hârtie, căci în realitate ce autoritate puteà aveà un rege bătut şi fugărit de el? In loc de laudele Polonilor, papei şi a Veneţianilor, aflăm în cronicarii unguri, care cu toate aceste şi ei erau Creştini, amintită victoria lui Ştefan cu nişte vorbe care nu se îndepărtează mult de îndreptăţirile Turcilor. Aşa Bonfinus spune că: „în anul 1475 Turcii, după ce trecuseră mai înnainte Dunărea, fără de noroc au năvălit în Valahia, pentru că mai înnainte ostenindu-se, apoi înşelându-se de protivnici, s-au tăiat de tot" [35]. Oare aşa ar fi vorbit Ungurul despre cea mai mică izbândă a poporului său? Ura, invidia, chiar singure, pot să falşifice cea mai sănătoasă cugetare; dar atunci când ele se îngemănează într'un suflet deprins numai cu pătimaşe judecăţi!

Asupra Moldovenilor această strălucită victorie trebuì să aibă un efect de tot înnălţător. Ea întărì încă domnia lui Ştefan, boierii aflând în el un biruitor şi un stăpân. Ştefan însă voind să răsplătiască vitejia ori în ce suflet ea s-ar fi fost ivit boierì chiar pe câmpul de războiu pe mai mulţi ţărani ce se deosebiseră în luptă [36]. După aceea Ştefan se întoarse triumfând, şi se oprì câtva timp în Vaslui, unde puse să se zidiască o biserică ce se aflǎ şi astăzi şi nişte curţi domneşti, din care însă abià se mai cunosc ruinele. Pe când erà în Vaslui, aflǎ că Cazacii, alt neam de popoare prădătoare ce locuiau în preajma Moldovei, intraseră sub hatmanii lor, Lobodă şi Nalivaicu, spre a jefuì şi pustià ţara. Ştefan le iesă înnainte la Grumăzeşti, îi bate, ucide pe Lobodă şi pune pe fugă pe tovarăşul său. In trecerea lor grăbită peste Nistru un ofiţer de ai lui Nalivaicu, numit *Iura*, piere înnecat împreună cu mulţi Cazaci. Locul unde se întâmplă aceasta păstră numele de *vadul Iurei* [37]. Şi astăzi se reaflă încă pe malul drept al Nistrului aproape de locul unde fluviul primeşte confluentul său Iagorlicul, la vreo 20 de kilometri la nord de Orheiu, un sat numit *Iura*, împrejurare ce arată cât de exacte sunt multe din ştirile

[34] Ioachim Cureus, ap. Şincai, II, p. 60.
[35] Bonfinius, ap. Şincai, II, p. 60.
[36] Cromer, p. 413.
[37] Ureche, *Ibidem*, p. 120.

amărunte conţinute în cronicarii noştri, atunci când ei aportează sau propria lor ştiinţă, sau culegeri din scrieri vechi. După aceea Ştefan se abate pe la Iaşi, unde zideşte biserica Sf. Neculai, şi nişte curţi domneşti cum făcuse şi la Vaslui, ceeace se vede că Ştefan făceà în de comun în oraşele în care petreceà timp mai îndelungat [38]; apoi se întoarce la Suceava unde intră în triumf „ieşindu'i mitropolitul înnainte şi dându'i binecuvântarea ca unui împărat şi biruitor".

Ştefan trimite după aceea craiului Cazimir 30 de steaguri din cele luate dela duşman, din care mai împărtăşeşte şi lui Matei al Ungariei, Veneţiei şi papei.

Faţă cu Turcii el se preface a nu şti că a fost lovit din ordinul sultanului, şi trimite acestuia soli cu daruri, „să facă jalobă că nişte oameni răi din ţara turcească au venit de au prădat Moldova si i'au căutat a'şi apără ţara de acei oameni, cum au putut, socotind că ei au făcut fără ştirea şi fără porunca împărăţiei cele ce au de făcut" [39]. Nu că Ştefan credeà pe Turci aşa de naivi a primi nişte asemenea îndreptăţiri căci Neculai Costin adaoge îndată după aceste vorbe, „că ştià Ştefan Vodă, că nu se va lăsà cu atâta sultanul Mohamed împăratul turcesc, nici va uità perirea oastei sale de Ştefan Vodă" încât această scuză a lui Ştefan ne pare mai mult o ironie la adresa Turcilor. Din biruitor Ştefan devenise sumeţ! Dar în curând o nouă furtună şi mai cumplită erà să se abată asupra obositei Moldove.

3. BĂTĂLIA DE LA RĂSBOIENI

Ungurii şi Polonii faţă de primejdia lui Ştefan. — Ştefan cel Mare după bătălia de la Racova, crezând că a dovedit Europei, că poate ceva în cauza Creştinătăţei, şi că i se cuvine să dobândiască un sprijin de la dânsa în încăerarea sa cu Turcii, părăseşte reţinerea în care el crezuse că trebuie să stee, cât timp nu'şi aveà creat nici un titlu la ajutorul ei, şi cere acuma ca să fie sprijinit în cumplita luptă pe care o începuse.

Câteva zile de la câştigarea victoriei de la Racova, anume în 25 Ianuarie 1475, Ştefan trimite o vestire „coroanei Ungariei

---

[38] Ureche spune însă că Ştefan a descălecat adecă a fundat Iaşii, ceeace nu poate fi luat ad litteram, întru cât Iaşii existau de sigur pe timpul lui Alexandru cel Bun. (Doc. din 1407 în *Arh. ist.*, I, 1, p. 130). Curţile domneşti ale lui Ştefan sunt începutul marelui palat administrativ din Iaşi, de atâtea ori ars şi refntocmit în decursul timpului. N. Bogdan, *Oraşul Iaşi*, 1914.

[39] Neculai Costin în *Letopisețe*, I, p. 129, nota la Ureche, Acelaşi lucru este arătat de Jean Herbert de Fulstin, *Histoire des roys et princesses de Pologne* Paris, 1573, p. 201 verso: „(Etienne) envoya aussi des ambassadeurs devant Mahomet se plaindre que quelques larrons partis de Turquie pour venir voler et 'piller ses terres, lesquels il avait défait, lepriant d'en faire punition d'autant qu'li estime que ces brigands avaient fait sans son sceu ni mandement' .

şi tuturor ţărilor cărora le va veni această scrisoare", în care el le spune cum, „mulţumită spadei sale şi lui Dumnezeu, a răpus marea armată a lui Soliman paşa *şi a călcat'o în picioare*; că împăratul turcesc aflând de această înfrângere vrea să vină în persoană în contra lui, în luna lui Maiu viitor, spre a drege căderea încercată; că Moldova care este *poarta Creştinătăţei*, ar trebui ajutată şi pe uscat şi pe mare, şi că numai prin o lucrare comună, s'ar *puteà tăià dreapta păgânului*. Deci să nu întârzie" [40].

Dacă însă Ştefan cel Mare se mulţămià a provocà în genere lupta comună contra Turcilor la principii creştini, el se îndreptà cu cereri speciale pentru ajutor la cele două puteri pe care le ştià mai deadreptul interesate în cauză: Veneţia şi papa. Incă din Februarie, 1475, odată cu misiva către principii creştini, Ştefan ceruse bani de la papă. Acesta îi răspunde prin o scrisoare din 31 Martie 1475, că laudă mult sfântul şi dreptul său gând, de a apărà credinţa creştinească, asigurându'l că Dumnezeu îl va ajutà dar că din pricina multelor cheltuieli ce le-a avut în anii trecuţi nu'i poate îndeplini cererea, de a-i dà un ajutor bănesc; îi făgăduieşte că nu va fi uitat la încasarea nouelor contribuţii

---

[40] Traducerea italiană a acestei circulări redactată probabil de Ştefan in slavoneşte, a fost aflată de Exarhu în biblioteca ambrosiană de la Milan. *Columna lui Traian*, 1876, p. 420. Sunt două traduceri contimpurane cu documentul, ambele însă rău făcute, pline de greşeli şi de lipsuri, se vede din pricina nedeplinei înţelegeri a originalului slavon. Reproducem locurile mai importante din una din ele: „Serenissimi et magnifici. Insiemi unde noi a tucta Cristianità in qualcunque locho questa nostra presente lectera devenirà Noi Stephano... notificamo circa la festa della epyhania passata mise il nominato Turco sopra di noi un suo grande exercito de quantità de cento vinti millia per suo primo capitano Sulaman bassà.. et noi audendo se armammo tucti et andammo contro di loro con l'aitorio de Dio onipotente, noi verso delli inimici della Cristianità, *vencemmo loro et socto li nostri piedi li mectemmo et tucti li mectemmo a taglia della spada et della* qual cosa Dio ne sia laudato; de po questo lo infidele Turcho questa cosa odendo, ci vole reparare con la sua testa et con lo suo pensero, del mese di magio sopra di noi volendo havere questa porta della Cristianità... et a questo modo voi faccendo de l'altra parte per terra et per mare, in modo che a questa volta con l'anjutorio de Dio omnipotente *havemo tagliata la sua dextra*. Adunque non vogliate tardare. Data in Saconia (Suceava) in di della conversione di san Paulo del mese de Genaro a di 25 nel 1475. Stephano Voivoda segnior del paiexe de la Molda". O versiune germană aflată de d. N. Iorga în Arh. imper. din Viena, deşi mult deosebită de acea italiană, N. Iorga, *Acte şi Frag.*, III, p. 92, spune şi ea: „under unsern Fussen zu treten sindwerden". Existenţa acestei circulări este întărită de un raport veneţian al lui Iacob Bonarelli către ducele de Milan, 24 Aprilie 1475: „Novamente d'Ancona hò ricevuto littere et in quelle incluxa una copia d'una lettera del capitanco generale del rè de Ungaria, chiamato Stefano Woyvoda, directiva a tuti li principi christiani, pur de la rotta del exercito del Turcho" p. 54, III. Confirmată circulara şi de o scrisoare germană din 24 Febr. 1475. *Ibidem*. p. 92. Asupra tuturor acestor acte comp. comentarul lu I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 319-323.

de la principii creştini, şi'l îndeamnă că până atunci să nu renunţe la lupta contra păgânilor [41].

Ştefan nu se grăbise prea tare, căci încă din Martie 1475 se spuneà că sultanul Mohamed aveà de scop a răzbunà căderea din Moldova [42]. Deocamdată Turcii atacă Caffa în Crimeea, şi o ieau după un asediu de câteva zile, după care se îndreaptă cu flota lor în spre Cetatea Albă [43].

Ştefan cel Mare se îngrijeşte foarte mult de cucerirea Caffei de către Turci, şi motivul îngrijirei sale erà pe lângă temerea de lăţirea păgânilor în părţile nordice spre ţara lui, încă unul special: Ştefan ţineà în acel timp în căsătorie pe Maria din Mangop, domnie creştină din Crimeea, supusă Tătarilor. Murind tocmai pe atunci tatul femeiei sale, rămase moştenirea părintelui ei de împărţit între soţia lui Ştefan şi fratele ei Alexandru. Luarea Caffei de Turci periclità această nouă agonisită a lui Ştefan cel Mare, şi de aceea îşi dă el atâtea silinţi pentru a dobândi ajutor, şi a scăpà Caffa din mâinile Turcilor. Pentru a determinà pe regele Ungariei la darea unui ajutor, el îi trimite soli peste soli rugându'l cu stăruinţă a nu părăsi într'un moment atât de grav cauza Creştinătăţei. Ştefan cel Mare, ca un bun politic, ştiind că numai interesul poate să determine mai cu siguranţă la fapte, apasă mai ales asupra pericolului ce ar izvorî pentru Creştinătate, dacă Turcii, luând Caffa, s'ar face una cu Tătarii [44]. Ştefan cel Mare trimisese însă o armată în ajutorul Caffei, în contra Turcilor care o înconjuraseră, comandaţi de Ahmed paşa [45].

Ni s'a păstrat chiar scrisoarea pe care Ştefan cel Mare o trimisese din Iaşi, în ziua de 20 Iunie 1475, solilor săi care se împreunaseră cu acei a regelui Matei, spre a pune la cale condiţiile ajutorului cerut. Scrisoarea este interesantă, căci ne desveleşte întreaga fire a eroului moldovan, în precizia ordinilor date şi graba cu care cereà ca ele să se îndeplinească. Ea arată

[41] Colecţia lui Carolus Wagner, *Analecta diplomatica*, IV, p.26, în biblioteca Museului din Pesta sub No. 1821 MS. in quart, lat. Reprodusă în *Col. lui Traian*, 1874, p. 226 şi în Hurm., *Doc.*, II, 1, p 8.

[42] Scrisoarea rectorului şi consiliului Raguzei către dogele Veneţiei din 21 Mart. 1475 în *Col. lui Traian*, 1883, p. 43: „ab hac expeditione terrestri navalique ferocem animum revocare videtur strages, quam maximam accepit his diebus prefectus Romaniae in partibus Moldaviae" (restul lipseşte).

[43] Scrisoarea lui Iacob Iustiniani din Sio (Chios) către dogele, din 10 Iulie 1475, în *Col. lui Traian*, 1883, p. 44. Caffa este atacată pe la Iunie 1475. Vezi Cronica veneţiană a lui Ştefan Magnul în N. Iorga, *Acte şi Frag.*, III, p. 89.

[44] Leonardo Botta către Galeazzo Maria Sforza, 13 Iulie 1475, în *Monum. Hung. hist.*, acta extera, V, p. 271: „El re d'Ungaria e stato advisato dal voyvoda Stephano questa perdita di Caffa la ripute importantissima et pericolosissima ad Cristiani, per le intelligentie seguite tra Turchi et Tartari".

[45] Leonardo Artae despotus et comes Appoloniae către dogele, Iulie 1475. *Ibidem*, p. 269: „L'armata del Turcho la qual ando in Caffa erano galie compite 180. Lo Valacho havea ben preparato lo suo loco et se trovava ben fortificato"

pe omul faptei în toată puterea cuvântului. Ştefan spune în ea: „De aceea voi, *fără zăbavă*, îndată ce veţi vedeà această carte, *la moment să vă sculaţi* şi să grăbiţi cu solii ce vin împreună cu voi dela regele Matei către noi, şi să trimiteţi un curier *grabnic* cu scrisorile voastre şi cu acele ale solilor care vin către noi împreună cu voi *care curier trebuie să zboare ziua şi noaptea către regele Matei, şi să'i dea de ştire despre aceşti duşmani ai Creştinătăţii, şi să'l roage să grăbească a veni în ajutorul nostru cu toate puterile sale ziua şi noaptea, ca să nu ne lase să perim noi şi ţara noastră, călcaţi de aceşti păgâni fără de lege. Şi să nu îndrăzniţi să vă opriţi cumva în vreun loc cu solii regelui Matei, ci să veniţi cu ei la noi ziua şi noaptea, pe cât se va puteà mai în grabă; altfel să nu faceţi*" [46]. Silinţele lui Ştefan însă fură zadarnice, şi Caffa cade în mânile necredincioşilor.

În acest răstimp craiul Matei Corvin ştiuse să se folosească de laudele sale, în cât ele îi aduseră nu numai glorie multă, ci şi un folos real. Anume papa încasând contribuţia de la principii creştini, din care făgăduise că va ajutà pe Ştefan, Matei Corvin trimise să ceară în locul lui acei bani de la papă, de oare ce Ştefan, spuneà el, nefiind decât omul său, erà mai la urmă acelaşi lucru dacă papa încredinţà banii suzeranului său. Papa, necunoscând relaţiile ce existau între domnul Moldovei şi regele Ungariei crede laudele lui Matei, şi'i dă 100.000 de cechini din colecta făcută de papă pentru lupta contra Turcilor, bani pe care Matei îi întrebuinţează în alte ale sale interese, în loc de a'i cheltuì conform cu menirea lor, întru combaterea Muzulmanilor [47].

Ştefan văzând căderea Caffei şi apropierea furtunei de însuşi ţara lui, se hotărăşte a recurge la ajutorul vecinilor săi, Ungurii şi Polonii; dar fiindcă regii acestor ţări nu puteau fi

---

[46] Reprodusă în *Mon. Hung. hist., acta extera*, VII, p. 309. In ea se vorbeşte la început despre relaţiile lui Ştefan cu Mangopul, şi deci despre interesul său de a apărà Caffa. Fiind însă traducerea latină a unui original slavon, este foarte confusă: „una navis Italorum de Pangopa que apportaverat compatrem nostrum Alexandrum et solus nuntius narravit nobis ore proprio quod frater dominationis uxoris meae, Alexander, venit ad locum.... et die tertia lucratus est dictum locum *Mangop hereditatem paternam* et.... ipse pro nunc in Mangop et non est aliter". Lipsele adaug încă la greutatea sensului acestui document. Un altul din 7 Decemvre 1474, scrisoarea lui Dominio, prepositul Albei şi a lui Gaspar, solii lui Matei Corvin, la Ştefan cel Mare către regele lor, datată din Bistriţa, în *Mon. Hung. hist., acta extera*, VI, p. 306, explică pe acel de mai sus spunând, că Ştefan cel Mare dobândise Mangopul, după moartea socrului său, şi trimesese pe cumnatul său Alexandru să'l iee în stăpânire: „misisset Alexandrum fratrem carnalem consortis suae, post exitum boieronum suorum ad Maiestatem Vestram, soliciter obtinuisset et universos majores et minores in illo regno Mango dominio suo subegisset". D. I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 387, aduce şi o scrisoare a solilor lui Matei Corvin c. rege, confirmătoare a scrisorei lui Ştefan

[47] Scrisoarea prin care papa trimete lui Matei cei 100.000 de zechini, în Katona, *Hist. critica*, XVI, p. 11.

înduplecaţi fără închinare, el voeşte să le facă pe plac şi încheie spre acest scop un tratat de închinare cu Matei Corvin.

Solii regelui venind la Iaşi în 12 Iulie 1475, se subscrie aici tratatul de vasalitate şi supunere a domnitorului Moldovei către regele Ungariei, în care Ştefan spune că intervenind oarecare uneltiri duşmane care au stricat bunele legături ce existau de mai înnainte între Moldova şi regatul Ungariei, iar acum regele primindu'l iarăşi în bunele sale graţii, se îndatoreşte la următoarele: a păstrà credinţă către regele Ungariei; când regele va merge în persoană contra Turcilor, să meargă şi el Ştefan în persoană, afară decât când unul din doi ar fi bolnav; Ştefan e dator să ajute regelui contra tuturor duşmanilor săi, afară de Polonia; să nu primească nici un refugiat ungur şi alte câteva clauzule.

Regele Matei prin declaraţia subsemnată de el în 19 August 1475 reproduce şi din partea lui îndatoririle lui Ştefan, făgăduind acestuia că nu va oploşi pe fugarii Moldoveni. Se mai obligă Matei şi a'l ajutà pe Ştefan, însă numai în cazul când nu ar fi împiedecat de interesul mai mare al regatului său şi atâta numai pe cât va puteà. Cu alte cuvinte nu se obligă la nimic, tocmai în acest punct de căpetenie care singur putem zice că interesà pe Ştefan [48]. Dar Ştefan erà aşa de constrâns că nu puteà impune condiţii şi erà nevoit să primiască pe acele ce i se impuneau. Un singur gând îl munciă, cum să'şi scape ţara de primejdia nespusă ce o ameninţă. Innaintea acestui gând toate celelalte se ştergeau şi pierdeau orice putere; ura şi duşmănia de mai înnainte, nesiguranţa tratatului şi chiar mândria personală. Scăparea patriei, iată singura lui ţintă căreia Ştefan jertfià totul, chiar şi acele simţimânte la care omul trebuie să ţină mai mult.

De aceea când papa cere dela Matei ca să ajute pe Ştefan din banii ce'i dăduse, regele îi răspunde în 3 Noembrie 1475: „Luând deci după cererea sfinţiei Voastre armată de apă şi de uscat, am făcut până acuma un greu drum, şi mă silesc ca nu numai pe Moldovanul, *cătră care sunt ţinut ca cătră un supus*, ci chiar şi orice alte provincii creştine, să le apăr de neomenul devastator" [49].

In urma acestui act de închinare, Matei Corvin se arată chiar darnic faţă cu Ştefan, dându'i castelul Ciceul, pentru ca să aibă un loc de retragere, în cazul când ar fi alungat din ţară.

[48] Ambele acte in Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 330-336. In exemplarul unguresc cetim (p. 334): „Nos etiam promittimus eiusdem Stephanum Woyvodam protegere proprio in persona nostra, si necesse fuerit, nisi fuerimus in maioribus causis regni nostri o cupati et tum ei subsidium juxta posse nostrure inpendere promittimus". Nu erà deci contra-actul lui Matei numai o parafrazam al celuia al lui Ştefan cum pretinde Bogdan (*l. c.*, p. 333).

[49] Exarhu, *Doc.*, Peterwardein, 3 Noemvrie 1475 reprodus de Hurm., *Doc.*, VIII, p. 18.

In o scrisoare a regelui Matei către Ştefan, posterioară actului de închinare, regele îi spuneà între altele că „acuma când ai redobândit prin voinţa şi curajul tău cea mai mare parte din moştenirea ta pe care o pierduseşi prin nesilnicia şi tirania Turcilor, ne pare bine de gândul tău de a apăra Creştinătatea". Locul se rapoartă inviderat la bătălia de la Racova, de oare ce Ştefan nu avuse cu Turcii nici o altă încăierare. Matei adaogă în scrisoare: „cât despre castelul pe care l'ai cerut dela noi suntem gata a'ţi face plăcere şi în această privire" [50]. Dacă Ştefan ar fi obţinut castelul încă din 1467—68, după prădarea Ardealului, nu ar fi avut nevoie a cere în 1475 un adăpost regelui unguresc".

Ştefan însă, punându-se bine cu Ungurii, se temeà să nu supere pe Poloni, şi el aveà nevoie de amândoi. El reînnoieşte deci în 1475 legăturile sale cu Polonii. Dlugoş, de şi colorează povestirea sa după simţimântul şi interesele ţărei sale, totuşi ne dă nişte amănunţimi interesante. El spune că „Mathias trimise o ambasadă la Ştefan ca să'l tragă spre Ungaria, desbinându'l de craiul Poloniei şi de a sa crăime, făgăduindu'i tare ajutor contra Turcilor. Măcar că Ştefan aveà mare nevoie de un asemene, totuşi nu s'a putut aduce prin craiul Mathias ca să se lese de Poloni, sau să se scoale asupra lor, precum doriau Ungurii. Deci Cazimir craiul, îngrijindu-se şi temându-se de nestatornicia lui Ştefan, ca şi mai tare să'l lege de el, a trimis la dânsul către Sfânta-Maria Mică (8 Semtembrie 1475) pe Andrei Bersovici de l'au jurat din nou" [51]. Aşa dar, cu toate că Ştefan aveà nevoie de ajutorul Ungurilor şi al Polonilor, ei veneau să'l cerceteze cu soliile lor, căutând să şi'l răpească unii dela alţii, atât de temută erà duşmănia şi de dorită prietenia lui. Ştefan însă care aveà nevoie de ajutorul amândurora, căutà să'i înşele şi pe unii şi pe alţii, consimţind la toate câte i se cereau, în schimb pentru făgăduinţa — căci ce puteà să iee altceva asupra unei împrejurări viitoare — unui ajutor. Deaceea îl vedem la 15 August închinându-se regelui Matei, şi la 8 Septembrie trei săptămâni după aceea, săvârşind acelaşi act către regele polon. Pe când însă regii vecini, care concu-

[50] Scrisoarea lui Matei nu are dată. Hurm., *Doc.*, II, 1, p. 5. Ea trebue să fie însă din 1475 după bătălia dela Racova şi după recunoaşterea suzeranităţei maghiare. Versiunea că cetăţile Ciceul şi Cetatea de Baltă ar fi fost cedate de Matei lui Ştefan, pentru a-l înduplecà la încetarea prădărei Ardealului, a fost introdusă întâi de Engel, *Geschichte der Moldau*, II, p. 138, care s'a luat după Cronica putneană în care stă scris că între anii 1468—1470 regele dărueşte lui Ştefan Vodă două cetăţi în Ungaria: Balta şi Ciceul cu districtele lor (*Arh. ist.*, II, p. 7). Dacă data este neexactă. cedarea districtelor e adeverită de un inventar din 1553, al tuturor posesiilor Ciceului, oare enumără 53 de sate ce aparţineau acestei cetăţi Hurm., *Doc.*, II, 5. p. 151. Vezi şi N. Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă*, Apendicele I în care se discută şi altă versiune, că aceste două cetăţi fuseseră date lui Ştefan ca despăgubire pentru pierderea Chilici şi Cetăţei Albe, după 1484. (p 270 sq).

[51] Dlugosz, ad. a. 1475, II, p. 534.

rau pentru prietenia lui Ştefan, nu erau împinşi la aceasta decât de micul şi îngustul interes egoist şi de urile şi desbinările lor mutuale, numai Ştefan vedeà mai departe, şi căutà în Turci la pericolul cel mare, căruia erà expusă mai întâi ţara lui apoi şi întreaga Creştinătate, tocmai din pricina duşmăniilor şi sfâşierilor ei lăuntrice. Cât de mult se schimbase Ştefan din ceeace erà când se suise pe tron! Pe atunci nici el nu văzuse decât interesul său nemijlocit, şi jertfise acestuia ajutorul şi prietenia lui Vlad Ţepeş, care acuma i-ar fi fost atât de folositoare. Dar acuma nu mai şedeà pe tronul Moldovei tânărul aprins şi pornit care deschisese cu o greşeală lunga şi glorioasa lui carieră, ci un bărbat copt şi aşezat, învăţat în şcoala experienţei, cu privirile mari şi vaste, inima caldă, gândul şi braţul neobosit.

Îndoitul joc al lui Ştefan nu puteà să rămână necunoscut părţilor interesate, şi răciră pe ambele faţă cu domnitorul Moldovei. Nefiind nici una din puterile vecine Ungurii şi Polonii, sigure, cu care din ele Ştefan înţelegeà într'adevăr a purtà prietenie, ele se temură ambele că, dacă îl vor ajutà pe Ştefan, şi acesta va învinge pe Turci, se va aruncà apoi cu toată vaza cea ne spus de mare ce o va fi dobândit atunci, în partea celuilalt, încât astfel vor creeà, tocmai prin ajutorul dat lui Ştefan, un pericol propriului lor Stat. Pe lângă aceste se mai amestecà în inimele mici ale vecinilor săi şi un simţimânt de invidie peste putinţă de înnăbuşit. Le-ar fi părut bine să'l vadă pe Ştefan bătut, cu tot pericolul ce se puteà naşte pentru ei din căderea Moldovei. Că numai nişte asemenea motive împingeau pe *ambii suzerani* ai lui Ştefan de a'l înşelà numai cu făgăduinţi, fără a împlini nici una, se vede de pe aceea că Craiul Cazimir porunci,, să meargă toată ţara rusască, Podolia şi ţara Belţii, să stee de strajă, la margine; iàr ajutor lui Ştefan n'a vrut să dee". Fără îndoială că tot astfel de măsură a trebuit să ieè şi Matei al Ungariei, încât armate spre această apărare aveau ambii crai, dar pasul lor nu trebuià să calce graniţa în uricioasa Moldovă [52]. De aceea Ştefan în loc de a dobândì un ajutor din ambele regate vecine, rămâne stingher în faţa primejdiei. Nici măcar slabul sprijin ce'l primise în bătălia de la Racova nu apărù acum în oştirile sale.

Şi cu toate acestea, atât Polonia cât şi Ungaria, erau pe deplin conştiute de primejdiile cărora le-ar fi expus către Turci, căderea ţărilor române [53].

---

[52] N. Costin în *Letopisețe*, I. p 130. Cf. *Cronica lui* Ştefan Magnul. Iorga *Acte şi Frag.*, III. p. 891 : ,,El re d'Ongaria scrise al rè de Polana che vogli mandar sussidio a Valahia; ma ne l'un ne'l alto fà null ".

[53] Aşà gândiau şi mai târziu Polonii şi Ungurii : 1516 Hurm., *Doc.*, II, 3, p. 246 : ,,provincie ille (Moldova şi Valahia) utriusque regni nostrum (Polonia şi Ungaria) veluti muralie praeposite sunt" ; 1519 Magnaţii Ungariei către Sigismund

Veneţia şi papa. — Ştefan ştieà bine că la Racova luptele cu Turcii numai se începuseră şi că păgânii nu vor lăsà nerăzbunată marea lor înfrângere. El se pregăteşte deci pentru a susţineà a doua năvălire. El stând în bune relaţii cu Braşovenii, în urma mai multor privilegii comerciale încuviinţate lor, cumpără de la „prietenii săi iubiţi şi de bun neam" săbii şi arme şi le mulţămeşte pentru repetatele ştiri despre mişcările pe care Turcii le pregătiau împotriva lui. Dar Ştefan cearcă încă odată să dobândească ajutor de la ţările apusene, Veneţia şi papa, şi primejdia fiind mai mare, şi sforţările lui sunt mai încordate. Pentru a câştigà favorurile papei, Ştefan cel Mare primise în sfatul ţării pe doi preoţi catolici, *Petru* bacalaureat în decrete şi *Cataneu Ianuenzul*, pe care îi trimite în misiune la papa. De şi scopul principal al trimiterei lor erà dobândirea unui ajutor bănesc, totuşi Ştefan îi însărcinează tot odată şi cu cererea de a se ordinà pe unul din ei, şi anume pe Petru, de episcop catolic al ţărei, în locul vacant [54]. Se înţelege de la sine cât a trebuit să placă papei pe de o parte îngrijirea purtată de Ştefan pentru biserica romană din Moldova, pe de alta onoarea făcută reprezentanţilor religiei catolice, de a fi primiţi ca membrii în sfatul ţărei. Papa acopere deci pe Ştefan de laude în scrisorile sale, îi încuviinţează numirea episcopului cerut de el, îngăduindu'i încă *nespusa favoare* de a păstrà pentru dânsul anatele, adecă acele venituri pe care toţi episcopii din toate ţările lumei erau îndatoriţi a le trimite către papă, însemnând aceasta în răspunsul său ca o concesie deosebită făcută lui Ştefan. Când vine însă la chestia banilor, îi răspunde: „că s'a convenit de mai înnainte cu puterile italiene a se trimite cele ce am cules din ajutoare, ilustrului rege Matei al Ungariei, care a purtat şi poartă atâtea lupte contra necredincioşilor, crezând că aceasta este şi spre binele şi folosul tău, întru cât şi tu te lupţi alăturea cu domnul rege contra neamului celui nelegiuit şi pentru

---

al Poloniei, *Ibidem*, p. 320: „cujus provincie (Moldova) amissio non minus esset regnis sue M-tis quam regno Ungarie pericolosa", 1523 *Ibidem*, p. 444: „Moldavia est velut propugnaculum et antemurale tam regn Ungariae quam Poloni",.

[54] Privilegiile Braşovenilor din 1472, 1475. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 315 şi 329. Cumpărarea de arme 18 Fevr. 1476 *Ibidem*, p. 337. Mulţămiri pentru ştiri 18 Fevr.; 5 şi 11 Iunie 1476, *Ibidem*, p. 338-340. Relaţiile lui Ştefan cu Papa în două scrisori ale papei, una din 20 Mart şi alta din 3 April 1476, cuprinse în colecţia lui Wagner din biblioteca din Pesta, *Columna lui Traian*, 1874, p. 226, notele 7 şi 8. In cea dintâiu cetim: „Accepimus litteras tuae nobilitatis dilectosque filios Petrum in decretis baccalaureum et Cataneum Ianuensem *consiliarios tuos*". De atunci s'a păstrat obiceiul c în divanul ţărei Moldovei şedea „ex opposito" a mitropolitului, mai sus de ceilalţi trei vlădici". Miron Costin în notiţa statistică din poema polonă *Arh.ist.*, I, 1, p. 169). „Sublimă toleranţă, fără exemplu în analele lumei"! exclamă Hasdeu (*Col. lui Traian*, 1874, p. 226). Ghibăcie politică, credem noi, şi după timpurile de atunci, mai mare decât orice toleranţă.

folosul obştesc" [55]. Pentru a mângâià însă pe domnul Moldovei îi făgăduieşte, că în anii viitori, i se va dà un ajutor aparte.

Ştefan lucrase cu toată dibăcia unui meşter în trebile diplomatice. Insărcinase cu această misiune doue persoane din cele mai plăcute papei, doi preoţi catolici, pe care îi primise chiar în sfatul ţărei, pentru a'i legà atât pe ei cât şi pe papă prin această deosebire încuviinţată lor. Se arătase îngrijit pentru buna stare a bisericei catolice, cerând să nu se lese scaunul episcopiei văduvit, şi în sfârşit interesase pe însuşi unul din cei doi trimişi în această misiune, propunând papei să'l confirme de episcop. Cu toate silinţele sale însă, şi după cât se vede şi acele ale ambasadorilor săi, nu putù obţineà dela papă nimic. Vorbele schimbate între papă şi trimişii lui Ştefan se vede că au fost îndestul de vii, de oare ce papa este nevoit la sfârşit a le închide gura, spunându-le, că Ştefan nefiind decât vasalul regelui Ungariei, banii fuseseră bine daţi în mâna suzeranului. Ambasadorii se întorc la Veneţia unde se tânguiesc Senatului despre neizbutirea lor pe lângă capul Creştinătăţei şi protestează în contra însuşirei date lui Ştefan de supus al Ungariei, ameninţând pe Senat cu cuvintele că „dacă Ştefan va fi ajutat, va urmà mai departe împotrivirea lui; iar dacă nu, va căutà într'un alt chip de interesele sale, ameninţare pe care ambasadorii lui Ştefan ca preoţi catolici, nu îndrăzniseră a o face sfântului pontifice [56].

Senatul Veneţiei ce găsise o diversiune aşa de minunată în duşmănia lui Ştefan cel Mare cu Turcii, care duşmănie silise pe aceştia a trimite chiar îndată după bătălia de la Racova, un sol la Veneţia pentru tratările de pace, se mişcă adânc prin aceste cuvinte.

---

[55] Scrisoarea a doua din 3 April (vezi nota prec.): „Quod autem ad subsidium per eosdem tuos oratores petitum spectat, cum a principio cum potestatibus Italis conventum esset carissimo in Christo filio nostro Mathiae Hungariae regis illustri, qui tantum bellum contra infideles omni conatu et totis viribus Regni suscepit, mittere subsidium, quidquid pecuniarum collegimus ei destinavimus, existimantes quod id in comodum et utilitatem tuam tenderet, quandoquidem cum ipso rege contra impiam gentem bellum assidue geris et pro communi utilitate certas".

[56] Exarhu. *Doc.*, III, Veneţia, 1476, Mai 6 p 30 : „Fuerunt ad praesentiam dominationis oratores illustrissimi Stephani vayvodae Moldaviensis redeuntes ex romana Curia ut ad dominum suum revertuntur et dixerunt ab summo Pontifici nihil impetrasse praeter verba. nullam spem iis dantis de succurendo domino vayvoda de his primis pecuniis quae exigentur ex X-ma et XX-ma, quum promissae omnes fuere serenissimo domino regi Hungariae, sed ex secunda contributione.... Postea altero die iter comparantes declarare nixi sunt Stephanum praedictum Regi Hungariae, in nullo esse suppositum sed dominum provinciae et gentium suarum; perseveraturum in bello si subvenietur, sin aliter, consulturum per alium modum rebus suis". Ambasadorii lui Ştefan puteau susţine numai atât, că atunci când se dăduseră banii lui Matei, Ştefan nu erà supusul lui. Acum la 16 Mai 1476 situaţia se schimbase şi Ştefan se închinase regelui Ungariei încă din 15 August 1475. Mai sus, p. 67.

Senatul răspunde ambasadorilor lui Ştefan că „cei 100.000 de galbeni au fost destinaţi de sfântul părinte regelui de Ungaria şi că Veneţia care a dat banii nu mai poate dà şi alţii lui Ştefan, ceea ce ar face de altfel cu bună inimă, dacă i-ar stà prin putinţă; dar fiind că domnul Moldovei unit cu acel al Ungariei duc împreună lupta contra necredincioşilor, se va puteà şi el folosì de banii daţi lui Matei, şi că senatul cu toate acestea îşi va dà silinţa a obţine de la papă o parte anume pentru Ştefan, ceea ce însă va fi foarte greu"[57].

Pentru a fi însă mai sigur că Ştefan cel Mare nu va dà urmare ameninţărilor sale, senatul trimite pe lângă el, ca ambasador special, pe Emanoil Gerardo.

Instrucţiile ce se dau acestui ambasador care pleacă din Veneţia după 17 Maiu 1476, de către senatul Veneţian, sunt următoarele : 1) Să ofere lui Ştefan alianţa Republicei care'l consideră ca pe cel mai bun amic al ei şi'l admiră pentru măreţele'i fapte ce'i făcură un nume strălucit între Creştini, câştigându-i o deosebită simpatie, mai cu samă ultima'i glorioasă victorie asupra Turcilor. 2) Să'l încredinţeze că chiar cu mult înnainte de a sosì în Veneţia ambasadorii moldoveneşti în trecerea lor din Roma, Republica stăruise pe lângă papă ca să dee lui Ştefan un ajutor pecuniar în lupta contra păgânilor, după cum a stăruit şi în cazul acest de pe urmă şi nu va încetà a stăruì. 3) Petrecând în Moldova, de unde să nu se mişte fără un ordin expres al Republicei, Gerardo să cerceteze numărul poporaţiei române în genere şi în special acel al armatei, puterea de apărare şi de atac a ţărei, mijloacele ei de luptă, trecătorile pe Dunăre, caracterul lui Ştefan, prieteniile sale, mai ales în ce fel de relaţii se va fi aflând cu regele maghiar, Matei Corvin, şi despre toate aceste să raporteze cu deamăruntul. 4) La caz de a bănuì vreo înţelegere între Ştefan şi Turci, să întrebuinţeze pe lângă domnul moldovenesc toate mijloacele de convingere, pentru a o zădărnicì. 5) De va fi întrebat despre ambasada tătărască ce fusese în Veneţia, Gerardo să descrie pe larg lui Ştefan originea şi natura acestei relaţii, având drept ţintă organizarea unei coaliţii cât mai întinse contra Turcilor, cu atât mai mult că hanul prin solii săi a declarat înnaintea Republicei, că este cel mai bun prieten, chiar ca un frate cu domnul moldovenesc, ceea ce confirmă şi ambasadorii români întorşi acuma din Roma, şi că este gata a izbì pe Osman din partea Mărei Negre şi a gurilor Dunărei. 6) După sosirea lui Gerardo în Moldova, întâmplându-se ca Turcii să facă atunci o năvălire în ţară, *Ştefan trebue ajutat imediat din banii papali cei trimişi în Ungaria, precum şi la caz de a puteà Ştefan însuşi să facă o năvălire în Turcia, pentru a distrage o parte din puterea otomană de la lupta cu ceilalţi Creştini,*

[57] Hotărîrea senatului veneţian 6 Mai 1476 Hurm., *Doc.*, VIII, p. 9

sperând că papa în ambele cazuri nu se va opune. 7) Gerardo dimpreună cu ambasadorii moldoveneşti se va abate în drum la regele Matei Corvin, să spună acestuia, că merge spre a câştigà şi mai mult cauzei creştine un principe atât de ilustru ca Ştefan, ale cărui izbânzi contra păgânilor, de va fi ajutat, sunt de cea mai mare utilitate tocmai Ungariei. 8) Gerardo să roage pe Ştefan, a nu contesta pe teritoriul moldovenesc iurisdicţia patriarhului constantinopolitan asupra Creştinilor de rit ortodox, la care patriarh Republica ar ţineà foarte mult. In sfârşit să ducă lui Ştefan ca dar o bucată de postav aurit [58]).

Aceste instrucţii vădesc un lucru, că Veneţia căutà să'şi facă din Ştefan un ajutor folositor intereselor sale, fără însă a jertfì nimic în favoarea domnului Moldovei de cât vorbe frumoase şi făgăduinţi ademenitoare. Punctele care interesau pe Veneţia, sunt toate pozitive şi de minune îngrijite. Când e vorba însă de a orânduì singurul lucru care atingeà pe Ştefan, chestia ajutorului bănesc, mândra Republică *făgădueşte* lui Ştefan a'i dà din banii *papali* care se aflau acuma *în mânile regelui Ungariei*, adecă din nişte *bani străini şi înstrăinaţi, sperând* că papa după rugăminţile făcute nu se va opune. Tot câştigul pe care Ştefan cel Mare îl trăgeà din marile lui silinţi pe lângă papa şi Veneţieni, se mărgineà în bucata de postav aurit ce i-o trimeteà ca dar senatul Republicei, dăruire pentru care Ştefan răsipise înzecit valoarea ei cu ambasadele sale. O amărunţime ilustrează într'un chip viu politica urmată de Veneţia faţă cu Ştefan. Anume ambasadorii lui Ştefan cheltuind mai mult de cât luaseră pentru drum, fură nevoiţi a se împrumutà de la guvernul Veneţiei cu 200 de galbeni. Senatul ordonă lui Gerardo ca, pentru întreţinerea lui, să caute a scoate acea datorie de la Moldoveni, şi dacă nu o va puteà scoate toată, să iee măcar pe jumătate sau cât va putea [59]. Faţă cu o politică atât de meschină a oraşului de negustori de pe Adriatica, să ne mirăm dacă loviturile turceşti îl aduseră în curând la ruină?

Cât despre modul cum căutà sfântul părinte să tragă folos din relaţiile cu Moldova, aceasta se vede din un curios document, scos din arhivele vaticanului. Anume papa Sixt dă celor

[58] Exarhu, *Doc.*, 1476, Mai 17. Reproducem în text analiza documentului făcută de Exarhu. Partea dată de Exarhu sub No. 6, sună în original: „Idcirco tu iuxta rerum statum et diurnum succesum este diligentissimus in advisando oratorem nostrum qui in Hungaria fuerit, ut cum legato agat et operetur quod de pecuniis voyvodae succurat. *Scripsimus enim nuper ut scis in curiam et instantiam fecimus cum summo pontifice facultatem dei legato suo subveniendi in huiusmodi casibus voyvodae, speramus impetrare*" Reprodus în Hurm., *Doc.*, VIII, p. 11.

[59] Exarhu, *Doc.*, Veneţia, 1476, Octomvre 8: „Mittimus ad te litteras patentes quibus fidem facimus de ducatis CC mutuo per nos datis oratoribus illustrissimi domini Stephani Voyvodae; tu quaerito pecunias ipsas recuperare tibi pro tuis impensis necessariis, et si non potes exigere totam quantitatem, exige dimidium sive id quod potes". Reprodus Hurm., *Doc.*, VIII, p. 15.

doi trimişi catolici ai lui Ştefan cel Mare o bulă în care spune că s'ar fi informat în chip sigur că sub predecesorul său (Paul al II-lea +1471), atât Ştefan însuşi cât şi episcopul (mitropolitul) Moldovei precum şi ducii, comiţii, baronii şi nobilii acelei ţări ar fi vizitat basilicele şi alte biserici din Roma (! !), pentru a căpătà iertarea păcatelor, cu prilejul jubileului; că mulţi alţi oameni din Moldova, deşi vroiseră şi ei a venì la Roma în acelaşi scop, fuseseră împiedecaţi de deosebite împrejurări. Papa făgădueşte iertarea păcatelor şi tuturor acelora, cu condiţie ca să se oblige a face un pelerinaj numai la biserica cea mare din Baia; însă pentru a îndeplìnì lipsa sfinţeniei trebuitoare spre ajungerea unui aşa de înnalt rezultat, mai îndatoreşte să dee sfântului scaun, acei ce vor aveà avere mai mult de 300 de fiorini, câte 5 fiorini, acei ce vor aveà 200 câte 3 fiorini, acei cu 50 câte 1, şi acei cu mai puţin câte cât vor puteà, care bani toţi să se strângă de iubitul frate Petru, numit de papa episcop în Moldova, după cererea lui Ştefan [60].

Nu avem nevoie să spunem că arătarea papei despre vizitarea bisericilor romane de către Ştefan, erà o curată iscodire pe care căutà să o acopere prin asigurarea că o ţineà din relaţie vrednică de credinţă, spre a puteà introduce mai bine cuvintele ademenitoare ale bulei sale. Ştefan nu a fost nici odată la Roma. Incercările sale de a dobândi cevà bani de la marele pontifice, izbutiseră la atâta a da acestuia prilej să caute el a stoarce averi de la locuitorii Moldovei.

Luptele de la Valea Albă. — De şi părăsit de toţi şi lăsat în voia întâmplărei, Ştefan hotărî să'şi facă datoria sa de Creştin şi domnitor. Puterile sale însă erau foarte reduse, căci chiar din armata lui periseră mulţi în lupta de la Racova, în cât el nu mai dispuneà, nici chiar în ţară, de oştirea pe care o avuse atunci. Cu toate aceste el se bizui de astă dată a cercà să se opună Turcilor la trecerea Dunărei. Lucrul fù însă peste putinţă din cauză că el fu atacat de o dată din trei părţi: în faţă de Turci, care vroiau să treacă fluviul; din dreapta lui de Munteni sub Laiot

[60] Vezi această bulă din 1476, în Theiner, *Monumenta Hungariae sacra*, II, p. 450. Reprodus de Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 238. Lucrul putând păreà straniu, reproducem locul: „Cum autem *sicut fidedigna relatione accepimus... Stephanus Voyvoda Moldavie et frater noster Episcopus moldaviensis ac dilecti filii duces, comites, barones, nobiles... terrarum Moldaviae...* qui anno Iubilei durante *Basilicas et alias de Urbe* (adică din Roma numită în deobşte Urbs) *praedictas ecclesias* pro consequenda indulgentia... *libenter visitarunt*". Iubileul erà o iscodire a papei Bonifacius al VIII-lea, spre a venì în ajutorul casei papale ce se aflà în lipsă. Introdus la 1300, trebuià să se repete la 100 de ani. Clemente al VI-lea, prin o bulă din 1346, îl reduse la 50 de ani, şi Urban al VI-lea în 1389 mai scurtă periodul la 33 de ani „pentru că Isus Hristos trăise pe pământ tocmai acest număr de ani". Paul al II lea serbă jubileul în 1470, (acela la care papa Sixt pretindeà că au fost şi Ştefan), şi de acolo înainte se repetă regulat la 25 de ani.

Basarab, care se întorsese acum împotriva lui Ştefan; din stânga lui de Tătari [61]. Această năvălire a Tătarilor a contribuit la desorganizarea chiar şi a armatei pe care neobositele stăruinţi ale lui Ştefan izbutiseră a o înjghebà. Anume miliţiile lui Ştefan, adecă ţăranii, auzind că Tătarii au năvălit în ţară, începură a murmurà şi a cere voie de la Ştefan să se ducă să'şi pună familiile la adăpost. Ştefan refuză la început, având nevoie de toată armata lui spre a împiedecà pe Turci de la trecerea Dunărei. Ţăranii atunci începură a dezertà. Ştefan luând ştiinţă de această gravă împrejurare, adună sfatul de războiu, şi se hotărî ca să li se dee o învoire pe 15 zile, şi după acel termin să revină la Dunăre, „cu provizii de mâncare". Ţăranii însă obosiţi de luptă, care cum ajungeà la locuinţa sa, nu se mai înturnà îndărăt, încât Ştefan rămase numai cu curtenii lui, în număr de 10.000 de oameni, ca să întâmpine cumplitele oarde ale lui Mohamed, care numărau mai bine de 150.000 [62].

Dacă ar fi să dăm crezare unei scrisori polone din 21 August 1476, părăsirea lui Ştefan din partea ţărei ar fi fost mai gravă. Nu numai ţăranii nu reveniră la oaste, dar şi boierii începură să se împrotiviască: „Toată Moldova, spune acea scrisoare, mustrând pe Domnul ei de tiranie şi cruzime" a refuzat cu totul de a se adunà în jurul lui, zicând că nu s'a purtat niciodată ca domn, ci ca un chinuitor călău. Ceea ce simţind duşmanul, a răspândit pretutindenea ştirea că n'a venit atâta contra poporului ci contra unui aşa de straşnic apăsător al neamului moldovenesc [63]. Această scrisoare umflă din depărtare lucrurile

---

[61] Că Laiot Basarab a-luat parte cu Turcii în lupta de la Războeni se vede din inscripţia pusă de Ştefan cel Mare pe biserica zidită de el în acel loc, în care se spune: „Incă şi Basarab cel numit Laiota venit'au şi el, cu toată ţara lui cea băsărăbească". (Melchisedek, *Inscripţia de la mănăstirea Războeni* în *Convorbiri Literare*, XVI, p. 365). Apoi tot de el amintesc şi două documente veneţiene. Exarhu, *Doc.*, VI p. 48 şi XIV p. 80.

[62] Relaţiunea a cinci tineri Genovezi robiţi de Turci din Caffa, şi scăpaţi în Moldova, unde stau în Succava tocmai pe timpul bătăliei de la Războeni, povestind cele aflate de ei, în timpul de 5 luni a petrecerei lor în Suceava, lui *Balthazar de Piscia*, care le comunică papei prin o scrisoare din 16 Septemvre 1476, descoperită de Exarhu în bibl. marciană din Veneţia, *Columna lui Traian*, 1876, p. 376 380. La p. 378 cetim: „Dominus itaque Stephanus cum toto suo exercitu tristitia plenus ad Danubium ut Turchis transitum prohiberet redibat. Inter suos non defuerunt murmurationes, cum iam per duos menses eum in bello secuti fuissent, dicendo quid ad nos de hoc bello, cum nostrae mulieres nostrosque filios Tarthari abduxerint; cumque quosdam clam recedere intellexisset, timensque ne si sic recederent in eo bello, eos habere postea non posset, habito consilio cum suis nobilibus ad quindecim dies eos dimisit, ita tamen quod ad Danubium ex post cum commeatu redire deberent. Stephanus itaque cum comitiva decem milium suorum nobilium remansit... cum sui non redissent ut promiserant". Dlugosz ad. annum 1476, II' p. 546, spune de asemenea: „Claudicare coeperat ergo Stephanum Voievodam Valachiae suorumque fides, seque illum omnes Valachos deseruisse videbantur". Vezi mai jos relaţia lui Ţamblac.

[63] Citată de N. Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 147.

mult peste ceea ce erau în adevăr. Totuşi nu se poate tăgădui că până şi armata lui proprie, sătulă de atâtea războaie părăsià pe Ştefan. Şi cu toate aceste el nu se lăsà. Rămăsese cu 10.000; erà să lupte cu ei; şi dacă ar fi rămas cu o mie, tot aşà ar fi urmat. Supunerea erà pentru dânsul ceva pe care mintea lui nu o puteà cuprinde. De aceea îl vedem comiţând adevărata nebunie de a încercà încă împotrivirea, când ori cine altul ar fi căutat mântuirea în fugă. Nu numai atâta; dar la repetatele cereri ale Turcilor de a da tribut, de a înapoià Chilia Muntenilor şi de a trimite ca ostatic pe fiul său, Ştefan răspunde prin tragerea în ţapă a unora din prinşii Turci din 1475, ceea ce înfuriază şi mai straşnic pe păgâni împotriva lui [64]. Fiind însă că nu mai puteà să se opună în câmp liber unor oştiri atât de covârşitoare, el pune, după sistemul întrebuinţat şi în întâia lui luptă, să pustieze ţara pe unde erau să calce Turcii, retrage poporaţia de aici către munte, îşi trimete soţia şi copii la Hotin, şi el însuşi se retrage întâi într'o pădure de lângă Vaslui. Orăşenii auzind de înaintarea Turcilor părăsesc oraşul, ducându-se care în munţi, care în Rusia. Ştefan necrezându-se în destul de sigur în pădurea din Vaslui, se retrage mai spre nord, dând el însuşi foc tuturor oraşelor prin care treceà, precum: Iaşului, Bacăului, Romanului şi Băceii, pentru a ridicà astfel Turcilor putinţa adăpostirei. Locuitorii cu toţii, chiar şi cei din Suceava, umplură lumea în toate părţile. Măsura lui Ştefan, de a arde oraşele, ar fi avut un înţeles, dacă ar fi fost timp de iarnă, ca în expediţia turcească din anul 1475. Acuma însă fiind în vremea arşiţelor celor mari, pe la Iulie, când Turcii nu aveau numai decât nevoie de acoperământ, credem că această aprindere a propriilor oraşe erà o măsură mai mult pripită de cât înţeleaptă. Ştefan cel Mare trebuià să caute un adăpost. El nu crezù că poate să se închidă în una din cetăţile sale care toate erau prea mici, chiar şi pentru o armată de 10.000 de oameni; erau mai mult nişte casteluri de cât nişte cetăţi. Ochiul său genial descoperi însă în curând un loc potrivit scopului. Anume el se închise în o mare poiană din pădurea de la *Valea Albă* (numită mai târziu *Războieni*), în ţinutul Neamţului, răsturnând copaci urieşi în jurul acelei poiene, săpând apoi un şanţ adânc pe lângă acea întăritură şi aruncând ţărână peste arborii doborîţi. In sfârşit grămădind spini peste valul înnălţat şi aşezând tunurile sale prin deschizături lăsate într'adins, el prefăcù în puţine zile pădurea în care se ascunsese, într'o adevărată cetate improvizată, mai tare chiar poate decât una înadins întocmită [65]).

---

[64] Două scrisori din Pera 20-21 Mai 1476, N. Iorga, *Acte şi Frag.*, III, p. 55 şi 56.

[65] După relaţia lui Sead-Eddin, reprodusă în *Arh. ist.*, I, 2, p. 34, s'ar păreà că Moldovenii se închiseseră în poiană împreună cu familiile şi copiii lor, lucru greu de crezut. In versiunea lui Sead-Eddin reprodusă de d. I. Ur. u în

La apropierea Turcilor artileria română îi întâmpină cu o aşà putere, încât după mai multe zădarnice asalturi, ienicerii căzură cu faţa la pământ. Atunci sultanul Mohamed zmulgând el singur steagul cel mare al armatei din mânile purtătorului, se repezì în persoană asupra întăriturilor, şi după o luptă într'adevăr turbată, pădurea fu luată. Toate izvoarele, de şi arată căderea Moldovenilor, mărturisesc într'un glas marele lor eroism. Astfel relaţia celor cinci genovezi spune că puţini dintre Valahi scăpară, căci mai toţi preferiră să moară cu arma în mâini. Miehovski arată de asemene că Moldovenii fură învinşi după o luptă desperată şi Ureche descrie cu următoarele frumoase cuvinte această eroică încăerare: „A rămas izbânda la Turci şi atâta de mulţi au pierit cât au înălbit poiana cu trupurile lor unde a fost războiul, şi mulţi din boierii cei mari au picat şi vitejii cei buni au pierit cu totul atunci, şi fu scârbă mare în toată ţara. Moldovenii obosiţi şi neivindu-se ajutor nici dintr'o parte au picat, nu fieşte ce cum, ci până la moarte se apărau, nici biruiţi de arme ci stropşiţi de mulţimea Turcilor" [66].

Insuşi Ştefan cel Mare recunoaşte înfrângerea în inscripţia pe care o pune pe biserica ridicată de el la Războeni, pe locul unde a suferit căderea, inscripţie atât de mărcaţă şi de înnălţătoare în curăţenia şi nefăţărnicia ei: „In zilele cuviosului şi iubitorului de Hristos, domnului Ioan Ştefan Voevod cu mila lui Dumnezeu domnitorul ţărei Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, la anul 6984 (1476) iar al domniei noastre al 20-lea curgător, sculatu-s'a puternicul Mohamed împăratul turcesc cu toate ale lui răsăritene puteri; încă şi Basarab Voevod cel numit Laiotă venit-a cu toată ţara lui cea basarabească; au venit ca să jăfuiască şi să prade Moldova şi au ajuns până aici la Pârâul Alb, şi noi Ştefan Voevod cu fiul nostru Alexandru venit-am înnaintea lor şi am făcut cu dânşii mare războiu în luna Iulie în 26 zile, şi cu îngăduirea lui Dumnezeu biruiţi fură Creştinii de către păgâni, şi căzură acolo mare mulţime de ostaşi moldoveni. Tot atuncea au lovit şi Tătarii Moldova de acea lature, pentru aceasta bine voit-a Ioan Ştefan Voevod a zidì acest templu întru numele arhistrategului Mihail, întru ruga sa şi a doamnei sale Maria şi a fiilor săi Alexandru şi Bogdan, şi întru pomenirea şi întru desufleţirea tuturor ortodoxilor Creştini care au pierit

Ştefan cel Mare şi Turcii 1914. (p. 200), după o traducere nepublicată ce se află în Bibl. naţională din Paris, istoricul turc spune numai: „La plus grande partie des Bogdans (Moldaves) fut taillée en pièces; le reste se sauva pour aller prendre soin de la conservation de leurs enfants', Mi-a părut rău că, primind volumul d-lui Ursu prea târziu, nu l'am putut utilizà mai cu de-amănuntul.

[66] Pe lângă locurile citate din relaţia lui Balthazar şi Sead-Eddin, mai vezi Miehovski în *Arh. ist.*, I, 2, p. 12 şi Ureche în *Letopiseţe*, I, p. 131.

aici, în anul 7004 (1496) iar al domniei noastre al 40-lea curgător, luna Noemvrie în 8" [67].

Această inscripţie, de şi este menită a veşnici o înfrângere, înnalţă mai mult sufletul de cât dacă ar prăznui o izbândă; căci arată că omul este dator, cu sau fără de noroc, să'şi apere ţara în care s'a născut.

Răspingerea Turcilor. — Ştefan cel Mare căzuse, pentru prima oară în viaţa lui, şi căzuse adânc precum se cuvine celui ce stă sus: dar cum spune Ureche „că şi când îl biruiau alţii el nu pierdeà nădejdea, ci ştiindu-se căzut jos se ridicà deasupra biruitorului", el nu părăsì lupta, ci adunând noue puteri zmulse victoria iarăşi din mâinile soartei adverse. De o cam dată însă el ieşi din Moldova, şi trecù în Polonia la Sneatin, unde fu văzut cu câţiva de ai lui mâncând într'o crâşmă de rând. De aici din Sneatin precum şi din Colomea, unde erau refugiaţi o mulţime de Români, el izbuteşte a reîntocmi o armată, năimind în ea şi un număr de Poloni, şi cu această trupă mică, dar care sporià necontenit potrivit cu înnaintarea ei. el intră în Moldova. In acest răstimp armata turcească, cu toată izbânda repurtată de dânsa, se aflà în cea mai critică poziţie. Moldova pustiită şi locuitorii ei fugiţi nu înlesniau Turcilor nici un soiu de aprovizionare în ţară. O flotă ce trebuià să le aducă zaharea pierise pe Marea Neagră, din cauza unei furtune. Foametea se puse în curând în rândurile oştirei musulmane, urmată de o ciumă cumplită, ce răsărià pretutindenea în expediţiile lor sub paşii Turcilor [68]. Aceştia deci cătară să părăsască cât mai curând acest pământ „afurisit" care păreà că este şi el aliatul lui Ştefan cel Mare. De aceea Mohamed de şi adusese cu el pe „fiul lui Petru ce fusese voevod în Moldova" [69], probabil al lui Petru Aron, nu ajunge să'l pună domn în Suceava.

După victoria repurtată de Turci asupra Moldovenilor şi retragerea lui Ştefan cel Mare, sultanul vroeşte să iee cetatea Neamţului, în care presupuneà sau că Ştefan căutase scăpare, sau că cuprindeà avuţiile lui. Sultanul încunjură deci această cetăţuie, şi repede tot odată un corp de oştire, sub Laiot Basarab, către Transilvania, pentru a lovi ţara Bârsei. Ungurii atunci, văzând propria lor ţară în pericol, se hotărăsc a mişcà o armată împotriva Turcilor, lucru de care auzind sultanul, şi neputând luà nici cetăţuia Neamţului şi armata lui pe de altă parte fiind bântuită cumplit de ciumă şi de foamete, se hotărăşte a

---

[67] Reprodusă în traducere de Episcopul Melchisedek în *Conv. Literare*, XVI, 1883, p. 365.
[68] Relaţia lui Piscia în *Col. lui Traian*, 1876, p. 79.
[69] Dlugosz ad annum 1476, II, p. 546.

părăsi Moldova, fără a fi repurtat o izbândă hotărîtoare; şi se îndreaptă înnapoi către Dunăre [70].

Ştefan luându-se după Turci, îi hărţuià necontenit, grăbind tot mai mult retragerea lor către fluviu. Lângă albia lui, văzând armata lor cu totul dezorganizată, el îi loveşte chiar într'o luptă făţişă, ucigându-le 12.000 de oameni, despre care auzindu-se la Erlau în Ungaria, episcopul de acolo care se vede că gândià altfel despre Ştefan de cât îngâmfatul rege maghiar, pune să se facă rugăciuni publice de mulţămire. Turcii trec Dunărea cât mai în grabă, în cât „Mohamed se întoarce din Moldova mai mult biruit de cât biruitor" [71]. Tot aşà califică Matei Corvin în o scrisoare către papa din 1476, retragerea Turcilor din Moldova de „ruşinoasă" [72]. Ureche deci spune adevărul când arată că: „după poticala lui Ştefan ce a pierdut războiul, de sârg a strâns oaste ce a putut de grabă şi s-a dus după Turci, şi i-a ajuns trecând Dunărea în vreme de miază-zi, şi lovindu'i fără veste i-a stricat de au plecat a fugire lăsând pleanul (prada) tot, iar Ştefan s'a întors înnapoi cu izbândă" [73].

O cronică veneţiană rezumă pe scurt rezultatul expediţiei personale a lui Mohamed în cuvintele: „1476 trecând armata turcească în Valahia ea fu bătută şi tăiată în bucăţi" [74]. O altă cronică, austriacă, a lui Iacob Unrest, scrisă în mânăstirea Melk, spune că „în acest an 1476 voevodul Moldovei Ştefan a ucis

[70] Ştefan de Bathori către regele Matei, 16 August 1476 în *Mon. Hung. hist.*, V, p. 321: „Imperator Turcarum castrum Nemiz vocatum in Moldavia habitum obsederat et abinde perfidum Bozoras vojvodam transalpinum cum aliquid militibus Turcorum deputaverat ut terram Barza et totam Transylvaniam subintraret per illam viam qua serenitas vestra Moldaviam, intraverat... etiam nos versus ipsam viam aplicari... quo audito imperator nulla mora expectata, ab obsidione dict castri Nemiz festinans discessit versus domum; modo nescitur et nec adhuc ipse dominus Stefanus scit utru vada transfretaverit an ad castra Albam Nesther et Chilia ierit". Se vede că Ştefan cel Mare trecuse, în fuga lui către Polonia, pe la Cetatea Neamţului. unde îl urmărise Mohamed. Astfel se putù formà legenda cu muma lui Ştefan cel Mare, care are un motiv istoric. Asupra ciumei şi foametei din oştirea turcească vezi o altă scrisoare la p. 323: „El Turco ha passato el Danubio et e tornato in Bulgaria, in lo suo exercito e una grandissima peste et fame, et la causa della fame e stato che Stephano sentendo che el Turco deyia invadere lo suo stato, buzo quasi tutto il paeso". Relaţia lui Lad slau, familiarul voevodului Dracula, trimis de el din Transilvania în Moldova, spre a se informà despre mersul luptei cu Ştefan cel Mare, 7 August. 1476, *Ibidem*, p. 319, adaoge că „una picola pane valeva 5 aspri".

[71] Relaţiunea lui Piscia, *Col. lui Traian*, 1876, p. 380.

[72] Exarhu. *Doc*, XIV. p. 80: „Post turpem Thurcorum imperatoris fugam de Moldavia". Comp. G. Phrantzes, *Chronicon*, III, p. 30. Scrisoarea lui Iustinian Cavitelus către ducele de Milan din 8 Sept., 1476, *Mon. Hung. hist., acti extera*, V, p. 325: „Sono etiam venuto ozi lettere d'uno altro capitaneo da sua Maesta, che'l Turco in totum se partito de Moldavia sive Valachia, et cum confusione ha passato el Danubio".

[73] Ureche în *Letopiseţe*, I, p. 131.

[74] *Cronica lui Ştefan Magnul* în N. Iorga, *Acte şi frag.* III, p. 90.

şi sfărâmat mulţi Turci în Valahia (Moldova)" [75]. Aşà se răsfrângeà lucrul în depărtare, după rezultatul final.

Detronarea lui Laiot Basarab. — Dovada însă cea mai învederată despre nereuşita expediţiei lui Mohamed în Moldova, o dau faptele petrecute în Muntenia, îndată după retragerea Turcilor. Ungurii anume doriau să pună iarăşi în tronul acelei ţări pe Vlad Ţepeş care stăteà de atâţia ani la curtea regelui, pensionat şi întreţinut de el, în cât Corvin erà bucuros că pe de o parte să scape de această cheltuială [76], pe de alta să'şi întemeieze înriurirea în Muntenia, punând acolo un principe pe care îl adăpostise şi îndatorise atâta timp. Matei Corvin deci se înţelege cu Ştefan cel Mare, năvălesc împreună în Muntenia, bat şi alungă pe Laiot Basarab, şi pun în locu'i pe fostul domn al Munteniei, Vlad Ţepeş. In această expediţie Ungurii fuseseră conduşi de Ştefan Batori, voevodul Ardealului, care scrià în 11 Noemvrie 1476 magistraţilor din Săbiu : ,,Aceste noutăţi putem a vă spune, că cu ajutorul domnului am alungat din Muntenia pe perfidul Basarab, şi că acuma cea mai mare parte din domnia acestuia e în mânile noastre, fiind că toţi boierii sunt cu noi afară de doi, care şi aceia vor veni în curând, şi aşà ridicând o întăritură în Târgovişte, ne-am îndreptat către Bucureşti, de care suntem aproape" [77]. De şi în această scrisoare nu se arată întru nimic împărtăşirea oştirei moldovene la alungarea lui Laiot, o altă scrisoare a lui Matei Corvin către papa conţine o amintire, de şi nehotărâtă, a acestei participări. Regele spune : ,,După fuga ruşinoasă a împăratului turcesc din Moldova, una din armatele mele pe care o aveam în contra lui, *înnainte de a ajunge voevodul Moldovei*, năvăli asupra lui Basarab voevodul Munteniei, care aveà cu el un corp de Turci şi de mulţi alţi oameni de peste Dunăre, în număr de aproape 18.000, şi l'a alungat pe numitul Basarab armata mea, bătându'l aşà încât puţin au scăpat de a fi prinşi sau ucişi. Basarab, după fuga lui şi pierderea suferită, s'a închis în o cetate care se aflà în acea ţară, întărită de artă şi de natură. Simţind însă că îl urmăriau de aproape căpitanii mei, a fugit pe ascuns din ea şi a intrat în Turcia. Armata mea însă care erà aproape de 60.000 de oameni, a asediat îndată acea cetate şi în puţine zile o a luat, şi astfel bătând pe Basarab, a pus stăpânire pe acea ţară, prin care Turcii aveau intrare sigură în Moldova, şi Vlad Dracul (Ţepeş), căpitanul meu, bărbat

[75] N. Iorga, *Conv. lit.*, XXXVIII, 1904, p. 383.

[76] Intr'un document de la Matei Corvin din 1475, Regele scrie primarului de Sibiu, Toma Altenberger : „de pecuniis tricesimalibus et de proventibus camerae Offenbanya fideli nostro Drakwlyas ducentos florenos pro subsidio dare debeas". Din colecţia lui Kemeny, reprodus în *Transilvania*, VI,1873,p. 279.

[77] Teleki, XI, p. 575 ap. Picot, *Chronique d'Ureche*, p. 151.

întru toate duşman Turcilor şi foarte războinic, din vroinţa şi dispoziţia mea, a fost primit voevod de către locuitorii acestei ţări" [78].

Matei apasă cu deosebire asupra împrejurărei, că el ar fi săvârşit izbânzile în Muntenia înnainte de a ajunge voevodul Ştefan. Tocmai această asigurare, precum şi tonul întregei scrisori care cu atâta îngâmfare buciumă isprăvile săvârşite de armata lui, punând pe Vlad Ţepeş, *căpitanul lui*, domn peste ţara Munteniei, *din dispoziţia şi vroinţa lui*, ne fac să ne îndoim despre deplinul adevăr a celor arătate, fiind cunoscut că vorbele late se întâlnesc de obiceiu acolo unde fapta este puţină. Şi această îndoială este pe deplin îndreptăţită când vedem pe Ştefan cel Mare că spune, în ambasada lui Ţamblac [79], că „am mers eu dintr'o parte şi căpitanul regelui Matei din cealaltă, şi unindu-ne am pus în domnie pe zisul Vlad Dracul (Ţepeş), după care acesta îmi cerù să'i las din oamenii noştri pentru pază şi pentrucă nu se prea încredeà în Munteni, şi i-am lăsat 200 de oameni, şi după ce am făcut aceasta, am plecat; dar îndată se înturnă acel necredincios Basarab şi ucise pe Dracul împreună cu toţi ai săi afară de 10" [80]. Că versiunea lui Ştefan este cea adevărată, se vede şi de pe aceea că este confirmată de Dlugosz, care spune că „Matei craiul pe Vladislav Dracula voevodul Valahiei ce l'a ţinut aproape 12 ani pe lângă el, *cu Ştefan voevodul Moldovei unindu'şi oştile la o laltă*, iarăşi l'au pus domn în Valahia" [81].

Dar Vlad Ţepeş nu stă decât câteva luni pe tronul redobândit. Laiot Basarab se întoarce cu oştire turcească de peste Dunăre şi ucide pe Ţepeş [82]. Ştefan însă răzbună în curând această ucidere, alungând pe Laiot şi înlocuindu'l cu alt Basarab ce se adăpostise în Moldova, Basarab cel Tânăr sau Ţepeluş [83]. Dar şi acest nou domn se întoarce contra lui Ştefan şi se dă în partea Turcilor, cum se vede lucrul din un document al

---

[78] Exarhu, *Doc.*, XIV p. 80, fără dată lunară. Un document ce raportează aceeaşi împrejurare din 4 Decemvre 1476 în *Mon. Hung. hist., acta extera*, V, p. 335 spune: „quod Borzab voyvoda transalpinus qui habito magno imperatoris Turcorum praesidio contra nostros se praeparaverat, *antequam Moldavus cum ipsis convenisset*, profligatus sit. Insuper castrum quod illius terrae fortissimum est, duabus septimanis per nostros obsessum et fortiter expugnatum est, et iam regnum illum in potestatem nostram redactum".

[79] Despre care vezi mai jos.

[80] Exarhu, *Doc.*, X, Veneţia 8 Mai 1477 p. 62.

[81] Dlugosz ad annum 1476, II, p. 551.

[82] Relaţia lui Ţamblac, şi un raport al lui Leonardo Botta către Dogele în *Mon. Hung. hist., acta., extera*, VI, p. 340. Data acestor scrisori date de culegerea ungurească din 1 Fevr. 1476 este de sigur greşită de oarece bătăl'a de la Valea Albă care a precedat întronarea lui Ţepeş s'a întâmplat în 25 Iulie 1476. Scrisoarea este din 1 Fevr. 1477.

[83] Asupra lui vezi mai jos Cap.: *Istoria Munteniei*.

lui Ştefan cel Mare din 5 Septemvrie 1480 prin care reîntăreşte pe Mihul Buzatul în stăpânirea unui sat al căruia acte de proprietate fuseseră pierdute în timpul când Alibeg şi cu Skanderberg au venit cu Ţepeluş robind o parte a Moldovei" [84]. Ţepeluş însă plănuind mai târziu o mai grea lovitură contra lui Ştefan, întovărăşirea Turcilor la luarea Chilici, este bătut de Ştefan la Râmnicul Sărat în 1481 [85].

Cu prilejul conlucrărei lui Ştefan cu Matei la răspingerea lui Laiot Basarab din Muntenia, regele unguresc dărueşte voevodului Moldovei un al doilea castel în Transilvania lângă Ciceul dăruit lui mai înnainte, anume Cetatea de Baltă (Küküllövar) [86].

Să ne întoarcem însă la relaţiile lui Ştefan cu Veneţia.

Iarăşi relaţiile cu Veneţia. — Emanuel Gerardo ambasadorul Veneţiei, trimis către Moldova încă din Maiu 1476, nu ajunse în ţară de cât după lupta de la Valea Albă. Comunicând el senatului Republicei pierderea suferită de Ştefan, acesta se grăbeşte a'i recomandă să arate domnului în numele republicei durerea pentru înfrângerea încercată de el, de a'l asigură în toate împrejurările de cea mai strânsă prietenie, de a'l îndemnà în sfârşit cu ori ce preţ să'şi răzbune într'un chip ofensiv contra Turcilor şi a domnului muntean, şi de a'i spune că papa şi Matei Corvin, după stăruinţa Veneţiei, au convenit a'i trimite ajutoare de bani; în sfârşit ordonă lui Gerardo de a se află necontenit pe lângă persoana lui Ştefan, studiindu'l pe el cât şi toate relaţiunile lui interne şi externe, despre care să trimită senatului raporturi zilnice. „Prin aceste şi prin alte cuvinte bune şi *sunătoare*, stârneşte, aprinde pe voevodul numit, întru a se opune adversarilor săi, a întări şi lărgi puterile sale, spre toate cele ce sunt cu putinţă de întreprins contra duşmanului, în favoarea intereselor Creştinătăţei" [87].

Câtă perfidie în această politică! Să'l plătiască pe Ştefan tot cu vorbe în loc de bani, el a cărui inimă aprinsă uşor se înflăcără la cuvântul de Creştinătate, să'i vorbească cu cuvinte frumoase şi *sunătoare*, ştiind că aceste vor aveà tot deauna efect asupra inimei sale generoase; să'l împingă chiar, cu toate că fusese înfrânt, la atac contra păgânilor, pentru ca astfel prin puternica lui diversiune să se poată folosi Republica în lupta contra Turcilor; căci mai la urmă ce'i păsà Veneţiei dacă chiar Ştefan ar pieri, şi Moldova s'ar zdrobi în luptă? Interesul momentului cereà ca armatele turceşti să fie detrase deasupra Repu-

[84] *Arh. ist.*, I, 1, p. 116.

[85] Ştefan Batori către Săbieni, 30 April 1481, Hurm., *Doc.*, XV, p. 113: „Czypelles Woevoda ut ad castrum Kyllve expugnandum ire haberet".

[86] Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 272.

[87] Exarhu, *Doc.*, V [Veneţia 1476, Octomvrie 8.] p. 43.

blicei, şi domnul moldovan devenise, fără ca ea să s'aştepte, un ajutor eminent pentru nevoile sale.

Cu simţul său rafinat senatul pătrunsese caracterul lui Ştefan; înţelesese că are a face cu una din acele naturi care se frâng dar nu se îndoae, şi ajutat sau nu, ştieà că are să lupte; prin urmare pentru ce să facă jertfe zadarnice? Ştefan văzându-se amânat din zi în zi cu ajutorul bănesc, înţelesese şi el că e purtat numai cu vorba; dar ce să facă? A se supune Turcilor erà mai presus de puterile sale. Părăsit de toţi, lăsat singur, el nu încetă un moment de a luptà; căci făcând astfel îşi împlineà datoria, atât către ţara lui cât şi către lumea creştină. Bunele cuvinte ale Veneţiei îi erau măcar o mângâiere!

Indemnarea din scrisoarea către Gerardo, de a se răzbunà contra domnului muntean, fusese pusă în lucrare de Ştefan înnainte chiar de a i-o fi făcut ambasadorul veneţian. Când aude senatul despre răpunerea lui Laiot Basarab, se grăbeşte a trimite iarăşi o felicitare lui Ştefan înştiinţându'l că Veneţia a reuşit pe lângă papa a face să se proclame o cruciată contra Turcilor, şi că stărueşte în acelaş timp a i se trimite un ajutor bănesc, ceea ce sperează a obţineà. Ordonă lui Gerardo a nu slăbì nici un moment pe domnul moldovan, şi a'l însoţi pretutindene unde el se va duce [88].

Pentru a caracterizà pe deplin felul politicei urmate de Veneţia faţă cu Ştefan, nu avem de cât să cercetăm documentul veneţian din 17 Martie 1476. Prin el Senatul trimite lui Iacob de Medio, ambasadorul său pe lângă papă, doue epistole, una spre a fi arătată papei, cealaltă cu instrucţii secrete. In cea dintâi, avându-se în consideraţie extrema importanţă ofensivă şi defensivă a Moldovei în lupta contra Turcilor şi temerea ca nu cumva din desperare să se împace Românii cu păgânii, se insistă ca scaunul apostolic să trimită pe dată lui Ştefan cel puţin 10.000 de galbeni, socotiţi ca o mică parte dintr'un ajutor mai însemnat ce i se va da mai în urmă. In epistola secretă se spune ambasadorului, că la caz de a se ivì vre o amânare din partea papei, ambasadorul să se învoiască ca acei bani să'i trimită Moldovei Republica, din suma contribuţiei ce o dă pentru cauza creştină, cu condiţie totuşi ca papa *să ceară aceasta printr'o bulă expresă, recomandând bine ambasadorului ca „bula să fie astfel redactată în cât să pară a fi hotărârea a însuşi supremului pontifice, şi nu cumva o inspiraţie veneţiană"* [89].

---

[88] Exarhu, *Doc.*, VI, p. 47 Veneţia 10 Ianuarie 1477. Exarhu reproduce greşit data ca din 1476, Gerardo nu ajunsese în Moldova decât după Iulie 1476. El plecase din Veneţia în Mai acelaş an (mai sus pag. 72), prin urmare o scrisoare a lui din Ianuarie, nu poate fi decât din anul următor 1477. Reprodus cu aceeaşi eroare a datărei de Hurm., *Doc.*, VIII, p. 8.

[89] Exarhu, *Doc.*, VII, p. 51 (Veneţia, 1476, Mart 17). Reprodus şi în Hurm., *Doc.*, VIII, p. 19.

Aşa dar Veneţia nu că nu puteà, ci nu vroià să dee ajutor lui Ştefan cel Mare, de oarece ar fi putut să'i dee din banii contribuţiei; dar vroià numai ca papa să ceară aceasta printr'o bulă, spre a se descărcà apoi de îndatorirea de a contribuì din nou, cu suma dată lui Ştefan. Cu toate acestea cetatea Adriaticei stăruià cu tot dinadinsul la papă ca să ajute pe Ştefan. In o scrisoare a Senatului din 10 Aprilie 1476, el se jălueşte că papa nu ar dà chestiei Voevodului Ştefan însemnătatea ce o are, căci dacă ţara lui ar cădeà, atunci ar fi periclitate toate provinciile republicei: Grecia, Albania, Dalmaţia, Istria şi chiar Friulul şi măruntaele Italiei; apoi s'ar deschide poarta către Ungaria şi Polonia. Se miră apoi senatul cum supremul pontifice să nu'şi îndeplinească făgăduinţa" [90].

Veneţia vroià să fie apărată de alţii, de Ştefan, de papă; iar ea să nu cheltuiască nimic! Cum se potriveşte acest refuz de a ajutà pe domnul Moldovei, cu stăruinţele cele mari puse de Veneţia pe lângă papă spre a'l ajutà, şi pe lângă Ştefan spre a nu se lăsà de luptă? Imprejurările politice ale Veneţiei explică această purtare ce pare contrazicătoare. Republica Adriaticei îşi întemeià puterea ei numai pe comerţ, şi cel mai însemnat erà tocmai acela cu Orientul cel ameninţat de Turci. De şi ea trebuià să lupte pentru a'l apărà, totuşi ar fi fost mult mai mulţămită cu o împăcare cu Musulmanii, care să le învoiască urmarea negoţului. Pe de altă parte Mohamed al II-lea se arătă în tot deauna dispus a încheià pacea, îndată ce vedeà organizându-se vre o alianţă sau sculându-se în contra lui puteri mai însemnate, precum tocmai fusese acea a Moldovei ce'l zdruncinase aşà de rău, în cât astfel ambele părţi războitoare fiind aplecate către pace, înţelegem cum de Veneţia aveà interes a'l împinge pe Ştefan înnainte spre a constrânge cu atât mai repede pe Turci, fără însă de a pierde ceva, prin darea unei sumi de bani, cheltuială care puteà în fie-ce moment să se arate ca zadarnică, din pricina unei împăcări cu Turcii. Nefiind deci siguri în politica ce trebuiau să urmeze faţă cu duşmanul lor, Veneţienii se mărgineau a încurajà şi a aţâţà Moldova contra Turcilor, fără a o sprijinì prin mijloace efective. Şi doar banii erau aşa de rari şi de scumpi pe atunci. Toate încercările de a se organizà o ligă în contra Turcilor, se sfărâmaseră mai ales din cauza lipselor băneşti. Veneţia erà apoi un oraş cu totul decăzut moral şi politic. Ea căutà să facă din războaiele cu Turcii, de care tocmai ea aveà nevoie pentru a'şi apărà posesiile ei, un mijloc de câştig şi de

---

[90] Mai găsim scrisori de stăruinţă a Veneţiei pe lângă papa din 10 şi din 18 April 1477. Exarhu, *Doc.*, [p. 60 şi p. 57]. O altă scrisoare către Antonio Veturi, ambasador în Ungaria, din 18 Mart, *Ibidem*. [Exarhu, Doc. XI, p. 69] Reprodus în Hurm., *Doc.*, VIII p. 19 şi 20 şi a treia din 18 Martie în Exarhu, nereprodusă în Hurm. (Pentru ce?)

îmbogăţire. Aşà când papa Pius al II-lea propusese alianţa comună contra Turcilor, Veneţienii puseseră condiţiile următoare pentru participarea lor: să pună ei la dispoziţia armatei aliate corăbiile lor gratuit, însă *deşerte*. Pentru armarea şi conducerea lor, să aibă dreptul a reţineà de îndată cele 150.000 de galbeni, pe care ei erau ţinuţi a'i dà drept contribuţie în cauza creştină, şi afară de această sumă să li se mai dee înnainte încă 1.500.000 de galbeni. Papa îi mustră cu drept cuvânt că în contra Pizanilor şi a Genovezilor, ar fi purtat, în unire cu regi şi împăraţi, mari războae pe socoteala lor; când însă trebuiau să lupte pentru Hristos contra necredincioşilor, cereau să fie plătiţi [91]. Spiritul cel prea îngust al neguţitorului care vede numai banul înnaintea ochilor lui a pierdut tot deauna Statele bazate pe el. Aşa au căzut în vremuri vechi oraşele feniciene: Sidonul, Tirul şi Cartaginea; aşà a căzut şi Veneţia, şi tot aşa vor cădeà toate acele State care vor pune banul mai pre sus de interesele lor politice. Preţuirea nespusă a avuţiei într'o societate coruptă tocmai din cauza avuţiei explică însă în destul contrazicerile politicei veneţiene faţă cu eroicul domn al Moldovei. Ştefan care aveà conştiinţa slujbelor eminente făcute de el pentru cauza creştină, văzând că înfrângerea lui de la Valea albă fusese datorită mai ales deplinei părăsiri în care îl lăsaseră toţi principii creştini, vroind ca cel puţin lucrul să se ştie, şi să arate lumei care sunt adevăraţii duşmani ai Creştinătăţei, trimite pe unchiul său Ioan Ţamblac la Veneţia, în Maiu 1477, care expune cu multă amărăciune pricinile căderei lui Ştefan, şi cere pentru ultima oară ca domnul său să fie ajutat, întru cât Turcii acuma ar ameninţà cetăţile sudice ale Moldovei, Chilia şi Cetatea Albă. Ţamblac rostì în limba slavonă cuvântarea lui înnaintea senatului veneţian, în care spuse între altele: „Că aceea ce s'a întâmplat nu ar fi intervenit, dacă principii creştini şi vecinii Moldovei nu ar fi tratat pe domnul său aşà precum au făcut'o; dacă ei nu ar fi călcat convenţiile şi jurămintele prin care se legaseră către el. Insă ei l'au lăsat fără ajutor. Şi dacă duşmanul ar fi fost singur, încă tot ar fi putut luptà; dar Turcii porniseră asupra Moldovenilor şi pe Munteni şi pe o oardă de Tătari, încât domnul atacat de odată din trei părţi, a trebuit să cadă; apoi armata lui însăşi îl părăsise în parte, pentru a'şi scăpà familiile. Lui Ştefan nu'i rămăsese de cât curtenii, cu care a făcut ce a putut, fiind voinţa lui Dumnezeu de a'l pedepsì pentru păcatele sale. Nu i-a venit de nicăiri nici cel mai mic ajutor, şi mai mulţi din vecinii lui s'au bucurat chiar de căderea sa şi a ţărei sale înnaintea necredincioşilor. Singura lui mângâiere în o aşa tristă soartă a fost numai ambasadorul veneţian (Gerardo), care i-a adus făgăduieli

---

[91] Zinkeisen, II, p. 265. Comp. *Histoire d'Italie* par Leo et Botta, traduite par Dochez, Paris, 1844, I, p. 587 şi urm.

călduroase de ajutor din partea republicei, şi anume că va fi ajutat din banii trimişi în Ungaria. Că este de cea mai mare nevoie ca Moldova care este zidul de apărare al Poloniei şi Ungariei, să nu fie părăsită, cel puţin acuma când Turcii se pregătesc a atacà Chilia şi Cetatea Albă care sunt tot ce poate fi mai important pentru Moldova cheea pentru a redobândì Crimeea, două cetăţi de atâta însemnătate, în cât nici e chip de a o spune în câteva cuvinte. In rezumat sfârşeşte Ţamblac, dacă Moldova nu va fi ajutată — sau Turcii o vor cucerì, sau ea singură va fi nevoită a li se supune".

Şenatul răspunde acestui strigăt de desperare tot cu acele dulci cuvinte de speranţă în grabnic ajutor care deveniseră acuma stereotipe în relaţiile Veneţienilor cu Ştefan cel Mare[92].

Republica stăruieşte încă odată pe lângă papa şi regele Ungariei, ca să nu părăsească pe principele moldovan. Matei Corvin, supărat pentru atâta râvnă pusă de Veneţieni în slujba unui domn pe care Ungurul nu puteà să-l sufere, şi ar fi dorit mai curând să'l vadă în fundul pământului de cât în capul Creştinătăţei, mustră cu asprime pe Veneţieni, că ar fi lucrat totdeauna în interesul domnului român, spre dauna Ungariei. Republica răspunde că relaţiile sale cu Moldova s-au întemeiat pe interesul obştesc al Creştinătăţei şi al Ungariei în deosebi; că tot ce ea a făcut, a fost încuviinţat de însuşi Matei, şi că chiar dacă nu s'a trimis lui Ştefan ajutorul făgăduit, aceasta s'a făcut tot din cauza lui Matei, care a cerut să nu se dee bani domnului Moldovei. Republica ar merità deci în această privire mai mult laude şi mulţămire, de cât mustrare[93].

Şi drept vorbià Republica. De şi nu împinsă de simţimintele duşmăneşti ale regelui Ungariei, ea se purtase, condusă de alte motive, aşà în cât să mulţămiască în totul fala şi dărnicia lui Matei Corvin; lăsase pe Ştefan în părăsire. Acesta, de şi respinsese pe Turci, stăteà acuma cu braţele căzute înnaintea duşma-

[92] Exarhu, *Documente*, Veneţia 8 Mai 1477. Reproducerea textului şi în Hurm., *Doc.* VIII, p. 23, cu data 1478. Cu toate că d. Bogdan (*Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 347) spune că această dată ar fi de preferat, noi credem din contră, de oare ce nu putem admite ca Ştefan să fi aşteptat *doi ani* pentru a se jăluì de cevà ce'i apăsà aşà de tare sufletul. Titlul acestui text în arhiva veneţiană este: „Expositio domini Ioannis Zamblacho oratoris ilustris domini Stephani vayvodae Moldaviae de *greco* in latinum transducta de verbo ad verbum ut jacet MCCCCLXXVII de VIII Mai". Cifra anului se poate cetì bine, de aceea versiunea celor două date. Ne poate mirà darea soliei lui Ţamblac în greceşte. Credem mai curând, ca şi d Bogdan, că solia erà scrisă în slavoneşte. Confuzia Italienilor a provenit din „scrierea cirilică care samănă foarte bine cu cea grecească uncială". D. Bogdan (l. c., p. 347) adaoge argumentul unor fraze ce nu au putut fi traduse decât din slavonă iar nu din grecească care pe atunci nu erà întrebuinţată în cancelariile moldovene. Solia a fost după cele spuse scrisă şi cetită, iar nu rostită oral.

[93] Exarhu, *Ibidem*, Veneţia 1478, Oct. 27, reprodus şi în Hurm., *Doc.*, VIII, p. 26.

nului, obosit prin însuși victoriile sale. Sângele cel mai scump al țărei cursese, și cum spune Ureche „sămânța vitejilor celor buni pierise". Cine puteà să mai apere Moldova? numai marele nume al domnului său. Când mormântul se va închide asupra lui, va venì și rândul Moldovei de a plecà grumajii sub jugul de oțel al închinătorilor lui Mohamed, și curând după ea va venì într'un chip și mai cumplit, și acel al țărei unde domnià Matei Corvin.

4. PIERDEREA CHILIEI ȘI A CETĂȚEI ALBE

Insemnătatea celor două cetăți-porturi. — Turcii de la începutul chiar al lățirei lor spre nord, își aruncaseră ochii asupra celor două cetăți-porturi ale țărilor române, care ajunseseră la sfârșit în stăpânirea Moldovei; căci ei știeau că cucerirea acestor punte ar fi cel mai sigur mijloc de reducere a acestei țări, după cum ocuparea Giurgiului și a Severinului nevoise pe Mircea la închinarea și plata tributului [94].

Aceste cetăți erau de o însemnătate capitală pentru Moldova; căci „Cetatea Albă favorizată prin așezarea ei la gura Nistrului celui plutitor și bogat în ape, jucà rolul unui loc de preschimbare a comerțului de uscat și de mare, așà că ajunse în curând sub domnia moldovenească, un port comercial de întâiul rang pe țărmul nordic al Mărei-Negre. Alăturea cu Caffa erà cea mai de seamă cetate comercială din acele părți. Vechea cale de negoț, de la Lemberg prin Rusia și strâmtoarea de Perekop către Caffa, fusese părăsită și înlocuită cu acea moldovenească prin Cernăuți, Suceava, Iași, Vaslui și Cetatea Albă, de unde ușor pe mare se puteà ajunge la Caffa. In Cetatea Albă se întâlnià exportul productelor moldovene, polone și chiar ungurești cu importul mărfurilor de peste mare ale Genovezilor ce mergeau și ele nu numai în Moldova și în Polonia ci și în orașele săsești din Transilvania" [95]. Chilia aveà la rândul ei o mare însemnătate pentru pescăriile ei ale căror product se duceà în Polonia, pe lângă că acest port slujià tot odată pentru exportul grânelor către orașele cercetate de Genovezi și de schele de import alături cu Cetatea Albă. De aceea am văzut cum orașul Chilia fusese de mai multe ori în ceartă între Moldoveni și Munteni: cum Ștefan fiul lui Alexandru cel Bun luase măsuri pentru apărarea Chiliei ridicând în ea o întăritură; cum apoi Ștefan cel Mare nu stătuse la gând întâi de a jertfì pentru stăpânirea ei prietenia lui Vlad Țepeș, apoi de a înfruntà chiar furia turcească pentru a pune mâna pe dânsa. Am văzut apoi cum solul lui Ștefan

[94] Mai sus, Vol. III, p. 91.
[95] I. Nistor, *Handel und Wandel in der Moldau*, 1912, p. 7.

cel Mare la Veneţia, unchiul său Ţamblac, nu găsià destule cuvinte pentru a arătà însemnătatea celor două porturi ale Moldovei, şi în socotinţa Turcilor ele aveau o valoare tot atât de covârşitoare, întru cât ienicerul sârb pune în gura lui Mohamed judecata că „până când Românii stăpânesc Chilia şi Cetatea Albă iar Ungurii Belgradul sârbesc, nu vom puteà birui pe Creştini" [96].

Turcii urmând acestui principiu, ameninţaseră cetăţile-porturi încă cu mult timp înnainte de domnia lui Ştefan cel Mare, ceea ce nevoise pe predecesorii săi să îngrijască a le întări [97]. Apoi, după lupta de la Racova, Turcii le atacaseră, pentru a răzbunà căderea suferită, dar lovitura lor rămăsese fără izbândă. Ei reînnoesc atacul în 1476 tot atât de fără ispravă. Ştefan deşteptat prin aceste încercări care ameninţau stăpânirea cetăţilor sale, iea măsuri pentru a lor de iznoavă întărire. Ureche ne spune că în anul 6985 (1487) Iunie în 22 a început Ştefan Vodă a zidì cetatea Chilia care s'a săvârşit în acelaş an Iulie în 17, la care Miron Costin bagă de samă că a adaos numai o nouă cetăţuie la cele vechi, căci altfel însă nu am înţelege cum ar fi putut săvârşi lucrurile aşa de curând [98]. O inscripţie arată întocmirea porţei celei mari sub părcălăbia lui Luca Gherman, iar o a doua arată rădicarea unui zid de apărare sub pârcălabii Duma şi Herman [99].

In 1481 Turcii se pregătiau a lovì din nou cetăţile, şi domnul de atunci al Munteniei, Ţepeluş Basarab, voià să ajute pe Turci la asediul lor; dar Ştefan îl apucase înnainte şi 'i sfărâmase armata la Râmnicul Sărat, alungându-l din scaun şi înlocuindu-l cu Vlad Călugărul. Ţepeluş rămânând o veşnică ameninţare pentru Ştefan, prin putinţa ajutorului turcesc, domnul Moldovei cere ca mulţămită de la Vlad Călugărul pentru întronarea lui, să'i cedeze o cetate Crăciuna cu ţinutul ce o înconjurà, acel al Putnei. Cronica Putneană, cel mai preciz izvor din felul cronicelor pe care-l posedăm asupra Moldovei, spune că „la anul 1482 a luat Ştefan Vodă cetatea Crăciuna" [100]. Ureche adaogă la această laconică arătare, că „zăbovì Ştefan Vodă acolo până a se strânge oştile toate aducând şi pre mulţi din boierii Ţărei-Româneşti şi alţi oameni de frunte de acolo, a pus pre ai săi boieri şi oameni de cinste de au vorvit şi au tocmit de au despărţit din Milcovul cel Mare o parte de pârău ce vine lângă Odobeşti

---

[96] *Arh. ist.*, I, 2, p. 11

[97] *Arh. ist.*, I, 2, p. 11.

[98] *Letopiseţele*, I, p. 132. Comp. mai sus, Vol. III, p. 148.

[99] Inscripţiile la I. Bogdan în *Analele Acad. rom.*, II, tom. XVX, 1908, p. 330, 120. Cetirea datelor a dat naştere la o desbatere între d-nii Tanoviceanu şi Bogdan. *Conv. lit.*, XXXV, 1901, p. 462. De la 1479—1481 Ştefan este în o neîncetată corespondenţă cu Braşovul privitoare la mişcările turceşti. Vezi mai multe scrisori în Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 353-360.

[100] Bogdan, *Vechile cronici mold.*, p. 196.

şi trece de dă în apa Putnei, şi acela până astăzi este hotar Moldovei şi Ţărei-Româneşti. Insă mai înnainte erà price între amândouă ţările, că Ţara-Muntenească vrea să fie hotarul său până în apa Trotuşului, iar Moldovenii nu o lăsà, până a vrut Dumnezeu de s'a tocmit aşà, şi a luat Ştefan Vodă cetatea Crăciuna cu ţinut cu tot, ce se cheamă ţinutul Putnei şi l'au lipit de Moldova şi a pus părcălabii săi pre Vâlcea şi pre Ivan" [101]. Data însă la care Ureche pune această întâmplare este alta de cât cea arătată de Cronica Putneană; anume el pune 1475, îndată după izbânda cea mare a lui Ştefan de la Racova. Ba Ureche merge până acolo, în cât să pună luarea Crăciunei în 13 Ianuarie, adică trei zile numai după bătălia de la Racova, care se dă, tot după el, în 10 Ianuarie. Nu e vorba, Ureche arată că Ştefan urmărise risipitele oştiri turceşti până la Ionăşeni pe Siret; cu toate acestea prea scurt ni se pare timpul între o bătălie şi cealaltă purtată la o îndepărtare atât de mare, cum e Vasluiul de Crăciuna. In sfârşit Ureche se înşală învederat, când dă pe Radu cel Frumos drept domnul Munteniei cel bătut de Ştefan lângă Râmnicul-Sărat, pe când atunci învederat domnià Basarab cel Tânăr sau Ţepeluş. Mai este şi încurcătura că Ştefan este arătat de Ureche, ca bătându-se cu Radu cel Frumos la Râmnic, acolo unde mai târziu tot el ne spune că Ştefan a bătut şi ucis pe Ţepeluş. Din toate acestea reiesă într'un chip învederat, că Ureche amestecă lucrurile şi strămută luarea Crăciunei şi a ţinutului Putnei cu 7 ani înaintea adevăratei date a alipirei lor de Moldova, care dată nu poate fi alta de cât anul 1482 al Cronicei Putnene.

Ştefan cel Mare, văzând că în zadar schimbă mereu domnii în Muntenia, pentru a găsi pe unul, din ori ce casă ar fi el, care să'i fie credincios şi să'i apere interesele, iea măsura de-a se asigurà la întronarea lui Vlad Călugărul, întinzând hotarul Moldovei pe sama acelui muntean. Cu atâta câştig se alegeà şi el, din sângele şi osteneala cheltuită până atunci, pentru a aduce Muntenia în apele politicei sale. Şi el lucrase cu înţelepciune; căci puţin timp după întronarea lui Vlad Călugărul, acest domnitor lunecă şi el pe povârnişul fatal al închinărei către puterea turcească care se arătà pe fie ce zi mai straşnică şi mai poruncitoare, şi atrăgeà, ca focul pe musculiţe, pe domnii munteni, spre a le frige aripele.

---

[101] Ureche *Letopisele*, I, p. 128. D l Lăpedat (*Conv. lit*., XXXVII, 1903, p. 525) ni se pare că merge prea departe, când admite o întronare a lui Ţepeluş şi o nouă pribegire a lui Vlad Călugărul în Ardeal, pe baza scrisorilor acestuia, care sunt nedatate şi pe baza unui document din 23 Martie 1482 (inedit la Arh. Statului, Mânăstirea Snagov. Pachet 2, doc. 1), al căruia dată o îndreptează d-sa. Este a merge prea departe în ipoteză, şi în istorie trebue să fim foarte băgători de seamă în stabilirea faptelor pe această cale.

Ureche anume, chiar atunci când vorbeşte despre întronarea lui Vlad Călugărul de către Ştefan, adaoge, că acesta s'a apucat apoi „de a făcut vicleşug asupra lui Ştefan Vodă, pentru că dăduse ajutor Turcilor, când a mers de a luat cetăţile şi a prădat ţara" [102]. Impărtăşirea lui Vlad la luarea cetăţilor lui Ştefan de către Turci se adevereşte şi de Cronica Putneană, care arată că în 1484 Iunie 14 „a venit împăratul turcesc Baiazid cu Vlad Voevodul Ungro-Vlahiei de a luat cetatea Chiliei; în 5 August luat-au şi cetatea Albă" [103]; iar Letopiseţul de la Bistriţa mai pe larg zice, că „în anul 6992 (1484) venit-au Turcii la cetatea Chiliei, împreună cu ei în ajutor acel afurisit călugăr Vlad Voevod cu Munteni şi a luat cetatea, *Iulie* în 14 (nu Iunie, ca în Cronica Putneană), într'o Miercuri, pe vremea pârcălabilor Ivaşco şi Maxim. Intr'acelaş an, August 5, Miercuri, luat-au Cetatea Albă în vremea pârcălabilor Gherman şi Oană [104]. Impărtăşirea lui Vlad Călugărul la luarea cetăţilor este arătată de însuşi Baiazet în o scrisoare din 2 August 1486 către Raguzani în care le spune că „ajunsese la o cetate a lui Ştefan numită Chilia unde venì Hanul cu Tătarii şi *Muntenii*" [105]. Florentinul *Andrea Cambini* contimporan împrejurărei, raportează astfel luarea acestor două cetăţi de Turci, după mărturisirea unui Italian, de care ştim că erau mulţi în aceste oraşe: „Domnul Moldovei, cunoscându-şi puterile prea puţine, trimise către Baiazet ambasadori ca să ceară pace. Baiazet îi primì cu graţie şi se înduplecă fără greutate a încheià un tratat prin care primià sub ocrotirea sa pe domnul moldovan, sub condiţia unui tribut anual. Apoi trecù Dunărea fără zăbavă şi păşì cu oastea până la locul unde îl aşteptà flota, în faţa Cetăţei Albe. Baiazet însă dând voie la ai săi să prade ţara, şi văzând că cei din lăuntru nu se mişcă, hotărì a apropià armata de pe mare, şi de odată înconjură oraşul (Cetatea Albă), de pe apă şi de pe uscat, şi'l strânse aşà în cât nu se puteà aduce sau scoate nimic din el. Văzând pe locuitori cerbicoşi în voinţa lor de a'l apără, pregătì artileria, şi începù a bate zidurile din mai multe părţi în timp de mai multe zile, dărâmând din ziduri atâta cât socotià că oamenii vor puteà intrà destul de lesne. El poruncì asaltul, şi coloanele sale intrară una după alta prin spărturile făcute. Oamenii cei din lăuntru îşi făcuseră în ruinele zidurilor apărături foarte însemnate, cu valuri, şi cu şanţuri foarte adânci, aşa că la întrarea Turcilor, prin ruptură, îndată se încăerară cu dânşii, şi împingându'i înnapoi cu mare vârtute, se apărau cu săgeţi, pari şi pietre, purtându-se cu atâta inimă în cât răniră şi omorâră un foarte mare

[102] *Letopiseţele*, I, p. 132.
[103] I. Bogdan, *Cronicile vechi mold.*, p. 197.
[104] I. Bogdan, *Cron. inedite.* p. 58.
[105] *Mon. Hung. hist.*, *acta extera*, VI, p. 36—37.

număr din împresurători, gonindu'i de mai multe ori afară. Dar vrăjmaşii având oştile numeroase, lesne se reînnoiau, şi venind fără încetare cu puteri proaspete, nu dau loc de repaus la înconjuraţi. Baiazet dorind să scape cât va puteà şi oamenii şi locul, se hotărî să încerce dacă nu va izbutì a'i aduce cu învoire să se lase de îndărătnicia lor; le făcù semn că vrea să le vorbească, şi le trimise un sol care să le spună, că Turcii vin cu hotărîre a nu se lăsà până nu vor luà locul, şi că dacă o vor face prin silă, vor da cetatea în pradă, şi nu vor iertà nici vârsta, nici sex, şi că toţi vor fi daţi morţei; iar dacă se vor supune de bună voie, î vor primì fără a le vătămà averea sau persoane e. Cetăţen.i primiră propunerile şi se supuseră"[106].

În această relaţie trebue deosebite două părţi: întâi, povestirea Italianului din Cetatea Abă, martorul ocular, care raportează lui Cambini cele văzute de el; această parte este vrednică de cea mai deplină încredere. Introducerea însă a povestirei în care se vorbeşte despre închinarea lui Ştefan şi a Moldovei către Turci, cu condiţia plăţei unu. tribut, este un adaos al scriitorului florentin, care reproduce povestirea Italianului. Se vede că această povestire este o cunoştinţă posterioară, dobândită după ce Moldova se închinase întradevăr Turcilor, sub Bogdan fiul lui Ştefan (1513), căci scrierea lui Cambini apare tocmai în 1537, două zeci şi patru de ani d pă închinarea Moldovei. Cât de puţin se potriveşte însă această ştire cu restul arătărei, se poate vedeà din deplina lipsă de legătură între aceste două evenemente; căci dacă Moldova se supusese Turcilor, atunci ce nevoie aveau ei să mai asedieze cetăţile ei? Această simplă întrebare se vede că nu şi-a pu.-o scriitoru relaţiei, ceea ce ne îndreptăţeşte a desface şi a a ege din ea numai partea i.torică, şi a respinge părerea individuală.

Şi în această restrişte, Ştefan ceruse ajutor la puterile vecine; la Veneţia după cât se vede nu se mai îndreptase, căci această putere încheiase pace cu Turcii în 1479, şi Ştefan care nu fusese ajutat în timpul cât Veneţia avusese interes a o face, ce mai puteà el să spereze acuma? El se întoarse deci către Cazimir al IV-lea regele Poloniei. Acesta însă se prefăcù a se interpune pentru el la principele Litvaniei, pentru ca să ajute împreună pe domnul Moldovei, ştiind bine că ducele va refuzà, şi atunci şi el va fi scăpat de a o face. Marele duce răspunse într'adevăr,

[106] *Arh. ist.*, I, 2, p. 58—59. Sultanul Baiazet în scrisoarea lui către rectorul de Ragusza, tradusă din limba slavonă în latineşte, din 2 Oct. 1848, în *Mon. Hung. hist. acta extera*, VI, p. 37, relatându-i-se luarea cetăţilor, spune despre Chilia, „la qual e chiave et porta ad tutto il paese de Moldavia et Ongaria", şi despre Moncastru: „la qual e chiave et porta ad tutto lo paese de Polonia, Rusia, Tartaria de tuta Mare Magiore". Vezi o mulţime de alte izvoare asupra căderei cetăţilor n N. Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 156 şi urm.

că Moldova ar fi prea departe [107]. Craiul Ungariei îl ajută cu atât mai puţin cu cât încheiase pace cu Turcii în 1483, *uitând* să cuprindă în ea şi *ţara lui*, Moldova. El se preface numai cât a se supărà, protestând la Turci contra întreprinderei lor de a cucerì două cetăţi de la graniţa Moldovei, ţară ce se ţine de regatul nostru [108]. Matei arată mai târziu, că în momentul când se pregătià a merge în ajutorul lui Ştefan, aflase că cetăţile căzuseră [109].

Ştefan erà desperat pentru pierderea cetăţilor sale. Ştieà el că de acuma Turcul pusese piciorul în ţară, şi că dacă ele rămâneau ale lui, neatârnarea Moldovei erà greu atinsă. Nu erà doar numai înfrângerea unei oştiri ca la Valea Albă, ci erà împlântarea Turcilor în coasta Moldovei, muşcătura cea mai simţită şi mai usturătoare ce se putuse face ţărei lui Ştefan, ca acea a balaurului în coasta lui Laocoon. Ştefan stărui deci numai de cât pe lângă Cazimir, ca să'i dee ajutor spre recucerirea lor, dacă nu'i dăduse atunci când puteà să le apere. Pentru a dobândì acest ajutor neapărat, Ştefan se hotărăşte să facă un mare act, închinarea personală regelui Poloniei, să'i mulţămiască în sfârşit zădărnicia şi fala care deveniseră tot mai mari şi mai stăruitoare, cu cât lucise mai viu pe ceruri steaua lui Ştefan cel Mare. Domnul Moldovei, se hotărî, în această grea împrejurare, a jertfì ţărei sale şi ceea ce aveà mai scump la sufletul său, vrednicia lui personală, şi să pună el genuchiul în pământ înnaintea unui rege ce erà departe de a ajunge la genuchile sale.

Polonul însă împinge chiar de la început umilirea lui Ştefan până la cele de pe urmă margini, numindu'l în salv-conductul pentru mergerea lui la Colomeea „prietenul şi *sluga* noastră Ioan Ştefan palatinul Moldovei", epitet ce nu i'l dăduse nici odată până atunci [110].

Ştefan se duce deci la Colomeea şi în 15 Septemvrie săvârşeşte depunerea jurământului. Ştefan convenise cu regele a prestà jurământul în cort, înnaintea numai a marilor dregători; „iară cortul, după pilda împăratului Rudolf carele aşà lucrase cu Otocar craiul cel sumeţ al Boemiei, din întocmirea lui cea de Poloni făcută, tocmai când jurà, a căzut, şi Ştefan cel ce învinsese mai înnainte pe atâţia crai, s'a văzut îngenuchind înnaintea lui Cazimir" [111]. Se văzù şi atunci, ca de atâtea ori în lume, îngenuchind virtutea înnaintea slăbiciunei şi meritul adevărat înnaintea spoielei. Dar Ştefan lăsă să treacă şi acest pahar; credeà că cu dânsul şi-a plătit, de şi scump, ajutorul cerut. Ce

[107] *Uricarul*, III, p. 83—84.
[108] Regele Matei către Sultanul 1484, Hurm., *Doc.*, II, 1. p. 16.
[109] Iorga., *Acte şi Frg.*, III, p. 104.
[110] Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă*, p. 168.
[111] Ioachim Cureu, *Annales Silesicae*, p. 104, ap. Şincai, II, p. 78-79.

trebui să resimtă domnul Moldovei, când regele ordonă să'l urmeze, numai unei trupe de 3000 de călăreţi?

Văzând Ştefan ajutorul cel atât de subţire dobândit de la Poloni, trimite după alianţă la îndepărtata Moscovă, în solie pe boierul său Ioan Turcul. Ţarul Moscovei răspunde prin o altă ambasadă în fruntea căreia se află Fedco; dar întru atâta pare a se fi mărginit relaţiile de atunci între Ruşi şi Români. Ruşii care erau încă mai depărtaţi decât Litvanii, nu putură să vină în sprijinul lui Ştefan. Ei trimit însă o solie la Cazimir, îndemnându'l să nu lase pe Ştefan în părăsire, la care Polonul răspunde, în tocmai precum am văzut pe Matei Corvin răspunzând papei, că aceasta o va face cu atâta mai puţin, cu cât Ştefan este vasalul lui [112]. Ştefan pleacă împotriva Turcilor, de şi slab pregătit cu mica lui oştire, şi „împreunând oastea cea străină cu a sa, pre multe locuri a smintit pe Turci, de le-au căutat a ieşi din ţară, iar cetăţile Chilia şi Cetatea Albă nu le-au putut scoate de la ei" [113].

In anul 1486 Ştefan loveşte din nou Cetatea Albă; puterile sale fiind însă neîndestulătoare, el este respins de la asediul ei [114], şi după această ultimă încercare, se hotărăşte, cu moartea în suflet, a părăsi aceste chei ale ţărilor române în mânile păgânilor.

Urmările luărei Chiliei şi a Cetăţei Albe de către Turci se arătară îndată prin repetatele prădări pe care Turcii, ca vulturii din cuibul lor, le repeziau asupra Moldovei. Ureche pomeneşte în două rânduri de unul *Hroiot* care ar fi năvălit în Moldova cu oştire turcească spre pradă, fiind în cea de pe urmă năvălire bătut şi ucis de Ştefan. Intre aceste două expediţii cade o alta a lui *Malcociu*, iarăşi bătut de Ştefan. Lupta întâi cu Hroiot se face în 29 Septembrie 1485; acea cu Malcoiu în 16 Noembrie iar a doua cu Hroiot în 4 Martie 1486. Cronica Putneană dă lui Hroiot numele de *Hromot* şi'l face să vină în 1485, până la Suceava, adus de Turci spre a fi pus în domnie. In a doua expediţie din 1486, acest Hromot vine tot cu Turcii, însă este bătut şi ucis; cât despre Malcociu, pe care îl însoţesc tot Turcii, această cronică pune venirea lui prin Moldova către Polonia tocmai în 1498. Ori cum ar fi împrejurările, se vede că Turcii îşi făcuseră din Moldova un locaş de pradă, şi că Ştefan şi cu oastea lui trebuiau să stee necontenit cu arma în mâni, spre a'şi apără ţara.

---

[112] *Uricarul*, III, p. 84-86.

[113] Ureche în *Letopiseţe*, I, p. 134.

[114] Scrisoarea ambasadorului polon din Ungaria către regele său, din 19 Iulie 1486, în *Mon. Hung. hist.*, *acta extera*, VI, p. 135: „Stephano vayvoda desideroso de haver el suo, non expectata la operatione del oratore ne li preparamenti regii, assalto cum alcune gente Monchastro, dove ussiti i Turchi erano alla custodia de quello seguito, che dapoy una strage dal una parte et dal altra, re infecta Stephano convene ritrarsi".

Iată pentru ce Ştefan cel Mare se temeà atât de tare de a pierde cetăţile sale, şi'şi dăduse silinţi aşa de urieşe spre a le păstrà.

Leunclavius ne spune următoarele asupra expediţiei lui Malcociu: „Ali Chadunus sau paşa Eunuchul, Beglerbegul Rumeliei europene, a năvălit cu armata prin Valahia în Car. bogdania (Moldova) cu 30 sau 40 de mii de oameni şi a devastat acea regiune cu flacări şi foc, şi către sfârşitul lui Ramazan 1486 se întoarse la Adrianopole. Fratele însă a lui Ali Beg Mihaloglu, Beglerbe ul Rumeliei europene, al cărui nume erà Iskender Beg Mihaloglu, de asemenea şi Beli Beg *Malcazoglu* (Malcociu) intrând împreună cu armata în Carabogdania, au devastat de două şi de trei ori toată regiunea, întorcându-se cu prăzi şi bogăţii" [115].

Cât despre Hroiot sau mai bine Hromot, numele său este slavon, şi vine de la *hrom*=schiop. Cu toate aceste el puteà fi purtat de un cap turc, întru cât mai mulţi Creştini, mai ales Slavi, slujiau de pe atunci în armatele muzulmane. Nu este de admis că el să fi fost şeful acelor mercenari boemi care atacaseră pe Ştefan, când cu jurământul său în Polonia, şi'l prădaseră, dar care fuseseră prinşi şi pedepsiţi cu moartea de rege [116]; căci aceştia erau nişte hoţi, nu o armată, precum este arătată trupa lui Hromot.

Moldova erà ştirbită; nici aşa însă Ştefan nu încetă de a luptà pentru neatârnarea ei, şi în această îndărătnicie de a refuzà cu ori ce preţ jugul de pe grumajii săi, stă mărimea lui Ştefan.

Domnul Munteniei, Călugărul nu se mulţămise numai cu împărtăşirea lui la căderea cetăţilor. El mai amăreşte sufletul lui Ştefan tocmai în momentul cel mai greu al vieţei lui, atunci când strâns de gât de nevoia neînduplecată se hotărîse a merge în persoană la Colomeea — tocmai atunci Vlad Călugărul se uneşte cu cei doi capi de bandă turci pentru a prădà Moldova. Cu câtă amărăciune trebuì să rabde Ştefan acest ajutor dat duşmanilor săi, de un domn ce'i datorià tronul, mai ales că erà în neputinţă de a-şi răzbunà el care nu rămăsese până acuma dator nimănui cu plata cuvenită faptelor lui!

---

[115] Ap. Picot, *Chronique d'Urechi*, p. 170.

[116] Miehovski, *Arh. ist.*, I, 2, p. 37. Comp. Picot, *Chronique d'Urechi*, p. 169.

III

CEI DE PE URMĂ ANI AI DOMNIEI LUI ŞTEFAN

1. LUPTELE CU POLONII

In 1490 moare regele Ungariei Matei Corvin. Se ieau la luptă de la moştenirea Ungariei regele Vladislav al Boemiei şi împăratul Maximilian I. Zapolia voevodul Ardealului, ţinând cu Vladislav, împăratul pentru a-i găsì o contrapondere, caută alianţă lui Ştefan, şi spre a fi primite propunerile sale de Ştefan, intervine pe lângă el prin cuscrul acestuia, Ioan Vasilievici, ţarul Moscovei. Ioan răspunde soliei lui Maximilian, că „spre plăcerea împăratului va fi mijlocitor legăturei sale cu domnul Moldovei" [1]. In urma acestei mijlociri vedem pe împăratul scriind lui Ştefan că îi dă depline puteri asupra Transilvaniei până la venirea sa, şi tot odată el somează, prin un ordin din 11 August 1490, pe nobilii, comiţii şi oraşele din Transilvania ca să recunoască autoritatea domnului moldovenesc, spunând între altele în acel ordin, că „de aceea am trimis la ilustrul Ştefan voevodul Moldovei, credinciosul nostru iubit, ca să sprijine dreptatea noastră şi să ne ajute ca pe domnul său şi al Ungariei, şi i-am cerut ca să vă primiască pe voi pe toţi care mă recunoaşteţi ca netăgăduitul vostru stăpân, să vă pună să faceţi jurământul de credinţă şi să vă apere cu armele şi cu puterea ca pe credincioşi noştri iubiţi, până când vom venì noi înşine, după cum sperăm în curând, la voi, pentru care vă sfătuim să ascultaţi de zisul Ştefan Vodă în numele nostru" [2].

Ştefan, neştiind în cotrò se va plecà cumpăna izbânzei, trăgănează cu răspunsul la propunerile împăratului, şi el lucră

[1] Fragmente din Karamsin în *Mag. ist.*, II, p. 311.

[2] Firnhaber, *Beiträge zur Geschichte Ungarns*, în Picot, *Chronique d'Urechi*, p. 173.

cu multă înţelepciune; căci norocul armelor se arătă favorabil lui Vladislav, cu care Ştefan nu întâmpină nici o greutate de a intră în legături ce deveniră în curând destul de prietenoase [3].

Dar Ştefan se folosise de bunele lui relaţii cu ţările de peste munţi, pentru a aduce la îndeplinire gândul său de răzbunare contra regelui polon care'l înşelase şi'l umilise. El atacă în 1490 Pocuţia, tot în temeiul scrisorilor de amanet, şi cu toate că nu poate s'o cuprindă în întregimea ei, pune stăpânire pe partea dintre Prut şi Ceremuş, aşezând în ea pârcălabi [4].

Aşa stăteau lucrurile, când în 1492 moare şi regele Cazimir al IV-lea al Poloniei, urmându'i în tron Ioan Albert, fratele regelui Ungariei, Vladislav de Boemia. Cum apucă frânele ocârmuirei, îşi îndreptă gândul său duşmănesc asupra domnului Moldovei, gând înteţit şi de Ştefan prin cucerirea unei părţi din Pocuţia şi se înţelege cu fratele său, ca să'i stee în ajutor la cucerirea ţărei lui Ştefan.

Vladislav însă e nevoit să'şi ascundă planul, de poporul unguresc care având şi el pretenţii asupra Moldovei, n'ar fi putut nici când învoi cucerirea ei din partea Polonilor, cu atât mai mult că el pretindeà a aveà asupra Chiliei nişte drepturi speciale, ca una ce acea cetate fusese cândva în stăpânirea lui, pe timpul lui Petru al III-lea, 1448—1449, după cum ar proba-o şi inscripţiile săpate în piatră ce ar fi existând încă în acea cetate [5]. In conferinţa de la Leutschau din 1498 între Vladislav şi Albert, se pune la cale această *stârpire* a Moldovei, cum o califică *Miehovski*, analistul polon contimporan [6]. Astfel se reînnoià încercarea cea veche, făcută de împăratul Sigismund şi regele Poloniei Vladislav la Lublau, pe timpul lui Alexandru cel Bun, având aliaţii de acum scopul de a pune în tronul Moldovei pe fratele lor Sigismund [7].

Ştefan, simţind de aceste uneltiri, trimite în tot decursul anului 1495 soli în Ungaria, care să caute a zădărnici planul pregătit. Iată pentru ce găsim în decursul acestui an mai multe însemnări, în registrele visteriei ungureşti, de cheltuelile făcute cu solii domnului moldovenesc. Aşa în 30 August se vede cheltuit pentru cuhne, cai şi vin, pe sama a doi soli ai voevodului Moldovei 111 florini, şi în 2 Septemvrie 18 florini pentru blănirea şubei solului moldovenesc cu piei tarcate. In 11 Decemvrie

---

[3] Amărunţimi asupra acestor legături în V. Pârvan, *Relaţiile lui Ştefan cel Mare cu Ungurii* în *Conv. lit.* XXXIX, 1905, p. 1047 şi urm.,

[4] I. Nistor, *Die Mold. Ansprüche auf Pokutien*, p. 52.

[5] Istvanfi, *Historia de rebus ungaricis libri XXXIV*, Coloniae Agrippinae, 1622, p. 33.

[6] Miehovski, *Chronica Polonorum*, p. CCCXVII. (Vezi *Arh. ist.*, I, 2, p. 42, nota): „super extirpatione Valachiae”.

[7] Ioachim Cureu în *Analele Silesiei*, p. 217 în Şincai, II, p. 94. Mai sus, Vol. III, p. 143.

se cumpără 2 buţi de vin pe sama solilor moldoveneşti cu 17 florini, şi mai târziu se mai cheltuieşte pentru bucătăria lor pe sama tezaurului încă 64 de florini.

Se vede că ocârmuirea maghiară căută să împace sau să adoarmă pe Ştefan, de oare ce găsim în acelaşi registru, într'un rând 1000 de florini daţi din partea Ardealului măritului domn Ştefan al Moldovei, şi într'un alt rând găsim chiar că visteria ungurească, scuteşte domeniile lui Ştefan din Transilvania, Ciceul şi Cetatea de Baltă, de darea de 1515 florini pe care trebuià să o răspundă [8].

De şi regele Ungariei nu putù fi întors, prin silinţele lui Ştefan, de la alianţa cu fratele său din Polonia, cel puţin la atâta izbutì domnul Moldovei, dând existenţa acestui tratat în cunoştinţa Ungurilor, ca aceştia să vadă cu ochi răi politica regelui lor, ceea ce avù însemnate urmări asupra cursului împrejurărilor. Dar chiar între Poloni întreprinderea vicleană a regelui lor contra unui domn ce se arătase în tot deauna prieten către ei, nu găsià răsunet şi aprobare. Sfetnicii regelui vroiau să-l întoarcă de la scopul propus, având oare cum presimţirea nenorocirilor ce erau să loviască pe Poloni în o întreprindere atât de desbrăcată de ori ce conştiinţă. Regele însă încăpăţinat în planul său, pune la rânduială pe toţi acei ce îndrăzniau a-l combate, şi mustră între altele foarte aspru pe *Creslau Curosvanciul*, cancelarul şi episcopul Vladislaviei, spunându'i „să meargă să se ocupe de preoţia lui, şi să nu aibă grijă de războaie, că dacă chiar haina sa i-ar şti gândul, încă o ar pune pe foc" [9]. Albert ascultà desfaturile unui singur om, fostul său preceptor, *Filip Buonacorsi Calimah*, care însă întăriau gândul regesc şi de aceea erau bine venite, pe lângă că acest Italian mai insuflà regelui şi ideea surizătoare de a restrânge privilegiile nobililor. Vedem deci că întreprinderea plănuită de regii fraţi contra Moldovei erà desaprobată de chiar popoarele lor.

Albert, temându-se de a atacà făţiş pe Ştefan, adaugă pe lângă viclenia scopului, încă şi acea a punerei lui în lucrare, şi trimite lui Ştefan o solie prin care'l înştiinţează, că va venì în persoană pentru a'i ajutà la recucerirea Chiliei şi a Cetăţei Albe din mânile păgânilor. Ştefan care urmărise cu stăruinţă toate uneltirile şi ţineà firul lor în mâinile sale, înţelese de îndată ce soiu de ajutor erà să-i vină din Polonia, cu atâta mai mult că oamenii săi din ţara vecină îi transmiseră în curând adevărata

---

[8] Vezi toate aceste extracte din registrele ungureşti în Engel, *Gesch. der Moldau*, p. 148.

[9] Cromer, p. 432. Ureche în *Letopisele*, I, p. 136. „Vouă vă este lucrul biserica să păziţi, iar nu de războaie să grijiţi, că gândul meu voi nu-l ştiţi, ce numai eu singur ; că de aşi pricepe că haina de pe mine ştie gândul meu, în foc o aş băga".

ţintă a expediţiei pe care regele însuşi nu o mai tăinuià, învinuind pe Ştefan că, aliindu-se cu Turcii, ar ameninţà regatul său. Şi într'adevăr că Ştefan, văzându-se ameninţat într'un chip atât de grav şi cu atâta rea credinţă de o ţară către care el avuse în tot deauna purtarea cea mai corectă, se adresase la Turci. Incă de la moartea lui Matei Corvin, când cu rivalitatea lui Vladislav cu Maximilian, despre care Ştefan nu ştieà unde o să iasă, domnul Moldovei simţise nevoia de a se împăcà cu Turcii. O apropiere de ei însă nu se puteà face fără plată de tribut, şi Ştefan se hotărăşte să se supue acestei neapărate cerinţe, plătind Turcilor un tribut de 8000 de galbeni pe an [10]. De şi însă se pleacă acestor nevoi, Ştefan nu înţelege a deveni slugă ascultătoare Impărăţiei Otomane, după cum se vede lucrul din faptul că Turcii, cerând lui Ştefan în 1492 învoirea trecerei Tătarilor prin Moldova, el refuză această cerere şi Turcii supoartă acest refuz fără a cârti [11]. In puterea însă a legăturilor încheiate cu Otomanii, Ştefan le ceruse prin o scrisoare ajutor contra Polonilor. Regele acestora se folosi de purtarea lui Ştefan, pentru a învinovăţi el pe domnul Moldovei de uneltiri duşmane. Sultanul, însă, temându-se de o cursă, trimite numai o treime din armata lui peste Dunăre, iar restul rămâne dincolo spre pază.

Ştefan deci pentru a preîntâmpinà îndeplinirea cursei pe care regele polon o întindeà Moldovei răspunde regelui prin vistierul Isac şi logofătul Tăutu, că'i aduce cele mai vii mulţumiri pentru ajutorul oferit; însă că'l roagă să nu pătrundă deadreptul prin Moldova, spre a nu stricà ţara, ci să apuce spre cetăţile sudice prin jurul Nistrului, prin Podolia şi Rusia Roşă. Acesta erà un mijloc sigur de a sili pe rege să'şi dee pe faţă scopurile sale.

Regele Albert care plănuià însă cu totul alt ceva de cât scăparea cetăţilor moldovene din mânile Turcilor, în loc de a apucà pe unde îl rugase Ştefan, pleacă deadreptul asupra Moldovei, îndreptându-se spre Nistru. Ştefan aflând despre o aşa urmare, trimite a doua oară în solie pe aceleaşi personaje care să spună regelui, că dacă nu s'ar ţineà de condiţia impusă de domnul lor, el se va opune. Albert se face că se supără pentru ameninţarea făcută, pune pe soli în fiere şi găsind astfel pretextul

---

[10] Hurm., *Doc.*, II, 3 p. 171: „nam octo millia ducatorum in auroquotannis Turce pendere solet". Naker's, *Tagebuch in Scriptores rerum prussicarum*, apud Nistor, *Ansprüche auf Pokutien*, p. 50: „Ich dem versturbenen konige geholdiget habe, dass ich nicht den Turken czinshafftig wurde: sunder hat mich verlassen und nicht beschirmet, bin als geczwungen das ich czinshafft dem Turken wurden bin". Asupra tributului plătit de Moldova în timpul lui Ştefan cel Mare a trebuit în răstimpuri să plătească tribut Turcilor, pentru a pune în lucrare marele princip al politicei sale, de a nu avea în acelaş timp mai mulţi duşmani.

[11] Hurm., *Doc.*, VIII, p. 28, Veneţia 15 Iunie 1492: „appare che Stephano Vaivoda non gli Tatari habi voluto dar il passo, ancor che sià tributario del Turcho".

dorit de duşmănescul său gând, trece Nistrul la Mihălceni, şi apucă prin Coţmani asupra Cernăuţului.

Ştefan atunci se pregăteşte de luptă. El trimite scrisori în toată ţara spre a adună grabnic miliţiile la Roman unde se duce şi el în curând cu curtenii săi. Ii sosesc ajutoare de la Radu cel Mare voevodul Munteniei, cu care Ştefan trebuià să fie în bune relaţii, întru cât se aflà tot aşa şi cu Turcii, stăpânii lui Radu; iar Turcii înşuşi se adunà la Silistria pentru a veni în ajutorul lui Ştefan. Ungurii pe care i-am văzut nemulţămiţi cu politica regelui lor care tindeà a jertfì Moldova Polonilor, silesc pe Vladislav să trimită 12.000 de oameni în Moldova, sub Românul maghiarizat *Bartolomeu Dragfi* numit şi *Birtoc* pe care Ureche îl face cuscrul lui Ştefan [12], cu ordin expres însă de a se interpune spre a împăcà pe războitori.

Polonii care urmaseră pe rege în expediţie cu totul în contra vrointei lor, înnaintau asupra Moldovei numai cu cea mai mare silă. Spiritul superstiţios al timpului prevăzuse nenorocirea ce trebuià să izbiască pe Poloni, în mai multe întâmplări de altfel prea fireşti, şi pe care numai cât nemulţămirea Polonilor cu întreprinderea regelui lor, le interpretà intr'un sens ei defavorabil. Astfel erà înnecarea unui cal al regelui într'un pârâu de nimic, risipirea boilor ce duceau proviziile prin un vânt puternic; strigătele unui ţăran nebun, că Polonii ar merge la peirea lor, şi altele de aceste.

Pe când oastea polonă înnaintà astfel demoralizată, asupra Moldovenilor, în aceştia, ai căror simţire erà una cu a domnului lor, fierbeà din ce în ce mai puternic setea de răzbunare. Ştefan mai ales, care nu ştieà să ierte nici un păcat comis în contra lui, aveà atâtea de răfuit cu Polonii! El le fusese tot deauna credincios, şi îndeplinise cu sfinţenie toate cererile lor de repetată închinare, şi cu toate aceste când avuse nevoie de a fi ajutat, ei îi trimiseseră sau contingente ridicul, ca în lupta dela Racova, sau îl lăsaseră cu totul în părăsire, ca în cea dela Războeni. In marea nevoie a vieţei lui, când văzuse cetăţile sale în mânile Turcilor, el se plecase chiar la capriciul lor, de a face regelui polon închinarea personală, pe care până atunci necontenit o înlăturase iar fălosul monarh, călcând condiţiile convenite, expusese prin un viclean meşteşug, pe Ştefan în genuchi înnaintea lui, la vederea întregei sale armate. Şi după ce îi impusese această umilire, îl înzestrase numai cât cu neînsemnatul ajutor de 3000 de călăreţi. Nemulţumit cu toată această nedemnă purtare faţă cu el, regele cercà acuma să-i răpiască coroana, şi aceasta iar prin

[12] Birtok erà cuboritor din Sas domnul Moldovei, Vezi Picot, *Généalogie des Bogdan* în *Revista* lui Tocilescu, V, p. 310. Asupra Turcilor adunaţi la Silistria vezi scrisoarea lui Radu al IV-lea către Braşoveni, 1497 în I. Bogdan, *Documente şi Regeste*, p. 131.

viclenie şi rea credinţă! Cupa amărăciunilor se umpluse pentru Ştefan, şi trebuià să se reverse. Cumplită erà să izbucnească mânia în această inimă concentrată, şi Ştefan trebuià să răsplătească prin o singură groaznică lovitură tot şirul nedreptăţilor suferite.

Armata regelui Albert înnaintează până la Suceava, unde începe a bate cetatea pe care Ştefan o aprovizionase bine, înnainte de a ieşì la Roman. Asediul se trăgănează două luni, fără ca să izbutiască Polonii a o luà. Ba în curând armata leşească se găsì într'o poziţie din cele mai critice, prin lipsa hranei pentru ea şi caii ei. Nobilii începură a murmurà, bănuind regelui că i-ar fi adus în Moldova, spre a se mântui de ei, după sfaturile lui Calimah. Regele văzând ce rău ieşise expediţia lui, se îmbolnăvi de supărare. Ungurii însă care veniseră în Moldova, în scopul de a împăcà pe Poloni cu Moldovenii, intervin la Ştefan, spre a se pune la cale cu Albert; cu alte cuvinte ca domnul român să ierte celui polon întreprinderea lui, cea tot atât de vicleană pe cât şi de nesocotită. Ştefan primeşte şi încuviinţează cererea Ungurilor, punând însă o condiţie la această împăcare, anume ca regele polon *să se întoarcă iarăşi pe unde venise, spre a nu strică ţara şi pe aiurea*. Pe atunci sistemul aprovizionărei armatelor erà ca şi necunoscut, şi ele se răzimau, spre a trăì, mai ales pe prădăciunile comise prin locurile pe unde treceau, fără osebire dacă erau duşmane sau prietene. Ştefan ştiind că regiunea pe unde trecuseră Polonii fusese jefuită într'un chip înspăimântător, şi Ştefan nevoind ca altă parte de ţări să fie iar prădată, dar mai ales voind să pună pe Poloni în neputinţă de a respectà condiţia încheierei păcei, impusese regelui această condiţie care făceà peste putinţă ieşirea lui din Moldova, sau silià armata polonă să piară mai toată de foame. Domnul Moldovei erà prea sigur că regele va apucà pe altă cale, spre a părăsi Moldova, şi va călcà astfel alcătuirea împăcărei, spre a-i puteà găsì astfel pricina de răzbunare pe care o dorià cu atâta foc. Regele într'adevăr îşi îndreaptă mersul prin cel al doilea drum ce conduceà din Moldova în Polonia, spre pădurea cea întunecată a *Cosminului*. Ştefan atunci îl deşteaptă ca să se ţină de împăcarea încheiată; astfel nici el nu va respectà armistiţiul convenit, şi va lovi armata polonă.

Regele cu oştirea lui hemesită, fără a dà ascultare înştiinţărei ameninţătoare a lui Ştefan, îşi urmează înnainte calea apucată, răpezind în toate părţile după prada neapărată traiului oştirei sale. Ştefan trimite atunci în grabă oameni în pădurea numită, care taie copacii pe jumătate pe marginea drumului, astfel ca să rămână numai „înţinaţi" pe trunchiurile lor, şi în sfârşit poate să dee liber curs dorului aprins de răzbunare, care'l frământà de atâta timp. Cum pătrunseră Polonii în pădure, el repede mai multe roate de ostaşi care prăvălesc peste Poloni

arborii pe jumătate tăeţi. Ştefan vine îndată după aceea şi loveşte şi el pe Leşi pe dindărăt. O încurcătură nemai pomenită se pune în armata lor, strivită şi măcelărită sub căderea arborilor, săgetată din ascunsul frunzişului, înconjurată din toate părţile de un duşman, cu atâta mai cumplit, cu cât erà nevăzut. Ureche descrie astfel rezultatul acestei lupte, fatale pentru armata polonă: „Multă oaste leşească a pierit, unii de oşteni, alţii de ţărani, ce le cuprinsese calea ca o mreajă, şi alţii de copacii înţinaţi. Aşa pierzând puştele şi lăsând steagurile carele toate le-a adunat Ştefan Vodă, iară Leşii fugiră cum încotro au putut: Aşa s'au risipit prin pădure, unde puţini au scăpat afară. Şi singur craiul cu cei ce rămăseseră, strângându-se, s'a adunat într'un ocol la sat la Cosmin, şi de acolo bulucindu-se a ieşit la Cernăuţi. Iar oastea lui Ştefan Vodă cu dânşii de asemenea mergeà bătându-se şi tăindu-se, cât nici acei puţinei Leşi ce ieşiseră din codru, nu vrea fi scăpat, de nu s'ar fi încurcat ai noştri în carele crăeşti şi boiereşti, de le-a îndelungat vremea de au fugit" [13].

Incă înnainte de această încăerare, Polonii aflând despre starea desperată a oştirei lor din Moldova, trimiseseră un corp într'ajutor, care trecù Nistrul tocmai după măcelul din pădure. Ştefan repezì împotriva'i pe vornicul Boldur, care, trecând Prutul, se lovì cu Leşii în ziua de 29 Octomvrie şi'i bătù de istov lângă satul *Lenţeşti*, nu departe de Cernăuţi. In aceeaşi zi regele treceà el însuşi Prutul la Cernăuţi; dar fu ajuns de oastea moldovenească care'l urmărià de aproape, lovit, şi de abià scăpă cu puţine trupe în Polonia, cele mai multe ucigându-se, spre a'şi mântuì viaţa. Ştefan, „înfierbântat de războiu" îl loveşte în mai multe rânduri, în cât îi ucide încă mulţi din întovărăşirea lui. „Mazurii întorcându-se să dee războiu, ca să apere pe rege şi pe cei scăpaţi, dat'au asupra lui Boldur vornicul, de care s'a pomenit mai sus, că erà trimis cu oaste împotriva oastei leşeşti, ce venià ajutor la craiu, şi mare perire a făcu într'înşii la *Şipinţi*, cât de puţini au scăpat în oastea ce erà strânsă pe lângă craiu. Şi aşa craiul cu multă nevoie strecurând-se a trecut la Sniatin, şi de acolo a slobozit oastea pe acasă câtă rămăsese, iar el s'a dus la Liov" [14].

Răzbunarea Românilor se arătă după obiceiurile barbare ale timpului, în tratarea prinşilor, spânzurându'i câte doui de părul lor cel lung, şi făcându-le încă multe alte crude batjocuri. Cantemir mai spune că Ştefan ar fi înjugat pe Poloni la plug, şi ar fi arat cu ei o câmpie, unde sămănând ghindă, răsărì acea

[13] Ureche în *Letopiseţe*, I, p. 138. Lupta s'a dat în ziua de sf. Dimitrie 1497. Notiţă pe un Evangheliar, *Uricarul*, VIII, p. 23. Altă notiţă pe o Evanghelie din 1512 scrisă de gramaticul Dimitrie, confirmă neputinţa Polonilor de a luà Suceava şi răzbirea lor în 26 Oct. 1497 la Cosmin. N. Iorga, *Contribuţii la istoria bisericii noastre* în *An. Acad. rom.*, II, tom. XXXIV, 1911, p. 459 (7).

[14] Ureche în *Letopiseţe*, I, p. 139.

vestită pădure, *Dumbrava roşie*, care amintea prin numele ei sinistru, sângele polon cu care fusese stropită[15]. Această împrejurare a fost ţesută de legendă în jurul personajului iubit al lui Ştefan cel Mare, ca o aureolă sângeroasă dar măreaţă a gloriei sale răzbunătoare. Nici măcar aşezarea acelei păduri celebre nu este cu putinţă de hotărît, întru cât mai multe poartă această denumire [16].

„După aceea dat-au Ştefan Vodă, cuvânt la toată ţara să se strângă la Hârlău, la ziua sfântului Neculai, şi adunându-se într'acea zi cu toţii într'acel loc, făcutu-le'au ospăţ tuturor boierilor şi tuturor vitejilor săi, şi cu daruri scumpe i-a dăruit. Şi de acolo i-a slobozit de au mers cineşi pe acasă'şi, învăţând pe toţi să dee laudă lui Dumnezeu, pentrucă toate puterile sunt de la Dumnezeu de sus" [17].

Pe când însă Ştefan şi ţara lui benchetuiau şi se veseliau pentru izbânda repurtată, în Polonia se întindeà jalea şi restriştea asupra pierderilor suferite, Nobilimea mai ales fusese cumplit zeciuită, şi mai nu erà familie polonă de rang nobilar care să nu plângă pe vre un mort din Moldova. Această nenorocire naţională îşi găsi un viu răsunet în istoricii poloni, care cu toţii o mărturisesc într'un glas, atribuind-o mai ales perfidului gând al regelui, pedepsit de Dumnezeu. Aşa Ioachim Cureu, începe povestirea acestei întâmplări prin cuvinteîe: „In anul 1497 a fost războiul cel nenorocit al Polonilor cu Moldovenii", şi sfârşeşte spunând că „oastea polonă a păţit foarte mari pierderi; floarea călărimei polone s'a tăiat şi s'a prins" [18]. Bielski spune că pe „timpul regelui Albert a perit *şleahta* (nobililor), cuvânt ce se vede reprodus din el şi de Ureche [19]. Miehovski, după ce începe şi el prin a arătà că expediţia din 1497 a întrecut toate calamităţile Poloniei: că Turci, Moldoveni şi alte neamuri loviră şi înfrânseră armata polonă şi enumără familiile cele mari polone care pierdură în Moldova pe membrii lor cei mai străluciţi sfârşeşte totuşi prin cuvintele: „cu toate aceste după o mergere de mai multe zile prin păduri şi locuri nestrăbătute, ei avură noroc a ieşi *teferi* şi *victorioşi* (!!) din Moldova" [20]. S'ar păreà că avem înnaintea noastră un cronicar ungur. Până în scrierile

[15] Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*, tradusă de Hodoş, Bucureşti 1876, I, p. 62. Neculcea, *O samă de cuvinte* în *Letopisețe*, II, p. 200.

[16] Frunzescu, *Dicționar*. Vezi şi Marele Dict. Geografic al României. Insuşi Neculcea cunoaşte trei *Dumbrăvi roşii*: una la Botoşani, alta la Cotnari şi a treia mai în jos de Roman. Asupra celei de la Cotnari vezi un doc. din 1744 Iorga, *Studii şi doc.*. V, p. 58.

[17] Ureche, *Ibidem* p. 140.

[18] Ioachim Cureu, ap. Şincai, II, p. 94.

[19] Bielski, ap. Picot, *Chronique d'Urechi*, p. 178.

[20] Miehovski în *Arh. ist.*, I, 2, p. 43-44.

de mai târziu Moldova este numită „mormântul Polonilor” [21].

Ştefan însă nu se mulţumì cu înfrângerea oştirilor polone din Moldova. El vroià să facă pe Poloni să simtă mai adânc urmările răutăcioşilor lor scopuri, şi pătrunde cu o armată în anul 1498 în regatul lor, dând tot ce întâlnià jafului şi pustierei, arzând oraşele Przemysl, Radimo, Przeworsk, Lanczut, precum şi numeroase castele, şi pătrunzând până dincolo de Lem-Berg; iea mai mult de 100.000 de oameni robi, şi îi aşază în Moldova, „din care pricină zise Ureche, şi până astăzi trăeşte limba rusească în Moldova, ales pe unde au descălecat” [22]. Polonii surprinşi fără armată, sunt nevoiţi să sufere prădăciunile Moldovenilor, până când regele văzând că ei pătrund chiar în inima Statului său, se roagă de Ştefan să'i încuviinţeze pacea. Tratatul încheiat cu acel prilej arată pe Poloni ca îndatoraţi către domnul Moldovei. Nu se mai pomeneşte prin nici un cuvânt despre vasalitatea Moldovei; domnul ei este numit *prietenul iubit al regelui*, şi toate condiţiile păcei sunt stipulate în favoarea Moldovei. Reproducem acest tratat încheiat în Aprilie 1499 în părţile sale esenţiale, căci el îndrumează o nouă eră de neatârnare, de vreo 50 de ani, în relaţiile Moldovei cu Polonia, până când destrăbălarea domniei moldovene o aduce iar, şi încă mai adânc, sub foasta ei suzerană.

„Se încheie o pace desăvârşită între Maiestatea noastră şi magnificul Ştefan voevodul *din mila lui Dumnezeu* domnul ţărei Moldovei *prietenul nostru cel sincer iubit* (amicus nobis sincere dilectus). Declarăm prin acest act că nesocotim (dimittimus) toate ofensele, injuriile şi daunele pe care ni le-a pricinuit în timpurile din urmă, şi că'i încuviinţăm o trevă şi o pace veşnică, astfel ca atât Ştefan Voevod cât şi fii şi urmaşii săi să trăiască şi să domniască în pace în ţara Moldovei, fără nici un soiu de împiedecare din partea noastră. Mai *făgăduim* lui Ştefan *prietenului nostru iubit* (urmează un straşnic jurământ), că după cum mai înnainte cu numitul Ştefan *prietenul nostru cel sincer şi iubit*, am trăit în o pace veşnică, neatinsă şi nestrămutată, şi de acum înnainte Ştefan voevod să ne stee în ajutor contra ori cărui duşman al nostru, *după putinţa lui* (secundum suam possibilitatem) [23]. Ii mai *făgăduim* că ne obligăm a considerà

[21] Martini Zeilleri, *Beschreibung des Königreichs Polen*, Ulm, 1657, p. 57: „Moldau so einer der Polen Grab nennet”. (Biblioteca Academiei, col. Sturza Nr. 2129). Comp. Gh. von. Neydegke c. Ioan Turmagen, 18 Oct. 1497. N. Iorga, *Acte şi Frag.*, III, p. 106.

[22] Ureche. *Letopiseţe*, I, p. 141.

[23] Amintim aceeaşi condiţie din ajutorul făgăduit de Matei Corvin lui Ştefan înaintea bătăliei de la Valea Albă. Câtă schimbare între vasal şi suzerani, mai ales când vedem că pe când Ştefan se obligă „secundum posibilitatem”, regele polon se îndatoreşte a-l ajutà cu toate puterile sale.

de prieteni pe prietenii şi pe duşmani pe duşmanii săi, şi la acelaşi lucru se obligă şi Ştefan voevodul faţă cu noi. Ne mai *obligăm* a nu primi în regatul nostru pe nici un pretendent la tronul Moldovei, şi a dà adăpost lui Ştefan Voevodul la caz de pericol. In un atare caz *noi regele trebuie să'i ajutăm cu toate puterile*, spre redobândirea patriei sale. De asemenea *îi mai făgăduim* că, ori când vom aflà vre o uneltire a duşmanilor lui Ştefan contra lui, să i-o facem cunoscută, şi la acelaşi lucru se îndatoreşte şi domnul Moldovei faţă cu noi. Şi iarăşi când am vroi noi împreună cu Vladislav regele Ungariei a purcede contra împăratului turcesc ne *vom înţelege mai întâi cu domnul Moldovei* asupra chipului celui mai folositor de a întreprinde expediţia, şi atunci Ştefan va plecà *în propria persoană, împreună cu noi* contra sultanului, iar dacă, ceea ce feriască Domnul, nu ar puteà merge singur, atunci fiul său va trebui să meargă împreună cu noi. De asemenea *mai făgăduim* a apărà pe numitul Ştefan contra împăratului Turcilor. De asemenea voevodul Ştefan îndată ce va auzi despre trecerea Turcilor, va dà pe cât va puteà mai iute nouă ambilor regi ştire despre pasurile Turcilor, cărora nu le va dà contra noastră nici sfaturi, nici ajutor. (Mai urmează câteva puncte privitoare la negoţ). Care toate şi fiecare în parte mai sus scrise noi *Ioan Albert aceluiaşi Ştefan făgăduim a le păzi cu tărie neatins şi neînfrânat, a le ţineà şi împlini şi a face ca să fie ţinute şi îndeplinite*". Urmează iscăliturile tuturor marilor demnitari poloni, care adaog şi ei că: „*toate cele mai de sus în toate punctele, condiţiile şi articolele făgăduim magnificului domn voevodului Moldovei a le ţineà şi urmà cu tărie şi statornicie, fără nici un dol sau fraudă*" [24].

Acest tratat puneà un capăt vasalităţii Moldovei faţă cu Polonia, precum pusese acel încheiat de Mircea în 1395 sfârşit supunerei Munteniei către Ungaria. Prin el regele polon se leagă către Ştefan care primeşte făgăduinţi aproape în toate punctele, îndatorindu-se numai în unele la îndeplinirea aceloraşi condiţii. Intregul ton al tratatului este acel al unei favori dobândite de un învins de la un învingător; nicăiri nu se face nici măcar o abatere de gând la raporturile de subordonare ale Moldovei. La sfârşit regele făgăduieşte lui Ştefan a respectà în întregimea lor toate punctele stipulate, şi marii demnitari întăresc cu făgăduinţa lor pe acea a regelui. Ştefan cel Mare zdrobise mai mult de cât armatele Polonilor; el plecase la pământ neînduplecata lor mândrie, îi silise să se închine înnaintea lui, şi astfel acuma la bătrâneţe,

[24] Doghiel, *Codex diplomaticus regni Poloniae*, I, p. 163. Alcătuirea fusese precedată de un tratat între regii Ungariei şi a Poloniei în care se spuneà că „cu toată lovitura primită de la Ştefan, Polonii închezăşluiau acestuia liniştita stăpânire a Moldovei". Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 406 şi 411 (1498). Textul din Doghiel reproduce exemplarul tratatului dat din partea lui Albrecht. Acel din partea lui Ştefan conţinând îndatoririle lui, se află la Bogdan, *Doc. lui Şt. c. Mare*, II, p. 415.

când erà cu un picior în groapă, avù nespusa mulţămire de a vedeà rugători şi sfiicioşi înnaintea lui pe acei în faţa cărora el altă dată îngenuchiase. Fără îndoială că acest tratat însamnă culmea mersului triumfal al lui Ştefan cel Mare şi că produse în inima lui cea mai adâncă mişcare. Mare fusese şi bucuria pentru răpunerea Turcilor. Acolo însă erà numai un singur simţimânt în joc, duşmănia războinică. Aici aceasta se ascuţià şi se sporià prin dorinţa de răzbunare pentru umilinţele suferite, pentru necredinţele şi amărăciunile cu care Polonii îl adăpaseră. In acea zi memorabilă Ştefan putù răsuflà din adânc, şi somnul ce odihnì bătrânele sale mădulare fu cel mai dulce pe care eroul îl gustase vreodată.

Incercarea ligei răsăritene. — Ştefan cel Mare fusese detras prin acest atac al Polonilor de la marea preocupare a vieţei sale, lupta sa cu păgânii. Văzând el că cu domniile Apusului nu poate ajunge la nici un rezultat în privirea combaterei Otomanilor, se gândì să înjghebe o legătură între acele ale Răsăritului, pe care el le socotià mai de aproape interesate a răspinge copleşirea turcească. Aici el însă întâmpină alte greutăţi, anume rivalităţile ce desbinau pe domnii deosebitelor State răsăritene, şi care îi împiédecau de a se unì într'un gând şi o faptă comună împrotiva primejdiei ce'i amenință pe toţi, dar pe care numai păţitul şi prevăzătorul Ştefan o vedeà din ei. Aceste State erau : regatul Poloniei, ducatele Litvaniei şi al Moscovei, şi chanatul Tătarilor din Crimeea.

Intre ducele Moscovei Ioan al III-lea şi ginerele său Alexandru, ducele Litvaniei, frate cu Albert regele Poloniei, erà o mare duşmănie, din pricină că Alexandru silise pe soţia lui, fiica ţarului, contra dispoziţiilor anume ale tratatului încheiat la facerea căsătoriei, a îmbrăţişà religia catolică. Chanul Crimeei, Mengli Gherai, erà în rele relaţii cu Polonia şi Litvania, din pricina prădăciunilor Tătarilor în hotarele acelor ţări, prădăciuni răzbunate adese ori de Poloni în chip crunt şi sângeroş.

Ştefan cel Mare ieà asupră-şi greaua lucrare de a împăcà aceste rivalităţi, spre a puteà unì într'o luptă comună împotriva păgânilor, puterile Răsăritului, ale căror introlocare într'un singur corp ar fi putut răzbì pe puternicii Turci. In 1494 Ştefan cel Mare trimite o ambasadă la cuscrul său Ioan Vasilievici al Moscovei, prin care-l îmbie a se împăcà cu ginerele său Alexandru al Litvaniei, spunându-i între altele că „toţi regii şi domnii creştini şi toate ţările italiene de la Apus se unesc şi se pregătesc a stà contra păgânului. Ar fi bine ca şi tu, în loc de a te certà cu Creştinii să te rădici cu ei asupra păgânătăţii". Ştefan spuneà un ce neadevărat, afirmând că principii Apusului ar fi hotărîţi a se sculà în contra Turcilor ; dar ce nu ar fi făcut el pentru izbânda marelui său gând ! Tot atunci stăruind pe lângă ducele Litvaniei, izbuteşte a aduce o împăcare între socru şi ginere, şi Ioan al III-lea

trimite mai mulţi soli la curtea ginerelui său, care să sărute crucea în semn de înfrăţire. Solii lui Ştefan, care erau faţă, aduc domnului lor vestea îmbucurătoare despre înlăturarea uneia din piedicile ce se opuneau la obşteasca alianţă a Răsăritului european în contra necredincioşilor, plănuită de domnul Moldovei [25].

Ştefan însă trebuià să obţină acelaşi rezultat împăciuitor între hanul tătăresc şi ducatul Litvaniei. El trimisese o solie în Crimeea încă din 1492 care se întâlnì acolo cu acea a lui Ioan al III-lea, spre a încercà tărâmul, şi a vedeà întâi care erau plecările hanului tătăràsc către el, Hanul se arătă foarte bine dispus şi prietenos către Ştefan cel Mare, dând solilor săi răspuns că prietenii şi neprietenii lui Ştefan, sunt şi prietenii şi neprietenii lui, şi însărcinând pe soli să sărute din partea lui pe Ştefan cel Mare [26].

Pe când însă Ştefan umblà să împace pe potentaţii Răsăritului, spre a'i împinge în contra a tot puterniciei muzulmane, nu ştim din ce pricină se strică tocmai relaţiile dintre dânsul şi ducele Litvaniei, pe care abià izbutise a'l împăcà cu ţarul Moscovei. In 1495 întâlnim mai multe solii ale lui Alexandru la Ioan al III-lea, care se tânguiesc despre sâlniciile ce avuseră să le sufere Litvania de la Ştefan al Moldovei, mai ales despre arderea oraşului Braslav. Ioan Vasilievici răspunde la această înştiinţare, că el ar fi prietenul lui Ştefan încă de pe timpul tatălui lui Alexandru, Cazimir, pe când cu el abea s'ar fi împăcat, şi că înnainte de a lua în băgare de samă tânguirea lui, va trimite o solie în Moldova spre a cunoaşte cum stau lucrurile [27].

Venià acuma rândul lui Ioan de a face pe mijlocitorul împăciuirei între Alexandru al Litvaniei şi Ştefan al Moldovei, şi Ioan mai voeşte ca, de odată cu această împăcare, să mai aducă la fiinţă şi aceea a hanului Crimeii cu ginerele său. Alexandru însă îi răspunde cu amărăciune, că pentru ce ar stărui în favoarea neprietenilor săi; că după tratatul de împăcare şi alianţă, încheiat nu de mult, ar trebuì ca Ioan să privească de prieteni şi neprieteni, pe acei ce erau şi lui prieteni şi duşmani; că mai bine ar face să stăruiască ca atât hanul cât şi Ştefan să'l despăgubească pentru daunele suferite, şi atunci va puteà vorbì cu ei de împăcare, şi câte altele pe acelaş ton [28]. Şi cum s'ar fi împăcat ducele Litvaniei cu Ştefan cel Mare, când tocmai atunci fratele său regele Poloniei, se pregătià, în înţelegere cu el, a răsturnà pe domnul

---

[25] Reprodus după *Akta zapadnoi Rosii* de Hasdeu în *Arh. ist.*, I, 1, p. 81. Codrescu reproduce în *Uricarul*, III, p. 70-80 mai multe acte după *Acta magni ducatus Litvaniae*, care conţin întocmai aceleaşi arătări ca şi acele din arhivele Moscovei reproduse de Ulianitzki. Actul nedatat, nu poate fi din 1498, ci numai din 1492.

[26] Doc. din 1492, Ulianitzki, p. 122.

[27] Doc. din 1495, *Ibidem*, p. 126.

[28] Doc. din 1496. *Ibidem*, p. 126-127.

Moldovei? De aceea vedem că Alexandru reînnoeşte încă în anul chiar al atacului lui Albert asupra Moldovei, 1497, tânguirile sale despre arderea Braslavului[29]. Alexandru iea chiar parte lucrătoare la copleşirea Moldovei de oştirile leşeşti, ţinând însă această împărtăşire a lui la atacul hoţesc făcut de regele Poloniei contra Moldovei, ascunsă de socrul său, pentru care acesta când îl află, îl mustră cu asprime[30].

Polonii şi Litvanii, bătuţi de Ştefan în Moldova, trimit atunci ei la Mengli Gherai, propunându'i împăcarea, cu condiţie ca să le dee ajutor împrotiva lui Ştefan care, pentru a răzbună călcarea ţărei sale, inrtase în Polonia, şi făceà prin pustierele sale, să plătiască scump Polonii nedreapta lor pornire asupra Moldovei. Mengli Gherai însă refuză cererile polone. Se vede din această împrejurare că Ştefan aveà de prieteni în lumea răsăriteană numai pe hanul tătăresc şi pe ţarul Moscovei; dar că aceşti prieteni îi erau mai de trebuinţă spre a zădărnicì planul Creştinilor în contra lui, de cât spre a'i aruncà asupra păgânilor.

Ştefan îngrijit totuşi de stăruinţile Polonilor la Muscali şi Tătari, trimite şi el la principii lor ambasade mărete, între altele la ţarul Moscovei una compusă din 40 de boieri[31].

In 1499 după încheierea păcei între Ştefan şi Poloni, prin vestitul tratat, prin care Polonia păreà a fi căzută ea în vasalitatea Moldovei, se împacă şi Alexandru al Litvaniei cu el şi toţi principii ce duşmăniseră până atunci pe domnul Moldovei. Albert al Poloniei, Vladislav al Ungariei şi Alexandru al Litvaniei se obligau a apărà pământul lui Ştefan de duşmanii Creştinătăţei. De şi o asemenea împăcare şi asemenea făgăduinţi din partea celor bătuţi către învingător, numai sincere nu puteau fi, totuşi Ştefan în dorinţa'i arzătoare de a vedeà odată Europa răsăriteană dându'şi mâna contra păgânului, crede că de astă dată cel puţin, va puteà aduce visul său la îndeplinire, şi trimite o solie la toate curţile răsăritene, îmbiindu-le la lupta comună în contra păgânului, şi la apărarea Moldovei, care apărare ar fi în interesul lor, *întru cât Moldova ar fi poarta prin care Turcii ar puteà pătrunde către toate ţările Răsăritului*, fiind singura cale prin care Turcii ar puteà ajunge la ele[32]. Alexandru al Litvaniei, în loc însă de a răspunde la această îndemnare, îi trimite o solie în care îi cere, ca în puterea tractatului de pace şi prietenie intervenit între Moldova şi Litvania, în care după formula acelor timpuri, toţi prietenii şi duşmanii unei ţări trebuiau să fie şi prietenii şi duşmanii aliatului ei, să'i dee ajutor în contra socrului său, ducele Moscovei, cu care relaţiile iar se stricaseră. Trimisul

[29] Doc. din 1497. *Ibidem*, p. 132.
[30] Doc. din 1498. *Ibidem*, p. 148-149.
[31] Doc. din 1498. *Ibidem*, p. 177.
[32] Doc. din 1499. *Ibidem*, p. 177-178.

Eitvei, anume Bogusch Diacul, cu prilejul venirei sale în Moldova, răscumpără aici de la un Evreu o doamnă litvană, pe care acel Evreu o liberase din prinsoare de la Tătari; dar neavând bani cu ce plătì Evreului preţul răscumpărărei, un boier moldovan anume Teodor, starostele Hotinului se puse drept chezăş pentru suma de 120 de galbeni, preţul răscumpărărei [33].

Ştefan neputând împăcà pe ducele Litvaniei cu cuscrul său, iea partea acestuia, fapt prin care se înduşmăneşte cu Litvanii şi deci cu Polonii. Tot atunci şi Mengli Gherai declară lui Ştefan, că nu se poate împăcà nici într'un chip cu Alexandru. Toate ţările Răsăritului cădeau deci iarăşi una asupra celeilalte cu duşmănie. Iată care erà adevărata stare a simţimintelor lor una faţă de celelalte, şi nu acele măestrite ale căror rostiri, după multă stăruinţă, Ştefan dobândise a fi înşirate pe hârtie. Erà tot atât de puţin cu putinţă o alianţă a Răsăritului ca şi una a Apusului în contra Otomanilor, şi Ştefan desmierdase în zădar acest gând iubit atâta timp în sufletul său, şi se ostenise atâta de mult spre a lui îndeplinire.

Induşmănindu-se din nou cu Polonii, Ştefan adună armata lui, şi se pregăteşte de luptă, lucrând cu înţelepciune, căci curând după aceea Leşii intră în ţară şi ajung până la Botoşani, unde Ştefan îi întâmpină şi îi bate [34].

In curând însă vălmăşagul Răsăritului trebuià să ajungă la culme, prin înduşmănirea lui Ştefan cel Mare însuşi cu cuscrul său Ioan al III-lea al Moscovei care, pentru a favorizà pe fiul născut din o nouă căsătorie încheiată la bătrâneţe, disgraţiase şi aruncase în închisoare pe fiica lui Ştefan cel Mare, Elena, foasta lui noră, a căreia bărbat, fiul lui Ioan, se întâmplase să moară, vroind astfel să îndepărteze de la moştenirea tronului rusesc pe nepotul său Dumitru, fiul Elenei. Inţelegem cât de jignit a trebuit să fie Ştefan prin o astfel de tratare a fiiçei şi a nepotului său. El trimite în 1502 o solie la hanul tătăresc, spre a aflà de la el dacă mai erau în viaţă Elena şi cu fiul ei, şi solul lui Ioan, care tocmai din întâmplare se aflà la curtea hanului, îi dă răspuns că „cu ajutorul lui Dumnezeu ei s'ar aflà încă bine" [35]. Ştefan însă, încurcat în războiu cu Polonii, nu poate întreprinde nici un act de duşmănie contra cuscrului său, şi se mulţămeşte de o cam dată de a'i face un neajuns. Anume ţarul Moscovei trimiţând în Italia după meşteri pe doi soli ai săi, Dimitrie Larev şi Mitrofan Caracearov, aceştia la întoarcerea lor, neîndrăznind să apuce calea prin Litvania, pentru duşmăniile izbucnite, trec

[33] Doc. din 1499. *Ibidem*, p. 182. Comp. *Uricarul*, III, p. 78. Intâlnim deci un Evreu în Moldova încă de pe timpul lui Ştefan cel Mare.

[34] Ureche, în *Letopiseţe*, I, p. 141. Comp. raportul lui Octavian Gucci ambasador venețian în Cracovia în Exarhu, *Documente*, Partea II, Extracte din colecţia lui Marin Sanudo, doc. II, Cracovia 27 Iulie, 1500, p. 83.

[35] Doc. din 1502, Ulianitzki, p. 2'8.

prin Moldova. Ştefan pune la închisoare pe solii ţarului, şi întrebuinţează el pe meşteri în trebile sale. Ţarul Moscovei cere intervenirea hanului Crimeei şi a lui Mohamed Sihzada, sultanul de Caffa, fiul lui Baiazed al II-lea sultanul Turcilor, ca ei „să poruncească" lui Ştefan a eliberà pe trimişii şi meşterii săi. In cazul însă când Ştefan nu ar ascultà de ordinul sultanului de Caffa, acest din urmă să mijlociască la tatăl său, împăratul Otomanilor, intervenirea în favoarea ţarului [36]. Nu ştim ce rezultat a avut stăruinţele lui Vasilievici pe lângă sultanii mohamedani. Atâta este pozitiv că Ştefan cel Mare nu eliberează pe oamenii ţarului până la moartea lui care se întâmplă doi ani după aceea, când solii şi meşterii ţarului Ioan scapă din prinsoare sub domnia lui Bogdan.

Ştefan, în loc de a aduce la cale plănuita lui alianţă între principii de Răsărit contra Turcilor, punându-se el însuşi în duşmănie cu ei, precum am văzut, întâi cu Polonii şi ducatul Litvaniei, la sfârşit chiar cu cuscrul său ţarul Moscovei, se apropie iarăşi de Unguri care'l cuprind în tratatul de pace pe care Vladislav regele Ungariei îl încheie cu Turcii în 1503. Regele Ungurilor se încercase în zadar a împăcà pe Ştefan cu Polonii, cu atâta mai mult că murind fratele lui Vladislav, Albert, în 1501, regele Ungariei nu mai aveà asupra urmaşului aceluia, Alexandru, nici o influenţă. Ştefan cel Mare care erà în bune relaţii cu hanul Crimeei, provoacă pe Tătari a prădà Polonia, şi el însuşi intră cu o armată în Pocuţia, vroind să răpiască acel ţinut de la Poloni, care ţinut, după cum el însuşi ziceà adese ori, fusese luat fără drept de la Moldova [37]. De şi Ştefan adusese toată Pocuţia în stăpânirea lui, propăşirea boalei de care suferià, o podagră învechită unită cu nişte răni la picioare, îl face să părăsească ţara aceasta, pe care Polonii o ieau iarăşi în stăpânire în anul 1503.

Intors în ţară Ştefan se coborì de pe tron în patul de durere, de unde erà să treacă în curând la veşnica odihnă. Suferinţa puse un capăt carierei sale militare; domnul însă şi omul rămaseră întregi până în cele de pe urmă momente. Pentru a înţelege toată mărimea lui ca domn, trebuie să adunăm şi puţinele trăsături păstrate de timpuri asupra vieţei sale private, spre a aveà astfel o deplină imagine a figurei marelui domnitor moldovan din veacul al XV-lea.

---

[36] *Uricarul*, III, p. 91 93.

[37] Cromer, p. 441 : „Pocuce ut ipse dictitabat de sua ditione injuste fuisse distractam, recepit. Comp. Bielski, p. 446. Vezi asupra chestiei Pocuţiei răspunsurile lui Ştefan la solia lui Firley în Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 472 şi urm.

2. VIAŢA PRIVATĂ A LUI ŞTEFAN

Ştefan cel Mare este odrasla cea mai însemnată a familiei Muşăteştilor, şi în cazul când această familie ar fi o ramură a celei Băsărăbeşti, cel mai mare din acest neam, bogat în naturi energice, spirite puternice şi caractere mărețe. Genealogia lui a fost stabilită prin cercetările de mai înnainte, şi aici amintim numai că străbunul din care se trage este acel Costea Muşat, venit din Muntenia cu cei trei fii ai săi Petru, Roman şi Ştefan, care se urcă unul după altul pe tronul Moldovei [38].

Ca de obiceiu asupra domnilor noştri, aşà nu se ştie nimic nici asupra lui Ştefan în privirea datei naşterei, nici asupra împrejurărilor vieţei sale înnainte de domnie. Presupunând însă că ar fi avut vârsta de 25 de ani când s'a urcat pe scaun la 1457, la moartea lui, în 1504, el trebuie să fi trecut vârsta de 70 de ani, o viaţă îndestul de lungă, dacă considerăm încordarea neîncetată a puterilor sale atât fizice cât şi intelectuale, în decursul de aproape jumătate de secol al domniei sale.

Tatăl lui Ştefan erà Bogdan al II-lea fiul lui Alexandru cel Bun, iar mama lui poartă numele curios de Oltea [39] ceea ce a dat loc la presupunerea cu totul neprobată că ar fi din Oltenia (luată ca soţie de Bogdan când se refugise în Muntenia). Ştefan pomeneşte însă în hrisovul lui din 1466 pe mama lui Maria [40], ceea ce s'ar puteà explicà prin numele ei de călugăriţă.

Ştefan se căsători, după cum se obişnueşte la capetele încoronate, îndată după urcarea lui pe tron, spre a lăsà odrasle

---

[38] Iată tabela genealogică a marelui Ştefan:

Costea Muşat

Petru Muşat 1375—1391. Roman Muşat 1391—1394. Ştefan Muşat 1395.

Alexandru cel Bun 1400—1432.

Bogdan II 1449—1451.

Ştefan cel Mare 1457—1504.

Comp. mai sus, Vol. III, *Moldova până la Ştefan cel Mare*. Conform cu această coborîre din Muşăteşti, găsim un document slavon din anul 1492, numind pe voevodul Moldovei Ştefan cel Mare cu numele de *Stefan Muşat*. Vezi Uliainitzki, p. 121: „posol Stefanov volosscago voevoda *Muşat*".

[39] Pomelnicul de la Bistriţa publ. de Melchisedek în *An. Acad. rom.*, VII p. 192. Inscripţia la mân. Probota descoperită de C. Moisil, *Conv. lit.*, XXXVIII, 1904, p. 749: „Acesta este mormântul roabei lui Dumnezeu Oltea mama lui Iw Ştefan în anul 6900 (1492)". Moartă la 1466 corpul ei a fost strămutat în 1492 în mormântul de la Probota. Numele de Oltea se întâlneşte însă şi la alte femei din acel timp. Aşa în un doc. din 1489 găsim Maria şi Oltea fiilor (adecă fetelor) lui Petru Burdea. Ghibănescu, *Ispisoace şi Zapise*, I, 1, p. 29.

[40] *Arh. ist.*, I, 1, p. 115: „reposatei mamei noastre Maria".

scaunului ţărei. Numele însă a întâei lui soţii nu a fost păstrat de cronicari care'i dau, ca primă tovarăşe de viaţă, pe *Evdochia de la Kiev*. El se însurase cu această princesă în al 7-lea an al domniei sale, la 5 Iulie 1463, şi ea erà sora lui Simion Olelcovici, principele Kievului, vasalul regelui Poloniei, care domneşte între 1455—1471. Existenţa ei este adeverită şi de un hrisov din 9 Iulie 1466 în care Ştefan spune: „pentru sufletul sânt răposatei mumei noastre *Maria*, şi pentru sănătatea doamnei mele Ovdotia (Evdochia), şi pentru sănătatea prea iubiţilor coconi ai domniei mele *Alexandru* şi *Olena*" [41]. Acest fiu al lui Ştefan, Alexandru nu poate fi însă copilul Evdochiei, pentru că în inscripţia de la Războeni, domnul spune între altele: „Şi noi Ştefan Voevod *şi cu fiul nostru Alexandru*, ieşit'am înnaintea lor aici, şi am făcut cu dânşii mare războiu, în al 20-lea an curgător al domniei", (26 Iulie 1476). Dacă Ştefan luase în căsătorie pe Evdochia în 1463, sau după Cronica Putneană în 1464, atunci în 1476 Alexandru, dacă ar fi copilul Evdochiei, ar fi avut numai 12 sau chiar 11 ani, în care caz nu înţelegem cum ar fi putut el ieşi împreună cu tatăl său în contra Turcilor. Chiar dacă am admite că Alexandru, de şi copil, să fi însoţit pe tatăl său în bătălie, o altă împrejurare dovedeşte într'un chip învederat că Alexandru nu puteà fi aşà de tânăr pe timpul bătăliei de la Războeni, şi că deci nu erà fiul Evdochiei. Anume o inscripţie de la Rădăuţi, pomeneşte de un copil al acestui Alexandru, copil

Evdochia Doamna soţia lui Ştefan cel Mare

[41] *Arh. Ist.*, I, 1, p. 115. Comp. Ureche, *Letopisele*, I, p. 118. *Cron. putn.* pune anul 6972=1464. Vezi şi Picot, *Chronique d'Urechi*, p. 96.

mort şi îngropat în acea mânăstire în anul 1480[42]. Dacă Alexandru ar fi fost fiul Evdochiei, ar fi trebuit să fi fost însurat şi să fi avut un copil în al 14-lea sau al 15-lea an al vârstei sale! Alexandru erà deci învederat fiul unei alte femei a lui Ştefan care nici nu este de admis că să fi stat şapte ani neînsurat pe tronul Moldovei. Pomelnicul de la Bistriţa ne şi spune potrivit cu aceste împrejurări, că Alexandru erà fiul *Maruştei*[43]. Deşi Maruşca este citată în pomelnic la sfârşit după cele două Marii, nu însamnă că ea a fost ultima soţie a lui Ştefan, întru cât dacă am admite aceasta, atunci nu am înţelege cum această Maruşcă ar puteà fi, după pomelnicul de la Bistriţa mama lui Alexandru, pomenit documental în 1466, pe când Ştefan trăià încă cu Evdochia. Trebuie deci să admitem că Ştefan a avut înnainte de Evdochia a altă soţie, Maruşca, muma lui Alexandru care trebuià să fi fost cel puţin de 17—18 ani la bătălia de la Războeni, şi apoi de 21 când îi moare fiul său Bogdan. Când va fi murit Maruşca nu se ştie; însă Evdochia a răposat în 25 Noembrie 1467, după cum arată Ureche şi Cronica Putneană.

In 1472 Septemvrie 24 Ştefan se căsătoreşte a treia oară cu *Maria din Mangop* (fiica lui Olubeiu fiul lui Alexis din Trapezunt, la 14 Septemvrie 1472) „unde erà o domnie creştină sub hanul de Crâm", cum spune Cronica Putneană. Maria erà de înnaltă viţă, din neamul Comnenilor; căci o ramură a acestei familii se retrăsese în acea peninsulă, după căderea Trapezuntului sub domnia Turcilor[44]. Această unire nu pare a fi fost fericită, căci o rivală mândră şi frumoasă veni să dispute în curând Mariei inima şi tronul lui Ştefan. Innaintea anului căsătoriei sale cu Maria de Mangop, Ştefan cel Mare luase ca prinse în războiul purtat contra lui Radu cel Frumos, pe soţia acestuia Maria şi pe fiica lui,pe care cronicarii o numesc Voichiţa, iar inscripţiile tot Maria[45], pe care le duse la Suceava. Maria erà în 1471 copilă. După căsătoria lui Ştefan cu Maria din Mangop în 1472, fiica lui Radu crescând şi desvoltându-se în frumuseţe, farmecul ei prinse în laţ simţirile lui Ştefan care începù a o râvni. Probabil că după

[42] Iată textul inscripţiei tradus din slavoneşte: „Evsevlosul şi de Hristos iubitorul Ioan Ştefan Voevod domnitorul ţărei Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, au înfrumuseţat acest mormânt nepotului său Bogdan Voevod fiul lui Alexandru Voevod, în anul 6988 (1480) Ian. 30. (Melchisedek în *Conv. lit.*, XVI, p. 372).

[43] Melchisedek în *Revista Tocilescu*: „gosposja ego Evdochia, Maria i drugaa Maria, i Maruşca mati Alexandroi" (doamnele lui, Evdochia, Maria şi altă Marie şi *Maruşca muma lui Alexandru*). Hasdeu, *Col. lui Traian*, 1864 (No. 80) susţine fără temeiu că Alexandru erà fiul Evdochiei.

[44] Vezi izvoarele citate în E. Picot, *Chronique d'Ureche*, p. 112.

[45] Ureche, în *Letopiseţe*, I, p. 125: „Radu Vodă lăsând şi pre doamna sa Maria şi pre fiica sa *Voichiţa*, au fugit la Turci". Inscripţia de la Putna (*Con. vorbiri literare*, XVI, p. 425) pune „*Maria* fiica lui Radu Vodă"; *Drugaa Maria* din pomelnicul de la Bistriţa.

timpurile de atunci şi fiind încă şi prinsă, o luă de concubină, şi alipindu-se tot mai mult de ea, se desfăcu de legiuita sa soţie. Nici un document nu ne-a păstrat ştiri asupra luptei interesante între o soţie delăsată şi o fericită rivală.

Fiind dat caracterul cel energic al lui Ştefan, înnaintea voinţei căruia toate piedicile trebuiau să se plece, credem că Maria din Mangop mai mult a plâns de cât a luptat. Ştefan cu toate

Maria lui Radu soţia lui Ştefan cel Mare

acestea nu voià să lepede pe Maria din Mangop, spre a se însoţi cu iubita inimei lui, căci curând după ce Ştefan aduce pe fata lui Radu Vodă în Suceava, se întâmplă că moare socrul său, principele Mangopului, şi Ştefan devine moştenitor, prin femeia lui, a stăpânirei acelui din Crimeea, alăturea cu fratele soţiei sale, Alexandru. Ştefan înţelese să pună interesul domniei mai presus de cât plecarea inimei lui, şi urmă înnainte a trăi cu femeia de care simţirile lui se înstrăinaseră cu totul. In 1475 însă după

luna lui Iulie, în care Caffa fiind luată de Turci, Mangopul intră în stăpânirea lor, Ştefan cel Mare nemai având nici un interes a păstrà ca soţie pe moştenitoarea acelei domnii pierdute, se desparte de odrasla Comnenilor, şi duce la altar pe cealaltă Marie sau Voichiţa fata lui Radu Vodă[46]. Cea lepădată mai duce o existenţă amărâtă timp de doi ani, şi moare în floarea vârstei, în 1477 Decemvrie în 19, după însoţirea lui Ştefan cu Maria lui Radu, dovadă învederată că aceasta din urmă fusese părăsită.

Pe mormântul ei în mânăstirea Putna se află pusă această inscripţie: „In anul 6985 (1477) luna Decemvrie în 19, reposat'a

Ornament pe acoperământul monumentului Mariei din Mangop. Soţia lui Ştefan cel Mare (M.n. Putna).

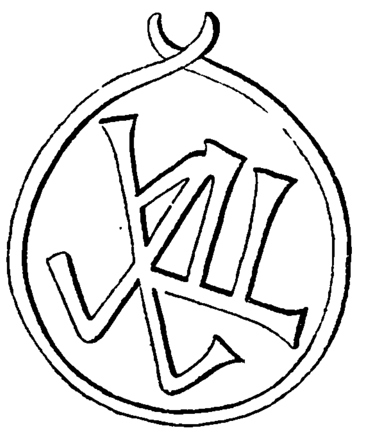
evsevioasa roaba lui Dumnezeu Maria, doamna evseviosului Ioan Ştefan Voevod". Pe acoperământul de stofă cusută cu fir a mormântului, se vede portretul ei, care o înfăţişează moartă, îmbrăcată în haine de doamnă, cu coroană imperială bizantină pe cap. La două colţuri ale acoperământului se vede cusută pajura cu doue capete, marca imperiului bizantin, iar la celelalte capete este o monogramă greacă, semnul familiei imperiale

[46] Vezi Ureche în *Letopiseţe*, p. 129, care pune căsătoria lui Ştefan cu fiica lui Radu între lupta de la Racova şi cea de la Războeni. Asupra relaţiilor lui Ştefan cu Mangopul, vezi mai sus p. 65, Argumentul d-lui Iorga, *Ist. Lit. rom.* în sec. XVIII, II, Excurs asupra *Cronicilor vechi mold.*, p. 567, că Ştefan nu putuse luà în căsătorie pe Maria lui Radu în 1475 de oare ce pe atunci trăià încă soţia lui Maria din Mangop, uită că pe atunci erà despărţenie. Maria din Mangop trăià în adevăr în 1475. Ea moare în 1477, dar ca soţie delăsată de Ştefan.

bizantine din care se trăgeà [47]. Maria fiica lui Radu a fost cea de pe urmă soţie a lui Ştefan cel Mare. Ea a trăit încă 7 ani după moartea soţului ei, şi a răposat în 1511, înmormântându-se în mânăstirea Putna [48]. Dintre numeroasele concubine ale lui Ştefan, amintim pe singura a căreia nume a fost păstrat de istorie, Maria Rareş, din Hârlău, muma celebrului său fiu natural Petru Rareş.

Dintre copiii lui Ştefan cel Mare sunt cunoscuţi următorii:

Alexandru, cel mai mare, născut din întâia lui soţie Maruşca, vârstnic sau aproape de vârstnicie la bătălia de la Valea Albă, unde el luă parte alăturea cu Ştefan. Se însoară curând după aceea, şi are un fiu Bogdan ce moare în pruncie în 1480. Alexandru însuşi moare şi el înnainte de tatăl său în 28 Iulie 1496 [49]. Al doilea fiu al lui Ştefan este *Bogdan* fiul Evdochiei (altul de cât urmaşul lui Ştefan, pe care'l vom vedeà că este fiul Mariei lui Radu), de oare ce este amintit că este în 1467 adecă în anul în care tocmai Evdochia moare. Acest Bogdan fusese născut după 1466 Iulie 9, data documentului citat mai sus, care pomeneşte ca fii ai lui Ştefan numai pe Alexandru şi pe Elena. El erà deci un prunc de ceva peste un an la redactarea documentului care îl aminteşte [50]. El moare ca copil de 13 ani în 1479 [51]. Al treilea fiu al lui Ştefan este unul *Petru*, făcut tot cu Evdochia din Kiev, întru cât el este amintit în 1472 August în 29, înnainte

Ornament pe acoperământul mormântului Doamnei Maria de la Mangop, soţia lui Ştef. cel Mare (Măn. Putna).

[47] Vezi inscripţia de pe piatră şi cea de pe acoperământ precum şi descrierea acestuia în Melchisedek, *Inscripţia de la Războeni* în *Convorbiri literare* XVI, p. 425.

[48] Ureche în *Letopisețe*, I, p. 151. Piatra mormântală care se află la mânăstirea Putna, (Melchisedek, o *Vizită la câteva mânăstiri şi biserici din Bucovina*, în *Revista* Tocilescu, I, p. 256) nu poartă pe ea nici o dată, fiind săpată încă din timpul vieţei Mariei şi nefiind adaosă după moartea ei.

[49] Ureche în *Letopisețe*, I, p. 135. Alexandru este amintit în următoarele documente: 1466 (*Arh. ist.*, I, 1. p. 114), 1467 (Wickenhauser ,*Moldoritza*, p. 67), 1472 (*Arh. ist.*, I, 1, p. 124, 1473 (Wickenhauser, p. 69), 1479 (*Uricarul*, II p. 349), 1487 (Melchisedek, *Chron. Roman.*, I, p. 136, 147), 1495 (*Idem*, *Chr. Huşului*, p. 15).

[50] In afară de acest document din 1467 Oct. 9 (Wickenhauser, p. 68), mai este amintit acest Bogdan în două altele, unul din 1473, (*Ibidem*, p. 69) şi altul din 1476 (*Columna lui Traian*, 1876, p. 559).

[51] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 132.

ca Ştefan cel Mare să fi luat de soţie pe Maria din Mangop, ceea ce se întâmplă în acelaşi an la 24 Septemvrie [52].

Petru moare şi el puţin timp după Bogdan, în acelaş an 1479, şi ambii fraţi par a fi fost îngropaţi în acelaş mormânt, de oare ce îi găsim cuprinşi în una şi aceeaşi inscripţie: „Aici sunt mormintele robilor lui Dumnezeu Bogdan şi Petru, fiii lui Ioan Ştefan Voevod, domnul Moldovei. A murit Bogdan în 26 Iulie 6987, Petru în 1 Octomvrie 6988", adecă în acelaş an de la Hristos 1479, dacă considerăm anul vechi ca începând de la 1 Septemvrie [53].

Al patrulea fiu al lui Ştefan este al doilea *Bogdan*, născut din căsătoria cu doamna Maria fiica Radului Vodă, cam pe la anul 1477. Imprejurarea că doi fii ai lui Ştefan, ambii în viaţă în acelaş timp până la 1479, când moare Bogdan fiul Evdochiei, poartă acelaş nume de Bogdan, nu trebuie să ne pară stranie, întru cât în timpurile vechi se obişnuià adese ori a se numì mai mulţi copii cu acelaş nume favorit, şi chiar astăzi încă se întâlneşte acel obiceiu. Apoi ei se deosebiau întru cât va la nume, prin aceea că cel dintâiu purtà numele de *Bogdan*, curat, pe când fiului Mariei lui Radu i s'a zis *Bogdan-Vlad*. Acest Bogdan fu singurul din fiii legiuiţi ai lui Ştefan, care supravieţuì tatălui său. Pe la 1502 el erà un tânăr de aproape 25 de ani, după cum ne spune o relaţie veneţiană [54].

Afară de aceşti patru fii legiuiţi din care numai Bogdan a supravieţuit tatălui său, mai rămase după moartea lui Ştefan şi un fiu natural, *Petru Rareş*, care moşteni încă mai curat de cât cel legiuit caracterul războinic, întreprinzător şi îndrăzneţ al tatălui său. Muma acestui Petru erà soţia unui neguţitor de peşte din Hârlău, numit Rareş. De aceea vedem că Ştefan pune să zidiască în acel oraş curţi domneşti, ale căror ruine se mai cunosc şi astăzi, precum şi o biserică ce se află încă în picioare. El se oprià adese ori în acest oraş lângă frumoasa lui pescăriţă, spre a mai uità de ostenelile războiului [55].

---

[52] Petru se află amintit în următoarele documente: 1472 (*Arh. ist.*, I, 1 p. 124), 1473 (Wickenhauser, p. 69), 1476 (*Col. lui Traian*, 1876, p. 559), 1479 April 29, (*Uricarul*, II, p. 249).

[53] Inscripţia adusa vezi în *Arhiva româncască* a lui M. Cogălniceanu, II p. 306. Asupra chestiunei contraversate a începerei anului vechiu, vezi adaosul dela sfârşitul vol.

[54] Exarhu, Colecţia lui Marin Sanudo, VII, Raportul doctorului Muriano din Suceava, 7 Decemvre 1502, p. 92: „zovenc de anni 25 in circa". Că numele de Bogdan Vlad se referă la fiul lui Radu, se vede de pe aceea că este amintit sub acest nume în doc. din 1490 (*Uricarul*, XIV, p. 62) şi în unul din 1497 (*Ibidem* p. 65) posterioare morţei primului Bogdan, întâmplată în 1479 (Nota prec.). Acest Bogdan cel d'intâi se numià Bogdan curat. Vezi un doc. din 1476, *Ibidem*, p. 69.

[55] Ureche în *Letopisețe*, I, p. 156. Că Ştefan zidì curţi în Hârlău, vezi *Ibidem*, I, p. 135. Pomelnicul de la Bistriţa mai aminteşte şi de un alt fiu al lui Ştefan. Ilie, Melchisedek. *Inscripţia de la Războeni* în *Conv. lit.*, XVI, 1883, p. 422.

Dintre fetele lui Ştefan Vodă s'a păstrat amintirea numai a două : *Elena* şi *Maria*. Elena este acea pomenită împreună cu Alexandru în documentul din 1466, fiica Evdochiei de la Kiev; cealaltă, Maria, care nu se ştie cu cine a fost măritată, moare în anul 1518 şi este înmormântată în mânăstirea Putnei. Ea se mai numià şi Kneajna [56].

Soarta celei dintâi fete a lui Ştefan, Elena, sau Olena este cu totul dramatică, şi viaţa ei întreagă se petrece în o luptă

Elena fica lui Ştefan cel Mare

din cele mai crâncene. Ea fu măritată după Ioan cel Tânăr, fiul ţarului Ioan Vasilievici al III-lea, pe la anul 1483, muma ţarului mijlocind această căsătorie. Ducele Moscovei trimise pe boierii Ondrej şi Mihail Pleşteev cu o întovărăşire numeroasă şi strălucită ca să iee pe mireasă şi să săvârşească logodna în Moldova în numele principelui. Ştefan trimite după aceea pe fiica lui în Rusia cu boierii Iancu, Sânger, Gherasim şi jupânesele lor. Ea trece prin Polonia, unde craiul Cazimir îi face

[56] Vezi epitaful în Melchisedek, *O vizită etc. Rev.* Tocilescu, I. p. 2[illegible]4.

o strălucită primire, şi'i trimite frumoase şi bogate daruri. Sosind la Moscova de postul Sf. Filip, Elena fu pusă în mânăstirea Innălţărei, la muma marelui principe care mijlocise însoţirea. După ce aici făcu cunoştinţă cu mirele ei se săvârşi cununia în ziua de 12 Ianuarie 1483. In anul următor se naşte un fiu care este botezat cu numele de Dimitrie [57], şi care pricinuieşte o mare bucurie bătrânului Ioan Vasilievici care'şi vedeà dinastia lui dând odrasle pentru viitor. El vroieşte să dăruiască mumei pruncului un preţios juvaer, când află că noua lui soţie, Sofia, îl dăruise unui curtean, ceea ce pune pe ţarul în o mare turburare.

Această Sofie erà o Greacă, fiica lui Toma Paleologul, ultimul stăpânitor al Peloponezului. Din noua căsătorie a bătrânului ţar se născù însă un copil lui Ioan al III-lea, care primì numele de Vasile, şi puţin timp după aceasta, se întâmplă ca fiul cel vârstnic al lui Ioan, soţul Elenei, să se îmbolnăviască şi să moară, în 1490. De îndată se născù o întrebare însemnată care dădù naştere la o luptă înverşunată între Greacă şi Romàncă, spre a se ştì, care din cei doi copii aveau dreptul de moştenire la tron; Dimitrie fiul Elenei ca reprezentantul dreptului de primogenitură al mortului său părinte, sau Vasile, singurul fiu în vieaţă al marelui principe? Boierii ţarului se împărţiră în două partide; parte erau pentru Elena fiica lui Ştefan şi fiul ei Dimitrie, parte pentru Sofia şi fiul acesteia, Vasile. Cei dintâi erau în mult mai mare număr, îndemnaţi de dragostea oştească către memoria lui Ioan cel Tânăr; apoi şi din pricină că Elena se înconjurà numai de Ruşi, pe când Sofia, erà urâtă celor mai mulţi nobili, din cauza Grecilor pe care îi aveà pe lângă dânsa. Sofia şi Elena, amândouă viclene şi ambiţioase, acoperiau ura ce le fierbeà în inimă sub faţa ipocrită a bunei cuviinţi.

Stăpânitorul află în curând despre un complot urzit de partidul Sofiei, pentru a pierde pe Dimitrie; dar tot odată a luà guvernul din mânile bătrânului care erà bănuit a favorizà pe nepotul său. Ioan descoperind uneltirea, se aprinse de mânie, puse mâna pe cei bănuiţi, le stoarse mărturisirea prin cumplite schingiuiri, şi'i pedepsì pe toţi cu pierderea vieţei. Supărarea lui Ioan se întinse şi asupra Sofiei, despre care auzise că umblà cu vrăjitoare şi buruieni. De atunci ţarul nu mai vroì să vadă pe soţia lui, căci presupuneà că ea aveà de gând să otrăviască pe noră-sa Elena şi pe fiul ei Dimitrie.

Elena triumfà. Marele kneaz orânduì o ceremonie strălucită, în care să se proclame fiul nurorei sale de moştenitor. In 1498 Dimitrie care ajunsese în vârstă de 15 ani, fu dus la biserica cea mare, unde fu încoronat de viitor ţar al Vladimirului, Moscovei şi a Novgorodului.

---

[57] Comp. comentarul lui Ioan Bogdan la solia lui Ştefan din 1481 către Poloni în *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 367.

Greaca văzându-se învinsă, recunoscù că se grăbise, vroind să impună într'un moment, ceea ce trebuià să ajungă prin o lungă şi obositoare lucrare. Ea se puse deci cu încetul pe lângă bătrânul ei soţ, dându'şi toate silinţele a-i recâştigà buna voinţă. Se mai silì apoi a întoarce la interesele sale pe cei mai însemnaţi din boierii curţei, sprijinindu-le trebile sau dobândindu-le favoruri de la soţul ei. Astfel printr'o lucrare înceată dar sigură, căreia Elena, mai departe de socrul ei, nu puteà să-i opună nimic, ajunse Sofia a răsturnà cu totul gândul marelui kneaz, a-l apropia de fiul ei Vasile, şi a-l îndepărtà de nepot. Partizanii Elenei simţind de această schimbare, se retrăgeau mereu din jurul ei. In curând Elena cu fiul ei Dimitrie rămaseră izolaţi şi ca surguniţi în mijlocul Moscovei. După ce toate fură astfel pregătite, se hotărî Sofia să deà lovitura decisivă. La rândul ei învinovăţì de complot pe Elena şi pe fiul său Dimitrie, şi proclamă pe Vasile, fiul Sofiei, de moştenitor al tronului rusesc. Aceste se petrec în anul 1502.

Ştefan cel Mare care până atunci urmase politica cea mai prietenoasă faţă cu ţarul Moscovei, se întoarse la auzul nedreptelor suferinţi impuse fiicei sale, la măsuri duşmăneşti. Neputând însă da alt curs răzbunărei sale, din cauza complicaţiilor în care se aflà cu Polonii, se mulţumeşte a oprì pe solii lui Ioan al III-lea împreună cu meşterii pe care acesta îi aduceà din Italia, în Statul său, după cum am văzut mai sus. Elena moare în 1505, iar fiul ei Dimitrie este probabil ucis de partizanii lui Vasile [58].

Dacă tradiţia istorică asupra lui Ştefan este aşa de săracă în ştiri care se referă la emoţiile ce au mişcat inima sa, asupra stărei sale fizice suntem ceva mai bine informaţi. Ştefan fu cu corpul ca şi cu sufletul, de fier, şi numai astfel se explică cum de a putut el suportà toate acele osteneli zdrobitoare ale unei neîntrerupte lucrări războinice, fără a fi bolnav nici o singură dată. Numai la sfârşit căzù sfărâmat, pentru a nu se mai sculà. Pe lângă această viaţă atât de obositoare, se pare că şi momentele lui de odihnă le petreceà tot în desfătări zgomotoase, în prânzuri, unde vinul nu erà cruţat, şi în care adese ori Ştefan cel Mare se abăteà la fapte regretabile, semn că dânsul atunci nu mai erà deplin stăpân pe vasta lui inteligenţă. „Adese ori la ospeţe omorià fără judeţ'' spune despre el, în un laconism cuprinzător, cronicarul Ureche. Numai o sănătate din cele mai tari puteà să susţină, fără a cădeà, o asemenea viaţă. Şi despre puterile lui fizice avem o relaţie preţioasă a medicului său însuşi, Matei Mu-

[58] Această expunere este bazată pe notiţele conţinute în Karamsin, *Istoria Rusiei*, care se află extrase toate în *Magazinul istoric pentru Dacia*, II, p. 310—320.

riano, care spune despre Ştefan că erà bine constituit pentru persoana şi vârsta lui, dacă nu ar fi suferit de infirmitatea de care sperà să'l vindece [59]. Se vede că el neîngrijise de vechea rană ce o dobândise încă din 1462, la asediul Chiliei, şi pentru care am văzut că el ceruse în 1475, un medic la Veneţia. Rana fiind la gleznă, într'un punct delicat al încheieturei, se perpetuă la Ştefan cel Mare care nu aveà nici odată răgazul trebuitor spre a se curarisì radical [60]. Nu se ştie numele întâiului medic venețian venit în Moldova, nici cât timp a stat el aici. Pe la 1502 găsim însă pe un altul, Matei Muriano, din sfatul căruia Ştefan trimite la Veneţia în acel an pe Dimitrie Purcivii, spre a-i cumpărà medicamente [61]. Impreună cu scrisoarea lui Ştefan către senatul venețian, ajunge acolo şi o altă a însuşi medicului Muriano care am văzut că exprimà speranța de a vindecà pe Ştefan. Doctorul Muriano moare însă puţin timp după sosirea lui în Moldova, şi Ştefan trimite atunci pe postelnicul Teodor care cere dogelui să binevoiască a trimite în Moldova un alt medic în locul celui reposat, făgăduind Ştefan „că'l va plăti prea bine, şi îi va dà voie să se întoarcă ori când va voì. Boala de care suferià domnul său ar fi neputinţa de a mişcà mânile şi picioarele că în alte privinţi ar stà bine" [62]. Se vede deci că pe lângă rana ce o aveà la picior, Ştefan mai pătimeà şi de o podagră învechită care, fiind de asemenea neîngrijită, îi adusese o paralizie a mădularelor sale. De aceea am văzut că şi Cromer spune că Ştefan fu nevoit să părăsască cucerirea Pocuției din cauza podagrei de care suferià.

Leafa fiind însemnată, 500 de galbeni, se prezentară mai mulţi candidaţi pentru a merge în Moldova ca medici: Georgiu di Piemonte, Ieronim da Cesena şi Alexandru Veronese [63]. Alegerea cade în sfârşit asupra lui Ieronim da Cesena care pleacă către Moldova împreună cu postelnicul Teodor la 2 Ianuarie 1504 [64]. Până să sosiască medicul venețian, boala lui Ştefan

---

[59] Exarhu, *Colecţia lui Marin Sanudo*, VII, Suceava, 7 Decemvre 1502, p. 92: „prosperoso de la persona per la eta sua se questa infirmità non lo havesse oppresso; ma spero in Dio farli gran zovamento per quanto posso comprender per le cosse principiate".

[60] *Cron. putneană* în *Arh. ist.*, III, p. 6.

[61] Exarhu, *Colecţia lui Marin Sanudo*, Suceava, 9 Dec. 1502, p. 88. „Demetrius Purcivii ad urbem V. D. Venetiae transmisimus ut nobis pharmacias aliquas sivé medicinas juxta consilium domini Mathei nobis necessarias emeret.

[62] Exarhu, *Ibidem*, Veneţia, 21 Dec. 1503, p. 97: „Et dimandato dil mal, disse di li piedi et dileman non si poteva mover ni ajutar; dil resto sta bene".

[63] Exarhu, *Ibidem*, Veneţia, 28 Dec. 1503, p. 99.

[64] Exarhu, *Ibidem*, Veneţia, 2 Ian. 1504, p. 100. Afară de aceşti medici ştim că Ştefan cel Mare mai aveà unul Isac Klingensporn din Nüremberg care numai cu greu putuse fi determinat a se strămutà aşà de departe. Iorga. *Acte şi Frag.*, III, p. 73. Ştefan cel Mare aveà şi un bărbier genovez. „Maestro Zoane barbero del dicto Vaivoda". I. Nistor, *Auswärtige Handelsbeziehungen der Moldau*, p. 193, nota 3.

luase proporţii ameninţătoare, după cum ne arată o scrisoare a Regelui Vladislav din 25 Fevruarie 1504 [65]. Rana de la picior se lăţise foarte tare şi ameninţă probabil cu cangrena. Ieronim aduse în consultaţie pe Leonard de Massari medic din Buda şi pe un altul, Evreu de la hanul tătăresc. Ei hotărîră să ardă rănile cu fierul roş, dar declarară de mai înnainte că nu răspund de viaţa domnului, care se şi săvârşi puţine zile după operaţie. Bogdan fiind ridicat la tron recunoscù de bună purtarea medicilor, şi liberă pe acel din Buda şi pe doctorul Evreu. Cesena însă tot se temeà a nu fi reţinut, şi cerù intervenirea guvernului maghiar.

3. CARACTERUL LUI ŞTEFAN

Caracterul unui om este alcătuit din două elemente: unul statornic datorit complexului fizico-psicologic înnăscut, celălalt dat de reacţia pe care ideile schimbătoare adunate în minte de împrejurări o aduc în acel fond în sine neschimbat. De aici rezultă însă că şi caracterul trebuie să se prefacă cu timpul, iar această prefacere va stà în raport cu puterile respective ale celor două elemente.

Dacă cercetăm caracterul lui Ştefan, îl vedem de la început cuprins de un mare neastâmpăr. Nu puteà stà un moment fără a nu face ceva, şi fiind că lucrarea acelui timp se mişcà mai ales în câmpul războiului, apoi îl vedem pe dânsul apucându-se de războaie mai mult îndrăzneţe de cât cugetate. Astfel este răsturnarea lui *Vlad Ţepeş*, provocarea lui *Matei Corvin* şi mai ales atacul lui *Radu cel Frumos*, care trebuià să aibă neapărat de urmare duşmănia Turcilor. Norocul însă ajutându'l, înţelegem cum de această îndrăzneală deveni obiceiu, în cât Ştefan cel Mare nu mai despereazǎ nici odată de puterile sale. Cine însă are mare încredere în sine are şi multă putere, şi de aceea cum zice *Ureche* „rar războiu de nu biruià", şi o socoteală făcută asupra tuturor luptelor sale, dă ca rezultat 34 de izbânzi şi numai 2 înfrângeri [66]. Reputaţia unui general contribuie mult la câştigurile sale şi acea a lui Ştefan, crescând cu fie ce bătălie, teama şi sfieala cu care armatele străine se luau la luptă cu el, pe când din partea lui erà încredere şi siguranţă, erau încă un element însemnat care explică de altfel neînţelesele sale victorii.

Cu timpul însă această îndrăzneală sumeaţă se preface într'o înţeleaptă cutezare. Rămânând aceeaşi pe câmpul de războiu, ea se cuminţeşte mult în afacerile politice. Ştefan cel Mare

---

[65] Hurm., *Doc.*, XX, p. 164.

[66] Exarhu, *Colecţia lui Marin Sanudo*, VII, Suceava, 7 Decemvre 1502, p. 91. Reprodus şi în Hurm., *Doc.*, VIII, p. 36.

devine cu încetul însemnat politic, precum fusese dela început mare general. El urmări încă din tinereţea lui, un principiu care îi fu prea folositor în lunga şi viforoasa lui carieră. Nici odată doi duşmani, ci totdeauna împăcarea cu unul, când erà în ceartă cu celalt. Astfel îl vedem *în tot decursul* domniei sale bine cu Polonii, când e rău cu Ungurii; prieten cu aceştia când se strică cu ceilalţi; aliat, sau cel puţin în relaţii paşnice cu ambii săi vecini de la nord, când ducea greaua sa luptă cu Turcii, şi în sfârşit supunându-se tributului către aceşti din urmă, pentru a le puteà cere ajutorul, când este atacat de Poloni.

Portretul lui Ştefan cel Mare pe patrafirul de la Dobrăvăţ

Acest principiu atât de simplu în aparenţă, întâlni în realizarea lui practică nesfârşite greutăţi, pe care numai o mare dibăcie şi o nespusă stăruinţă putù să le învingă. Aşa bună oară când se luptà în contra lui Albert, regele polon, Vladislav al Ungariei fiind în secret înţeles cu fratele său, puteà foarte uşor să trimită şi el o armată peste munţi contra lui Ştefan, şi domnul român, atacat din două părţi, ar fi putut să cadă. El însă ştià că Ungurii sunt în contra regelui lor, şi se folsì de această opunere, a nobililor, pentru a sili pe regele ungur, să păstreze neutralitatea, şi a face ca corpul de armată trimis în Moldova, să fie pus sub comanda unui român, rudenia sa, Bartolomeu Dragfi, care să

aibă drept însărcinare, nu combaterea lui Ştefan, ci împăcarea lui cu Polonii.

In tot decursul anului ce precede năvălirea Polonilor, solii moldoveni petrec în Ardeal. Asupra lucrărilor şi asupra relaţiilor lor cu nobilii maghiari, pe care îi întăriau în opoziţia lor contra regelui, nu avem nici o ştiinţă. Rapoartele, pe care ei nu vor fi lipsit a le îndreptà către Ştefan, s'au pierdut ori s'au nimicit, fiind scrise pe hârtie; şi aşa au dispărut, poate pentru totdeauna, urmele lucrărei celei mai delicate a lui Ştefan, intrigile şi negocierile sale politice care se văd, după rezultatul dobândit, că au fost nu mai puţin de samă de cât loviturile zdrobitoare de duşmani purtate pe câmpul de războiu.

Ştefan însă, deşi însemnat politic, a fost înnainte de toate mare general. Numeroasele sale izbânzi, asupra tuturor împărăţiilor vecine, neasemănat mai mari şi mai puternice de cât ţara lui, dovedesc aceasta în chipul cel mai strălucit, mai ales dacă luăm în consideraţie compunerea armatei moldovene, în mare parte cu ţărani luaţi de la plug, armaţi cu ce le cădeà în mâni[67], cu care izbuteşte el a zdrobì armatele feodale ale regilor maghiari şi poloni, a respinge oardele tătăreşti, şi a sfărâmà chiar pe cumpliţii ieniceri. Ne întrebăm cum e cu putinţă a ajunge asemenea rezultate? Voinicia şi vitejia singure, ori cât de mari ar fi presupuse, nu ajung spre a dà seamă de ele; căci aceste însuşi, nu sunt datorite de cât strunirei puterillor fizice, sub o mare încordare intelectuală. Puterile trupeşti au însă o margine ce nu poate fi întrecută, şi a susţineà că un Român poate răpune trei sau patru Turci, mai bine disciplinaţi şi mai bine înarmaţi de cât el, este a se închipuì ceva peste fire. Secretul victoriilor lui Ştefan stă mai întâi în geniala alegere a tărâmului şi a timpului luptei, totdeauna favorabile armatei sale.

Asupra unei singure din luptele sale avem ştiri mai amănunte — acea de la Racova — şi dispoziţiile luate de Ştefan ori cât de simple ne-ar păreà nouă acuma după faptă, erau pentru timpul, duşmanul şi momentul în care se dădù acea luptă memorabilă, tot atâtea trăsături neîndoielnice de geniu militar. Aşezarea trâmbiţaşilor peste lunca cea mocirloasă şi înşelarea Turcilor, provocată prin sunarea lor, şi de a desface o parte din armată spre a o trimite în contra acelui aparent duşman, a determinat rezultatul zilei. Ştefan fu, nu e vorbă ajutat de o pâclă deasă în îndeplinirea acestei manopere războinice; însă în ce constă talentul şi geniul unui general? In aceea de a pătrunde cu iuţeala fulgerului, împrejurările ce pot să-i fie folositoare, şi chiar în timpul luptei se pot înfăţişà pe neaşteptate.

In a doua luptă cu Turcii, Ştefan cu o armată redusă la număr prin părăsirea lui de către miliţii găseşte iarăşi un mijloc tot aşa

[67] Despre armată ne vom ocupà în numarul următor.

de nemerit de a se puteà opune Turcilor; anume creiarea unei cetăţi improvizate din o poiană închisă într'o pădure, prin oborirea în jurul ei a arborilor ce o înconjurau. Apoi devastarea ţărei sale făceà cu neputinţă şederea îndelungată a Turcilor în ea. Ştefan, de şi răpus la Valea Albă, iesă, cum am văzut, învingător din întreaga expediţie.

Când este să sfărâme armata lui Albert, o atacă în pădure, răsturnând peste ea, arborii înţinaţi; pe Matei Craiul îl atacă noaptea în întăriturile de la Baia, şi aşa mai departe. Pretutindeni ştiinţa de a se folosi minunat de împrejurările timpului şi ale locului, spre a aduce cu sila victoria sub steagurile sale.

Pe lângă această parte privitoare la strategia acelor timpuri, tactica pe atunci constà în lupta corp la corp, sau răsturnarea puterei fizice prin puterea fizică, cu foarte slabe mijloace mecanice. Insemnată este împrejurarea că eminentul cap al lui Ştefan comandà şi unui braţ puternic, cu care el se repezià la momentele hotărîtoare în mijlocul duşmanului, spre a zdrobi împotrivirea lui. De aceea spune şi Ureche că „Ştefan la lucruri de războaie meşter, unde vedeà nevoia însuşi se vârià, ca văzându'l ai săi să nu îndărăpteze" [68]. Noi însă nu facem un merit excepţional lui Ştefan din vitejia sa personală, care este comună tuturor oştenilor ce merită acest nume, şi care nu poate fi extraordinară la general, când o întâlneşti la soldat. De sigur însă că alegerea momentului, când trebuià să intervină personal în luptă, erà punctul hotărîtor care smulgeà izbânzile, şi în aceasta Ştefan trebuie să fi fost meşter tot atât de mare ca şi în folosirea de celelalte împrejurări.

Pe acele vremuri toată vieaţa poporului stăteà în mâna domnului, anume şi vieaţa lui cea liniştită care se petreceà în pace, nu numai soarta lui pe câmpul de războiu. De aceea ar fi de interes a cunoaşte pe Ştefan cel Mare şi ca administrator sau judecător. In privirea ocârmuirei, el pare la începutul carierei sale, atunci când fierbeà în el, cu sângele tinereţii, şi dorinţa de fapte mari, a nu-i fi dat o luare aminte deosebită, căci spune Ureche despre el, că „Ştefan Vodă gătindu-se de mari lucruri să facă, nu căută să aşeze ţara, ci de războaie se găti". Cu toate aceste încă de pe atunci se vede, că Ştefan cel Mare regulează comerţul ţărei prin un aşezământ vamal, acel dat în anul 1460 neguţitorilor din Polonia, şi anume cum spune acel document, „sfătuindu-ne cu boierii noştri şi cu divanul" [69].

Cu timpul însă va fi văzut el că fără o ocârmuire înţeleaptă nu poţi aveà o ţară destoinică pentru războaie; că pentru a puteà învinge pe duşmani, trebuie ca ţara să fie tare şi în lăuntrul ei.

---

[68] Ureche în *Letopisețe*, I, p. 131, care spune d. e. că în bătălia de la Valea Albă „au căzut Ştefan de pe cal jos, şi Dumnezeu l-a ferit de nu s'a vătămat".
[69] *Arh. ist.*, II, p. 172.

Din fericire atâta știm despre Ștefan, că el erà foarte iubit de poporul moldovenesc; că „la moartea lui a fost „multă jale și plân-

Facsimile din evanghelia lui Ștefan cel Mare la Mân. Putna

gere a tuturor locuitorilor țării; că plângeau toți ca după un părinte al lor, cunoscând toți că i-au scăpat de mult bir și apăsare" [70].

[70] Ureche în *Letopisețe*, I, p. 145.

Aceste păreri de rău obşteşti nu se pot raportà numai la marele general, căci în deobşte popoarele nu iubesc războiul care le ucide şi le sărăceşte, şi am văzut cum miliţiile ţărei părăsesc pe Ştefan în momentul cel mai critic, îndată ce ele pot să o facă. Plângerea după Ştefan, îşi aveà temeiul său în părinteasca lui ocârmuire, în dreptatea pe care o împărţià ori o priveghea să se dee, pe cât se puteà cu nepărtinire, în ajutarea săracilor, şi în sfârşit în acele mii de fapte, prin care un domnitor poate să se facă binecuvântat de poporul său. De aceea şi Matei Muriano, medicul veneţian cel sosit în Suceava câţi-va ani înnainte de moartea marelui domn, scrie de aici în 1502 senatului veneţian, că Ştefan ar fi „un om prea înţelept, vrednic de multă laudă, iubit mult de supuşii săi, pentru că erà milostiv şi drept, veghetor şi darnic" [71].

Numai din această înţeleaptă ocârmuire a marelui domn se explică cum se face ca după o jumătate de secol de războaie aproape neîntrerupte, Matei Muriano să poată aflà la sfârşitul domniei lui, ţara Moldovei în o stare aşa de mănoasă. El spune în raportul lui că ţara e frumoasă şi roditoare, bine aşezată şi *plină de dobitoace* (după cum se ştie averea de căpitenie a acelui timp), şi de toate fructele; că armata lui Ştefan constă din 60.000 de oameni: 40.000 de pedeştri şi 20.000 de călări" [72].

Mare general, iscusit politic, ocârmuitor dibaciu, iată deci ce a fost Ştefan cel Mare. El întrunià în persoana lui toate însuşirile unui înţelept domnitor, şi acest epitet cu dreptul i-a fost recunoscut nu numai de timpurile următoare dar şi de ale lui. Aşa un raport al Florentinului Octavian Grecci spune că pe timpul când Tătarii se pregătiau a lovì Polonia, Ştefan adunase armata lui şi se pusese la hotar; iar Polonii se temeau de ţinuta lui Ştefan pe atunci prietin şi al Moscovei; dar adaogă agentul italian că „în ori ce caz trebuie să se aştepte dela ei, ceva însemnat, căci precum ştiţi, e înţelept" [73]. Intr'o ţară întinsă la un popor numeros, Ştefan ar fi fost un alt Cezar sau Carol. In mica lui Moldovă cercul activităţii sale, în loc de a putea determinà soarta omenirei, trebui să se mărginească la apărarea acelei mici porţiuni din ea care alcătuià poporul său. Dar în acest mic cerc, în care îi fù dat a lucrà şi a făptuì, oare nu este el mult mai mare de cât mulţi alţi domnitori, cu care se mândresc popoarele? E mai uşor de a ajunge la glorie şi la mărire în sînul unui popor mare, de cât a răsărì ca atare din mijlocul unui popor mic. Când valurile sunt înnalte, ele aruncă sus pe acel purtat de ele. Naţia

[71] Exarhu, *Colecţia lui Marin Sanudo*, VII, Suceava, 7 Decemvre 1502, p. 91: „Quanto a la persona del prefato signor, e homo sapientissimo, degno de molto laude, amato molto da li subditi per esser clemente et justo, molto vigilante et liberale". Reprod. şi de Hurm., *Doc.*, VIII, p. 36.

[72] *Ibid.*, p. 92: „El paese fruttifero et amenissimo et ben situado, habondante de animali et de tutti frutti".

[73] 27 Iulie 1500. Hurm., *Doc.*, VIII, p. 31: „perche come sapete e savio",

însăşi putând mult, poate şi individul ce se ridică în fruntea ei, şi odată aci, acesta se înpodobeşte cu meritele ce se cuvin întregului. Când poporul e mic, mijloacele fiind puţine, trebuie ca geniul să îndeplinească lipsurile; să scoată din propriul lui fond ceea ce nu poate află în acei pe care el se sprijină. E mai greu de a fi un Temistocle, de cât un Cesar; un Ştefan cel Mare, de cât un Carol cel Mare [74]. Se înţelege că în valoarea absolută nu se poate stabili o asemănare între aceşti corifei ai neamului omenesc, şi aceasta din cauza elementelor deosebite ce le slujesc de substrat. Ca valoare relativă, şi anume pentru poporul nostru, Ştefan este şi va rămâneà idealul care, din trecutul îndepărtat, aruncă razele splendoarei sale în viitorul şi mai îndepărtat, îmbiind călcarea pe urmele lui.

Dacă trecem acum la alte însuşiri de domnitor ale lui Ştefan, găsim că Ştefan cel Mare erà întâi foarte mândru şi plin de măreţia ideei domniei. In actul de închinare al lui către Cazimir din 1485, cu toate că aveà cel mai mare interes a-şi îmbunà pe regele polon pentru a obţineà ajutor spre redobândirea Chiliei şi a Cetăţei Albe el începe tratatul de închinare cu cuvintele că „de şi este domn al Moldovei din voia lui Dumnezeu, totuşi s'a silit a se ţineà de obiceiurile predecesorilor săi şi să fie credincios regelui polon" [75]. Ştefan erà însă şi nici nu se puteà altfel o fire iute şi pornită, după cum se vede lucrul din scrisoarea trimisă solilor lui când cu primejduirea Mangopului din partea Turcilor; nu mai puţin din chipul răstit şi ameninţător cu care răspunde ambasadorului polon Firley când vine să trateze cu el în anul 1503 după retragerea lui din Pocuţia [76]. Apoi conform obiceiului timpului, Ştefan erà religios şi crud în acelaş timp; însuşiri ce par a se exclude una pe alta, dar care în sufletul său se împăcau prin marele simţimânt al iubirei de ţară, în al cărui sprijin el puneà şi evlavia şi cruzimea sa.

Despre religiozitatea sa ne face dovadă numeroasele biserici ridicate de el în toate unghiurile ţărei, pe care Ureche le socoteşte la numărul de 44. De şi astăzi nu a mai rămas în picioare atâtea de multe, însă unele din ele au putut fi ruinate

---

[74] M. Cogălniceanu în frumosul său cuvânt introductiv la istoria Românilor, ţinut în 24 Noemvre 1843, la foasta Academie Mihăileană din Iaşi, spune: „Inima mi se bate când aud rostind numele lui Alexandru cel Bun, lui Ştefan cel Mare, lui Mihai Viteazul; dar Domnilor mei, şi nu mă ruşinez a vă zice că aceşti bărbaţi pentru mine sunt mai mult decât Alexandru cel Mare, decât Anibal, decât Cesar. Aceştia sunt eroii lumei în loc ca cei d'intâi sunt eroii patriei mele". (*Letopiseţele ţărei Moldovei*, I, p. XXVIII.)

[75] Actul din 1485 în Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 374, unde Bogdan îndreaptă traducerea neexactă a lui Kalujniacki. Mai corectă este o traducere a secretarului regelui polon: „Quod cum dei voluntate nos sumus dominus Moldaviensis, venimus ad morem praedecessorum nostrorum".

[76] Mai sus, p. 65 Ambasada lui Firley în Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, II, p. 472.

prin timp. Ştefan apoi înzestrează toate aceste biserici cu odoare scumpe, cărţi bisericeşti ferecate şi frumos împodobite. El mai ridică apoi deosebite construcţii la mânăstirile din Athos, precum un turn pentru corăbii în 1472; face o trapeză la mânăstirea Zograful în 1495, şi reînnoeşte însuşi mânăstirea aceasta în 1502[77]. Tot despre simţimântul religiozităţei sale mărturiseşte şi îm-

Miniatură de pe Evanghelia de la Măn. Putna

podobirea mormintelor tuturor străbunilor săi cu pietre şi inscripţii amintitoare, precum şi îngrijirea lui de a'şi săpà încă din viaţă mormântul în care o să zacă osemintele lui.

Cât despre cruzimea lui, avem iarăşi urme îndestulătoare. Ureche ne spune că: „adesea la ospeţe omorià fără judeţ" şi

[77] Vezi inscripţiile în T. Burada, *O călătorie la muntele Atos* în *Revista lui* Tocilescu, I, p. 397.

este ştiut, că vinul face să apară mai bine la lumină adevăratul caracter; căci el desfăcând puterile cugetărei, şterge făţărnicia, şi arată pe om aşà cum este el. Apoi în tratarea solilor tătăreşti care veniseră, cu mare sumeţie şi ameninţări, să ceară libertatea fiului hanului, prins de Ştefan în o încercare de prădare din partea Tătarilor, Ştefan pentru a arătà cât de puţină samă ţineà el de ameninţările hanului, pune şi omoară pe fiul aceluia înnaintea solilor, înţapă apoi pe toţi solii, călcând astfel sfinţenia trimişilor, şi numai pe unul îl lasă, pe care îl înapoiază îndărăt cu nasul şi urechile tăiate, ca să spună hanului cele ce a văzut[78]. Această provocare a Tătarilor o face Ştefan cel Mare în anul 1467, în prima perioadă a domniei lui, atunci când tot nechibzuinţa tinereţei îl împinsese a jertfì preţioasa prietenie a lui Vlad Ţepeş, a provocà pe regele Matei Corvin, a întreprinde atacul Munteniei celei căzute în stăpânirea Turcilor, fapte care ar fi un şir de greşeli pentru o natură ordinară, însă lui Ştefan îi aşezară temelia, pe care se putù înălţà, mareaţă şi veşnică, gloria lui cea neasemănată.

Mai târziu în ajunul bătăliei dela Valea Albă, când Tătarii opresc prin atacul lor pe Ştefan de a împiedecà Turcilor trecerea Dunărei, şi contribuiesc prin năvălirea lor la desorganizarea armatei sale, Ştefan înţelege de câtă însemnătate erau nişte relaţii paşnice cu Tătarii, şi'şi dă toată silinţa spre a le stabili. Către sfârşitul domniei sale, îl găsim în legături prietenoase cu *Mengli Gherai*, hanul tătărăsc, care îl sprijină chiar cu o oardă de Tătari, când în 1502 Ştefan atacă din nou Pocuţia.

Când îl cunoaştem pe Ştefan înzestrat cu aceste însuşiri, atunci lunga lui domnie se explică de la sine, prin caracterul său, el se impuneà contimporanilor săi ca cevà afară din firea obişnuită. Cu cât domnià mai mult, cu cât poporul şi chiar neastâmpăraţii boieri vedeau cu cine au aface, cunoşteau pe de o parte vârtutea lui războinică, pe de alta blândeţa şi dreptatea ocârmuirei sale, cu atâta ei se supuneau tot mai mult acestei naturi superioare, recunoscând'o de stăpân. De aceea afară de încercarea boierilor Alexa Stolnicul, Negrilă Paharnicul şi Isaia Vornicul de a urzì un complot contra vieţei domnului, în timpul luptelor sale cu Radu Vodă din Muntenia (care boieri periră toţi sub securea călăului), istoria nu ne-a păstrat nici o singură ştire asupra vre unei uneltiri contra domniei lui Ştefan. Două zile chiar înaintea morţei sale, Ştefan avù prilejul de a zdrobì o a doua încercare a boierilor, făcută însă nu în contra lui, ci în contra aceluia căruia vroia să'i lese coroana. Ştefan rămăsese numai cu doi fii: Bogdan, cel legiuit, fiul Mariei lui Radu, şi Petru Rareş, copii din flori cu frumoasa pescăriţă din Hârlău. Acesta din urmă erà în Constantinopole, petrecător pe lângă sultanul.

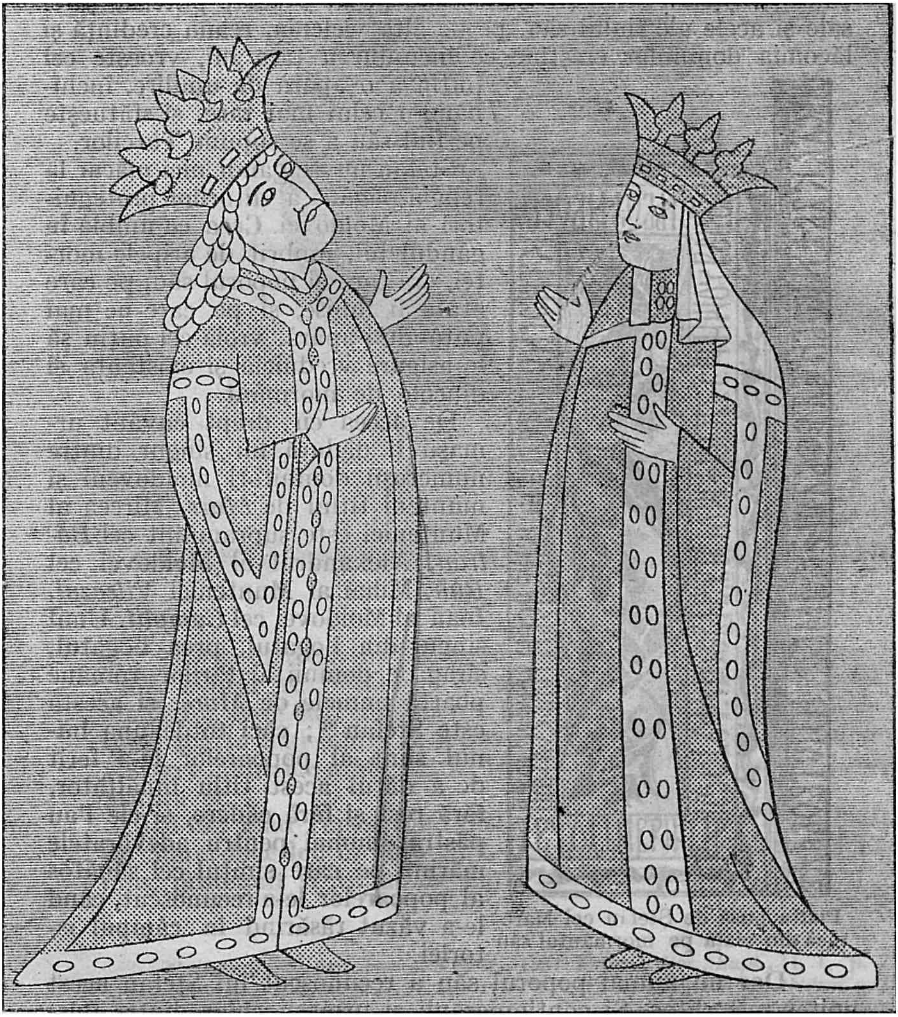
[78] Miron Costin, adnotare la Ureche în *Letopisețe*, I, p. 122, nota 2.

trimis probabil de Ştefan acolo, atunci când ceruse de la Turci ajutor contra Polonilor. Boala lui Ştefan devenind de tot gravă, şi medicii declarând că nu ieau răspunderea rezultatului operaţiei asupra rănilor de la picioare, boierii începuseră să se certe asupra căruia din fii lui Ştefan ar trebui să cadă alegerea lor, unii din ei câştigaţi prin făgădueli de către Ştefan fiul lui Alexandru şi nepotul lui Ştefan cel Mare, ţinând partea acestuia. Ştefan aflând despre desbinarea care ameninţă domnia fiului său Bogdan şi ţara cu un războiu civil, de şi muncit de cumplite suferinţi fizice, păstrează totuşi întregimea minţei sale. El pune să-l transporte cu patul lui afară în câmp, probabil în mijlocul oştirei sale, unde aducând pe boierii ce nu voiau să recunoască pe Bogdan de urmaş la tron, pune îndată să-i taie chiar sub ochii săi, probabil fără judecată [79]. După aceea reîntors în casă, iea sfânta împărtăşenie şi se sfârşeşte în deplină linişte, ca şi când n'ar fi vărsat sânge chiar pe pragul mormântului său. Sângele fusese însă vârsat în interesul ţărei, şi nu-l consideră el mai mult păcat, de cât acel răspândit cu sabia pe câmpul de războiu Astfel împiedecă Ştefan, chiar în ajunul morţei sale, să se pună desbinare între boierii care îndată ce simţise că mâna de fier ce-i stăpânise atâta timp erà să se ridice de pe ei, înnălţaseră iarăşi capul spre intrigi şi înpărechieri. Prin această judecată şi execuţie grabnică, Ştefan păstră tronul pentru acel moştenitor pe care îl credeà vrednic. El se arătă, precum spune prea frumos o scrisoare veneţiană „în moarte precum fusese în viaţă' şi teribil şi prudent". Dacă însă el asigură prin această măsură de o cumplită energie tronul fiului său, prin sfatul dat acestuia de a se supune Turcilor, el se îngriji, întru cât erà cu putinţă, de a feri Moldova de pericolele, pe care le credeà mai aproape şi mai neînlăturabile.

Ştefan avuse prilejul, în lunga lui viaţă, a se convinge despre scopurile duşmăneşti nutrite de Creştinii contra ţărişoarei sale. In Turcia avuse el duşmani cumpliţi, dar cinstiţi. Nu tot astfel stătuse lucrurile cu Creştinii. Cu toţii, îndepărtaţi şi apropiaţi, îl părăsiseră în momentul pericolului, şi vecinii săi căutaseră numai să-l umiliască, fără a-l ajută. La sfârşit se încercaseră chiar, prin fraudă şi înşelăciune, a-i răpi tronul din mâni. Să mai lupte Moldova cum făcuse sub el, ştieà că nu se mai poate, căci izbânzile sale tocmai secaseră puterile ei, şi adevă-

[79] Exarhu, *Colecţia lui Marin Sanudo*, XII, Veneţia 21 August 1504, p. 103: „Statim inter principales barones orta est dissensio de elezer el novo signor. Alcuni voleano l'altro che erra apresso el gran Turcho, et ambo factiones certabant de pari. Tandem queste vene ai orechie de Stefano vayvoda el qual erra propinquus morti qual cossi come in vita et sanita ita in morte esser et terribile et prudente; quia cum intellexit dissensiones, statim fecit se portare in campum, dove era tutti li soi principes factionis utriusque, li fa pigliar tutti et li fa morir". Reprod. şi de Hurm., *Doc.*, VIII, p. 41.

rate erau cuvintele lui Ureche că „în lupta de la Valea Albă perise sămânţa vitejilor celor buni". Nu fără a jertfi cele mai scumpe puteri ale ţărei, putuse Ştefan cel Mare înnălţă tronul

Ştefan cel Mare şi Doamna Maria pe o dveră din Mănăstirea Putna

său glorios, căci un rezultat însemnat nu se poate dobândi fără jertfe corespunzătoare. Dar imensul capital cheltuit atunci de poporul Moldovei, n'a fost irosit în zadar. Strănepoţii acelei

generaţii, noi Românii de astăzi, tot din acel capital de glorie străbună trăim şi cu el ne mândrim, ca fiind cel mai scump odor al vieţei noastre trecute, cu deosebire numai, că ceea ce altă dată au sădit Moldovenii, astăzi toţi Românii sunt în drept să culeagă. Ştefan cel Mare cunoscând pe de o parte puterile ţărei sale şi acele ale fiului său, pe de alta viclenia, reaua credinţă şi lăcomia domniilor creştine ce încunjurau ţara lui, vroeşte cel puţin a o apără de umilire, închinând-o celui mai tare, şi sfătueşte pe fiul său a se supune Turcilor.

Piatra pusă de Ştefan cel Mare încă din viaţă pe mormântul său

Stefan nu se gândi nici măcar la religia păgână a viitorilor proteguitori ai Moldovei. Ceea ce umblà în rândul lui, umbrit de aripele morţei, erà ţara şi poporul său, pe care atâta îi iubise, şi pe care ne mai putându'i apără, vroià cel puţin să le asigure vrednicia şi existenţa şi dincolo de mormânt.

De aceea cu drept cuvânt urmaşii îi dădură lui singur dintre numeroşii domnitori moldoveni şi munteni titlul de *Mare*, Mircea al Munteniei este supranumit cel *Bătrân*, Alexandrul al Moldovei cel *Bun*, Mihai al Munteniei *Viteazul*, Ioan al Moldovei cel *Cumplit*. Unul singur din bogatul, prea bogatul, şirag de domnii ai ţărilor române poartă numele de *Mare*, şi acesta este Ştefan [80]; căci totdeauna bunul simţ al popoarelor le-a ferit de a dărui acest titlu înnălţător, fără rost şi fără cădere, şi ele l'au păstrat numai pentru adevăratele mărimi pe care simţul cel sănătos al popoarelor le-a recunoscut, când le-a văzut răsărind în câmpul istoriei.

Dar nu numai poporul său a recunoscut lui Ştefan acest epitet măgulitor. Şi contimporanii şi urmaşii chiar dintre duşmanii săi, ca bună oară Polonii, nu se putură împiedecà de a'l

80 Radu al IV-lea al Munteniei a fost numit şi el *cel Mare*, dar aceasta numai de cler pentru bunătatea lui faţă de dânsul. Intâlnim mai de multe ori epitetul de Mare dat de fiii domnitorilor părinţilor lor.

numi astfel, cum face regele polon Sigismund, în o scrisoare către Petru Rareş [81]. Papa îl numeşte atletul lui Crist [82].

Pecetea lui Ştefan cel Mare

I

4. ISTORIA MUNTENIEI DELA RADU CEL FRUMOS LA RADU AL IV-lea

De la detronarea lui Vlad Ţepeş prin Ştefan cel Mare, în 1462, istoria Munteniei nu este de cât o resfrângere a celei a Moldovei, care sub conducerea lui Ştefan cel Mare determină în totul soarta mài marei ei surori [83]. Cu toate aceste interesul desvoltărei lăuntrice a Munteniei trebue să ne atragă luarea aminte asupra ei.

In 1462 Vlad Ţepeş, fiind răsturnat prin intervenţia lui Ştefan cel Mare, face loc în Muntenia, fratelui lui Vlad, Radu cel Frumos, proteguit şi aşezat de Turci în scaunul ei [84].

---

[81] Sigismund către Rareş, 3 Fevr., 1531. Hurm., *Doc.*, *Supl.*, II, 1, p. 22: „Stephanus ille. Magnus praedecessor tuus". Rareş în răspunsul lui. *Ibidem*, p. 23: „pater noster Stephanus voevoda magnus". De aceea nu este de primit bănuiala d-lui Kozak, *Inschriften aus der Bukovina*, că o inscripţie din 6989 ar fi falşe din cauză că Bogdan numeşte în ea pe tatăl său *Mare*.

[82] 1476 (Sixt al IV-lea). Hurm. Doc. II, 2, p. 241: „verus christianae fidei athleta".

[83] După cum pe timpul lui Mircea, istoria Moldovei fusese direct în atârnarea Munteniei.

[84] Mai sus, p. 23 şi 36.

Radu cel Frumos, 1462—1472. — Radu erà fiul lui Vlad Dracul şi fratele lui Vlad Ţepeş [85]. El este pus în tron de Turci şi rămăsese la hotarul Munteniei, spre a încurcà spiritele Valahilor, cum spune raportul lui Balbi [86]; dar îndată ce s'a văzut în scaun, a căutat a întocmì şi cu Ungurii legături îngăduitoare, ceea ce face cu atât mai uşor, cu cât Vlad Ţepeş fusese disgraţiat de regele Matei Corvin şi aruncat în închisoare, din pricina scrisoarei lui trădătoare către Turci, surprinsă de Unguri. Această împrejurare înlăturà un competiţitor ce ar fi fost primejdios pentru Radu cel Frumos, în cazul când Ţepeş ar fi păstrat încrederea regelui unguresc. Bunăvoinţa Ungurilor către Radu erà silită, căci el le pricinuise o mare daună, făcând să treacă stăpânirea Chiliei de la ei la Turci. Că Matei Corvin se plecase împrejurărilor, se vede din scrisoarea lui către Braşoveni, prin care îi invită să trăiască în pace cu ilustrul principe de acuma, Radu, al părţilor transalpine [87]. Ştefan cel Mare însă în neastâmpărul firei lui, îndrăzneşte a atacà din nou Chilia care acuma erà în stăpânirea turcească, de oare ce trecuse în acea a lui Radu cel Frumos, omul Turcilor, şi o iea la 1465. Nu numai atât, dar în 1471 plecă chiar împotriva lui Radu cel Frumos însuşi, îl bate în două rânduri, la *Soci* în 1471, şi la *Cursul Apei* în 1472, şi fugărindu-l peste Dunăre, pune în locul lui pe Laiot Basarab. Radu, revenind cu oştire turcească, alungă pentru un moment pe Laiot, care însă este restituit de Ştefan în scaun şi rămâne domnitor al Ţărei Româneşti, iar Radu moare curând după aceea [88].

Laiot Basarab, 1472—1476. — Acest Domnitor, ce poartă numele şi de Basarab cel Bătrân [89], este fiul lui Dan marele Voevod, după cum arată el însuşi în o scrisoare a lui către Braşoveni din 1475 Iulie în 11 şi într'un document din 1476 [90].

Ştefan cel Mare se îndreptase către un membru al celeilalte familii muntene, pentru a-şi găsi omul de încredere de care aveà nevoie. La început şi găsim pe Laiot credincios domnitorului

---

[85] Vezi un document din 8 Sept. 1439 în care Vlad Dracul arată ca fii ai săi pe Mircea, Vlad şi Radu, *Arh. ist.* I, 1. p. 84. Alt document din 16 Ian. 1471 în Venelin, *Vlaho-Bolgarskaia Gramoty*, p. 55, în care Radu spune că e fiul lui Vlad (Dracul).

[86] Mai sus, p. 25.

[87] Din arhivele Braşovului, reprodusă de I. *Bogdan*, *Vlad-Ţepeş*. p. 32.

[88] Moartea lui Radu cel Frumos în 1472 este dată de o cronică sârbească reprodusă de *Glasnic*, Belgrad, XI, p. 156. Ureche pune, cum se vede, greşit bătălia dela Cursul Apei la 1473 (vezi *Letopiseţele*, ed. veche, I, p. 124). Cronica moldo-polonă reprodusă de Bogdan, *Cronicele vechi mold.*, p. 226, o pune în 1472.

[89] Istoria mănăstirei catolice din Târgovişte, în *Arh. ist.*, I, 2, p. 51.

[90] Bogdan, *Doc. şi Regeste*, p. 82. Venelin, *l. c.*, p. 118. Tatăl lui Laiot, Dan al II-lea, pomeneşte în documentele sale din 1421 Arh. Stat. doc. Tismanei şi 1428 (în traducere la Academia Română) pe fiii săi Danciul (Dan al III-lea) şi Basarab (Laiot). Vezi Onciul în *Conv. lit.*, XXXVI, 1903, p. 700.

Moldovei, după cum se vede aceasta din o scrisoare a lui Laiot către Braşoveni dela începutul domniei lui, în care el spune că „fratele său Ştefan Voevod a trimes la el sol pe Vulpaş logofătul şi că însuşi Ştefan vine cu toate oştile în ajutorul său"; Laiot cere Braşovenilor să'l ajute şi ei, că „de va da Dumnezeu, nu veţi mai avea frică de Turci, ca până acum ci altfel are să fie treaba" [91]. Apoi cronica germană a lui Iacob Unrest, descoperită nu de mult, ne spune că „Basarab (Wasser-Weyda) fu scăparea Creştinilor, căci el dădù ştire lui Ştefan Voevodul Moldovei, că Turcii au să intre cu puternică oştire în Moldova, pentru ca Ştefan să se pregătească; apoi atunci când Turcii ieşiră din strâmtoarea munţilor, Basarab cu poporul său se întoarse asupra lor şi le făcù mari stricăciuni; că Basarab Vodă, servitorul regelui Ungariei din Valahia, a doborât pe un voevod turc cu 8.000 de oameni şi i-a tăiat capul cu mâna sa proprie" [92]. Mai găsim o scrisoare a unei feţe din Turda, scriind în 23 Ianuarie 1475 lui Matei Corvin, că „ce rămăsese din Turci după bătălia de la Racova a fost zdrobit de Basarab cel Mare (cel Bătrân, Laiot) care închis în o cetate, văzând fuga Turcilor, a ieşit şi mari stricăciuni le-a făcut, distrugând astfel toată puterea lor" [93].

Laiot Vodă Basarab

După lupta de la Racova însă, când Laiot a auzit că însuşi sultanul vine să răzbune înfrângerea suferită, el de frică s'a dus la Turci să le ceară iertare. Aceasta se vede din o scrisoare

[91] Bogdan, *Doc. şi Reg.*, p. 76.

[92] N. Iorga, *Acte şi Fragmente*, III, p. 98.

[93] Exarhu în *Columna lui Traian*, 1876, p. 423. Asupra faptului că Laiot Basarab a ajutat lui Ştefan după bătălia de la Rahova, a atras întâiaş dată luarea aminte d-l G. Conduratu, *l. c.*, p. 191. (S'a crezut din o scrisoare a lui Laiot către Braşoveni, că Laiot se împăcase cu Turcii înnainte de 1474; dar această scrisoare a fost greşit datată de d. I. Bogdan, *Documente şi Regeste*, p. 78. Trebue pusă în 1475 sau 1476). Neadevărate sunt deci arătările lui Dlugosz. II, p. 525 şi Ureche, *Letopiseţe*, I, p. 127, că Muntenii ar fi ajutat Turcilor la *Racova*. Ureche mai adăogind încă şi altă greşeală, că Muntenii în acea bătălie ar fi venit sub Radu cel Frumos, când acesta murise în 1472.

a lui Laiot Basarab către Braşoveni, în care le spune: „M'am dus la Turci, la marele împărat şi mi-am făcut pace şi mult m'am nevoit pentru binele vostru; deci să vă pară bine şi vouă" [94]. De aceea găsim pe Laiot, în timpul celei mai primejdioase expediţii a păgânilor contra ţărei Moldovei, acea din anul 1476, alăturea cu ei. Ştefan cel Mare văzând necredinţa omului său, îl dă afară din scaun în unire cu Matei Corvin, ceeace se face, cum am văzut mai sus, prin conlucrarea ambilor domnitori [95].

Vlad Ţepeş a doua oară, 1476—1477. — Vlad Ţepeş fusese de la o vreme iertat de Matei Corvin, de închisoarea în care îl aruncase, pentru trădarea încercată. El trăià în Transilvania din o pensie ce i-o dădeà regele, după cum se vede lucrul din o poruncă a lui Matei Corvin către Altenberger, primarul de Săbiu, în care îi spune că „din banii tricesimali şi din veniturile camerei din Ofenbaia să dee *credinciosului său Dracula* 200 de fiorini, pentru a lui întreţinere". Regele Ungurilor aveà şi el interes de a scăpà de această cheltuială, dacă Ţepeş şi-ar fi reluat tronul, pe lângă că ar fi putut aveà un sprijin în el contra Turcilor. Se înţelege deci cu Ştefan, ca să-l reintroducă în Ţara-Românească.

Încercarea lui Ştefan este însă zadarnică, căci Vlad Ţepeş este ucis, curând după reîntronarea lui, de către Laiot care se întorsese cu oştire turcească de peste Dunăre.

Basarab cel Tânăr sau Ţepeluş, 1476—1481. — Numele de Basarab purtat atât de Laiot (Basarab cel Bătrân) cât şi de un altul (Basarab cel Tânăr) introduce oare care confuzie în istoria Munteniei din acest timp. Cu toate că Basarab cel ce a ucis pe Ţepeş este fără îndoială cel Bătrân, adecă Laiot [96], acel pe care Ştefan îl detronează la 1481 este un alt Basarab, anume cel Tânăr sau Ţepeluş [97] şi ei nu trebue amestecaţi unul cu altul.

---

[94] Bogdan, *l. c.*, p. 78. De aceea vedem pe Ştefan cel Mare cerând Braşovenilor cu câteva zile înnainte bătăliei de la Valea Albă, anume în 11 Iunie 1476, să nu învoiască trecerea în Muntenia a grâului sau a altor lucruri de mâncare, „quia ipsi cupiunt periculum nostrum, et sunt subditi Turcorum". Hurm., *Doc.*, XV. 1. p. 91.

[95] Mai sus, p. 89.

[96] Ambasada lui Ţamblac citată. Mai multe scrisori ale lui Laiot Basarab după moartea lui Ţepeş, 13 Fevr., 30 Aprilie şi 9 Aug. 1477. Hurm., *Doc.*, XV, p. 97, 98.

[97] *Cron. anon.*, în *Mag. ist.*, IV, p. 234. Căpitanul, *Ibidem*, I, p. 108. Alte două cron. muntene ap. Conduratu, *l. c.*, p. 174-175. *Cron. putneană* care pune data bătăliei 8 Iulie 1481, *Arh. ist.*, III, p. 8. Ureche. în *Letopiseţe*, I, p. 132. Că aceşti doi Basarabi erau persoane deosebite, vezi scrisorile Beatricei, soţia lui Matei Corvin din 9 Iulie 1480: „Bazarab junior nomine Czypelles". *Mon. Hung. hist.*, *Acta extera*, V, p. 436. Regele Matei c. Braşoveni *vorbeşte de ambii Basarabi, cel Bătrân şi cel Tânăr*, ca trăind în acelaş timp. cel Bătrân *răpind pe soţia celui Tânăr.* Copie în Acad. rom. citată de Lapedat, *l. c.*, p. 431: „cum honore et sub optima

Basarab cel Tànăr nu erà însă fiul lui Basarab cel Bătrân ci nepotul lui. Acest Țepeluş căutase întâi adăpostire în Transilvania, pe când domnià unchiul lui în Muntenia. După aceea îl găsim în Moldova în oraşul Vaslui, de unde scrie Braşovenilor, că nădăjdueşte să dobândească scaunul muntean, fără îndoială cu ajutorul lui Ştefan cel Mare care îl şi întroduce în acea ţară, alungând pe necredinciosul către el Laiot Basarab [98].

Când Țepeluş detronă pe unchiul său, Laiot Basarab, acesta fugând luase cu el toată visteria şi mai mult încă şi pe bunica lui Țepeluş, doamna Maria şi pe femeia lui şi pe altă jupâneasă de la curtea domnului pe care-l alungase; dar şi Țepeluş pusese mâna pe fata lui Laiot, în cât ambii pretendenţi cel cu ponosul şi cel cu folosul, căutaseră să constrângă pe rival prin răpirea familiei. Țepeluş se jălueşte amar către Braşoveni că „trei oameni răi (Laiot un boier Udrişte şi alt pretendent ce se purtà şi el prin Transilvania, Vlad Călugărul) i-ar fi luat averea şi trei femei din casa lui, dar alte bărbăţii n'au făcut nici una", Țepeluş cere să-i fie înnapoiate jupânesele, la care Laiot răspunde să-i se dee întâi fata lui îndărăpt. Țepeluş caută să sperie pe Braşoveni cu ameninţarea că stă în puterea lui de a trimite Turcii ca să-i prade. Voevodul Ardealului, de şi se arată în vorbă foarte plecat către Țepeluş, întârzie cu înapoierea visteriei, cerând domnului un catastif al averei răpite, şi nu-i înapoiază femeile, cu toate că le scosese din mâinile lui Laiot. Că Țepeluş erà omul Turcilor se vede din întreaga lui corespondenţă şi mai ales din faptul, că în 1479 el iea alăturea cu mai mulţi paşi Turci, parte la bătălia din *Câmpul Pânei* (Kenyérmezö), unde Otomanii împreună cu Muntenii sunt aspru bătuţi de voevodul Ardealului Ştefan Batori şi de Românul Pavel Kinezul, comitele Timişoarei [99].

Duşmănia veşnică a lui Laiot, cum zice Țepeluş singur în o scrisoare, îl „umpleà de amărăciune până în gât, în cât nu mai puteà răbdà" [100]. Pentru a scăpà de ea, Țepeluş chiamă pe Laiot în Țara Românească şi împarte domnia cu el, dându-i în stăpânire Banatul Olteniei. Că domnia munteană a fost împărţită între aceşti doi Basarabi reiesă cu învederare din scrisoarea lui Matei Corvin, de la 24 Iunie 1481, atinsă mai sus, în care

---

custodia uxorem *minorii Bazarab quam per seniorem Bazarab captam ex Transalpino abduxerat"*. Desbaterea pe larg a filiaţiei lui Țepeluş în St. Orăşanu, *Recenzia lui Bogdan Doc. şi Regeste* în *Conv. lit.*, XXXVII, 1903, p. 558. Adaoge Onciul, *Filiaţia lui Basarab cel Tânăr, Ibidem*, p. 711.

[98] Scrisoarea lui Țepeluş din Vaslui în Bogdan, *Doc. şi Regeste*, p. 86. Comp. N. Iorga, *Ştefan cel Mare*, p. 186. In 19 Iunie găsim pe Laiot refugiat în Transilvania. Hurm., *Doc.*, XV, p. 99.

[99] Aceste interesante amărunţimi conţinute în scrisorile lui Țepeluş, reproduse de Bogdan. *Doc. şi Regeste*, p. 90, 91, 92, 93, 94, 97, 99, 101 şi 106. Asupra bătăliei de la Kenyérmezo vezi broşura d-lui I. Ursu, cu acest titlu, 1913.

[100] *Documente şi Regeste*, p. 96.

spune că „confiscă bunurile unui nobil Blaş, din Mediaş, pentru că atât în anul trecut, cât şi în vremurile mai noue, punând la o parte datoria şi credinţa cu care erà legat de sfânta noastră coroană, se unise cu *ambii Basarabi*, cu cel *Bătrân şi cu cel Tânăr, care stăpâniau duşmăneşte părţile transalpine ale regatului nostru*, şi prin urmare şi cu Ali-Bey Voevodul şi cu ceilalţi Turci" [101]. Este deci pe deplin dovedită împreuna stăpânire a ambilor Basarabi, a celui Tânăr şi celui Bătrân în Muntenia, împărţire care nu se poate cugetà altfel decât ca lui Laiot să-i fi dat Oltenia.

Tot atunci se vede că Ţepeluş, pentru a puteà impune marei familii oltene a Pârvuleştilor pe unchiul său Laiot ca Ban, iea pe Neaga, sora celor şapte fraţi Pârvuleşti, de soţie, în cât aşa stabileşte între el şi boierimea olteană legături şi politice şi de familie [102].

Această stăpânire a lui Laiot Basarab în Oltenia şi strângerea legăturilor politice şi de încuscrire între partida băsărăbească şi boierimea olteană, reprezentată mai ales prin marea familie a Craioveştilor sau Pârvuleştilor, va împinge de la sine pe Drăculeşti a căutà o alipire cât mai strânsă de boierimea Munteniei Mari.

In acelaş an, după ce Ţepeluş se asigură şi din partea vrăjmaşului său celui mai primejdios, împărţind domnia cu el, îndrăzneşte să loviască el pe Ştefan al Moldovei care aminteşte lovitura făcută de Turci împreună cu Ţepeluş, într'un document din 1480.

La 30 Aprilie 1481, dăm peste un nou act de duşmănie al lui Ţepeluş în contra lui Ştefan. Anume Batori scrie Săbienilor, că „Ţepeluş, Voevodul Tărei-Româneşti, are gândul să

---

[101] Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 272. 1481, Iulie 16: „eo quod idem superior anno et eciam his novissimis temporibus (deci în 1480), postposita fidelitate a *utrisque Basarab, maiori videlicet et minori, parte regni nostri Transalpinis hostiliter tenentibus*, et perconsequens Turcis hostibus nostris infestissimis adhaesisset". Cu toate aceste un doc. din 1480, Hurm., *Doc.*, XV, p. 107, arată pe Basarab cel Bătrân ca mort: „*condam* (mortului) Basarab maiori (Laiot(". Contrazicerea invіderată între două mărturii tot atât de autentice ne sileşte a primi numai decât o falşă cetire a datei în unul din cele două doc. Reiese însă că Basarab cel Bătrân năvălise în Muntenia şi obţinuse întâi o împărţire a ţărei, apoi alungat din nou, trecuse în Transilvania unde murise. Nu putem primi interpretarea d-lui C. Kogălniceanu, *Tabloul genealogic al Basarabilor* 1912, p. 17, că probabil ar fi stat în doc. „*superioris annibus*" în loc de „*superiori anno*" şi că deci nu trebue admis o domnie simultană a celor doi Basarabi în Muntenia, ci una succesivă.

[102] Asupra acestei însemnate căsătorii, vezi N. Iorga, *Studii şi Doc.*, III, pag. XLIV, care citează un manuscris publicat în Spomenik, XXXII, p. 44; Nicolaescu, *Doc. slavo-române*, pag., 39 şi 325. Din această căsătorie s'a născut Danciu şi Neagoe Basarab. O altă încuscrire între Ţepeluş şi Craioveşti se face prin căsătoria surorei lui, Anca, cu Stanciul din Glogova. Ştefulescu, *Tismana* 1903, p. 170.

atace Chilia, şi de o cam dată s'a stabilit cu poporul său sub munţi, aşteptând venirea Turcilor" [103].

Atunci dă Ştefan cel Mare cele două proclamaţii către boierii Brăileni şi Buzoeni, în care le spune că „a luat pe lângă el pe fiul său Mircea Voevod şi n'are să-l lase de lângă el, şi va stărui pentru binele lui ca şi pentru însuşi binele său, ca să-şi dobândiască baştina sa, Ţara-Românească, căci îi este baştină dreaptă, cum şi Dumnezeu ştie şi voi încă ştiţi". Proclamaţia aceasta îi atrage, din partea ambelor cete de boieri, un răspuns de o necuviinţă fără samăn, şi care a fost de sigur lucrat împreună de ambele tabere, fiind identic în rostirile lui. Pentru minunăţia lui îl reproducem:

„Scriem ţie, Ştefan Voevod: Ai tu oare omenie, ai tu minte, ai tu creier, de'ţi prăpădeşti cerneală şi hârtie pentru un copil de c...., pentru fiul Călţunei, şi zici că'ţi este fiu? Dacă ţi-e fiu şi vrei să-i faci bine, atunci lasă-l să fie după moartea ta domn în locul tău şi pe mumă-sa ţine-o să-ţi fie Doamnă, cum au ţinut'o în ţara noastră toţi pescarii din Brăila, şi învaţă-ţi ţara cum să te slujască, căci de noi să te fereşti, căci dacă cauţi pe naiba, ai să-l găseşti. Şi aşà să ştii că toţi, pe capete, vom veni împotriva ta şi vom luptà alături de Domnul nostru Basarab Voevod, până în ruptul capetelor noastre" [104].

Dar, cum spune poetul german Schiller:

„Gefährlich ist's den Leu zu wecken".

Leul moldovean, zădărit, spulberă încă odată pe toţi duşmanii săi, Turci şi Munteni; zdrobeşte oştirea lui Ţepeluş la Râmnicul-Sărat şi-l alungă din tron, după cum se vede lucrul din inscripţia pusă de Ştefan în biserica de la Rădăuţi în care se arată că „în 8 Iulie 1481 a bătut pe neastâmpăratul Basarab Voevod numit Ţepeluş [105]. Cronicarii spun greşit că Ţepeluş ar fi fost ucis în acea bătălie [106], de oare ce Vlad Călugărul cel pus de Ştefan în locul lui Ţepeluş în Muntenia în o scrisoare către Braşoveni, scrisă după bătălia de la Râmnic, spune că „nu se ştie nimic despre Ţepeluş" [107]. Ba acesta revine chiar pentru scurt timp la domnie, cu ajutorul prietenilor şi încuscriţilor cu el boierii craioveni. Atunci scrie Ţepeluş din scaun în 16 Noembrie şi în Decemvrie 1481 două scrisori către Braşoveni, iar în 1482 Martie în 2 dă un hrisov în care se văd subsemnaţi Barbu

---

[103] Teleki, XII, p. 173, apud. Picot, *Chronique d'Ureche*, p. 161.

[104] Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 138-145. Acest Mircea erà alt fiu al lui Vlad Dracul, frate bun cu Ţepeş şi cu Radu cel Frumos; poate un fiu natural al lui Dracul, făcut cu Călţuna, despre boierii munteni spun, că ar fi fost prietena tuturor pescarilor din Brăila. Vezi nota d-lui I. Bogdan la o scrisoare a lui Mircea către Braşoveni, *Documente şi Regeste*, p. 108.

[105] Reprodusă de N. Beldiceanu în *Arhiva din Iaşi*, VI, 1895, p. 476.

[106] Ureche în *Letopiseţe*, I, p. 132.

[107] Bogdan, *Doc. şi Regeste*, p. 111.

şi Pârvu mare Vornic, dintre Craioveşti [108]. Călugărul însă se retrage la Braşov dar izgoneşte curând iarăşi pe Ţepeluş şi acesta, fugind din nou în Oltenia, este ucis de Mehedinţeni la satul Glogova, cum spune Călugărul în o scrisoare către Braşoveni [109] Şi-a ajuns atunci ţinta zbuciumărilor pământeşti, formulată aşà de maestru de Cantemir, că „nesăturându-se de slavă să se sature de lut" [110].

Vlad al III-lea Călugărul, 1481—1494 erà fiul lui Vlad Dracul deci frate cu Vlad Ţepeş şi cu Radu cel Frumos. Această filiaţie se dovedeşte prin mai multe documente în care Călugărul se dă drept fiul lui Vlad cel Mare Voevod [111]. Că acest Vlad cel Mare nu este cumva Ţepeş, ci Dracul, se vede de pe aceea că el numeşte în unul din el „frate al său pe Radu (cel Frumos)" [112] Alt document din 1493 aminteşte pe moşul (bunicul) său Mircea Voevod şi pe părintele său Vlad Voevod (Dracul) [113] şi pe fraţii săi Vlad Voevod (Ţepeş) şi Radu Voevod (cel Frumos).

Vlad Călugărul, numit aşà fiindcă fusese călugăr în tinereţe [114], purtà din călugărie numele de monahul Pahomie [115]; dar mai târziu lepădase rassa. El stătuse mult timp adăpostit în Transilvania, de unde uneltise fără încetare pentru a obţineà tronul Ţărei-Româneşti, mai ales pe timpul lui Ţepeluş Vodă, pe care, l'am văzut atât de îngrijit de buna tratare de care se bucurà Călugărul la Ungurii şi Saşii din Transilvania. Pe lângă numeroasele scrisori ale lui Basarab cel Tânăr, în care se pomeneşte despre petrecerea lui Călugărul prin Braşov şi pe aiurea, mai aducem încă o scrisoare a lui Vlad Călugărul însuşi care vorbeşte, într'un rând, despre timpul „când eram noi la voi" [116]. Cu toate stăruinţele lui Ţepeluş pe lângă „părintele său" Bator Iştvan, el nu a izbutit a face ca Vlad Călugărul să fie îndepărtat

---

[108] Originalul hrisovului din 1482 la Arhiva Statului, citat de Lapedat, *l. c.* p. 432, nota 3.

[109] Bogdan, *l. c.* p. 114.

[110] *Divanul lumei* şi *Inţeleptul*, vol. V al Operilor complecte, p. 93.

[111] 1483, Venelin, *Vlahobolgarskaia gramoty*, p. 124; 1483, *Arh. ist.*; I, 1, p. 37, 1486, *Col. lui Traian*, 1876, p. 468; 1490, *Arh. ist.*, I, 1, p. p. 66; 1490, *Ibidem*, I, 1, p. 5; 1491, Venelin, *l. c.*, p. 129; 1492, Engel, *Gesch. der Walachey*, p. 183; 1494, *Foaia soc. Românismul*, 1870, p. 156.

[112] Ghibănescu în *Arhiva din Iaşi*, VIII, 1897, p. 384.

[113] Arh. Statului, doc. Tismanei, apud. Lapedat, *Vlad Vodă Călugărul* în *Conv. literare*, XXXVII, 1903, p. 425. Se înşală deci d. I. Bogdan (*Vlad Ţepeş*) p. 50 cum mă înşelasem şi eu în ediţia I (II, p. 425) dând pe Vlad Călugărul ca fiu al lui Ţepeş.

[114] Vlad Ţepeş în o scrisoare către Săbieni, din 14 Martie 1457 (*Archiv für sieb. Landeskunde, Neue Folge*, XXI, pag. 351) se plânge de un „sacerdos walachorum qui se nomin t, fillium Voivodae",—fără îndoială Vlad Călugărul.

[115] Sub acest nume e pomenit în pomelnicul mănăstirii Govora, reprodus pentru această parte de Nicolaescu, *Doc. slavo-rom.*, p. 237.

din Ardeal, şi după bătălia de la Râmnicul-Sărat îl vedem ocupând tronul Ţărei Româneşti.

Ne-am fi aşteptat ca Ştefan să fie pus în tron pe acel Mircea, fiul lui natural al Vlad Dracul, al cărui proteguitor călduros se arătase a fi, în proclamaţia lui către boierii munteni. Dar se vede că stăruinţele lui Matei Corvin hotărâsc pe Ştefan să încredinţeze tronul lui Vlad Călugărul. Apoi se vede că boierii munteni, pe cari i-am văzut cu ce dispreţ vorbiau despre proteguitul lui Ştefan, vor fi făcut acestuia o împotrivire prea mare, încât el să se încumete a le impune pe Mircea [117] şi se va fi înţeles cu Corvin să sprijine pe Vlad Călugărul. De aceea şi Ureche spune, că „au pus Ştefan Vodă Domn Ţărei-Munteneşti pe Vlad Vodă Călugărul" [118].

Vlad Călugărul, de şi pus şi el în tron de Ştefan cel Mare, urmează clinei obişnuite a lucrurilor de atunci şi se dă în partea Turcilor, stându-le în ajutor în păgubirea cea mai cumplită pe care păgânii o impuseră Moldovei, în răpirea cetăţilor ei sudice; apoi întovărăşeşte pe capii de bandă Turci în prădăciunile întinse de ei asupra ţărei lui Ştefan. Acesta slăbit prin pierderea cetăţilor şi cruntelor lupte duse cu necredincioşii, nu se poate răzbunà şi pe Călugărul pentru necredinţa lui, cum o făcuse cu Laiot-Basarab şi cu Ţepeluş. Călugărul poate domni destul de liniştit până la 1494, când este alungat din domnie de fiul său Radu pronumit de cler, „cel Mare" de oarece se îngriji foarte mult de el.

Ca drăculesc, Vlad Călugărul este duşmănit de boierii Craioveşti, mai ales de Barbu banul şi de fratele său Drăghici care pierd din această pricină satele lor Bărbăteşti şi Branişţea, luate de la ei pentru „hiclenie" [119].

In tot timpul acestor domnii turburate şi nestatornice se întinde ca o apă mare şi frumoasă, în Moldova, domnia neîntreruptă şi glorioasă a lui Ştefan cel Mare.

---

[116] Bogdan, *l. c.*, p. 122.

[117] Se vede că Ştefan încercase lucrul, de oare ce Mircea trimite Braşovenilor o scrisoare, în care se intitulează „Domn al întregei ţări a Ungro-Vlahiei" şi în care le spune că „a dobândit domnia acestei ţări şi scaunul părintelui său Vlad", Bogdan, *l. c.*, p. 107.

[118] Ureche *Letopiseţe*, I, p. 132.

[119] Asupra lui Vlad Călugărul vezi monografia lui Al. Lapedat în *Conv. lit.*, XXXVI 1903, p. 422 şi urm.; Gh. Ghibănescu în *Arhiva din Iaşi*, VIII, 1898. N. Iorga în *Studii şi doc.*, III, p. XXXVIII şi urm. Hrisovul cu satele este din 1532 de la Vlad Vintilă. Nicolaescu, *l. c.*, p. 238.

IV

ORGANIZAREA MILITARĂ A ȚĂRILOR ROMÂNE

1. ELEMENTELE SOCIALE

Intreținerea oștirei. — De la descălecarea țărilor române până la moartea lui Ștefan cel Mare, se întinde partea cea mai de samă din epoca eroică a istoriei românești. Pentru a îndeplini cercetarea ei, rămâne să ne ocupăm cu elementul de căpetenie căruia ea își datorește ființa, *organizarea militară*.

Cât timp spiritul stă pe loc în un popor, așezămintele sale, deși se pot schimbà, modificările încercate de ele sunt mult mai încete, de cât atunci când o frământare a minții vine și grăbește prefacerea formelor din afară. La poporul român pornirea lăuntrică a gândirei lipsând în cea mai mare parte din desfășurarea vieței sale, așezămintele lui se vor schimbà încet și vor stărui, în formațiile lor primitive, până adânc în vremile mai noue. De aceea, după cum am urmat și mai sus, la cercetarea așezămintelor politice, slujindu-ne, în lipsă de izvoare contimporane, de acele mai târzii, spre a stabili caracterul și natura lor în timpurile primitive ale desvoltărei societății românești [1], astfel și aici vom recurge adese ori la documente mai noue, spre a reconstitui așezămintele militare ale Românilor din perioada vieței lor studiată până acuma. Nu rămâne nici o îndoială că așezămintele militare, ale căror urme le întâlnim până târziu în țările române, datează în ele din vremuri foarte vechi, avându-și rădăcina chiar în epoca anterioară descălecărei, întru cât viața poporului român, fiind fără încetare o viață de luptă, organizarea militară cată să fi precedat la el pe toate celelalte.

Oștirea țărilor române s'a compus, poate chiar din cel dintâi timp al întemeierei Statelor lor, din doue elemente, unul

[1] Mai sus, Vol. II, p. 150 și Vol. III, p. 146 și urm.

de baştină numit *oaste de ţară* şi celalt alcătuit din străini plătiţi cu leafă şi numiţi *lefegii* [2]. Corpurile străine cu care domnii îşi întăriau propriile lor trupe trebuiau plătite, fie că însuşi domnul să le fi adunat în jurul său, fie că să fi fost trimise în ajutor de alţi principi. Pe atunci nu se privià ca vină faptul de a se înrolà în o armată străină, ceea ce astăzi aduce pierderea dreptului de cetăţenie, nici chiar acela de a luptà contra propriei sale ţări, astăzi privit drept crimă de înnaltă trădare. De aceea întâlnim adese ori în armatele domnilor români, Unguri sau Poloni năimiţi, luptând contra Statelor ungureşti sau polone; nu mai puţin Moldoveni slujind pe leafă în armatele muntene, pe timpul duşmăniilor dintre Vasile Lupu şi Matei Basarab [3].

La început însă puterea de căpitenie a ţărilor române se întemeià pe armata băştinaşă, căutând în străini numai un ajutor. Aşà Ştefan cel Mare în lupta de la Racova, pe lângă 40.000 de Moldoveni, greul armatei sale, mai aveà 5.000 de Secui luaţi pe leafă din Transilvania şi 2.000 de Poloni. Cu timpul însă, elementul militar băştinaş slăbeşte din ce în ce, din pricini pe care le vom expune la locul lor, şi lefegii devin tot mai mult partea de căpetenie a oştirilor române, ruinând puterea lor militară care nu puteà fi temeinică şi însemnată de cât atunci când erà legată de ţara pe care trebuià s'o apere.

Cu sânge cumpărat nu se ocroteşte neatârnarea şi existenţa unui popor.

Dar să nu apucăm lucrurile înnainte, ci să ne întoarcem iarăşi acolo unde ne trage rândul.

Nu numai Ştefan cel Mare avuse lefegii în armatele sale, ci probabil şi predecesorii săi, Mircea cel Bătrân şi Vlad Ţepeş. De aceea bună oară când acest din urmă reclamă ajutor de la cuscrul său Matei Corvin împotriva Turcilor, regele Ungariei trimite îndată la papă să ceară pentru rudenia sa, domnul Munteniei, 20.000 de galbeni [4]. Tot din nevoia mai ales de a-şi plăti armatele năimite, se explică stăruinţele cele atât de mari puse de Şefan al Moldovei pe lângă Veneţia şi scaunul papal, pentru a dobândi ajutor bănesc.

De altmintrelea războaele pe atunci nu prea costau bani pe domnul ce le purtà. Oastea nu erà ţinută pe picior în timp de pace, ci fie care om îşi căutà de trebile lui când nu erà războiu, şi numai când acesta răsunà, alergà sub arme. Strângerea armatei erà mai numeroasă sau mai restrânsă, după nevoia momentului, fără de nici o regulă alta de cât gândul şi bunul plac al

[2] Miron Costin în *Letopisețe*, I, p. 310: „Oaste de ţară şi lefegii".

[3] *Ibidem*, I, p. 278: „Matei Vodă aveà şi călări de ai noştri Moldoveni acolo merşi în leafă, cărora erà numele *Levinţi*."

[4] Petrus de Thomasiis c. senat în Martie 1462, *Col. lui Traian* 1883, pag. 34.

principelui, de unde şi cum va adunà el oştile sale. De o armată permanentă nu poate fi vorba la Români până mai târziu, când lefegii ţinuţi în ţară *şi în timp de pace, pentru paza domnului*, luau caracterul unei armate statornice care nu aveà altă îndeletnicire de cât meşteşugul armelor [5].

Dar chiar în timp de războiu, nu domnul îngrijià de cele de trebuinţă spre întreţinerea şi armarea trupelor. Imbrăcarea oşteanului înarmarea lui şi ceea ce poate va păreà mai extraordinar, chiar şi hrana, erau pe socoteala lui privată.

Uniformă nu erà; armele constau adese ori din ce cădeà sub mână: arcuri şi săgeţi, ghioace sau ciomege, coase sau topoare, unelte ce se aflau lângă casa fie-căruia, sau chiar când ele erau săbii, suliţi, paveze, nu costau prea mult. Numai artileria, întrodusă în veacul al XV-lea din apusul Europei, erà pe socoteala domnului.

Asupra faptului că însuşi hrana soldatului erà lăsată în sarcina lui, posedăm două mărturii pozitive. Anume atunci când Ştefan cel Mare dă învoire miliţiilor sale să meargă să-şi pună familiile şi copii la adăpost de năvălirea Tătarilor, el le îndatoreşte să se întoarcă la Dunăre, peste 15 zile, *cu provizii de mâncare* [6]. Apoi istoricul polon Martin Bielski care luase el însuşi parte ca ostaş în bătălia Polonilor contra lui Petru Rareş de la Obertin în 1531, în descrierea artei militare la mai multe popoare vecine regatului polon, spune despre Moldoveni că „hrană *poartă pe oblâncul şălei, brânză de burduf şi pâne albă*, precum am văzut eu însumi în bătălia de la Obertin" [7]. Dacă soldaţii purtau hrana pe oblâncul şălei, este învederat că fie-care din ei o aduceà de acasă, şi că nu erà împărţită de o administraţie militară, când atunci ar fi trebuit să o iee comun. De aceea nu întâlnim nici o dată în cronicari pomenită îngrijirea pentru hrana oştirilor pământene, pe când acea pentru zahareaua trebuitoare acelor turceşti ne întimpină foarte des, după căderea ţărilor române, sub stăpânirea otomană. Chiar lefegiilor nu li se dădeà hrană, ci numai lefi, rămânând să'şi procure ei singuri întreţinerea. De aceea găsim în un document ceva posterior băgarea de samă că „în Moldova şi Valahia este atâta mâncare că poţi face cevà

---

[5] Este cunoscut că întâietatea armatei permanente la Români, dintre toate popoarele europene erà una din dogmele istorice cele mai acreditate la noi. Ea a fost pusă în curs, dacă nu ne înşelăm, de răposatul A. Tr. Laurian. Este de însemnat că contimporanul său Bălcescu, care se îndeletniceşte în deosebi cu studiarea armatei române (*Puterea armată şi arta militară la Moldoveni în timpul mărirei lor*, în *Mag. ist.*, II, p. 36—64), nu o susţine.

[6] Relaţiunea lui Balthazar de Piscia în *Col. lui Traian*, 1876, p. 378: „ad quindecim dies eos dimisit, ita tamen quod ad Danubium ex post *cum commeatu* redire deberent». Mai sus, p. 75.

[7] Martin Bielski, *Arta militară la popoarele moderne* (tipărită pentru întâia oară în Cracovia în 1569), reprodusă în textul original polon şi traducere română în *Arh. ist.*, I, 2, p. 168.

cu o armată, iar în Ungaria unde e lipsă, dacă împăratul va merge acolo, nu va face mare ispravă" [8]. Ce făceà însă soldatul când războiul se îndelungà, și el istovià pânile și burduful de brânză ce adusese cu sine? Sau se ținea prin sate din buna voință a locuitorilor, sau se puneà pe prădat ori unde s'ar fi aflat, fie în țară, fie în străini, dacă oamenii nu se hotăriau a-i da de bună voie. O știre foarte caracteristică în această privire este conținută în o dare de samă a unui ostaș italian care luase parte la luptele din 1603 ale lui Radu Șerban. Ostașul spune că „fiind câmpia de lângă Dunăre aproape despoporată din cauza frigurilor, soldații erau siliți pentru a se hrănì a-și căutà locuinți prin satele din munte, destul de îndepărtate unele de altele. Că se hotărâse ca Tătarii să fie atacați după desghețul Dunărei; dar din pricina greutăței de a adunà oamenii și din aceà a lipsei celei mari de hrană, de nu se puteau hrănì nici oameni, nici dobitoace, atacul a trebuit amânat" [9]. Această prea însemnată știre aruncă o vie lumină asupra întocmirei vechi a oștirilor române. Oștenii, chiar de țară erau nevoiți, pentru a puteà trăì, să se risipiască prin sate îndepărtate; aceasta în dauna pregătirei lor de luptă și a disciplinei. Dacă însă chiar oștenii de țară trebuiau să'și caute hrana prin ori ce mijloace, la câtă silnicie nu trebuiau să recurgă acei străini!

Și acesta erà obiceiul nu numai la Români, ci și la multe din popoarele europene, înnainte de întroducerea armatelor permanente, ținute și hrănite pe socoteala Statului. Am văzut mai sus cum Polonii nu se pot ţineà de împăcarea făcută de Ștefan cel Mare, de a se întoarce pe unde veniseră, din pricină că țara fiind cu totul prădată pe acolo, nu și-ar mai fi găsit în ea putința traiului. Prădăciunea țărilor și a locuitorilor lor, fie prieteni, fie dușmani, iată principiul războiului vechiu, un principiu ce tinde a dispăreà tot mai mult în vremile noastre, unde Statul îngrijește cu amărunțime de oștirile sale, iar în țara năvălită este privit ca dușman numai acela care are arma în mâni. Potrivit cu starea lucrurilor din vremile trecute mai întâlnim încă un sitem de chemare la armată, *în dobândă*, adecă pe speranța prăzei ce se va luà fie de la armata, fie din țara dnșmană, și un cronicar observă despre Moldoveni că „ar fi din firea lor lacomi la dobândă" [10].

Intr'un asemenea sistem înțelegem cum pe Stat, adecă pe domn, trebuià să-l coste războiul ieftin. De aceea și erà el starea obișnuită a societăței.

---

[8] Laski către Ferdinand 10 Mai 1511 Hurm., *Doc.*, II, 1. p. 168.

[9] O descriere a luptei de la Brașov din anul 1603. Iorga, *Studii și doc.* IV, p. 115.

[10] Miron Costin, în *Letopisețe*, I, p. 292.

Alcătuirea oştirei. — Oştirea de ţară se alcătuià din boieri, curteni, slujitori (călăraşi şi dărăbani) şi gloate.

Boierii, numiţi şi ei une ori curte sau curteni, erau datori a urmà tot deauna pe domn în războiu. Erau însoţiţi de *cetele* lor, oameni de slujbă de pe moşiile lor. Un prea interesant document de la Ştefan cel Mare din 1484 sau 1485 ne arată pe domnitor dăruind nişte locuri pustii la patru inşi arătaţi ca fiind din *ceata boierului Gangur*. Această mulţămită li se da „pentru slujba lor în folosul ţărei şi ca să fie de pază împotriva Tătarilor" [11].

Chiar dregătorii cei mari, cu căderi anumite, erau ţinuţi să iasă la luptă. Aşà *vornicul de ţara de jos*, în loc de a căutà de judecăţile sale în Bârlad, locul reşedinţei lui, lăsà acolo nişte oameni de ai lui, iar el umblà pretutindeni după domn în expediţiile sale [12]. Am văzut că, după lupta din pădurea Cosminului, Ştefan cel Mare sfarmă ajutorul ce venià regelui din Polonia, prin *vornicul* Boldur [13], In timpul primei năvăliri a Turcilor în Moldova, din 1475, întâlnim pe *paharnicul* Costea comandând mai multe oşti [14], şi în timpul celei de a doua expediţii turceşti, 1000 de călăreţi moldoveni erau puşi sub Iuga *vistiernicul* [15], şi aşà mai departe. Toţi boierii ceilalţi sau nobilii fără dregătorii aveau această singură îndatorire, de a merge la războiu.

Curtenii propriu zişi erau oştirea de căpitenie, greul ei; slujiau cu toţii călări, pentru care erau numiţi şi *călăraşi*. In vremile mai vechi purtau şi numele de *viteji*, iar în cele mai noue erau cuprinşi în termenul mai obştesc de *slujitori* care se întindeà şi asupra pedestrimei şi însemnà în deobşte oştire. Că curteni nu cuprindeau numai pe boieri, cu toată derivarea cuvântului din curte, se vede întâi din aceea că Ureche ne spune că Ştefan cel Mare rămase la Dunăre după părăsirea miliţiilor sale, numai cu 10.000 de curteni. Un număr aşà de mare de boieri nu a avut nici odată Moldova. Curtenii erau tocmai în cea mai mare parte călăraşii de rând. Deosebirea lor de boieri se mai vede din repetatele rostiri ale cronicarilor: „veniră scrisori cu multe pecete de la *boieri şi de la curteni*"; „când judecă domnul pe *un boier*

---

[11] Publicat întâi de Z. Arbore. Reprodus de d. I. Bogdan în *Documentul Răzenilor din* 1484 în *An. Acad. rom.*, II, tom. XXX, 1908, p. 362 (2)

[12] Cantemir, *Descr. Mold.*, p. 78.

[13] Mai sus, p. 101.

[14] Ureche, în *Letopiseţe*, I, p. 127.

[15] Relaţia lui Balthazar de Piscia, *Col. lui Traian*, 1876, p. 379. Nu înţelegem exclamaţia d lui N. Iorga, Introd. la *doc.* Hurm., XI, p. 4 : „un ministru de externe şi un ministru de justiţie (postelnicul şi vornicul) în fruntea armatelor" ! pe când erà aşà sistemul obişnuit (?) Curtenii în Muntenia se numeau şi *Roşi*, după arătarea lui Miron Costin. (*Letopiseţe* I, p. 312 : „Matei Vodă din dreapta a pus curtea, ce se zice la dânşii Roşii". Raportul misionarului catolic, pare a confirmà această denumire particulară pentru curtenii din Muntenia, spunând: „sunt Rosci den tara id est Rubei provinciae qui olim fuerunt *ditissimi nobiles nunc* video ipsos nigerrimos" (?) *Mag. ist.*, V, p. 57.

cu un curtean"; dar curtenii se deosebiau și de țărani, căci tot cronicarii spun că „atunci când se pârăște un *curtean cu un țăran*"; „nu numai *curtea* ci și *țărănimea*". Se vede deci că curtea sau curtenii erau o clasă intermediară între boierime și răzășime, pe care Cantemir nu știe unde să o claseze, între boieri sau între țărani. Curtenii sau slujitorii erau din clasa moșnenilor adecă a țăranilor proprietari de pământ, cu condiție ca să slujască în armată pe socoteala lor, adecă fără leafă. Învățatul domnitor al Moldovei, Cantemir, face anume deosebirea între boieri și călărași, spunând că „cei dintâi ar fi ținuți a urmà pe domn în războiu, fiindcă ar fi căpătat moșii de moștenire de la străbuni, iar călărașii fiindcă domnul le-ar fi *concedat* stăpânirea pământurilor lor" (pe care ei le aveau dinainte de descălecare) [16].

Dacă nu se înțelege astfel textul lui Cantemir, confuz și aici ca în multe alte locuri, atunci nu mai există nici o deosebire între curteni și boieri; căci și boierii nu'și dobândiseră pământurile lor, decât de la dăruirea domnească, și la originea fie-cărei moșteniri se întâlnià o asemenea dăruire. Dacă și curtenii și călărașii ar fi fost îndatoriți a ieși la armată din pricina pământurilor dăruite lor sau străbunilor lor, atunci nu înțelegem pentru ce Cantemir îi despărțește în doue rostiri, și nu-i cuprinde în una singură. Nu rămâne deci altă interpretare cu putință a textului lui Cantemir, de cât că oștenii numiți călărași erau recrutați dintre moșnenii țărilor române, cărora domnul le concedase stăpânirea libeiă a pământurilor *lor*, spre a-i îndatorì a slujì călări și fără plată la vreme de războiu. Această deosebire își găsește explicarea în originea deosebită a proprietăței boierești și a celei moșnenești sau răzășești. Cea boierească se trăgeà tot deauna din dăruiri domnești. Nu tot așà stau lucrurile cu proprietatea răzășască. Ea erà cele mai de multe ori (afară de mazili) mai veche de cât descălecarea, cum erà fără îndoială acea a locuitorilor Vrancei, a Câmpulungului și a poporației găsite în Muntenia la înființarea domniei [17]; iar când se întâmplà

---

[16] Cantemir, *Desc. Mold.*, p. 114: „*Curteni* vel *aulici*, qui unum alterumve pagum hereditate a majoribus acceperunt. *Calaraszi*, equites, qui pro terrarum, quas ipsis principes concessere, usu semper eosdem in expeditionibus *suis expensis* sequi tenentur".—Termenul de *slujitori* nu însamnă un fel deosebit de trupe, ci este sinonim cu ostaș. Așà în jurământul făcut de oștirea lui Matei Basarab, atât domnului cât și principelui Ardealului Racoți (vol. III, p. 61).jură „slujitorii atât călărime cât și pedestrime". Miron Costin în *Letopisețe*, I, p. 327 conține următorul loc din care se vede că terminul de slujitori desemno ori ce fel de oștire: „Erà seimenii toți care au fost și de la Vasile Vodă în slujbă 1000, și Nemți 400 și Leși călări 200 și Moldoveni cu Leși amestecați 300 și lefegii de țară 400. *Atâta samă de oaste slujitori* ținînd Ștefan Vodă". In mai multe locuri prin cronicari se vorbește de *slujitori Nemți*. Călărașii erau socotiți când între curteni, din pricină că erau călări, când între slujitori. sămănând cu cealaltă armată mai de jos. prin clasa din care erà recrutată. Termeni sunt șovăitori.

[17] Mai sus, vol. II, p. 207.

ca domnul să dăruiască „ocini la viteji" ei erau rădicaţi prin aceasta însăşi în rangul boierilor. De aceea întâlnim călăraşi în sate arătate ca domneşti despre care se spune anumit că erau megieşi sau răzeşi, ceeace este acelaşi lucru [18]. Aşa un doc. din 1660 spune că „înaintea lui Ştefan fiul lui Lupu vin nişte călăraşi care au fost şăzând în sat în Ivancea, anume Fleşco, Ţugolea şi Albul feciorul Simei şi *alţi răzeşi* ai lor, spunând aceşti călăraşi că au şezut în Ivancea ca şi părinţii lor, fiind sat domnesc din ocolul Orheiului". Alt doc. din 1693 vorbeşte de *megieşi şi slujitori* cu ocinile lor din sat din Soroca şi au fost în pace şi slobozi de rumânie şi părinţii lor şi ei". Aceşti slujitori erau deci răzeşi, moşneni, megieşi *cu moşiile lor* şi în această însuşire erau deci călăraşi în oştirea domnească [19].

Arătarea lui Cantemir că trupa călăraşilor slujià fără plată se poate adeverì întâiu prin un loc din raportul lui Polo Minio din 1620 care, vorbind de starea Moldovei, spune că poate pune pe picior 10.000 de cavaleri arcaşi, cea mai vitează ginte din acel principat, toată îndatorită a slujì principelui fără altă leafă decât oare cari scutiri de care se bucură de obiceiu" [20]. Apoi şi prin un loc din Miron Costin, unde el spune, că revoltându-se boierii împotriva lui Ştefan Tomşa, „au tras la ei pe slujitori, la care s'au adaos şi câteva roate de călăraşi veniţi din ţara de jos. Ştefan, pentru a desface armata răsculaţilor, oferì lefi şi călăraşilor, care atunci auzind de leafă părăsiră gloatele boierilor [21]. Dacă ei părăsiră pe boieri, auzind că li se da şi lor leafă, este învederat că de obiceiu nu o primeau.

In afară însă de slujitorii călări, erau slujitorii pedeştri, numiţi în ambele ţări *dărăbani* sau *dorobanţi*. Pentru Moldova îi găsim amintiţi adese ori în cronicarii acestei ţări; pentru Muntenia în raportul misionarului catolic din 1688 [22]. Dorobanţii erau oştiri pedestre, cum reiesă din mai multe locuri ale

---

[18] Mai sus, vol. III, p. 52.

[19] I. Bogdan, l. c., p. 386 îmi socoteşte ca o greşală că aş susţineà că trebuinţele militare au dat naştere clasei răzeşilor. Nici odată n'am susţinut aşà cevà, ci numai atâta ca proprietatea răzăşască este anterioară descălecării. D-sa susţine fără nici o dovadă că „domnul plătià călăraşii lui cu leafă sau cu mici feude în satele domneşti". (*Ibidem*, p. 403). D-lui deci împărtăşeşte părerea greşită pe care mi-o atribue mie. Doc. din 1660, *Acad. rom.*, XXII, 131. Cel din 1693 *Condica logofeţiei lui Brâncoveanu*, în Arhiva Statului, p. 35.

[20] Hurm., *Doc.*, VIII, p. 391. Miron Costin în *Letopiseţe*, I, p. 232. Nu putem primì părerea d-lui I. Bogdan (l.c. mai sus, nota 11) p. 407 (47) că nu numai curtenii în deobşte, dar chiar şi boierii primeau lefi în expediţiile ofensive.

[21] Miron Costin, în *Letopiseţe*, p. 232.

[22] Vezi *Letopiseţele*, I, p. 232, 278, 306, 312. La p. 311, găsim pe Miron Costin întrebuinţând terminul *Dorobanţ* în loc de Darabani: „nici sunt seimenii sârbi sau unguri atocmai cu jocul Cazacilor, cum nici *Dorobanţul muntenesc*". Raportul misionarului catolic (*Mag. ist.*, V, p. 58), îi numeşte tot Dorobanţi: „Sunt etiam *Darabanci*, sunt mille cruces, antea erant 2000".

cronicei lui Miron Costin. La domnia lui Ştefan Tomşa, el spune că „erà la Ştefan Vodă *dărăbanii* foarte îmbrăcaţi bine, cum n'a fost la nici o domnie îngrijită aşà de bine *pedestrimea*, cu haine tot de feleandraş (postav de Flandra), cu nasturi şi cu ceprage de argint, în pilda haiducilor din ţara Leşască, cu pene de argint la comănace şi cu table de argint la şolduri pre lădunci (cartuşiere)" [23]. Din această descriere a îmbrăcămintei dărăbanilor, se vede că ei erau, pe timpul lui Ştefan Tomşa, până la un punct osebiţi chiar prin un fel de uniformă. In timpuri mai vechi, asemenea lux erà necunoscut şi Martin Bielski spune că „Armurele sunt puţine, pevezele sunt simple suliţele fără flamure: în acest mod armata e întunecoasă la vedere" [24].

Aiurea Miron Costin spune că oştirea lui Mateiu Basarab număra „mai ales *pedestrime*, fie când câte 1000 în leafă, afară de *dărăbanii de ţară*" [25], care se înţelege că erau şi ei în acea numeroasă pedestrime. Tot despre Matei Vodă în lupta de la „Hinta" (Finta) cu Vasile Lupu, adaugă cronicarul că „domnul muntenesc au stătut la mijloc cu levinţii şi cu dărăbanii şi cu o samă de seimeni cu puşti (tunuri) tocmite pentru pedestrime" [26], din care loc reiesă de asemenea că dărăbanii erau pedestri. Aiurea iarăşi arată cum „o samă de *dărăbani* cum au văzut că se stâmpără focul şi Tătarii tot stau, unii din coadă au plecat fuga înapoi, pre care, cum i-au zărit Tătarii că fug, orb au năvălit, şi au intrat în *pedestrime* cu săbiile zmulse". Aici cuvintele de dărăbani şi pedestrime sunt luate ca având aceeaşi însemnare [27].

Din faptul că se arată în chip excepţional de Cantemir slujba fără leafă a călăraşilor, urmează că ceilalţi slujitori precum erau dărăbanii, erau plătiţi, şi într'adevăr într'o relaţie târzie care aminteşte despre resturile descompuse ale vechilor dărăbani, cum erau pe vremurile Fanarioţilor, se spune despre ei că ar purtà armele din tată în fiu, ar fi scutiţi de dări, primesc un tain de pâne şi de carne şi de Paşti câte un postav gros; în afară de aceasta câte 3 lei pe lună [28]. Conform cu această mărturie ne spune Ureche despre pedestrimea moldovenească, a lui Ioan Vodă cel Cumplit, că erà ca la 20.000 „adunată mai mult în dobândă decât *în leafă*", adecă dărăbani, care deci erau plătiţi [29]. Dărăbanii trebue să fi fost neliberi, acei supuşi mânăs-

[23] Miron Costin, în *Letopiseţe*, I, p. 232,

[24] *Arh. ist.*, p. I, 2. p. 168.

[25] Miron Costin, în *Letopiseţe*, I, p. 278.

[26] *Ibidem*, p. 312. Asupra Levinţilor, vezi mai sus, nota 3.

[27] *Ibidem*, p. 347. S'ar mai puteà aduce încă alte multe locuri pentru dovedirea acestui fapt. Aşà bună oară acel de la p. 306, unde spune că Vasile Vodă „au tras pe dărăbani văzându'i în primejdie şi au tocmit de ambe părţile de drum călărimea", învederat spre a apărà cu ea *pedestrimea* dărăbanilor.

[28] Bauer, *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie*, anexate la *Histoire de la Moldavie et de la Valachie* par M. C(arra). Neufchâtel, 1781, p. 267. Raicevisch, *Osservazioni intorno la Valachia et Moldavia*, Napoli, 1788, p. 219.

tirilor sau vre unui boier. Şi într'adevăr întru cât călăraşii erau răzeşi, ce altă clasă mai rămâneà pentru a procurà în armată pe dărăbani, decât acea a ţăranilor supuşi?

Potrivit cu această încheiere, dedusă din deosebirea corpurilor de armată, şi întâlnim în documentele vechi îndatorirea pentru locuitorii din satele mănăstireşti sau boiereşti de a merge în oaste. Aşà prin un document de la Vlad Vodă Călugărul din 1494, domnul scuteşte satele hărăzite mânăstirei Bistriţa de ctitorii ei, Barbu Craioveanu şi fraţii lui, anume satele Plăvicenii, Brancovenii şi Gândienii de toate slujbile, dăjdiile, afară de bir *şi de oaste*" [30], de unde rezultă că oamenii din acele sate ce fuseseră boiereşti, şi atunci erau mănăstireşti, adecă ţăranii supuşi, erau îndatoriţi a ieşì la oaste. Un alt document de la Ştefan cel Mare din 1458, scuteşte satul Borhineştii al mănăstirei Moldoviţa, deci locuit iar de ţărani supuşi, de mai multe îndatoriri către domnie, dispunând între altele ca „*oamenii din acel sat să nu meargă la oaste, decât atunci când însuşi domnul va merge*" [31]. Să se observe că nu poate fi vorba aici de ridicarea unei oşti în dobândă, precum vom vedeà că se făceà cu gloatele, de oare ce în asemenea caz o scutire ar fi fost identică cu o defavoare. Erà liberarea de o îndatorire, prin urmare nu se poate raportà decât la o oştire *ridicată din ordin domnesc*, care nu se poate înţelege decât ca dărăbani, după cele spuse până aici.

In timpurile mai noue este cunoscut că ţăranii neliberi erau scutiţi de îndatorirea militară şi ne rămâne de arătat pentru ce o asemenea scutire nu se întâlneşte în vremile mai vechi.

Starea ţăranilor supuşi în acele vremi erà departe de a fi aşà de rea şi decăzută, precum o întâlnim în timpurile mai noue. Supuşia ţăranului român nu implicà pe atâta pierderea proprietăţei, cât restrângerea libertăţei lui, prin îndatorirea prestărei unei câtimi de munci silite stăpânului sub care cădeà, adecă mai întâi domnul, şi apoi prin dăruire, boierii sau mânăstirile [32]. Ţăranul supus păstrà de altfel stăpânirea proprietăţei lui [33].

Ţăranul supus, având deci şi el o parte din moşia cea mare, patria, în a lui stăpânire, ca şi acel liber — după ideile de atunci, că numai acela ce posedà o parte din pământul ţărei, erà dator

adaogă că dărăbanii ar fi îndatoriţi a face slujba o săptămână din două; că ar fi însă într'o stare mizerabilă, întrebuinţaţi la salahorie, nu la armată, de şi ar puteà formà o trupă foarte bună. Comp. şi Miron Costin în *Letopiseţe*, I, p. 344.

[29] Ureche, în *Letopiseţe*, I, p. 195.

[30] *Foaia Societăţei Românismul*, 1870 (síngurul an ce a apărut, fiind sub direcţia lui Hasdeu, p. 195.

[31] Ulianitzki, p. 95.

[32] Vezi mai sus, p. 54.

[33] Chestie care se va dovedi pe deplin mai jos vol. VI, capitolul *Starea ţăranilor*.

să sară întru a ei apărare — nu putea fi scutit de îndatorirea de a ieşi la oaste, şi deaceea întâlnim pe dărăbani recrutaţi mai ales din clasa ţăranilor ce'şi pierduseră libertatea.

Schimbarea alcătuirei oştirilor. — Cu timpul însă se îndrumă o schimbare, atât în condiţia ţăranilor supuşi, cât şi în îndatorirea lor de a prestà slujba militară. Invechindu-se ei pe moşia ce devenise boierească, multe din familiile lor stingându-se sau prefăcându-se, poporaţia satului apoi adăogându-se cu alţi locuitori, într'un cuvânt timpul a tot cotropitor învăluind şi mestecând relaţiile primitive, se pierdù cu încetul amintirea a ceea ce fiecare rumân sau vecin stăpânià când încăpuse în acea stare, şi ţărani supuşi nu mai fură priviţi decât ca nişte oameni *ce se hrăniau pe moşiile proprietarilor* [34].

Paralel cu această stângere înceată şi nesimţită a proprietăţei lor, ei căzură în stăpânirea tot mai deplină a acelora pe *moşia cărora* stăteau, şi lanţurile ce-i încătuşiau deveniră tot mai grele. Ţăranii apăsaţi pe moşia unui proprietar mai fără inimă, se duceau pe altele ale celor cu reputaţie mai omenoasă. Proprietarii rei — şi aceştia erau majoritatea — îşi vedeau desgolindu-se moşiile lor de locuitori. Incepură deci a împiedecà strămutările, şi apoi a readuce cu sila pe acei *fugiţi* la sălăşluinţele lor. Astfel se stabilì cu încetul obiceiul, că ţăranul supus, nu are voie să se strămute de pe o moşie pe alta, fără îngăduirea proprietarului. Şerbirea înlocuì simpla stare de supuşie a ţăranilor neliberi.

Această schimbare în condiţia ţăranilor supuşi aduse scutirea lor din ce în ce mai rostită de slujba militară. Anume proprietarul care aveà adese ori greutate de a reţineà pe moşia lui pe ţărani din ce în ce mai robiţi, nu putea să le învoiească mergerea lor în armată, unde mai întâi ei puteau să moară, apoi să dispară, spre a se strămutà aiurea, aducând în ambele cazuri despoporarea moşiei sale.

Sunt indicii care întăresc acest interes al proprietarilor de a nu lăsà pe şărbii lor să facă slujba ostăşască. Aşà un document din 1632 arată pe egumenul Sneagovului, popa Ignatie că „nu s'a supus să fie rumânii mânăstirei călăraşi, anume un Brătulea a fost umblat cu înşălăciune *să scape de rumănie* cu călărăşia". Călăraşii fiind moşneni, Bratulea căutase să câştige libertatea lui, dându-se drept unul din ostaşii recrutaţi din

[34] Părerea d-lui Radu Rosetti (*Despre clasele agricole din Moldova* în *Revista Nouă* a lui Hasdeu, anul I, 1888, No. 12). că ţăranii supuşi ar fi fost numai nişte uzufructuari pe moşiile boierilor, este cu totul neîndreptăţită. Ce erau moşnenii deveniţi în urmă vecini sau rumâni, înnainte de a intrà în starea de supuşi către boieri? Tot uzufructuari? Dar pe pământul cui? întrebare pe care nu şi-a pus-o d. Radu Rosetti. In *Pământul, sătenii şi stăpânii*, p. 190. d. Rosetti a părăsit cu totul această concepţie.

rândul moşnenilor. Un alt document din 1673 dispune ca rumânii care ar vrea să fugă sau să se scrie la slujba (ostăşască) să fie volnic egumenul, să nu-i *lase să fugă, nici să se scrie la slujbă"* [35]. Un al treilea din 1703 arată că unii rumâni făcându-se că sunt slujitori ziceau că s'au răscumpărat ca să scape de rumănie. In loc de a fugì de oştire se îngrămădiau în ea, ca să scape de asupritoarea rumănie. Dar şi cele petrecute în Transilvania şi constatate aici prin documente neîndoielnice, pot să ne slujiască de argument spre întărirea părerei noastre. Intr'adevăr şi în Transilvania, ţăranii mai ales cei români fură reduşi în curând în stare de iobăgie. După cumplita revoluţie din 1437 a căreia împrejurări vor fi istorisite mai târziu [36], ţăranii crezură a găsì un nou mijloc pentru a ieşi din mizeria în care îi ţineà neomenosul jug al stăpânilor lor. Proclamându-se pe la 1441 un fel de cruciată în contra Turcilor, ţăranii şerbi din Ungaria şi Transilvania alergară cu grămada sub steaguri şi se adunară la Pesta. Nobilii temându-se că, prin înrolarea şerbilor lor în armată, să nu-i piardă din mâni, căci cine ştieà, dacă şerbul devenit oştean nu murià în bătălie, sau emigrà, sau se duceà pe altă moşie, încep a se opune cu puterea la înrolarea voluntară a şerbilor. Aceştia care vedeau răpindu-li-se ultima speranţă de scăpare, se revoltă cumplit sub conducerea unui Secui, *Dosza*, şi provoacă scene sângeroase şi mai cumplite încă decât acele din 1437. Ei sunt însă bătuţi şi reduşi iarăşi în ascultare, înnapoiaţi cu sila pe moşiile nobililor, unde li se mai restrâng grelele lanţuri ale iobăgiei ce le purtaseră până atunci [37]. Incă în 1443 întâlnim iobagi în Transilvania, ce trebue să fie scutiţi de regele de iobăgie, spre a puteà merge în contra Turcilor, dovadă că ţăranul iobag nu erà învoit a ieşì la oaste [38].

Vedem deci cum în ţara vecină, unde predomnià identic aceeaşi stare de lucruri, ţăranii şerbi fug de la stăpânii lor spre a se înrolà în armată, şi cum aceştia se opun a-i lăsà. Cu cât caracterul şerbiei în ţările române, îndepărtându-se de vechea supuşie, luà caracterul iobăgiei de peste munţi, cu atâta boierii restrângeau tot mai mult ieşirea la oaste a *oamenilor lor*.

Dacă însă găsim oameni care, pentru a scăpà de rumănie, căutau să fie luaţi în oştire, aceasta o făceau mai mult ca un mijloc pentru a redobândi libertatea pierdută. De altfel slujba militară devenì îngreuietoare şi mulţi răzeşi căutau să scape de ea. Curtenii părăsiau ocinele lor şi se aşezau pe moşiile boiereşti pentru a fi apăraţi de stăpânii lor, de îndatoririle mili-

---

[35] 1632 *Acad. rom.*, XX, 107; 1673 *Ibidem, Manuscrise*, 500, p. 6; 1703 *Ibidem*. p. 74.

[36] Mai jos, vol. V, capul: *Mihai Viteazul si Românii Ardealului.*

[37] Documentele privitoare la această revoluţie, *Ibidem.*

[38] Doc. din 1433, din colecţia Kémeny în *Transilvania*, IV, 1873, p. 65.

tare. Așà Miron Costin arată la domnia lui Barnovski Voevod (1626—1627) că „acest domn făcuse mare volnicie întâi curței să dee bir numai odată în an și veri cine din curteni de nevoie ar fi răsărit (s'ar fi așezat) din ocinele sale la sat boieresc, la sat domnesc, pre toți i-au adus la breslele sale și la locurile sale" [39]. Barnovski căutase prin împuținarea dărilor să readucă pe curteni la pământurile lor și la slujba lor de oșteni, lucru în care de sigur nu a putut izbuti, căci îndepărtarea lor de ele erà o urmare fatală a apăsărei împrejurărilor, un curent social contra căruia nimeni nu se puteà împctrivi.

Aceeași lepădare a unor curteni de răzășiile lor se vede în un însemnat zapis tot din vremile lui Barnovski, 1626, prin care Gheorghe feciorul lui Ștefan din Todirești se tocmește cu Dumitrașcu Fulger, *ca să rază din curtenie pe Gheorghe fiul lui Ștefan și să iee Fulgu casa lui Gheorghe cu partea de loc și de acum innainte să fie grija lui Fulger de acea curtenie, iar Gheorghe să fie slobod numai să plătiască cisla țărănească*". Gheorghe deci se lepădà de casa și de moșia părintească și rămâneà țăran supus cilsei, numai ca să scape de îndatoririle ostășești. Un alt document din anul 1627 ne arată pe unul Ștefan Danco rugându-se de Dumitrașcu Diac iarăși pentru o trecere a curteniei lui cu îndatorire pentru cel ce primeà ocina și casa, „ca să dea sama de curtenia lui Danco" [40].

Ne rămâne de cercetat a treilea elemnt din care se alcătuiau oștirile române, gloatele sau oștirea ce mergeà în dobândă.

Slujitorii, atât călărașii acei ce nu erau plătiți, cât și mai ales dărăbanii care primeau o soldă, erau *scriși* adecă recrutați [41] după niște norme care au rămas necunoscute. In afară însă de această armată întru câtva mai regulată, la vreme de nevoie domnul formà gloatele făgăduindu-le ca răsplată a izbânzei lor prada făcută de la dușman. Aceasta se numià a chemà oaste *în dobândă*. Că oastea în dobândă erà deosebită de slujitori, și mai ales de dărăbani cu care se puteà mai ușor amestecà, fiind și gloatele cele mai adese ori oștiri pedestre, se dovedește din următoarele locuri ale cronicarilor celor mai vechi ai Moldovei. Miron Costin spune despre Vasile Vodă că aflând el cum că Tătarii s'ar întoarce din Polonia cu prăzi, și fiind veselă la o masă, se sculă de odată și porunci să cerceteze din târg și din slugile boierești cine ar vrea să meargă în dobândă împotriva Tătarilor, și „neamul Moldovenilor fiind den firea lor la dobândă lacomi,

---

[39] *Letopisețele*, I, p. 266.

[40] 1626 Ghibănescu, *Ispisoace și Zapise*, I, 2, p. 171 ; 1627, *Ibidem*, p. 172. Comp. un doc. întăritor al acestora din 1630, *Ibidem*, p. 233.

[41] Miron Costin, în *Letopisețe*, I, p. 315 : spune că Vasile Vodă după lupta de la Finta „tot nelăsându-se, *scrieà* slujitorii".

fiind orașul plin de oameni de toată sama și de slugi boierești, o mulțime au mers *împreună cu slujitorii* de au lovit pre Tătari" [42]. Ureche de asemenea la domnia lui Ioan Vodă cel Cumplit, spune că aveà pe lângă el ca la 20.000 de ostași pedestrime moldovenească, *adunați mai mult în dobândă decât în leafă*" [43]. In ambele locuri se face o deosebire între oștirea în dobândă și acea în leafă, care o știm că nu puteau fi decât dărăbanii, întru cât e vorba de oștire pedestrașă.

Oștirea deci a țărilor române erà compusă în majoritatea ei din țărani: călărași, dărăbani și gloate în dobândă. Acești țărani nu erau soldați, dedați numai la meșteșugul armelor, ci erau lucrători de pământ, pe care prilejul bătăliilor îi prefăceà în oșteni, căci nici călărașii, nici dărăbanii nu slujiau în chip regulat, de și erà o oștire ce trebuià să iasă la războiu, nu ca acei în dobândă, care ieșiau numai dacă voiau.

Imprejurările că Românii, în timpurile dintâi ale istoriei lor, au repurtat victoriile lor cele mai strălucite cu țărani „luați de la plug", este adeverită de mai multe izvoare, care arată alcătuirea oștirilor române. Astfel am văzut mai sus, la domnia lui Vlad Țepeș, cum ambasadorul venețian la curtea ungurească, Petrus de Thomasiis, face deosebirea între armata lui Țepeș și acea a Turcilor, că aceea a domnului muntean ar fi *popor*, iar aceea a Turcilor oameni deprinși cu meșteșugul armelor [44]. Un alt document venețian de pe timpul lui Ștefan cel Mare, relația lui Balthasar de Piscia, spune că armata cu care Ștefan se pregătise a întâmpinà a doua năvălire turcească, se compuneà din 40.000 de oșteni atât nobili *cât și țărani, care în cea mai mare parte purtau arcul, sabia și sulița, lipsiți fiind de altele.* Același document, dând apoi pentru curteni, adecă oștirea călare, numărul de 10.000, arată prin aceasta însuși că restul până la 40.000 erà alcătuit din rândurile de jos [45]. Ce erau acești țărani ne-o spune marele istoric al Poloniei, Dlugoș, contimporan cu Ștefan cel Mare. El arată că armata lui Ștefan la Racova erà abia de 40.000 de ostași, și aceștia însă mai toți *proști și lucrători de pământ* [46]. Alt istoric polon Martin Bielski, spune în scrierea lui comparativă asupra armatei la deosebite popoare europene despre cea moldovenească, că „afară de curteni mai tot restul *sunt țărani, cu șele neacoperite și cu scări de stejar*, însă voinici în atacul cu sulița" [47]. Luca Cârjă, în cuvântarea lui rostită înnaintea regelui polon în 1523, spune că domnul său Ștefan

[42] Idem, p. 292.

[43] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 195. Adică mai multă oaste în dobândă decât dărăbani.

[44] Mai sus, p. 23.

[45] Relația lui Balthazar de Piscia din *Col. lui Traian*, 1876, p. 376—380.

[46] Dlugosz, ad. an. 1475, II, p. 575.

[47] *Arh. ist.*, I, 2, p. 168.

cel Tânăr, trimisese în pripă porunci domnești, atât la boieri *cât și la țărani* spre a-i chemà la oaste împotriva Tătarilor [48]. Istoricul polon Gorecki care povestește viața lui Ioan Vodă cel Cumplit, domnul Moldovei (1572—1574), pe care-l vom vedeà că reînvie pentru un moment epoca lui Ștefan cel Mare, spune că în bătălia de la Cahul, „pedestrii țineau pe Ioan Vodă în mijlocul lor, și nu-l lăsau să treacă la călăreți, fiind foarte îngrijiți de viața lui și temându-se nu cumva să-l înșele boierii, și să-l deie viu în mâinile Turcilor. Numai la Cazaci îl lăsau să meargă câte odată; pentru că *pedestrii, toți țărani*, aveau o deosebită credință și iubire pentru Ioan Vodă" [49]. Această știre este reprodusă și de istoricul polon Paprocki, care spune mai pe scurt că *poporul de la țară*, nu voia să lese pe Ioan printre *boieri*, pentru că se temea să nu fie trădat de ei" [50].

Cu toate că armatele române, erau în partea lor cea mai însemnată *luate de la plug*, să nu se creadă că ele erau cu totul necunoscătoare de arta militară a timpului. Fiind neîncetat în războae, și milițiile deprindeau toate mișcările trebuitoare într'o luptă. Apoi arta și știința militară pe atunci erau foarte simple; nu constau în combinări de mișcări complicate, sau în ordine strictă a înnaintărei trupelor în fața dușmanului sau a retragerei dinnaintea lui. Massele de oameni se purtau grămadă și fără vreo rânduială în cotro se simțià nevoia. Lupta se făceà mai ales corp la corp, nu de departe ca astăzi, când adese ori numai artileria hotărăște rezultatul încăerărei. Nevoia erà deci de oameni vânjoși, tari, iuți și netemători de moarte, și în aceasta Românii nu erau întrecuți de nici o nație din Europa, care toate le recunoșteau superioritatea vitejiei pe câmpul de războiu, după cum vom videa-o mai jos. Iară cum se explică deci că, cu toată nedisciplina (în sensul de astăzi al cuvântului) a oștirilor române, ele erau în stare să lupte cu izbândă, nu numai în contra Polonilor, Ungurilor, Nemților și a Tătarilor, dar chiar și împotriva cumplitului corp al Ienicerilor, armată disciplinată, și într'adevăr prima cu caracter permanent în toată Europa. Chiar armele românești erau de o inferioritate numai aparentă. Căci ce puteà face Turcul chiar cu hangeriul, față cu Românul înarmat cu ghioaga lui, pe care o învârtià ca o roată în jurul său, zdrobind toate capetele pe care le atingeà?

Astfel era deci oștirea țărilor române, în vremile cele mai vechi ale existenței lor, alcătuită din elemente care toate aveau un interes propriu de a-și apără țara sau moșia cum se numià pe atunci, căci fiecare oștean, boier, moșnean sau chiar țăran

---

[48] Discursul reprodus în *Arh. ist.*, I, 1, p. 10.

[49] Gorecki, *Bellum Ioniae* în Papiu, *Tesaur III*, p. 240.

[50] Paprocki, idem, III, p. 282. Vom reproduce locurile aceste importante în textul original la domnia lui Ioan Vodă, în Vol. V.

supus, se împărtăşià la proprietatea ei. Aici erà secretul eroicei lor bravuri pe câmpul de bătaie, aici erà focul crare-i însufleţià; căci cu toţii se simţiau fii ai unei mume comune, patria ce-i oploşià.

Cu timpul ce deveni această armată? Când boierii se vor fi deprins a stà mai mult pe divan şi prin cancelarii decât pe câmpul de bătaie [51]; când scăderea numărului proprietarilor liberi, moşneni sau răzeşi, va reduce numărul călăraşilor [52], când propăşirea asuprirei boiereşti va împiedecà înrolarea dărăbanilor şi a oştilor în dobândă, atunci va fi sunat oara oştirei române, şi desfiinţarea ei va fi numai treaba a tot destrugătorului timp. Vom vedeà mai în colo, cum mai întâi se slăbì elementul ţărănesc, înlocuindu-se pretutindeni cu lefegii; apoi cum şi boierii uitară sabia pentru ciubuc şi sprintenul mintean pentru antereu.

Cât despre plăieşi ei erau un fel de păzitori ai potecilor munţilor ca să nu se introducă pedeoparte oameni rei în ţară, pe de alta a împiedecà fuga din ea a rumânilor şi a vecinilor [53].

2. ELEMENTELE OSTĂŞEŞTI

Orânduirea tactică. — Puterea de căpetenie a armatei române stăteà în cavalerie; căci mai întâi toţi curtenii sau nobilii erau călări, apoi o bună parte din slujitorime luptà de asemenea de călăre, călăraşii. Am văzut mai sus cum documentul veneţian din 1502, spune că Moldova ar puteà ridicà 40.000 de călăreţi şi 20.000 de pedestri, ceea ce arată, fără a luà în băgare de samă cifra totală care ne pare exagerată, că bună parte din miliţii trebuiau să fie călări. Apoi Martin Bielski, când descrie oastea română, o arată tot ca alcătuită chiar în miliţii în mare parte din călări. El spune: „afară de curteni, mai toţi ceilalţi sunt ţărani *cu şele neacoperite* şi *cu scări de stejar*, dar voinici în atacul cu suliţa" [54].

Arătarea istoricilor poloni, Gorecki şi Paprocki, că în armata lui Ioan Vodă cel Cumplit, cavaleria era compusă din nobili, iar pedestri erau ţărani, nu trebue luată ad literam, căci se puteà să fie călări şi ţărani care însă dispăreau în ceata şi vaza cea mai mare a nobililor. Se înţelege de la sine că pedestrimea, câtă erà, se compuneà numai din ţărani,

---

[51] Vom vedeà mai jos pe un istoric spunând că Moldovenii vremilor vechi nu iubeau a sta pe saltea—lucru ce tocmai foarte plăceà boierimei noue.

[52] Am văzut pe misionarul catolic, spunând că numărul dorobanţilor se reduce în 1688 de la 2000 la 1000 de cruci. (Nota 22). Tot el spune că şi călăraşii înnainte erau mai mulţi, acuma mai puţini.

[53] 1653, N. Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 120.

[54] *Arh.*, I, 2, p. 168.

şi că nu se întâlnià nici un nobil pedestru. Pretutindene unde se amintesc armatele române, se pune înnainte de toate cavaleria ca oastea cea mai de samă. Aşà ambasadorul transilvan pe lângă papa Clement al VIII-lea, expunându-i puterile ţărilor române, spune că „ambile împreună pot scoate în câmp ca la 30.000 de cavaleri, afară de pedestrime" [55]. Moldova erà vestită însă şi pentru buna ei rasă de cai, „mici dar iuţi", cum spune Bielski [56]. Tot de asemenea laudă şi Reichersdorf, care scrie la anul 1550 o carte întitulată Chorografia Transylvaniae, că ţările române de sub munte ar hrănì cai foarte buni [57]. Un document veneţian arată ca renume deosebit al Moldovei, că ea ar puteà nutrì pe întinsele ei păşuni până la 100.000 de cai [58]. Tot din cauza însemnătăţei cavaleriei, se explică pentru ce aşezămintele comerciale ale lui Alexandru cel Bun şi Ştefan cel Mare, opresc exportarea *cailor buni moldoveneşti* [59]. Cavaleria română însă luptà adese ori ca infanterie. Ea se coborà de pe cai, „pedestrindu-se", cum se spuneà pe atunci, şi trăgeà cu arcul, pe când de pe cal luptà mai mult cu suliţa, după cum arată Martin Bielski în locul raportat mai sus. Asupra acestei îndoite întrebuinţări a cavaleriei române avem o preţioasă mărturie păstrată de cronicarul Ureche, care ne spune că ajutorul de 400 de călări trimis de Alexandru cel Bun regelui Vladislav al Poloniei, contra cavalerilor Teutoni, în lupta de la Marienburg, au întrebuinţat următorul meşteşug pentru a răpune pe cavalerii feodali: „întâi s'au făcut a fugì de s'au înşirat, gonindu'i spre o pădure, şi îndată *pedestrindu-se* au săgetat caii sub Nemţi, de au căutat a dare dos, şi aceştia ai noştri s'au încălecat şi mare moarte au făcut într'înşii". Tot de asemenea dispune Ştefan cel Mare, ca însuşi curtenii săi să se pedestriască în pădurea de la Valea Albă, spre a „nu puteà nădăjduì în fugă ci numai în arme", cum spune acelaş cronicar [60].

Arma naturală a cavaleriei este suliţa. Moldovenii după arătarea lui Bielski, „aveau un fel de suliţă cu două vârfuri, unul

---

[55] *Arh. ist.*, I, 2, p. 150.

[56] *Arh. ist.*, I, 2, p. 168.

[57] *Chorographia Transylvaniae quae Dacia olim appelata* a Georgio Reychersdorff transylvano autore, Viennae, 1550, p. 28: „Eadem quoque regio alit insignes equos". Dintre numeroasele celelalte rapoarte, asupra bunătăţei cailor din ţările române şi mai ales a celor din Moldova, mai cităm *Curiose Beschreibung von der Moldau und Valachey worinnen derselben Zustand un Beschaffenhait Bräuche, Lager, Städte und Schlosser beschriben wird* 1699, nepaginată. (*Bibl. Acad.* col. Sturza, No. 4329) sub cap. XI: „wieden dieses Land (Moldau) schone Pferde zielet". Vezi şi locul din Blaise de Vigenère din 1573, mai sus, Vol. III. p. 271.

[58] Exarhu, *Colecţia lui Marin Sanudo* VII, 7 Decembrie 1502, p. 92.

[59] *Arh. ist.*, I, 1. p. 131 şi II, p. 174. Vezi şi doc. din 1545, I, *ibidem*, 1, p. 83.

[60] Ureche, în *Letopiseţe*, I, p. 107 şi 131.

drept şi ascuţit ca un stilet, celalalt strâmb şi încârligat. Trecând repede lângă duşmani, cu vârful cel drept străpungeau, iar cu cel strâmb trăgeau de pe cal şi astfel făceau mari pagube" [61]. Această tragere a duşmanului de pe cal puteà să le slujască mult, mai ales când luptau cu armate feodale, ale căror cavaleri îmbrăcaţi cu grele zale, odată aruncaţi jos, nu se mai puteau nici mişcà.

Armele speciale ale pedestrimei erau arcul, ghioaga, măciuca sau fustul (fuştura) şi coasa. Ghioaga erà mai subţire către mâner, mai groasă la capătul cu care lovià, adese ori ţintuită cu cuie, şi erà o armă teribilă în mâna Românului care erà deprins cu ea din copilăria lui. Coasele erau iarăşi foarte periculoase duşmanului, mai ales când luptà infanteria română cu o cavalerie străină; căci cu ele tăiau picioarele cailor. Aşà ne spune Ureche că în lupta dată între Bogdan al II-lea tatăl lui Ştefan cel Mare şi pretendentul Alexandru cel susţinut de Poloni, „năvălind gloatele de pedestrime, au făcut la strâmtoare mare vărsare de sânge în Leşi, tăind cu coasele vinele cailor" [62].

Puştile în sensul de astăzi al cuvântului erau puţin întrebuinţate, fiind înlocuite prin arcuri. Tunurile însă care pe atunci purtau ele numele de puşti, erau cunoscute. Tunurile moldoveneşti descrise de Bielski erau de două soiuri : mai mari de spijă şi mai mici de fier. Aceste din urmă erau curioase prin forma lor; ele sunt cum spune Bielski, „câte 6 sau 8 la un loc, pe două roticele uşoare, în cât nimic nu poate fi mai trebuincios pentru infanterie, care le duce după sine ori unde merge, le întoarce cum vrea şi, încunjurându-se cu ele în marş, nu se teme de nici un atac de cavalerie. Tuburile sunt astfel aşezate, încât se aprind repede unul de la altul. Incărcarea e grabnică; cartuşele sunt învelite în hârtie. Lungimea tubelor este ceva peste un cot. Gloanţele sunt ordinare, de fier sau de plumb" [63]. Este îndestul de straniu ca Românii să fi cunoscut arma pe care Francezii o descoperiră acuma din nou, numind-o *mitrailleuse*, încă din veacul al XVI-lea, poate chiar din al XV-lea. Praful se fabricà în ţară de oare ce găsim necontenint cumpărături de silitră din Polonia şi de aiurea [64]. Armele de apărare erau scuturile, zeaua şi coifurile.

După ce am studiat armata română, în privinţa compunerei ei, şi am arătat armele cu care se slujià, să vedem acum cum erà împărţită, spre a puteà executà mişcările pe câmpul de bătălie.

---

[61] *Arh.*, I, 2, p. 168.
[62] Ureche, în *Letopisețe*, I, p. 115.
[63] *Arh. ist.*, I. 2, p. 169.
[64] N. Iorga, *Relaţiile cu Lembergul*, p. 12.

Să lămurim întâi, pe cât ne va ierta sărăcia izvoarelor, cadrele oştirilor româneşti. In fruntea oştirei fie-cărei ţări stăteà bine înţeles domnul, comandant suprem al armatelor. In Moldova, se înfiinţează de pe la sfârşitul veacului XVI-lea, dregătoria *hatmanului* împrumutată de la Cazaci, care pe lângă însărcinarea civilă, de a fi mare portar de Suceava, mai erà şi „ispravnic peste toate oştile ţărei" [65]. In ţara românească Muntenia nu se află această dregătorie, ci erà înlocuită prin *Spătarul cel Mare*, „adecă ducele de războiu sau generalul suprem, care aveà sub el toată oştirea călare. In câmp este cel întâi după principe, afară de ban şi de vornic" [66]. In Moldova din potrivă spătarul erà o dregătorie care împlineà mai mult serviciul personal de a ţineà spada domnului, când el se află în biserică sau stăteà la masă [67], ceea ce nu-l va fi împiedecat a săvârşi şi un serviciu activ în armată la vreme de nevoie. Am găsit doară de comandanţi pe lângă principe, vornici, paharnici, visternici şi alţi dregători civili personali de ai principelui [68]. In deobşte nu ne putem aşteptà pentru acele timpuri la deosebirile precise puse între comandanţii de astăzi ai corpurilor de oştire. Nefiind în luptă nevoie de ştiinţă, ci numai de vitejie, se puneau drept comandanţi boierii cei mai viteji, să fi fost ei în funcţii la curte sau nu. In ori ce caz aceştia erau căpitanii cei mari, sub care se înşirau mai statornic şi mai regulat gradele cele mai mici. Un document de la Mihai Racoviţă, care se referă la trebi militare, spune: „scriem domnia mea la toţi *căpitanii* şi *hotnogii* şi la *chihăi*, şi la *stegari*, şi la toţi slujitorii din ţinutul Tecuci,.... vă facem ştire tuturor iar, că domnia mea m'am milostivit, şi am miluit şi v'am pus căpitan mare pe Stamate Gheuca" [69]. Din acest document rezultă următoarea ierarhie militară: Vel căpitanul, căpitanul, hotnogul, chihaia şi stegariu, sub care stăteau slujitorii sau armata. Din aceştia, chihaia nu există ca numire în timpurile ante-turceşti, de oare ce este de atare origine, şi a fost introdus după căderea ţărilor române sub Turci. Gradul însă militar există şi în vremile mai vechi, purtând numirea de *căuşel*. Ureche, ne spune că „Ştefan cel Mare, nu a cercat să aşeze ţara, ci de războaie s'a gătit, împărţind oştirei sale steaguri, hotnogi şi căpitani". Hotnogul care poartă un nume de origine maghiară, a putut există în armata română din timpurile cele

---

[65] Hatmanul nu există sub Alexandru cel Bun cum spune Ureche, *Letopisele*, I, p. 104. Vezi I. Tanoviceanu, *Izvodul spătarului Clănău* în *Arhiva din Iaşi*, III, 1892, p. 482.

[66] Raportul misionarului catolic din Valachia din 1688, în *Mag. ist.*, V pag. 44.

[67] Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 79.

[68] Mai sus p. 146.

[69] Hrisov din 1708, August 24 în *Arhiva românească* a d-lui M. Cogălniceanu, I, p. 56.

mai vechi. Stegarul nu erà un grad, dar un soldat mai deosebit, căruia i se încredinţà onoarea de a purtà steagul. Subîmpărţirea corpurilor de armată în grupe mai mici comandate de aceste grade, se făceà după cifrele zecimale. Asupra acestei împrejurări avem mai multe indicaţii. Aşà am văzut mai sus că vistiernicul Isac comandà în armata lui Ştefan peste 1000 de călăraşi. Mai târziu găsim pe Buluk-paşa, cum îi ziceau pe turcie, comandând 100 de segbani sau lefegii, iar peste 10 Buluk-başi erà un Başbulukbaş, care deci erà mai mare peste 1000 de ostaşi. De asemenea la miliţia băştinaşă, care mai existà pe timpul lui Cantemir, se văd regimente de câte 1000 de oameni, subîmpărţite în 10 compănii, peste care erà un *sutaş* [70]. Dacă admitem acuma că un căpitan comandà 1000 de oameni, atunci hotnogul sau sutaşul comandà 100, iar chihaia, sau în timpurile mai vechi căuşelul, comandà subîmpărţirile cele mai mici, de câte 10 oameni. Bine înţeles aceasta în timpul când armatele române erau în toată floarea lor. Mai târziu cadrele desorganizându-se, şi numărul militarilor scăzând, căpitanii, sutaşii şi chihaii rămaseră numai cu numele, comandanţi ai unor corpuri necomplecte. In realitate, cum spune Cantemir, numai în vechime sutaşii corespundeau numelui lor, de a comandà adecă 100 de soldaţi; pe timpul lui numărul acestora erà foarte scăzut. Ureche ne spune de asemenea că „Ioan Vodă cel Cumplit a împărţit oastea lui în 30 de pâlcuri, iar toată oastea lui erà de 30.000 de oameni [71].

Insuşirile ostăşeşti ale Românilor. — Astfel erà organizarea cea simplă a oştirei române; aşà îi erau armele şi majoritatea ei erà compusă din simpli lucrători de pământ. Aceşti muncitori aveau însă însuşiri războinice minunate pentru acele timpuri, în care vârtutea şi vitejia personală hotăriau soarta unei întâlniri. Românii sunt arătaţi de toţi scriitorii contimporani ca o naţie energică, plină de curaj la luptă, de o constituţie fizică din cele mai puternice, şi însufleţiţi cu toţii de o adâncă iubire de patrie şi de neatârnare.

Astfel o scrisoare de pe timpul lui Matei Corvin (1457—1490) spune despre Românii din Ardeal că sunt lăudaţi mai mult decât ori care în lupta contra Turcilor [72]. Un document veneţian din 1502 spune despre locuitorii Moldovei, că ar fi oameni valoroşi, gata de luptă şi nu de a stà pe salteà, ci în câmpul de războiu [73]. O scrisoare a lui Sigismund către papa Leo al X-lea din 1514

---

[70] Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 88—90.

[71] *Ibidem*, p. 89. Ureche, *Letopisete*, I, p. 195.

[72] N. Iorga, *Lucruri noue despre Vlad Ţepeş*, în *Conv. lit.*, XXXV, 1901 p. 154.

[73] Exarhu, *Colecţia lui Marin Sanudo*, Doc. VII, Suceava, 7 Dec. 1502, p. 92: „Li subditi tutti valenti homini da fatti et non da star so lipimagi, ma a la campagna".

spune că „Moldova ar dispune de 15.000 de ostași cei mai aleși și cei mai aprigi", iar despre voevodul muntean adaugă că „puterea lui nu este de disprețuit" [74]. Istoricul polon Bielski, care cunoscuse pe Moldoveni în lupta de la Obertin din 1521, spune despre ei, că „ostașii moldoveni sunt viteji și meșteri de a mânui sulița și de a se apără cu scutul, de și sunt niște țărani proști luați de la plug" [75]. De asemenea despre puterea militară a Moldovei pe timpul lui Petru Rareș, mărturisește istoricul ungur Bruti că „împăratul Ferdinand preferă să aibă alianța Moldovei, regiune foarte războinică și îmbelșugată în cai și oameni; că dacă i-ar trimite numai 10.000 de călăreți în ajutor, cu acei 40.000 de călăreți aleși, pe care Moldova i-ar aveà sub arme, el nu s'ar îndoì nici de cât de izbândă" [76]. Altă relație polonă asupra luptei de la Obertin spune că Petru Rareș ar fi pus în lanțuri pentru a-i da morței pe doi căpitani ai săi care părăsiseră câmpul de bătaie, adăogând apoi că „acesta este obiceiul Valahilor că toți acei care fug din luptă sunt mai rău pedepsiți decât dacă ar fi suferit moartea în războiu, ceea ce face ca Valahii să fie în bătălie mult mai aprigi decât alte nații" [77]. Sasul Reichersdorff în descrierea Transilvaniei, tipărită în 1550, mărturisește că neamul moldovenesc e aprig, cam barbar, dar foarte ager, după felul său de a fi în arta militară" [78]. Sebastian Münster în vestita lui geografie, tipărită în Basel tot în anul 1550, arată despre Moldoveni că ar fi „aspri și aprigi și un greu biciu pentru Transilvania; că ar fi oameni războinici și viteji, în totdeauna gata de luptă" [79]. Miedzileski spune de asemenea că „domnul Moldovei, are 30.000 de ostași, din care 15.000 sunt luptători din cei mai buni, și cei mai viteji" [80]. Orzechowski descrie tot astfel pe Moldoveni ca „oameni groaznici și foarte viteji și că nici se află pe fața pământului alt popor care pentru gloria războinică și eroizm, să apere o țărișoară mai mică contra mai multor dușmani, atacându-i fără încetare" [81]. Grațiani, în viața lui Iacob Heraclide Despotul (1561—1563), spune de asemenea des-

---

[74] Hurm., *Doc.*, II, 3, p. 170: „Dilectissimorum militum et ferocissimorum pugnatorum".

[75] *Arh. ist.*, I, 2, p. 168.

[76] Bruti, *Ungaricarum rerum libri* în *Monumenta Hungariae historica*, XIV, p. 26: „Caesaris Moldaviam fieri accesionem virum maluit, regionem ferocissimam atque equis virisque abundantem. Si equitum X milia subsidio mittantur cum ipsis equitum delectorum XL milia habeant in armis, se de belli eventu minime dubitare".

[77] N. Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 11.

[78] Reyschersdorff, *Chorographia Transilvaniae*, Vienne, 1550, p. 27.

[79] Sebastianus Münsterus, *Cosmographia*, Basileae 1550, p. 918. Notiță comunicată de d. Ioan Russu din Botoșani.

[80] Miedzieleski, *Acta Tomiciana*, III, p. 170; ap. Hasdeu, *Ioan Vodă cel Cumplit*. București. 1865. p. 79.

[81] Orzechowski, *Annales ad calcem Dlugoszi*, adause la scrierea lui Dlugosz, *Historia polonica*, Lipsiae, 1711, II, p. 1555; ap. Hasdeu, *ibidem*. p. 80.

pre oştirile moldovene că, „s'ar bate cu o aşà îndrăzneală, cu un aşà dispreţ de moarte şi cu astfel de încredere în sine, încât adese ori cu o mână de oameni înfrânseră armate ale vecinilor" [82]. Abatele Ruggieri în o scrisoare din 1567 către papa Piu al VI-lea, spune despre Moldoveni că ei ar fi „oameni războinici, însă rău armaţi şi luptând la atac mai ales cu arcul" [83]. Gorecki când descrie armata lui Ioan Vodă cel Cumplit (1572 –1574), vorbeşte de Moldoveni ca de nişte „oameni plini de vigoare în trup şi în suflet, întăritaţi întocmai ca fiarele îndelung reţinute ce aleargă între strigăte înfricoşate în ajutorul armatei uşoare (a Căzacilor") [84]. Francezul de Vigenère, în descrierea Poloniei şi a ţărilor vecine, din 1573, spune tot despre Moldoveni, că „ar fi un popor foarte ciudat, capriţios, apucat, dar atât de dur şi de războinic, încât nu odată a dat învăţătură celor ce nu-l lăsau în pace" [85]. Până mai târziu, precum vedem din spusele lui Bandinus trimisul papal în Moldova din 1648 se pomenià că poporul ei este născut pentru oştire în care lucru nu este de loc în dărăptul Tătarilor. El întrece chiar toate popoarele în repeziciunea, agerimea şi vârtoşimea cailor. Cu un sânge atât de generos prin originea (lui romană) şi prin firea lui, să plătiască Turcilor tribut nu este de mirare, fiind că nu au nici o întăritură şi nu sunt aşà de numeroşi încât să se poată opune în câmp deschis la atâta mulţime" [86]. O altă descriere a ţărilor române făcută de un Olandez în 1687, se spune despre Moldoveni că ar fi ca şi Muntenii, mai buni soldaţi decât muncitori (ţărani)" [87]. Chiar pe la sfârşitul veacului trecut, Raicevici vorbind de rămăşiţele descompuse ale vechei trupe a dorobanţilor din Muntenia, spune despre ei că ar fi într'o stare mizerabilă, fiind întrebuinţaţi de Turci mai mult la salahorie decât la oştire. „Nu că nu ar puteà da o bună trupă, adaogă el, căci în ultimul războiu al Bavariei cu Austria, Valahii din Transilvania s'au condus cu cea mai mare bravură" [88] şi în sfârşit o scrisoare a

[82] Gratiani, de *Hereclide Despota* p. 22.

[83] *Arh. ist.*, I, 2, p. 116:

[84] Gorecki, *Bellum Ivoniae* în Papiu, *Tesaur III*, p. 231: „Valachi in tenti in pugnam animo et corporibus, cum ingenti clamore haud secus quam diu retentae ferae concitati, ad velit s advolant".

[85] Blaise de Vigenère, *La description du royaume de Pologne et des pays adjacents*, Paris, 1573, p. 38: „Car ce a esté tousiours une nation fort bizarre, fantastique et despitte, et au reste fort endurcie et belliqueuse et qui a sounentes fois donné beaucoup d'affaires à ceux qui luy ont voulu demander quelque chose".

[86] *Codex Bandinus*, ed. V. A Ureche în *An. Acad. rom.*, II, tom. XVI, 1895, p. 1,38.

[87] *Korte en nette Beschryveng von den Konigrijken Hungarien. Walachien, Moldavien, Bulgarien*, etc., Amsterdam (Bibl. Acad. Col. Sturza, No. 3919), 1687, p. 50: „De Bewonders dezes lands (Moldavien) zyn gelijk de Walacher beter soldaten als Boeren (Bauern=ţărani)".

[88] Raicevici, *Osservazioni intorno la Valachia et la Moldavia*, Neapoli, 1788, p. 129.

regelui August al II-lea al Saxoniei către comitele de Saxa laudă mult companiile de Valahi, cavalerie uşoară, pe care le-ar aveà în oştirea lui, spunând că ele „făceau minuni" [89].

Şi cu drept cuvânt conchide Raicevici dela virtutea ostaşilor români din Transilvania, la acea a dorobanţilor din Muntenia, ca unii ce tot de un neam, şi de un sânge erau. De aceea cu toate că nu găsim mărturisiri aşà de numeroase şi de obşteşti asupra vitejiei Muntenilor ca asupra acelei a Moldovenilor [90], credem că putem, urmând exemplul lui Raicevici, trage asupra întregului neam laudele de care istoria a acoperit pe Moldoveni.

De şi în deobşte toate popoarele sunt viteze, în timpuri barbare dispreţul de moarte este încă mai pronunţat decât în vremile civilizate. Pentru ca însă oamenii din timpuri pline de vitejie să recunoască o asemenea însuşire unui popor cu care adese ori erau chiar în luptă, şi deci aveáu mai curând motiv a-l ponegrì decât a-l lăudà, trebue într'adevăr că vitejia lui să fi fost extraordinară. De aceea nu erà decât firesc lucru, ca ea, chiar după o amorţeală seculară să reapară la lumină, atunci când prilejul i se dădù; căci calităţile morale ale indivizilor caşi ale popoarelor sunt înnăscute şi numai prea puţin modificabile prin împrejurările exterioare.

---

[89] Reprodusă de G. Pherekyde în *Conv. lit.*, XXX, 1896, p. 267.

[90] Ba chiar Antoniu Verancius, Kovachich, *Scriptores rerum Hungaricarum minores*, 1798, II, p. 103, spune că „Moldovenii sunt mai războinici decât Muntenii, care îi întrec însă în ospeţie". Un raport a lui Polo Minio din 1620 spune că „puo cavar il principe valaco (muntean) 8 mil. soldati simili alli Moldavi, ma non tanto valorosi", Hurm., *Doc.*, VIII, p. 391.

CAPUL IV

ISTORIA ȚĂRILOR ROMANE DE LA MOARTEA LUI ȘTEFAN CEL MARE PÂNĂ LA ACEA A LUI PETRU RAREȘ

1504—1546

I

ISTORIA MUNTENIEI

DE LA RADU AL IV-LEA PÂNĂ LA MOARTEA LUI RADU PAISIE

1494—1549

1. DOMNIILE EVLAVIOASE ALE LUI RADU AL IV-lea ȘI NEAGOE BASARAB

Am văzut cum, în timpul strălucitei domnii a lui Ștefan cel Mare în Moldova, Muntenia pierde aproape desăvârșit situația ei deosebită, și intră cu totul în curentul istoriei moldovene. Ștefan cel Mare este acela care determină soarta ei direct sau indirect. Așà el pricinuește scoaterea lui Vlad Țepeș din scaunul muntean, singurul domn ce ar fi meritat să stee și el alăturea cu eroul Moldovei. Laiot Basarab cel pus tot de Ștefan în locul omului Turcilor, Radu cel Frumos, după ce trece la Otomani, părăsind pe acel ce-i dăduse coroana, este alungat de Ștefan, după respingerea celei de a doua năvăliri turcești, și înlocuit cu Vlad Țepeș care se urcă în chip trecător pe tronul ce-l ocupase odată cu atâta strălucire. După întronarea în Muntenia tot prin sprijinul lui Ștefan a nepotului lui Laiot, Țepeluș, acesta trecând și el în partea Turcilor este bătut de Ștefan și alungat din Muntenia în 1481, domnul Moldovei punând în locu-i pe Vlad Călugărul care și el trădă pe Ștefan, ajutând Turcilor la luarea Chiliei, 1484. In zadar deci se sileà Ștefan cel Mare să

tragă Muntenia în sfera intereselor sale. Domnii aşteptau numai să fie puşi de el în scaunul acelei ţări, spre a trece îndată la Turci, a căror putere creşteà pe fie ce zi, cu cât Moldova, părăsită de toţi, slăbià în a ei împotrivire.

Muntenia urmà clina fatală a căderei tot mai adânci sub stăpânirea turcească, în care încăpuse acuma de atâta timp. Ştefan cel Mare se silià în zadar să o opriască; să-şi facă din ea scut de apărare contra păgânului. Ea adăogeà numai greutatea poziţiei lui, unind în totdeauna armatele sale cu acele ale necredincioşilor contra Moldovei care încă veghià. Se păreà că Muntenia erà obosită de împotrivire şi dorià să se odihniască, şi de aceea se dădeà în partea celui mai tare, unde puteà sperà, chiar dacă ar mai fi luptat, câştig şi nu jertfe. In curând erà însă să-i fie făcut pe voie. Ştefan coborându-se în groapă, nu mai fu nimeni care să cerce a o împiedecà de a-şi aşterne capul la picioarele Turcilor, şi aceasta se şi întâmplă în chipul cel mai deplin sub domniile pe care avem să le cercetăm, anume acele ale lui Radu al IV-lea şi Neagoe Basarab, care pe cât sunt de harnice în sprijinirea bisericei, pe atât sunt de bicisnice în privinţa politică.

Radu al IV-lea cel Mare, 1494—1507, aşà numit de biserică, pentru care el avù multă plecare, nu merità prin nici o însuşire acest supranume deosebitor. Până la 1504 el domneşte paralel cu Ştefan cel Mare, apoi de la moartea acestuia, cu fiul său Bogdan până la 1507, când el însuşi trece din această lume [1].

Că acest Radu al IV-lea erà fiul lui Vlad Călugărul, aceasta se vede din un document din 16 Martie 1494 în care Vlad Călugărul vorbeşte de fii lui: Radu şi Mircea; apoi Radu al IV-lea, în scrisorile sale către Braşoveni, spune că „atâta vreme cât a fost în viaţă părintele meu Vlad Voevod, a avut pace cu Inălţimea sa domnul craiul meu, iar după moartea părintelui meu Vlad Voevod Dumnezeu să'l ierte, m'a dăruit Dumnezeu cu ţinutul meu Ţara Românească" [2].

Acest domnitor din familia drăculească trăeşte în destulă linişte, adecă supus coroanei ungureşti şi lăsat în pace de Turci şi de Ştefan cel Mare, ocupat pe atunci cu luptele sale cu Polonii

[1] Vlad Călugărul tatul lui Radu moare în 1496 după cum spune *Letopiseţul sârbesc* în Nicolaescu, *Doc. slavo-rom.* p. 5 şi inscripţia zidirei mân. Glavaciocul: „murind Vlad Voevod la 6904 (1496) a isprăvit'o fiul său Radu Voevod". Lepădatu, *Vlad Vodă Călugărul* în *Conv. lit.*, XXXVII, 1903, p. 623. In 1507 nu ar fi putut spune fiul despre tatăl său, mort în 1496 „novissime defuncte". Vezi mai jos, nota 3.

[2] Bogdan, *l. c.*, *Doc. şi Regeste*, p. 130 şi doc. din 1494. *Foaia Soc. Românismul*, 1870, p. 156. Vezi şi un alt doc. din 1502 reprodus în o traducere din 1692 de Nicolaescu, *l. c.*, pag. 9.

şi cu încercările lui de a înjghebà liga anti-turcească, care istovesc ultimele puteri ale marelui domn.

De şi numit de Turci, Radu este nevoit în curând, pentru a-şi asigurà domnia din spre nord, a călcà pe urmele tatălui său şi a se pune bine cu Ungurii care, dând părintelui său adăpostire în Transilvania, aveau în persoana acestuia un mijloc de constrângere minunat contra lui Radu, prin teama restituirei lui Vlad în scaunul muntean. Intoarcerea lui Radu către Unguri se făcù îndată după întronarea lui, întru cât l'am văzut din anul 1494, că se dă drept supusul regelui unguresc, şi în 1495 izbuteşte prin juruinţi de supunere şi recunoaşterea suzeranităţei maghiare, a face pe regele Vladislav să ordone tatălui său Vlad a ieşì din Transilvania. Aceste relaţii prietinoase ale lui Radu cu Ungurii, care ţin până la moartea lui, se vădesc din tratatul încheiat de el cu Saşii transilvăneni, care tratat întăreşte tot odată şi dovada filiaţiunei lui Radu din Vlad Călugărul, cel fugit peste munţi. Tratatul sună astfel: „Noi Radu, prin mila lui Dumnezeu domnul Munteniei recunoaştem prin această carte a noastră, că predecesorii noştri au fost tot deauna credincioşi sfintei coroane şi celor de fericită memorie regi, şi că le-au făcut tot deauna slujbe credincioase şi că ţara noastră este numai o parte a domniei Ungariei. De aceea vroim a ne ţineà pe urma predecesorilor noştri de fericită memorie, şi mai ales a fostului nostru părinte Vlad Voevod *celui mort chiar acum de curând*, domnul acestei domnii transalpine" [3].

Radu arătând, pe când erà domn, că tatul său murise de curând, reiesă că Vlad murise afară din scaunul muntean, anume în Transilvania unde căutase adăpostire după detronarea lui din partea fiului său.

Faptul că Radu vorbeşte, în tratatul cu Saşii, cu oare care pietate de memoria tatălui său, de şi îl detronase, nu trebue să ne mire. Tot aşa vom vedeà mai târziu pe Gheorghe Ştefan, de şi alungă pe Vasile Lupu din scaun, pomenind într'un document cu destul respect despre domnul detronat de el [4], la care s'ar puteà adăogì şi alte exemple.

Intoarcerea lui Radu al IV-lea cel Mare către Unguri, îndrumată încă din anul 1494, şi care îşi găseşte încununarea în tratatul cu Saşii, avuse de un mare, în afară de ordinul dat de

[3] Engel, *Gesch. der Walachei*, p. 187: Nos Radul Dei gratia Waywoda transalpinus recognovimus per praesentes quod predecessores nostri sacre coronae divisque regibus semper fideles fuerunt, fideliaque servitia ubique locorum semper exhibuerunt et quod etiam regnum nostrum est membrum regni Hungariae. Igitur volumus nos imitari vestigia divorum predecessorum nostrorum, precipue quondam genitoris nostri Wlad Woywodae *novissime defuncti* huius regni nostri transalpini dominus". Data tratatului este dată de Engel ca 1507 de sigur greşit, întru cât Vlad murise în 1496, după cum am văzut în nota 1.

[4] Hrisovul lui Gh. Ştefan din 1656 în *Uricarul*, III, p. 279.

Vladislav tatălui lui Radu de a părăsì Transilvania, şi cuprinderea domnitorului Munteniei în legăturile de alianţă încheiate între regii Ungariei şi Poloniei în anii 1499 şi 1507, precum şi marea îngrijire despre ceeace ar trebuì făcut cu scaunul muntean, când se aflà despre boala cea grea a lui Radu [5]. Radu al IV-lea, temându-se de urmările politicei sale anti-turceşti, căutase sprijin în ambele puteri nordice care pe atunci puteau până la un punct să îndrăzniască a înfruntà furia muzulmană. In amândouă acele tratate se prevede câte un articol în care se spune, că „dacă s'ar întâmplà ca Turcii să năvăliască în Valahia, atunci noi Ioan Albert (regele Poloniei) cu numitul rege al Ungariei şi marele duce al Litvaniei vom trebuì să venim în ajutor voevodului ei" [6].

Cum se face de regele Ungariei se unià cu al Poloniei spre a apărà pe un domnitor român, ei care refuzaseră sprijinul lor lui Ştefan cel Mare, este uşor de înţeles. Dinnaintea capului lui Radu, adânc plecat sub picioarele lor, n'aveau dece se teme, ba nici chiar a se mai certà al cărui supus să fie; căci ştieau că n'aveau decât să doriască, pentru a-l vedeà tăvălindu-se în pulbere înnaintea amândorora. Dulce este însă numai rodul cel oprit.

Radu însă îşi luase în zadar toate măsurile spre a-şi asigurà domnia din partea Turcilor, căci alt duşman mai neîmpăcat, moartea, îl suprinse pe neaşteptate în Aprilie 1508 [7].

Pe timpul lui Radu al IV-lea, istoria Munteniei devine interesantă, nu prin faptele ei politice, pe care le-am văzut cât sunt de josnice faţă cu Ungurii, pe când faţă cu Turcii tributul de sânge urmà înnainte a fi închinat, ci prin desvoltarea unor împrejurări privitoare la viaţa bisericească.

Anume patriarhul Nifon al Constantinopolei fusese destituit de Turci, fiindcă, după cum raportă nişte anale chiar ale patriarhiei, s'ar fi dat fără drept ca rudă şi moştenitorul predecesorului său, patriarhul Simion, care lăsase multe averi, întărind această înrudire a lui prin jurământul a trei martori falşi, uneltire care, fiind descoperită de autorităţile turceşti, adusese mazilirea lui Nifon [8]. Radu, care poate petrecuse chiar în Constantinopole şi avuse prilejul a cunoaşte personal pe Nifon, văzându-l în nenorocire, se hotărî să-i vie într'ajutor cu toată hula aruncată pe el din partea Turcilor, căreia lumea creştină, tocmai din pricina părţei de unde-i venià învinuirea, nu-i dădeà crezare, şi socotià pe Nifon de martir şi de sfânt. Radu Vodă

[5] Regele Vladislav către Saşi, 12 Martie 1508, Hurm., *Doc.*, XV, p. 180.
[6] Doghiel, *Codex dipl.*, I, p. 99, anno 1499, Apr. 14.
[7] 3 Mai 1508, Hurm., *Doc.* XV, p. 182, Vladislav scrie: „Fidelis noster, magnificus spectabilis Radu Wayvoda noster transalpinus mortuus est."
[8] Extract din Banduri *Imperii orientalis libri VIII* Parisiis 1711, reprodus în *Mag. ist.* IV p. 373.

care erà de curând numit domn de Turci şi prin urmare în bune relaţii cu dânşii, cerù pe Nifon din surgun de la Adrianopole la el în ţară, ceea ce sultanul îi învoì.

Nifon erà Grec, şi fără îndoială că el venì în ţară însoţit de călugări greci. Aceştia începuseră a-şi deschide calea către ţările române încă de pe timpul celor întâi domni ai Munteniei care stătuseră în cele mai bune relaţii cu biserica din Constantinopole, şi care aduseseră Moldova a se plecà acelei patriarhii odată cu suirea lui Alexandru cel Bun pe tronul acestei ţări.

Adăpostirea lui Nifon cu marea lui vază de patriarh şi de martir al păgânilor, în Muntenia, unde în curând se urcă în scaunul mitropolitan, dădù un nou avânt înrîurirei bisericei şi a clerului grecesc în această ţară [9].

Nifon, cum venì în Muntenia adună pe toţi egumenii şi pe tot clerul la un sobor, în care hirotonisì doi episcopi, rânduindu-le eparhii deosebite.

Patriarhul abuzând însă de a lui putere căută să încalce pe acea a domnului care nici odată n'a fost supus, în ţările române autorităţei spirituale. Innălţarea fostului patriarh peste a tot puterea domnească trebuì să displacă în curând lui Radu.

Neînţelegerea între el şi mitropolitul Nifon se ivì cu următoarea împrejurare: Radu Vodă aveà o soră pe care voià s'o mărite după un boier de la curtea lui, numit Bogdan, care se vede subsemnat în tratatul lui Radu cu Saşii, ca „supremus cancelarius et secretarius", ceea ce pe româneşte însamnă că erà boierul cel mai de frunte al domnului, logofătul lui cel mare. Bogdan însă fiind însurat, Radu făcù să se rostiască despărţenià între Bogdan şi soţia lui, după cât se pare fără nici un motiv, şi dădù după aceea pe sora sa după favoritul său. Nifon se înfurie pentru această faptă nelegiuită, şi el care nu găsise că erà lucru aşà de nedrept a-şi însuşì averea patriarhului Simion, mustră cumplit pe sora lui Radu pentru că luase pe bărbatul alteia, şi chiar pe Radu îl dojenì în faţa, refuzând să recunoască tăria nouei căsătorii.

Românii care avuseseră în totdeauna aşezământul despărţeniei, şi abuzaseră de el după plac, în contra sexului slab, găsiră îndrăzneţ şi nepotrivit acest amestec al lui Nifon în deprinderile ţărei. Radu deci îi spuse că el nu mai poate sta în Muntenia, întrucât ar strică obiceiurile ei, îi oferì o pensie pe toată viaţa lui, şi-l rugă să se depărteze, spunându-i că în ceea ce priveşte căsătoria lui Bogdan, ea „a primit binecuvântarea de la alţi prea sfinţiţi arhierei" [10].

---

[9] Mai sus Vol. III capitolul *Biserica. Biografia patr. Nifon* în *Arh. ist.* I, 2, p. 137. Vezi şi *Anonimul românesc* în *Mag. ist.* IV p. 234.
[10] *Mag. ist.* IV, p. 239.

Nifon se duse în muntele Atos, unde murì puţin timp după aceea, în 1508 [11]. Cu moartea acestui „sfânt" nu se sfârşeşte însă influenţa lui asupra Munteniei, şi oasele sale trebuiau să aibă asupra acelei ţări una mult mai mare de cum avuse via sa fiinţă.

După Nifon stă pe scaunul mitropoliei din Bucureşti un călugăr sârb, neam cu regele Sârbiei, anume *Maxim*, pe care îl vom vedeà mijlocind o pace între Radu al IV-lea şi Bogdan, domnul Moldovei [12].

Mihnea cel Rău, 1507—1510. — Să cercetăm întâi cine erà acest nou domnitor? O însemnare din 10 Noemvrie 1508 de pe o Liturghie slavonă zice că s'a săvârşit această carte din porunca lui Mihnea, marele Voevod a toată Ţara Românească şi a părţilor de peste Dunăre, fiul marelui Vlad Voevod" [13]. Că acest Vlad erà Vlad Dracul ne-o spune o scrisoare din 21 Iulie 1508 a regelui Vladislav al Ungariei către Sigismund al Poloniei, în care îi spune, că Turcii au impus domn în Ţara Românească pe „un fiu al răposatului Dracula numit Mihnea" [14]. Se ştie însă că izvoarele ungureşti numiau Dracula şi pe Vlad Dracul şi pe Vlad Ţepeş, şi e vorba acuma care din doi este tatăl lui Mihnea. Noi credem, că tatăl lui Mihnea trebue să fie Vlad Ţepeş şi nu tatăl acestuia Vlad Dracul, de oarece, în un document din 1 Noemvrie 1508, Mihnea, după ce repetă titulatura lui de „fiul lui Vlad, marele Voevod", adaogă mai jos, că „am văzut şi cartea unchiului domniei mele Vlad Voevod Călugărul". Este însă cunoscut că acest Călugărul erà fratele lui Vald Ţepeş [15].

Acest Mihnea Vodă din familia Drăculească vine în tronul Munteniei, cu ajutor turcesc, în contra altui pretendent din familia rivală, Băsărăbească, fiul lui Ţepeluş sau Basarab cel Tânăr, susţinut de Unguri, şi aici lupta între reprezentanţii celor două familii devine interesantă, fiindcă se întrupează *de odată în doi competitori*, care râvnesc tronul, unul sprijinit de Turci şi celalt de Unguri. Câteva documente însemnate lămuresc împrejurările : Aşà mai întâi un ordin al lui Vladislav, regele Ungariei, către Emerik Czobor, Voevodul Transilvaniei, zice „că aflând regele c'a murit Radu, Voevodul Valahiei, şi că boierii şi toată ţara Transalpină, fiind în mare credinţă către noi,

---

[11] Biografia lui Nifon în *Arh. ist.*, I 2 p. 140.

[12] Viaţa mitrop. Maxim, *Ibidem*, II p. 65. Ureche *Letop.*, I, p. 148 îl numeşte : Maximian.

[13] Odobescu, în *Rev. Română*, I, p. 810; reprodusă prefaţa întreagă în *Bibliografia românească veche*, 1508—1830, de I. Bianu şi Nerva Hodoş I p. 6—7. Dobrogia cea râdnosă de Radu al II-lea şi stăpânită de Mircea (mai sus vol. III p. 60 şi 88), nu fusese încă pierdută.

[14] Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 574.

[15] Nicolaescu, *Doc. slavo-române*, p. 12, şi 251. (Vezi mai sus, p. 109).

ar dori să aleagă de voevod pe un fiu al lui Ţepeluş, poruncind lui Czobor să meargă în apărarea lor de Voevodul ce Turcii ar voi să le impună [16]. Cine erà Voevodul impus de Turci, ne spune scrisoarea regelui Vladislav, adusă mai sus. Din ea aflăm, că „întru cât în aceste zile Voevodul din Ţările Transalpine sau de peste munţi, schimbase viaţa cu moartea, şi întru cât toţi boierii, după pilda înnaintaşilor lor, ne erau plecaţi şi credincioşi şi nu voiau să sufere vre un voevod în mijlocul lor, de cât care ar fi ales cu consimţimântul nostru, acei boieri au fost îngroziţi, când au văzut că Turcii vin de odată cu un fiu al răposatului Dracula, numit Mihnea, pe care au fost nevoiţi a-l primi şi a i se supune. Noi aveam în Transilvania pregătită o oştire a noastră, şi nu voiam cu nici un preţ a îngădui un astfel de voevod acolo; dar el începù să se roage de noi cu stăruinţă, oferindu-ne în taină a favorizà pe Creştini, *de şi este schismatic*, numai să nu-l scoatem din domnie. Apoi noi ne temem ca, în cazul când am alungà pe numitul voevod, Turcii să nu vree a-l ajutà" [17].

Din aceste două acte autentice şi mai presus de ori ce îndoială, aflăm deci că un Basarab, fiul lui Ţepeluş, erà sprijinit de Unguri în contra unui pretendent drăculesc, susţinut de Turci, care şi pune mâna pe coroană şi caută apoi a se îmbunà şi cu Ungurii, spre a nu-şi primejdui domnia din partea lor. De aceea şi găsim o scrisoare a lui Mihnea către Braşoveni, în care el le aduce aminte despre vremea când m'am fost lăsat între voi şi am locuit şi trăit cu părinţii mei, precum ştiu cei ce sunt mai bătrâni între voi, până ce a dat Dumnezeu de m'am făcut domn al Ţărei Româneşti". Mihnea apoi se jălueşte că „a fost firitisit de toţi vecinii de prin prejur, iar numai de la Saşi nu i-a venit nici o vorbă prietenească"; ba mai mult încă, se plânge „că Braşovenii ar adăposti la ei pe cei ce sunt vrăjmaşii şi neprietenii noştrii". Reiesă din această scrisoare, că Mihnea trăise în vremuri mai de mult în Ardeal, pe când tatăl său, Vlad Ţepeş, se adăpostise acolo (înainte de 1476) [18] deci cu mai bine de 30 de ani în urmă. De aceea şi spune el, că bătrânii îşi mai pot amintì faptul. Se vede apoi că relaţiile lui Mihnea cu Braşovenii nu erau din cele mai bune, şi ele se îmbunătăţiră numai cât mai târziu, când vedem pe Mihnea poftind pe Braşoveni să vie să cumpere ceară câtă vreau din depozitele dela Câmpulung [19].

---

[16] Hurm., *Doc*,. II, 2, p. 573;: „quendam filium Waywodae Chypelles". Sub acest nume niciodată Ungurii nu au însemnat pe Ţepeş cum vrea d. I. Bogdan (*Vlad Ţepeş*, p. 69—72).

[17] Hurmuz ki, citat mai sus, în nota 14.

[18] Vlad Ţepeş trăise în Transilvania pe la 1475—1476 după ce scăpase din închisoare. Mai sus, p. 80.

[19] Ambele scrisori ale lui Mihnea, în Bogdan, *Doc. şi Reg.*, p. 138—140. Vezi o alta în Hurm., *Doc.*, XV p. 183.

Ce înţeles însă să aibă cuvintele „de şi este schismatic" din scrisoarea regelui Ungariei către acel al Poloniei? Cu toate că terminul de schismatic, în izvoarele ungureşti, însamnă de obiceiu ortodox, fără îndoială că nu acesta este înţelesul ce trebue alipit de el, în documentul de care e vorba; căci nu puteà să i se pară straniu regelui unguresc că domnul Munteniei să fie ortodox, de oare ce toţi domnitorii acestei ţări nu împărtăşiseră nici odată altă religie, şi mai ales nu fuseseră catolici, în cât să apară ortodoxul Mihnea o excepţie în şirul domnitorilor munteni. Cuvântul schismatic şi are alt înţeles sub pana lui Vladislav. Lui Mihnea îi ieşise vestea că se turcise, precum o face, fără îndoială coborâtorul său, de mai târziu Mihnea Turcitul (1577—1583, 1585—1591), şi că el îşi va fi dat arătarea de a trece la religia turcească, nu prea ar trebui să ne mire, când îl vedem, curând după ce vine în ţară, că pentru a fi recunoscut domn de Unguri, se poate preface a trece cu aceeaşi uşurinţă la biserica romană, aşà că un călugăr catolic care scrie pe la 1761 o istorie a mânăstirei catolice din Târgovişte, după ce spune despre Mihnea, că ar fi ucis pe mulţi boieri, arată că „el a fost catolic şi noi stăteam prea bine în acele timpuri" [20]. Anonimul românesc adaugă că Mihnea „se făcuse papistaş" [21]. De şi Mihnea se arătă atât de plecat Catolicizmului, pentru a plăceà regelui unugresc, el erà bănuit, că ar umblà să introducă în Ţara Românească, o armată din Turcia, ca şi legile şi religia turcească", cum spune o scrisoare a lui Vladislav, regele Poloniei, către Sigismund al Ungariei, din 1 August 1508 [22]. Este absolut indiferent pentru înţelegerea pornirei boierilor în contra lui Mihnea, dacă aceste învinuiri erau adevărate sau nu; destul că ele existau şi erau crezute; căci în desvoltarea evenementelor, nu numai adevărul, ci şi eroarea, calomniea şi minciuna pot să devie pricinuitoare de fapte. Cu toate acestea Mihnea nu se îndepărtase cu totul de biserica ortodoxă, căutând să împace astfel şi cerinţele proteguitorului ungur şi pe acele ale boierilor săi. Bine înţeles că o asemenea politică cu două feţe, mai ales în o afacere aşà de subţire ca religia, trebuià să nemulţămiască pe toţi şi mai ales pe cei din lăuntru, întru cât ori ce concesii se făceau Catolicilor, nu puteau fi privite de Ortodoxi, de cât ca rupte din drepturile lor. Că Mihnea se îngrijà şi de religia ţărei, se vede lămurit din împrejurarea că el sfârşeşte tipărirea Liturghiei slavone, amintită mai sus [23].

Dar această abatere, măcar întru cât va a lui Mihnea Voevod, de la credinţa ţărei, a fost numai o parte din păcatele,

---

[20] *Arh. ist.*, I, 2, p. 47.

[21] *Mag. ist.*, IV, p. 247. „Se făcù Mihnea Vodă papistaş. Atunci ţineau Ungurii şi Saşii legea papistăşească".

[22] Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 575.

[23] Mai sus, nota 13.

mult mai grele ce-i se puneau în samă. Cronicarii și anume autorul biografiei patriarhului Nifon, destul de bun cunoscător al întâmplărilor contimporane muntene, pe care le descrie, face din Mihnea Voevod unul din cei mai cruzi tirani. „Cum apucă domnia, zice el, îndată se desbrăcă lupul de pielea cea de oaie și-și astupă urechile ca aspida și ca vasiliscul, iar arcul și-l încordă și gătì săgeți de săgetat și sabia și-o fulgeră și mâna și-o întărtă spre rane. Și prinse pe toți boierii cei mari și aleși și-i muncì cu multe munci cumplite și le luă toată avuția și necinsti jupânesele și fetele lor înnaintea ochilor lor. Aci unora le tăie nasurile, și buzele, pe alții îi înnecă și pe alții îi spânzură" [24].

Nu am da crezare acestor crime puse în sama unui domnitor, știind ce ușor se încruntă pana cronicarilor pătimași — dacă însuși Mihnea nu le-ar fi întărit în parte prin pisania ce a pus să i-o sape pe mormântul lui, încă înnainte de a se coborì în el. In ea, Mihnea pare a ne spune, de dincolo de moarte, cum :

Acoperit domniam eu de cinste și multă și mare
In a părintelui scaun cu strașnicul șchiptru în mână
Toată-a mea țară, de mine, în tremur îmi sta în picioare
Si se temeau de-al meu nume pân' și vecinele țări.
Hoților moarte fusesem, tâlharii simțise al meu biciu,
Țineam puternic în mână, a cumpenei drepte greu paloș
Când mă aruncă din scaun cea gintă mult înșelătoare.
Care pe Turci sprijinită mă 'ndepărtă la Săbiu [25].

Dar apoi măcelul boierilor este confirmat de o scrisoare a Brașovenilor către Săbieni și de un Minei păstrat la Sofia, în care se cetește notița că „s'a scris în anul 7017 când a ucis Mihnea Voevod pe boierii munteni" [26].

Care fuseseră însă motivele acestei asprimi a lui Mihnea? Tot biografia patriarhului Nifon va răspunde la această întrebare. Ea începe a povesti întâmplările acestei domnii, prin arătarea, că după moartea lui Radu, „boierii nu se puteau învoì pe cine vor pune domn; că unii ziceau să fie cesta, iar alții cela, și erà gâlceavă și ceartă între dânșii" din care spuse se vede că erau cel puțin două partide care susțineau candidații deosebiți din care acea ce susțineà pe Mihnea ieșì învingătoare cu ajutorul Turcilor, apoi sprijinită și de Unguri. Se vede însă că în deosebire de ce se făceà altă dată, când boierii partidei protivnice închinau steagul, îndată ce simțiau bătălia pierdută, ei urmară

---

[24] *Arh. ist.*, I, 2, p. 140.

[25] Reprodusă de Engel, *Geschichte der Walachey*, p. 193. Ea este redactată latinește. Iată două versuri :

Praedonum fueram domitor, furumque flagellum
Justitiam fortiter rigido ense colens.

[26] Iorga, *Studii și doc.*, III, p. XLIII.

de astă dată mai departe, şi după întronarea lui, a duşmănì pe Mihnea, ceea ce aprigul domnitor le răsplătì cu foc şi cu sânge.

Cine erau însă boierii nemulţumiţi cu domnia lui Mihnea? Aici biografia patriarhului Nifon devine cu deosebire interesantă, ,când ne destăinueşte, „că ei se ţineau de un neam, care erà mai ales şi mai temător de Dumnezeu, cărora le erà numele de moşii *Banovcţi*, adecă *Băsărăbeşti*; pre ei i-a muncit cu felurite munci; pre unii i-a şi omorât". Această prigonire erà îmbinată cu una împotrivà acelor ce bănuiau domnitorului sprijinul încuviinţat Catolicilor, deoare ce aceeaşi cronică ne spune că „preoţilor de prin sate tuturor le-a tăiat nasurile, spre batjocura bisericei, şi se ispitià şi se sfătuià să ardă pe toţi egumenii de la toate mânăstirile" [27]. Arătarea, cu toate exagerările ei, trebue să aibă un fond de adevăr, dacă ne gândim la mulţămirea Catolicilor cu domnia lui Mihnea.

Dar să vedem acuma de unde şi ce erà această familie a Banoveţilor sau Basarabilor? Numele de Banovăţ, diminutiv slavon din ban [28] ne îndreaptă numai decât către banatul Craiovei. Această familie mai poartă în documente şi cronicari altė două numiri, aceea de familia *Pârvulească*, de la unul din membrii ei cei mai de seamă, Pârvul cel Bătrân, banul Craiovei. Al doilea nume al ei se trage de la oraşul în care ea trăià, şi membrii ei erau cunoscuţi sub numele de boierii *Craioveşti*. La timpul când am ajuns, aceşti membri erau: *Barbu*, banul Craiovei, *Preda* vornicul, *Pârvu*, mare vornic, *Danciu* comis, *Radu* postelnic, *Neagoe* postelnic şi *Drăghici*, fără titlu de boierie cunoscut. Ca membrii răposaţi, găsim amintiţi în un document din 1501 pe *Barbu*, *Vlascan* şi *Neagoe*. Acesta din urmă este arătat de alt document din 1588 ca tatăl celor 7 fraţi enumăraţi mai sus, de unde urmează că Barbu şi Vlascan să fi fost sau bun şi străbun sau unchi, fraţi de ai tatălui, Neagoe. Afară de aceşti naintaşi ai Craioveştilor din vremile lui Mihnea, documentul din 1588 mai aminteşte şi de răposatul Pârvu, din vremea altor domni bătrâni [29], nu se ştie pe când, dar în ori ce caz începătorul sau personajul acel însemnat care a dat numele întregei familii. Se vede, din această enumărare a membrilor în viaţă pe timpul lui Mihnea, că familia Pârvulească erà puternic înrămurată şi

[27] *Arh. ist.*, I, 2 p. 140, citată, reprodusă şi în *Cronica anonimă*, în *Mag. ist.*, IV, p. 243. Căpitanul, *Ibidem*, I, p. 112. arată pe partidul boierilor nemulţămiţi cu cuvintele: „Banul Barbu Craiovescul cu rudeniile lui şi cu altă ceată de boieri".

[28] Haşdeu, *Etym, magnum*, III, p. 2465. Se va mirà poate cineva de un volum de 2465 de pagini; dar Hasdeu. în loc de a numoerotà paginile dicţionarului său, tipărit în două coloane, numerotează coloanele.

[29] Asupra familiei Craioveştilor şi a membrilor amintiţi vezi documentele sprijinitoare în Nicolaescu. *Doc. slavo-române*: rezumatul de la pag. 325 şi documentele aduse în sprijinul acestui rezumat la p. 10, 39, 61, 238, 239 şi 254.

deci cu mare autoritate şi înriurire, nu numai peste Olt, dar şi în deobşte, în Statul muntean; apoi ea erà aşezată din vechime în banatul Craiovei, dând pe scaunul acestui ţinut, vasal al Munteniei Mari, o succesiune de bani de Craiova.

Dar de unde luase această familie bănească din Oltenia numele de Băsărăbeşti? Dacă luăm în privire faptul că la 1241 cronicarul Fazel-Ulah-Raşid arată pe un Basarab ca ban al Olteniei şi dacă mai tragem alăturea şi locul din Anonimul românesc, care vorbeşte de închinarea Băsărăbeştilor, adică a boierimei de peste Olt, către Radu Negru [30], am fi dispuşi să primim ipoteza că familia Banoveţilor se trăgeà din vechii Basarabi, stăpânitori ai Olteniei încă dinainte de descălecare. Chiar însă dacă ar fi aşà, încă legătura de înrudire între familia Craiovească şi coborâtorii lui Dan I, se rupsese cu totul. Dovada cea mai bună este faptul că Neaga, sora celor 7 fraţi Craioveşti, se măritase cu Basarab cel Tânăr sau Ţepeluş [31]. Căsătoria n'ar fi putut aveà loc dacă Pârvuleştii ar fi fost rude cu Neagoe Basarab. De aceea noi am încliná a primi părerea că numele de Băsărăbeşti se dădù familiei Banoveţilor, nu din pricina originei lor, ci din pricina încuscrirei acestei familii cu Basarab cel Tânăr. Apoi nicăeri, în documentele cercetate până acum, nu se întâlneşte nici cea mai uşoară arătare, că familia Pârvuleştilor s'ar ţineà de Basarabi.

Cu toate acestea, numele de Băsărăbeşti dat acestei familii s'a răspândit în întrebuinţarea lumei, de oarece îl vedem păstrat şi de tradiţie. El nu este numai o împodobire a acestei familii, făcută de biograful patriarhului Nifon, pentru a o înnălţà în vază, ca una ce sprijineà pe domnul idealizat de acel biograf, evlaviosul Neagoe Basarab. Dovadă că Pârvuleştii erau în deobşte cunoscuţi şi sub numele de Basarabi ne-o dă întâi Cronica anonimă, când vorbeşte de Băsărăbeşti ca boierime de peste Olt, strămutând, de sigur prin un anacronism, existenţa acestei numiri pe timpul lui Radu Negru; apoi o inscripţie din 12 Sept. 1682 de la mânăstirea Bistriţa din Ţara Românească, spune despre spătarul Constantin, nepotul lui Brâncovanu, că, „s'ar trage din vechea dungă a Craioveştilor *care şi Băsărăbeşti se chiamă*" [32].

Familia Pârvulească slujise în vremuri mai vechi cu destulă credinţă tuturor domnilor Munteniei, fără deosebire de stirpea din care să trăgeau, fie ea drăculească sau băsărăbească. Aşà, pe timpul lui Vlad Călugărul din linia drăculească, găsim

[30] Mai sus, Vol. II, p. 196 şi 209 şi Vol. III, p. 60 şi 233.

[31] Nicolaescu, *Doc. slavo-române*, vezi mai sus, pag. 138. nota 20.

[32] *Raportul* lui Gr. Tocilescu asupra mai multor mânăstiri din Muntenia în *Analele Acad. Rom.*, VIII, 1888, p. 191 asupra încurscrirei lui Basarab cel Tânăr cu Craioveştii, vezi mai sus. p. 139.

în divanul domnesc în repetate rânduri membri din marea familie olteană, precum pe Barbu Craiovescul, arătat de un document din 20 Aprilie 1496 ca Barbu banul, pe care îl mai aflăm şi în documentele din 31 Iulie 1487, 3 Iunie 1493, 10 Iunie 1493 şi 16 Martie 1494. In acest din urmă document ieau parte la a lui întărire, afară de Barbu, încă şi fraţii lui: Pârvu, Danciu şi Radu [33]. Tot aşà se aflâ banii Barbu şi Pârvu Kralevski în divanul lui Radu cel Mare [34]. Se întâlnesc, nu e vorbă, une ori boieri Craioveşti răsvrătiţi contra domniei. Aşà chiar pe timpul lui Vlad Călugărul, sub care am văzut de mai multe ori pe boierii Craioveşti întărind hrisoavele domnului, întâlnim o asemenea răsvrătire, arătată de un document ceva posterior, din 29 Decemvrie 1523, în care se vorbeşte de nişte moşii „Bărbăteştii şi Brăneştii, partea Barbului ban şi a fratelui său Drăghici, pe care le-ar fi pierdut cu viclenie de la Vlad Voevod, iar boierul jupân Vlaicu Clucerul le-a ajuns cu dreaptă şi credincioasă slujbă de la Vlad Voevod" [35]. Această răsvrătire însă poate să fi avut pricini speciale, nu caracterul unei împotriviri în contra unei dinastii domnitoare şi sprijinirea alteia, cum prind a se arătà faptele pe timpul lui Mihnea cel Rău şi de la el înnainte.

Avem de răspuns încă la o ultimă întrebare.

Cărei împrejurări oare să fie datorită această plecare a boierimei oltene către coborâtorii lui Dan I? Zicem a boierimii oltene, căci cu toate că Pârvuleştii nu o constituiau ei singuri, însă ei, prin numărul şi vaza lor, târau după ei ceea ce unii cronicari numesc „şi cealaltă ceată de boieri". Noi nu credem a se puteà găsì deocamdată altă explicare decât în ipoteza împărţirei domniei Ţărei Româneşti între cei doi Basarabi, Ţepeluş şi Laiot, pe timpul stăpânirei celui dintâi, unită cu căsătoria lui Ţepeluş cu Pârvuleasca Neaga.

De aceea şi vedem pe Pârvuleşti dând tot sprijinul lor fiului lui Ţepeluş, pe care îl ridică în contra lui Mihnea, luând în ajutor pe Unguri în contra Turcilor ce ajutau coborâtorului lui Vlad Dracul. Dar am văzut cum Ungurii, temându-se a nu supărà pe Turci, primesc închinarea ce le-o făcuse Mihnea Vodă şi-l recunosc de domn al Munteniei. Atunci acesta începând o straşnică răzbunare în contra partidului băsărăbesc, reprezentat prin boierii Craioveşti, „s'au ridicat o samă de boieri cu Banul Barbu Craiovescul şi cu fraţii lui şi cu alt neam al lui şi au pribegit în Ţara Turcească, care făcând jalbă la împăratul de răutăţile ce le făceà Mihnea, l-a mazilit şi a pus în locul lui

[33] Vezi rezultatul documentelor din domnia lui Vlad Călugărul, făcut de d. Al. Lăpădatu în articolul său *Vlad Călugărul* din *Conv. lit.*, XXXVII 1903, p. 1148—1154.

[34] *Sbornik*, IX, p. 347—355 citat de Condurat u, p. 225. Cei doi bani trebuie înţeleşi: unul fost şi altul în fiinţă.

[35] Reprodus de Nicolaescu, *Doc. slavo-romn*, p. 238.

pe Vlad Vodă, fratele Radului Vodă"[36]. Mihnea se adăposteşte în Transilvania. Aici însă duşmanii lui din familia băsărăbească, anume Danciu, fiul lui Ţepeluş, şi unul Albu visternicul, în unire cu un nobil sârb, înrudit prin căsătorie cu familia băsărăbească, Dimitrie Iacsih, îl urmăresc şi îl ucid, dar şi Danciu este ucis de oamenii lui Mihnea[37]. Omorul s'a petrecut în chip crud, cum numai vremile de atunci puteau să-l învoiască. Când Mihnea se întorceà dela biserică în ziua de 12 Marite, deci în plină lumină el fu atacat de Iacsih şi de fiul lui Ţepeluş, ucis şi capul lui tăiat. Fiul lui Mihnea, Mircea, care venià tocmai la biserică să iee pe tatăl său acasă, îndată a sărit de pe cal şi a alungat pe Danciu, tăindu'l în două, ucigând şi pe toţi tovarăşii lui cu ajutorul Săbienilor care au închis porţile şi împreună cu magistratul au sărit în ajutorul lui Mircea. Din acest măcel s'au ales trei morţi: Mihnea, Danciu şi Iacsih şi o mulţime de răniţi dintre orăşeni.

Mihnea dusese cu el în Săbiu pe femeia lui Voica şi pe copii săi. După moartea soţului ei, ea este luată sub proteguirea lui Vladislav care porunceşte cu străşnicie Săbienilor s'o apere şi s'o îngrijască. Vlad Vodă dă voie femeilor ce însoţiau pe Voica, să se întoarcă în ţară, iar doamna Voica mulţămeşte Săbienilor pentru buna ei tratare[38] — o notă blândă şi omenească în sălbăticia acestui timp care arată tot aşà de limpede ca şi astăzi, cele două feţe ale omenirei, cea de fiară şi cea dumnezeească.

Vlad IV cel Tânăr (Vlăduţ), 1510—1512. — Băsărăbeştii, de şi alungaseră din domnie pe Mihnea, nu izbutiseră a pune în locu-i pe Neagoe Basarab, singurul fiu al lui Ţepeluş, ce rămăsese după moartea lui Danciu: căci Turcii rânduiseră în scaunul muntean pe unul Vlăduţ, fratele lui Radu cel Mare şi deci fiul lui Vlad Vodă Călugărul, după cum se vede din inscripţia de pe mormântul lui reprodusă mai jos. Afară de Constantin Căpitanul şi de Biografia patriarhului Nifon, care, arătând această înrudire a lui Vlăduţ, adaugă că el fu introdus în domnie de Turci, însuşi Vlăduţ mărturiseşte lucrul în o scrisoare către Braşoveni, în care spune că, „cu voia lui Dumnezeu şi din porunca cinstitului împărat, sunt domn al Ţărei-Româneşti"[39]. Vlăduţ, pentru a tăià sprijinul pe care Neagoe Basarab l-ar fi

[36] Const. Căpitanul în *Mag. ist.*, I, p. 112.

[37] 1510 Hurm., *Doc.*, XV, p. 197: „Danchul filii quondam Cypelles et Albwyster". Altă relaţie a lui Ştefan, din Galaţii Ardealului către Bistriţeni, 15 Martie 1510, *Ibidem*, p. 199. *Istoria mân. catolice din Târgovişte* în *Arh. ist.*, I, 2 p. 47. *Chron. fucsio-lupino oltardinum*, I, p. 43, zice de Iaksyh că erà „Rascianus". Pentru amărunţimi vezi nota lui N. Iorga la p. 200 a *Doc*. Hurm., XV.

[38] Bogdan, *Doc. şi Regeste*, p. 144. *Arh. ist.*, I. 2, p. 141. Căpitanul, *l. c.*, mai sus, nota 36. Scrisoarea Voicei din 9 August 1511, Hurm., *Doc.*, XV, pag. 212 şi Bogdan: *Doc. şi Reg.*, p. 143—144]

[39] Engel, *Gesch. der Walachey*, p. 197

putut aflà în Unguri, se grăbeşte a le recunoaşte supremaţia; căci se găseşte o diplomă latinească din 1511, în care Vlăduţ spune că „noi Vlad din mila lui Dumnezeu voevod transalpin recunoaştem că domnul nostru prea îndurător, Vladislav, s'au milostivit a ne întări în domnia noastră părintească şi de moştenire [40].

Băsărăbeştii sub apăsarea împrejurărilor se fac că se împacă cu domnul din familia protivnică lor, legându-se prin jurământ,

Radu al IV-lea şi soţia lui Despina

„făcut înaintea lui Mahomed paşa al Dunărei, că atât ei să nu facă vicleşug şi să slujască cu dreptate domnului nostru Vlad", iar Vlad la rândul său „că nu va face nici un rău acelui neam" [41].

[40] Doc. din 17 Aug. 1511. Hurm., *Doç.*, XV, p. 213.

[41] Biogr. patr. Nifon, *Arh. ist.*, I, 2, p. 141:

[Basarabeştii... făcură jurământ înaintea lui Mehmet paşa al Dunării şi zise neamul Băsărăbeştilor: De vom umblà noi cu vicleşug şi de nu vom sluji Domnului nostru Vladului-Vodă în dreptate, să piară neamul şi numele nostru dintr'această ţară de veci... Vlad-Vodă zise către Mehmet-paşa: De voiu face eu acestui neam vre-un rău,.. sabia ta să taie capul meu cu mare ruşine şi să pierzi neamul meu dintr'această ţară].

ambele jurăminte scrise pe apă, ca toate acele făgăduieli ce caută să acopere cu mantia prieteniei, învechite şi îndărătnice duşmănii. Se vede că Neagoe Basarab, capul Băsărăbeştilor fu pârât la Vlăduţ, cu sau fără drept, că umblă după domnie, ceea ce împinse pe domn la gândul de a-l da morţei. Neagoe prinde de veste la timp, fuge peste Dunăre, şi revenind cu ajutorul Turcilor cari urgisiau pe Vlăduţ, de când se închinase Ungurilor, îl bate şi-l ucide. Lucrul este arătat de inscripţia pusă pe mormântul lui Vlăduţ: „In anul 1512 Ghenarie 23 au răposat robul lui Dumnezeu Iω Vlad Voevod, fratele lui Iω Radul Voevod, fiul prea bunului şi marelui Iω Vlad Voevod şi într'al 26 an al vârstei şezù pe scaunul domnesc. Şi a venit domn Iω Basarab Voevod şi, fiind luptă, au tăiat capul lui Vlad Voevod în cetatea Bucureşti" [42].

Băsărăbeştii ajunseră în sfârşit, după multă trudă, să aibă în tronul muntenesc un domn după inima lor.

Neagoe Basarab, 1512—1521. — Neagoe Basarab se intitulează pe un Evangheliar din 1512: „Iω Basarab marele Voevod fiul prea bunului marelui domn Iω Basarab Voevod" [43]. Acest marele şi bunul Basarab, tatăl lui Neagoe Basarab, nu poate fi decât Basarab cel Tânăr, după documentele aduse mai sus. Neagoe atât prin filiaţia lui, cât şi prin numele ce-l purtà, erà vederat din familia băsărăbească.

Neagoe Basarab, după firea lui evlavioasă şi plecată către sărbătorirea clerului şi înfrumuseţarea bisericilor, nu prea aveà răgazul trebuitor pentru a se mai îndeletnicì şi cu alte afaceri, în cât domnia lui nu înfăţişază decât o lungă urmare de ceremonii religioase. Cu toate că pus de Turci în domnie, el se pune bine şi cu Ungurii. Aşà îl vedem întâi în bune legături cu Saşii, după cum răsare lucrul din mai multe scrisori de afaceri, trimise de domnul Munteniei statului orăşenesc din Braşov [44]. Tot aceste scrisori dovedesc apoi şi plecarea lui Neagoe Basarab către Unguri, de oare ce domnul spune în una din ele, că am jurat să „fim domnului nostru, Innălţimei sale Craiului Laeş (Lajos sau Ludovic), credincioşi şi drepţi şi cu dreaptă slujbă,.... căci domnul meu, Innălţimea sa Craiul Laeş, m'a întărit în ţara domniei mele şi mi-a făcut dreptate întru toate". Ba această închinare este îndreptată chiar în contra Turcilor, adăogând

[42] Nicolaescu, *l. c.*, p. 5. Comp. vice-voevodul Ardealului către Săbieni, 17 Ian. 1512. Hurm., *Doc.*, XV, p. 217: In 14 Fevr. 1512 Vladislav înştiinţează pe Săbieni despre uciderea lui Vlad(uţ) şi întronarea lui Neagoe. *Ibidem*, p. 218.

[43] *Bibliografia rom., veche*, I, p. 17. Titulatură identică într'un hrisov al său din 1512 „Basarab Vodă fiul bunului Basarab Vodă", *Arh. ist.*, I, 1, p. 143. Nu se poate primi arătarea lui Căpitanul că Neagoe ar fi fiul Pârvului Vornicul nepot de frate al banului Barbu Craiovescul, *Mag. ist.*, I, p. 152.

[44] I. Bogdan, *Doc. şi Reg.*, pag. 149—160.

mai departe, că „dacă s'ar întâmplà ca păgânii şi vrăjmaşii sfintei cruci şi ai sfintei coroane să vree să treacă peste plaiuri, spre părţile ungureşti, ca să prade, domnia mea şi cu boierii domniei mele şi cu toată ţara, dacă ni se va păreà că putem sta înnaintea lor, să-i oprim şi să stăm să o facem; iar dacă vom vedeà că nu putem, să dăm de ştire domnului nostru, Innălţimei sale craiului şi Braşovenilor şi Ţărei Bârsei" [45]. Dar în acelaş timp Neagoe cultivà pe Turci, aşà precum se vede din arătarea unei alte scrisori în care spune că „a venit la mine un negustor turc cu marfă bună şi multă şi e un bun prieten al domniei mele" [46].

Neagoe Voda Basarab

Boierii lui Neagoe Basarab sunt bine înţeles Pârvuleştii şi oamenii lor. Aşà în scrisoarea cu plecarea către Unguri, enumeră Neagoe, pe boierii Barbu banul Craiovei, Calotă, Horvat, Dumitru. Un Document din 1512 adaugă pe Ioan, Drăghici, Hamza, Barbu şi Radu postelnicu fratele lui Barbu banul [47].

Neagoe Basarab erà ca şi predecesorul său un principe foarte bigot care'şi întărise încă această plecare sufletească fiind în tinereţe „socotitorul" (secretarul) patriarhului Nifon, acel care se refugiase în Muntenia.

[45] Bogdan, *Doc. şi Reg.*, p. 151.
[46] *Ibidem*, p. 154.
[47] Barbu Banul şi Pârvu Vornicul sunt arătaţi ca cu deosebire aproape de domn în o scrisoare a lui Neagoe către Săbieni, 4 Dec. 1512. Hurm., *Doc.*, XV, p. 221.

Un suflet atât de temător de Dumnezeu trebuì să se căiască în curând de asprimea ce o arătase în primele momente ale izbânzei sale, ucigând pe Vlăduţ şi pe Bogdan. De aceea ne spune un cronicar, că „Basarab Vodă căindu-se de moartea lui Vlăduţ, au chemat pe patriarhi, arhiepiscopi, episcopi şi târgoveţi, ca prin gătirea sfântului mir să îmblânzească mânia lui Dumnezeu" [48] Patriarhul Pahomie, „luând clerici şi mireni (bine înţeles Greci), au mers în Valahia şi în Moldova. Acolo l-au primit cu toată evlavia şi prinţii acelor ţări şi boierii şi tot norodul" [49]. Cu prilejul acestei înnalte vizite a patriarhului, Neagoe pune să se sfinţească de către el mitropolit pe Macarie [50].

Deabià se sfârşise ceremonia aceasta, făcută pentru iertarea păcatelor lui Neagoe, şi în mintea domnului se născù ideea unei alteia şi mai pompoasă şi minunată, împăcarea memoriei lui Nifon care fusese alungat cu ocară din Ţara Românească şi murise în surgun la muntele Atos. El îşi puse în gând să aducă moaştele sfântului înnapoi în Muntenia. Trimise deci la Sfântul Munte pe mai mulţi boieri cari, când ajunseră la mormântul sfântului, fură cuprinşi, atât ei cât şi călugării ce-i însoţiau, de o tainică groază, neîndrăznind nimeni să pună sapa în pământ spre a desgropà moaştele. Unul din ei îşi luă inima, şi începù a săpà până ajunse la moaştele sfântului, pe care le puse într'o raclă de lemn mirositor. Impreună cu oasele lui Nifon plecară spre Ţara Românească şi „kir Neofit şi alţi călugări dela mânăstire". Neagoe adună clerul şi boierii aşteptând rămăşiţele părintelui său sufletesc. Când domnul văzù cosciugul, se repezì la el, îl cuprinse în braţe sărutându-l cu lacrămi de bucurie, şi tot poporul plângeà împreună cu el, emoţiune desigur sinceră, de şi astăzi ne vine greu a ne-o închipuì. Este curios însă de a constata, că un boier de la curtea lui Neagoe, nu sărută moaştele sfântului, dar neîndrăznind a da necredinţa lui pe faţă, se strecură cu meşteşug printre închinători, ca să nu-l bage nimeni în samă. Păcat că nu ni s'a păstrat numele acestui Volterian din Muntenia de la începutul veacului al XVI-lea. Domnul dete să se facă un sicriu de argint împodobit cu aur, mărgăritare şi pietre scumpe, pe care puse să se zugrăvească chipul sfântului şi al său, rugându-se lui în genunchi, şi-l trimise la mânăstirea Dioniziat din Sfântul Munte, ca mulţămită pentru preţiosul dar al moaştelor lui Nifon [51].

Călugării de la Sfântul Munte, văzând pe Neagoe atât de bine dispus în favoarea lor, nu întârziară de a-l cercetà cu

[48] Filştih, în *Şincai*, II, p. 133.
[49] Malaxa în *Şincai*, II, p. 132.
[50] Anon. românesc, în *Mag. ist.*, IV, p. 251. Biogr. în *Arh. ist.*, I, 2, p. 143.
[51] Descrierea aducerei moaştelor sfântului în Biografia lui Nifon, *Arh. ist.*, I, 2, p. 144—145. Am luat numai partea mai mult istorică, omiţând minunele.

rugăminţile lor, pentru deosebite înfrumuseţări sau zidiri de trebuinţă, pe care Neagoe se grăbì a le îndeplinì. Biografia patriarhului Nifon conţine o lungă enumărare a darurilor, lucrărilor folositoare şi de împodobire pe care Neagoe le făcù din banii Ţărei Româneşti la mânăstirile din Sfântul Munte. Vom amintì din ele pe cele mai de căpetenie.

El săvârşeşte de zidit mânăstirea Coltumuzului, cea începută de Radu Vodă, care devenì marea lavră românească; zideşte din temelie biserica Sfântului Neculai cu trapezare, pivniţă, bolniţă şi ospătărie, chilii în jurul ei, grădină, etc; sapă un port în Ascalon la mare, întărind portul cu tunuri ca să fie de pază; la lavra Iverului aduce apă pe urloae depărtare de o milă de loc; deasemenea şi la lavra Chilindarului. Pe toate aceste biserici zidite de dânsul, precum şi pe celelalte, le împodobeşte cu icoane îmbrăcate în argint, cu vase de aur, cu vestminte cusute cu sirmă şi la unele din ele mai face şi mertic (dare anuală) câte o sumă de bani [52]. „Şi fu ctitor mare a toată Svetagora" sfârşeşte biografia lui Nifon enumerarea acestor lucrări, însemnate pentru acele timpuri. Şi într'adevăr de mult nu dăduseră călugării din Sfântul Munte peste o mână aşà de darnică de domnitor, care pentru ei sta pururea deschisă, nerefuzându-le nici o cerere.

Dar nu numai la muntele Atos întinse Neagoe Basarab îndurătoarea sa liberalitate. De dânsa se folosì şi biserica sobornicească din Ţarigrad, pe care o acoprì toată de iznoavă cu plumb, reînnoì toate chiliile patriarhiei şi o îmbogăţì cu mai multe daruri. Nu mai puţin mânăstirile de pe muntele Sinai, acele din cetatea Ierusalimului cu muntele Sionului; apoi alte mânăstiri, cum exclamă cu entuziasm biografia patriarhului Nifon, „la toate câte sunt în Europa, în Tracia, în Elada, în Achaia, în Iliriu, în Cambania (?) în Elispont, în Misia, în Machedonia, în Titulia (?) în Sirmia, în Lugdunia, în Paflagonia, în Dalmaţia şi în tote laturile, de la răsărit până la apus şi de la miază-zi până la miază-noapte". Frumoasă dărnicie, dar mare risipă a banilor ţărei pentru interese străine! Dar ce erà ţara pe atunci decât o porţie din marele întreg care se numià Creştinătatea? De aceea încă înnainte de Neagoe Basarab, întâlnim de aceste lucrări făcute de domnii români la mânăstirile din Răsărit şi mai ales la cele atât de slăvite din Sfântul Munte al Atosului. Aşà am văzut mai sus că Radu Vodă cel Mare începuse să zidiască mânăstirea Coltumuzului, şi câteva inscripţii, cercetate de curând, arată că şi Ştefan cel Mare ridicase mai multe construcţii şi

---

[52] Enumerarea acestor lucrări în *Arh. ist.*, I, 2, p. 147. O inscripţie pe un turn al mân. Pavlovska din Sfântul Munte spune că în 1522: „Neagoe voev. şi fiul său Theodosie voev. domnii ţărei Ungro-vlachiei au făcut acest turn". Nicolaescu, *Doc. slavo-române*, p. 23.

făcuse daruri la acele sfinte așezăminte [53], toate însă întunecate și lăsate în urmă de bogata și părăduitoarea dărnicie a lui Neagoe.

Neagoe însă îngriji și de bisericele și mânăstirile țărei. El acoperì cu plumb mânăstirea Tismana, împodobì cu prețioase daruri Nucetul, aducând aici cu multă cheltuială o icoană „făcătoare de minuni" din Constantinopole, împodobind-o cu cunună de aur bătută în pietre scumpe; zidì o mare mitropolie în Târgoviște unde strămută scaunul mitropolitan ce până atunci stăteà în Argeș; în sfârșit ridică frumoasa mânăstire din acest

Mânăstirea Curtea de Argeș

oraș, care strălucește și astăzi ca monumentul cel mai de falǎ a întregei noastre țări, mânăstirea de la Curtea de Argeș [54].

In 1520 când fu să se sfințască această biserică, care erà privită chiar de neculții contimporani ca o adevărată minune [55],

[53] Mai jos, revenim asupra chestiei în vol. VI, cap. *Sporul înriurirei grecești*. Vezi și mai sus, p. 128.

[54] Asupra acesteia mai multe la sfârșitul vol. VI al acestei scrieri, sub capitolul „Arta".

[55] Căpitanul spune despre ea în *Mag. ist.*, I, p. 152: „în scurte cuvinte *în lume nu se va mai aflà alta ca aceasta*", iar biografia patr. Nifon adaogă: „așa vom puteà spune cu adevărat că nu este așa mare și sobornică ca Sionul care'l făcuse Solomon, nici ca S-ta Sofie care o făcù Iustinian împăratul; *iar ca frumusețǎ este mai pe deasupra decât acele*". *Arh. ist.*, I, 2, p. 148.

Că sfințirea s'a făcut în 1520, vezi poftirea la această serbare din partea lui Neagoe Vodă către Brașoveni, 26 Apr. 1520. Hurm., *Doc.*, XV, p. 243.

Neagoe Basarab se hotărî să facă iarăşi o serbare strălucită, găsind prilejul de a mulţămi din nou gustul său pentru ceremonii religioase. El pofti mai întâiu pe iubiţii săi egumeni de la mânăstirile Atosului, prin o invitare îndreptată către Gavril Protul, autorul biografiei lui Nifon, de la care împrumutăm aceste preţioase amărunţimi; şi „acesta chemă pre toţi egumenii de la mânăstirile cele mari, de la Vatoped, de la Iver, de la Chilandar, de la Xeropotam, de la Caracal, de la biserica lui Alimpie, de la Coltumuz care este lavră românească, de la biserica lui Filoteiu, de la Xenof, de la Zograf care este lavră bulgărescă, de la Simenca, de la Dochiar şi de la lavra rusească Pandocrator, de la Costamunit, de la Sf. Pavel, de la Dionisie, de la biserica lui Sf. Grigorie şi de la Simion Petra. Aceşti egumeni toţi veniră la ighemonul Neagoe în Ţara Românească cu Gavril Protul care fu zis mai sus. De aici chemă domnul şi pre Teolipt patriarhul Ţarigradului, şi cu dânsul pe patru mitropoliţi: de la Serisin, de la Sardica, dela Midia şi de la Mitilene, şi chemă încă pe toţi egumenii din Ţara Românească, şi cu tot clirosul împreună, la ighemonul Neagoe" [56]. Dacă ne închipuim că toţi aceştia, patriarh, mitropoliţi, egumeni, preoţi, nu veniau singuri ci însoţiţi de oamenii lor de slujbă, cu atât mai numeroşi cu cât rangul erà mai mare, atunci nu vom găsì exagerat numărul de 1000 de feţe bisericeşti ce se spune din tradiţie că au fost faţă la sfinţirea bisericei. Din aceştia o mare parte èrau Greci, din care mai mulţi fiind aşà de bine trataţi şi primiţi de Neagoe, rămaseră pe lângă el şi după săvârşirea ceremoniei, cu toate că biografia lui Nifon ne asigură, că după ce se mântuì târnosirea bisericei „ei se duseră toţi care pe la locul său" [57].

De la acest domn mai ales credem că s'a introdus obiceiul de a se închinà mânăstirile ţărei către acele din Răsărit, punându-se sub protecţia unei mai mari sfinţenii, împrejurare care atrase tot mai mult pe Greci în ţările române, şi aduse chiar înnainte de timpul Fanarioţilor mai toate mânăstirile ţărei, cu uriaşele lor avuţii, în mânile călugărilor străini [58].

Rezultatul domniei lui Neagoe fu fatal Munteniei. Cheltuelile exagerate făcute cu trebile bisericeşti sărăciau poporul, pe când în privinţa politică ţara erà într'o mare înjosire. Tributul de sânge urmà înnainte a se luà din ţară, iar acel de bani se sporià mereu. Către Turci slugărie înjositoare, către Unguri închinare, după principiul bisericesc, pe care-l practicà cu toată

---

[56] *Arh. ist.*, I, 2, p. 149.

[57] *Ibidem*, p. 150.

[58] Engel, *Gesch. von Servien und Bosnien*, p. 454. Despre scrierile lui Neagoe vom tratà în vol. VII, sub capitolul: *Mişcarea intelectuală.*

osârdia evlaviosul Neagoe: „capul plecat sabia nu'l taie". Rezultatul însă cel mai fatal al acestei domnii fu sporirea nemăsurată a înriurirei greceşti, şi anume pe calea aceea, prin care acest element se puteà mai uşor alipì de sinul ţărilor române, aceà religioasă.

Neagoe Basarab aveà de soţie pe *Milica* sau *Despina*, fiica lui Lazăr Brancovici despotul Serbiei. Ea trăià încă în 1538, când se găseşte o reclamaţie a ei contra unui giuvaergiu din Săbiu, pentru o coroană ce'i dăduse să repare.

Este interesant de constatat că înainte de a se începe închinarea mânăstirilor române către cele din Răsărit, se obişnuià a se închinà mânăstiri mai mici din ţările române către altele mai mari tot de aici. Un doc. din 1490 dela Ştefan cel Mare arată că mânăstirea Horodnicul s'a închinat împreună cu moşia ei Bălăşeştii, mânăstirei celeì mari a Putneì şi alt doc. din 1750 arată că schitul Cernica căzând „la mare scăpătăciune încât a fost lipsit de preot şi de slujba sfintei liturghii, au închinat nepoţii ctitotului acest schit către sfânta mitropolie pe timpul lui Şerban Cantacuzino Voevod" [59].

2. DELA MOARTEA LUI NEAGOE BASARAB LA ACEA A LUI RADU PAISIE 1521—1546

Teodosie, 1521—1522.—Puţine zile trebuià să domniască odrasla lui Neagoe Basarab. Teodosie, fiind minor, este epitropisit de un Craiovesc, vornicul Preda, care este dat de unele izvoare „drept fratele lui Neagoe Basarab". Această înrudire, dată lui Preda, ar aveà înţeles, numai dacă am primì spusele cronicarului Căpitanul, că Neagoe Basarab însuşi n'ar fi fost decât „fiul vornicului Pârvu, nepot de frate Banului Barbu Craiovescul" [60], filiaţie ce am văzut că nu poate stà, întru cât Neagoe Basarab nu erà un simplu boier, ci fiu de domn, al lui

fiu

[59] 1490 Bartolomeu Măzăreanu, în *An. Acad. rom.*, II, tom. XVIII, 1911, p. 312 (70); 1750 Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 496.

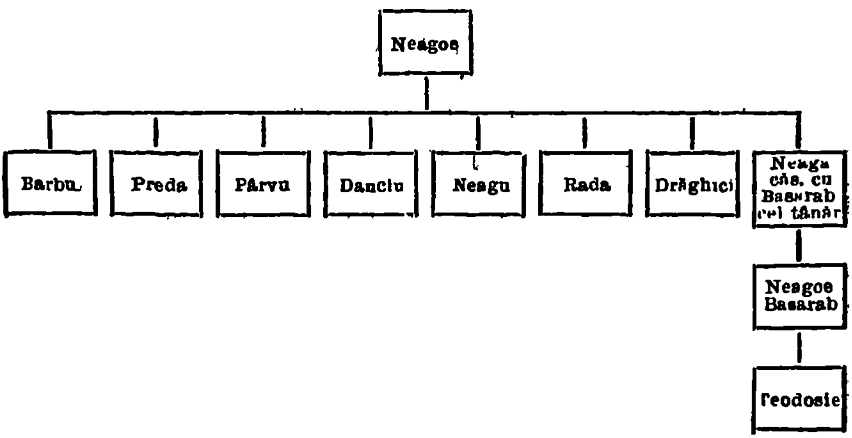
[60] „Preda ce zic să fi fost frate lui Neagoe Vodă". Căpitanul, în *Mag. ist.*, I, p. 158. „Uno fratello del padre di ditto Theodosio, nominato Pedra". Raportul oratorului venețian din Pesta, din 10 Noemvrie 1521. Hurm. *Doc.* VIII, p. 51. Teodosie erà de 16 ani. Alt raport al aceluiaş din 30 Oct. 1521. *Ibidem*: pag. 50.

Basarab (cel Tânăr). Preda erà unchiul lui Neagoe, fiind frate cu muma lui, Neaga [61].

De abià însă se urcase în tron Teodosie, că boierii din partidul drăculesc, acei ai lui Vlăduţ, acei care pribegiseră în Moldova, „auzind poftita de dânşii moartea a lui Neagoe Vodă, au venit în ţară, şi împreună cu Buzoenii au rădicat pe alt domn, pe un Radu Vodă Călugărul şi au mers de s'au bătut cu Preda care erà cu cealaltă ceată de boieri... Preda a pierdut şi războiul şi capul” [62]. Războiul a fost la Târgovişte. Ştirea cronicarului este adeverită în parte de un document. Anume o scrisoare din 1521 (luna?) a regelui Ludovic către Săbieni, în care se spune, că „s'a dat ordin Voevodului Transilvaniei să restituie în scaun pe Teodosie cel alungat de Dragomir Călugărul” [63].

Radu Călugărul al lui Căpitanul şi Dragomir Călugărul al lui Ludovic sunt una şi aceeaşi persoană. Acest Radu sau Dragomir Călugărul erà fiul lui Vlad cel Tânăr sau Vlăduţ şi deci din familia drăculească [64]. Căpitanul însă ne dă preţioase ştiri asupra boierilor pribegiţi în Moldova pe timpul lui Neagoe, asu-

[61] Vezi mai sus, pag. 186, iată arborele genealogic al Pârvuleştilor mai noi:

[62] Căpitanul *l. c.*, p. 158. Cron. anonim în *Mag. ist.*, IV, p. 267, spune că boierii au ridicat domn pe Radu Vodă Călugărul despre partea Buzăului. Comp. Ludovic al II-lea regele Ung. către Sigismund al Poloniei în Engel, *Gesch. der Walachey*, p. 200: „Magnum quoque ex partibus Transalpinis nostrae Transilvaniae et toti regni periculum. Qui quidam Teodosius cum sit legitimus heres et per nos confirmatus voivoda, statuimus, ei in omnem eventum succedere”.

[63] Ludovic către Sibieni (ad Cibinenses), 1521. Hurm., *Doc.*, II, 3, p. 375: „Calager ille Dragomir calamitatem Teodosie Woyvode intulit”. Comp. alta către Sibieni, identică 24 Oct. 1521. *Ibidem*, XV, p. 254.

[64] Nicolaescu, *l. cit.*, p. 5 şi 248. Socotelile Braşovului numesc pe Călugărul ca şi Căpitanul, Vlad. Hurm., *Doc.*, II, 3, p. 388. Atragem luarea aminte asupra identităţei numelor Radu şi Dragomir sau Tugomir, pentru a întări cele spuse despre Radu Negru descălecătorul Munteniei. Mai sus, vol. III, p. 31.

pra unirei lor cu boierii din Buzău, deci din Muntenia Mare, pentru a sprijini un domn din partida drăculească, cum erà Dragomir sau Radu Călugărul, şi asupra luptei lor cu „ceata cealaltă de boieri" (Olteni) care încunjurau pe Teodosie şi pe Preda. Lupta între cele două partide muntene pe bază teritorială reiesă în plin. De aceea şi vedem că Teodosie, când este atacat, se retrage spre Oltenia, şi scrie către Braşoveni: „Să nu credeţi cine ştie ce, fiindcă m'am dus *în ceea parte a ţărei*, la Slatina (pe Olt); m'am dus fiindcă ţara e mâncată de *partea cealaltă* de acei vrăjmaşi, precum ştiţi domnia voastră" [65]. Din această scrisoare reiesă într'un chip învederat, că Teodosie (Băsărăbescul), când a fost lovit de pribegii drăculeşti şi de Buzoieni, a căutat adăpost de *aceea parte a ţărei*, în Oltenia, unde-i erà baştină şi apărarea. Dragomir Călugărul însă fu în curând omorât de Turci cari veniseră să sprijine pe Teodosie, căci, spune o scrisoare din 27 Decemvrie 1521 a regelui Ludovic, că „Mehmet-Bei, prefectul Turcilor, după ce a cunoscut cele ce se petrec în Transalpina, ca să îndatoriască pe Teodosie, a venit în ajutorul lui cu câte va mii de Turci, şi lovind pe duşman, a omorît pe acel care dorià domnià, iar pe copil cu muma lui l-a dus în Turcia împreună cu visteria lui şi 32 de tunuri". Adaugă însă scrisoarea, că Mehmet-Bei lucrase numai cu un gând ascuns, de oare ce, „după îndepărtarea lui Teodosie, Mehmet-Bei cu Turcii au pus mâna pe putere în Valahia, cu toate că Valahii turburau toată provincia prin răscoale şi împerecheri lăuntrice" [66].

Acest Mehmet-Bei, care cu prilejul acestor turburări vrea să pună mâna pe tronul Munteniei, apucătură neobişnuită la Turci, erà un Român renegat trecut la religia turcească şi ajuns la rangul de paşă în oştirea otomană. Despre el ne spune Ureche, că „se trăgeà din seminţia lui Basarab Vodă; că pentru legea lui cea întunecată oamenii s'au scârbit de dânsul" [67]. Nu ştim din care Basarab se coborà Mehmet-Bei; dar planul lui nu puteà displăceà Porţei, care ar fi văzut cu mulţămire pe un paşă al ei apucând coroana Ţărei-Româneşti, sub cuvânt că şi-ar trage neamul din domnii cei vechi.

Primejdia erà mare. Nu numai ţara, dar şi legea erà ameninţată. Şi cu toate acestea, vom vedeà cum zavistia şi înduşmănirea partidelor muntene nu se curmă, nici faţă cu această primejdie, de a vedeà ţara căzută sub un paşă turcesc. In adevăr, apărătorul neatârnărei Statului muntean, Radu de la Afumaţi, are de luptat nu numai împotrivà lui Mehmet-Bei, dar şi împotrivà însuşi unui frate al său, Bădica Voevod, sprijinit la început

[65] I. Bogdan, *Doc. şi Reg.*, pag. 161.

[66] Hurm., *Doc*, II, 3, p. 374. Comp. *Ibidem*, p. 381: „Valachiam enim Transalpinem Mechmetbeg occupavit et illi pro arbitrio suo dominantur"

[67] *Letopisețele*, I, p. 154.

chiar de partida craiovească care nu voià pe Radu. Asupra acestei împrejurări se abate gândul lui Luca Cârjă ambasadorul lui Ştefăniţă la curtea polonă, când spune că, în ceea ce se atinge de Muntenia, Turcii o stricară şi puseră în capul ei pe un Turc, Mohamet, şi tăiară boierimea, jupânese şi copii. O samă de Munteni aleseră domn pe unul Radu Vodă; dar Mohamet îl alungă în Ţara Ungurească" [68].

Radu de la Afumaţi, 1522—1523. — Radu de la Afumaţi este fiul lui Radu Vodă cel Mare şi al soţiei lui Catalina [69]. Filiaţia aceasta reiesă din două documente, unul din 16 Iulie 1538, din care se vede că Radu dela Afumaţi erà fratele lui Radu Paisie, iar Radu Paisie, care se mai numià şi Petru din Argeş, în un alt document din 23 Fevruarie 1540, se dă drept fiul marelui Radu Voevod [70]. Atât Petru din Argeş cât şi Radu de la Afumaţi erau deci fii lui Radu Voevod cel Mare şi deci din familia drăculească, şi de aceea el la începutul domniei este duşmănit de Pârvuleşti; căci spune Radu în o scrisoare a lui către Braşoveni, că „cu voinţa lui Dumnezeu am sosit în ţară; dar *Pârvuleştii vor să se bată cu domnia mea* şi foarte ne pregătim de războiu. Turci mulţi nu au; dar se făleşte Badea (adecă Bădică Voevod, fratele lui Radu de la Afumaţi, care Bădică lucrà alăturea cu Pârvuleştii contra lui Radu), că va înduplecà pe sangiacul din Vidin şi pe sangiacul din Nicopole să se lupte cu domnia mea, şi dacă mi se va întâmplà vreo sminteală, ei vor venì împreună cu Badea până în ţara Bârsei şi până în ţara Ardealului şi la Braşov". In urma acestor veşti se roagă de Braşoveni să-i vină în ajutor [71].

Radu de la Afumaţi avuse de susţinut grele lupte cu Mehmet-Bei; fusese bătut în primele întâlniri şi fugise cu mulţi oameni în Braşov. Voevodul Transilvaniei Zapolia veni în Braşov, pentru a ajutà lui Radu [72].

Nu ştim ce însemnătate a avut ajutorul unguresc în crâncenele împotriviri ale lui Radu de la Afumaţi contra lui Mehmet-Bei; dar este netăgăduit că Radu a dus o luptă din cele mai înverşunate contra acestui Român renegat. Inscripţia pusă pe mormântul lui, care, nu e vorbă, poate a umflat lucrurile, spune că a susţinut lupte „la Glubavi, la Ştefani pe Neajlov, la Clejani,

---

[68] Mai jos la capitolul: *Ştefan cel tânăr.*

[69] Nicolaescu, *Doc. slavo-romăne*, p 65.

[70] Citat de Nicolaescu, *l. c.*, p 51 şi 65. Cf. un doc. din 1526 Mai 18, publicat în *Conv. lit.*, XXXVI, 1902, p. 1036—1043.

[71] I Bogdan, *Doc. şi Reg*, p. 170.

[72] Din socotelile Braşovului pe 1522. Hurm., *Doc.*, II, 3, p. 417 (pe la Sf. Gheorghe). Asupra acestor texte a atras luarea aminte d. Conduratu, *l. c.*, p. 246. Comp. un doc. din 1521 Oct. 25 *Ibid.*, XV, p. 255: Vladissam Wayvodum omnino Mechmet bech cum servitoribus illius interfecisset".

la Ciocăneşti, la Bucureşti, la Târgovişte, la râul Argeşel, la Alimăneşti pe Teleorman, la Grumazi, cel mai iute din toate războaiele, purtat cu 7 sangeacuri, la Nicopoli, la Şiştov, sub cetatea Poenarilor, la Gheorghiţa, iar la Bucureşti, la Slatina, iar la Bucureşti, la Rucăr [73] şi în sfârşit la Didrih". Apoi inscripţia adaogă, ca şi când Radu Vodă ar vorbi el însuşi din mormânt: „Şi atunci m'a dăruit Dumnezeu cu stăpânirea şi schiptrul ţărei şi m'a încins cu caftan mohorât şi cu cunună m'a încununat şi cu cinstea bogăţiei şi cu multă mărire de dar aducătoare şi cu mulţimea oştilor fiind încunjurat şi la mulţi am întins mână de ajutor cu îndurare. Acum zac singur aci într'acest mic mormânt, aşteptând glasul Arhanghelului, cea de pe urmă trâmbiţă, învierea a toată lumea şi a stihiilor primenire. Rog pe cei ce Dumnezeu îi va îngădui să vină după mine să păzească acest mic loc de odihnă şi casă a oaselor mele ca să fie nestricat" [74]. In o altă inscripţie pusă în amintirea săvârşirei bisericei lui Neagoe, Radu adaugă că „m'a înnălţat Dumnezeu pe scaunul domnesc şi s'au năpădit Turcii cu multe greutăţi şi erau să iee ţara noastră, şi s'a ridicat domnia mea şi cu boierii, multe războaie apărând, câte odată fiind goniţi şi câte odată gonind, până când puterea şi ajutorul celui de sus ne-a dat biruinţă" [75].

Şi în adevăr în 1523 regele Ludovic scrie lui Sigismund al Poloniei, că „au venit veşti din Rodos despre faptele şi noroacele Cezarului cum şi despre fericita întoarcere a voevodului Valahiei şi de alungarea lui Mehmet-Bei săvârşită de domnul voevod valah" [76]. După mult sânge vrărsat, Radu încheiase pace cu Turcii şi fusese recunoscut în domnie [77], de care foarte se bucurară Braşovenii care nu se mai temeau a fi exspuşi şi ei la prădăciuni, din pricina încordărei dintre Radu şi Turci. Bucu-

---

[73] Pentru lupta de la Rucăr, avem un doc. al lui Mihnea cel Rău care spune că Radu Voevod a dăruit lui Dragu spătarul satul Comanii pentru că l-a slujit cu vărsare de sânge la Bran (lângă Rucăr) când s'a fost lovit Radu Vodă cu Turcii", Nicolaescu, *l. c.*, p. 35.

[74] Piatra din 1529 pe mormântul lui Radu de la Afumaţi reprezintă pe domn călare, cu topuzul în mână şi mantia fâlfâind în vânt (mai jos, p. 192). *Biserica episcopală a mânăstirei Curţei-de-Argeş*, Bucureşti, 1886, p. 46. Cronicarul Căpitanul şi Cron. anonim amintesc numai luptele de la Glubavi, Clejani şi Grumazi (*Mag. ist.*, I, p. 160; IV, p. 268—269). Un alt doc. din 1569 spune că Radu a luptat cu Turcii păgâni, cu Mehmet-Bei ca să nu domniască Turcii în Ţara-Românească, Nicolaescu, *Doc. slavo-rom.*, p. 278.

[75] *Biserica episcopală*, p. 45.

[76] Hurm., Doc., II, 3, p. 428.

[77] *Ibid.*, p. 449 (din socotelile Braşovului): „item Mogoş boyaron referenti bonam pacem firmatam domini Radul waywodae Transalpinensis cum Caesare Thurcorum, prebono nuntio pannura datum pro flor. 3"; cf. Conduratu *l. c.*, p. 247.

ria însă nu ţinù mult; căci în curând sosi ştirea că Radu fusese scos şi înlocuit cu Vladislav Vodă [78].

Vladislav al III-lea, 1523—1526. Care să fi fost pricina acestei grabnice răsturnări a unui domn ce se mănţinuse la început cu atâta energie în contra Turcilor, nu se poate şti, din lipsă deplină de izvoare [79]. Vladislav în 24 Iulie 1524 dă un hrisov prin care întăreşte ospiţiului de bolnavi de la Sân-Mitreni şi celui de săraci de la mînăstirea Argeşului, nişte brânzeturi ce se cuveniau domniei. Boierii ce adeveresc acest hrisov sunt: Pârvul mare Ban de Craiova, Jugureanu mare vornic, Teodor mare logofăt. Caipo vistier, Drăgan spătar, Bădica comis, Şărban stolnic, Drăgan postelnic şi Trifu logofăt [80]. Se vede deci că Pârvul Banul erà în bune relaţii cu Vladislav, ca unul ce erà din ramura băsărăbească, fiu, nepot şi strănepot al Vladislavilor Basarabi ce se perindaseră pe tronul Munteniei. Totuşi prietenia aceasta erà numai aparentă, căci Căpitanul ne spune întâiu, că, „Pârvul banul Craiovei a venit cu oamenii săi de s'a închinat lui Vladislav Vodă [81]; apoi că Vladislav Vodă, vrând să puie alt Ban, a zis să facă pe Pârvu banul, postelnic mare, şi să fie în toată vremea lângă dânsul la sfat". Cronica anonimă însă dă pe faţă gândul adevărat al lui Vladislav, anume că „a vrut să-şi bată joc Vladislav de Pârvu banul şi că acesta mâniindu-se a fugit cu oamenii lui la Craiova şi peste scurtă vreme s'a gătit de oaste şi a venit de s'a bătut cu Vladislav Vodă şi a biruit pe domn şi l'a gonit peste Dunăre" [82].

Faptele stau cam altfel: anume, în contra lui Vladislav, se scoală întâiu acel Bădică Radu, fratele lui Radu de la Afumaţi duşmanul lui şi aliatul Pârvuleştilor de la începutul domniei. Acest Bădică Radu se arătase întâi mulţămit cu domnia lui Vladislav Vodă, „domn creştin de legea noastră; dar începând (Valadislav) să omoare pe boierii cei de frunte şi bătrâni ai Ţărei-Româneşti,... n'au voit să se lase să le piarză capetele şi l'au primit pe el Bădica să le fie domn. Mai departe spune Bădică în interesanta lui scrisoare către Braşoveni, că s'au închinat

[78] In 9 Maiu 1523 vice-voevodul Ardealului scrie Braşovenilor despre primirea ce este a se face fugarului Radu Vodă, Hurm., *Doc*, XV, p. 267; cf. *Mag. ist*, I, p. 165. Hurm., *Doc.*, II, 3, p. 449 şi Nicolaescu 1523. doc. de la Vladislav Vodă, p. 253.

[79] *Anon. rom* în *Mag. ist.*, IV, p. 270, spune că ducându-se Radu Vodă la Ţarigrad ca să se împace cu Turcii, Sultanul l'ar fi reţinut în închisoare, după pâra lui Mehmet-Bey şi ar fi dat domnia lui Vladislav. Această ştire contrazice însă toate documentele aduse despre împăcarea lui Radu cu Turcii.

[80] *Arh ist.*, I, 1, p. 104. Bădica comisul este arătat de *Cron. anon.*, în *Mag. ist.*, IV, p. 268, ca „văr prea mare" (primar) al lui Basarab Voevod.

[81] Căpitanul în *Mag. ist*. I, p. 165, *Cron. anon. ibidem*, IV, p. 270.

[82] Căpitanul, *ibidem*, p 270. Doc. care constată filiaţia lui Vladislav în Nicolaescu (în *Doc. Slavo-Rom*, pag. 253—54).

înnălţimei sale craiului şi părintelui său Ianoş Voevod (Zapolia), şi a trimis şi la împăratul turcesc pentru steag; dar iată că s'a rădicat nu de mult, din mijlocul şi cu tăria voastră, un vrăjmaş asupra capului meu, Radu voevod (de la Afumaţi) şi a venit să-mi piarză capul. Ştiu că va grăi multe vorbe rele şi deşarte către domniile voastre, cum că domnia mea aş fi aşezat pe Turci în Ţara-Românească..., deci n'am adus noi pe Turci în ţară, ci ei singuri au intrat, cum au intrat în alte ţări mai puternice decât a noastră... Lăsaţi pe acel vrăjmaş şi nu-i mai daţi ajutor... căci vom aveà şi noi ajutor, deacolo de unde ştim că putem să avem"[83].

Tot în acelaşi sens scriu şi boierii lui Bădica Radu, în o scrisoare către Braşoveni: „Ştiţi bine ce s'a întâmplat cu Ţara-Românească şi cu noi, până ce a venit *de la Poartă Vladislav* să ne fie domn. Noi am văzut bine atuncea, că *erà înţeles cu* Turcii să ne piarză capetele, ci ştieam de mult printre noi un adevărat fecior de domn, pe Radu voevod (Bădica Radu) şi l'am luat pe el să ne fie domn după lege... Dar este acolo între voi, Radul voevod (de la Afumaţi) şi până acuma cât a petrecut el între voi, cu ştiinţa noastră a tuturora a petrecut, căci intrasem în mânile vrăjmaşului şi ne gândiam numai cum aveam să ne mântuim de el; dar de când am scăpat cu toţi teferi şi am venit şi ne-am adunat împrejurul domnului nostru... (Bădica Radu) nu mai vrem nici de cum ca Radu voevod să mai petreacă între voi"[84]. Cât timp boierii se aflau sub tirania lui Vladislav Voevod, vroiau să recapete pe Radu de la Afumaţi. Bădica Radu care se află însă în Ţară-Românească, ademenindu-i să-l iee de domn, ei nu mai au nevoie de Radu dela Afumaţi şi cer dela Braşoveni să-l alunge dintre ei.

Şi Radu dela Afumaţi arată lucrurile ca astfel petrecute, când spune, în o scrisoare către Braşoveni, că „mai întâiu a venit Vladislav Voevod în Ţara-Românească, iar asupra lui s'a râdicat Bădica Voevod şi a trimis pe boieri la Poarta împărătească să'i aducă steag şi pace. Şi'i aduseră Turcii steag. Dar când erà să-şi primiască steagul în mână, Turcii i-au tăiat capul şi împreună cu el au tăiat şi 10 boieri". In altă scrisoare adaogă că lui Radu de la Afumaţi „i'a venit răspuns de la Turci să meargă împreună cu boierii la vadul Giurgiului, să-i dee steagul; dar că el neavând încredere în păgâni, le-a răspuns că boierii s'au înspăimântat şi nu pot veni"[85].

[83] Bogdan, *Doc. şi Regeste*, p. 167—169. Scrisoarea datată numai din 19 Ianuarie, este de sigur din 1526, nu cum o pune d. Bogdan din 1524, deoare ce în 1524, Iulie în 24, domnià în Muntenia Vladislav Vodă; vezi mai sus, p. prec, documentul lui Vladislav vodă din acea dată.

[84] Bogdan. *Doc. şi Reg.*, p. 227.

[85] Scrisorile, în Bogdan, *l. c.*, p. 171—172. Confirmat de socotelile Săbiului, Hurm., *Doc.*, XI, p. 846: „Turci ipso Badyca Vaywodae banderium imperatoris obtulissent et tandem idem Badyka per eosdem cum pluribus boyaronibus suis interemptus fuisset"

Radu dela Afumaţi a doua oară. 1526—1529. — Radu văzând că nu e chip de redobândit altfel domnia decât prin Constantinopole, îşi ieà „inima în dinţi" şi se duce la sultanul. Iată cum povesteşte însuşi Radu dela Afumaţi isprăvile lui în o scrisoare către Sâbieni : „Prin voia lui Dumnezeu şi prin curata Maica a lui Dumnezeu, Maria, şi cu norocul măritului craiu şi a sfintei coroane şi a părintelui meu slăvitului domn al Ardealului, Ianoş Voevod, şi cu norocul şi cu rugăciunea şi truda şi bunătatea domniilor voastre, am mers la Poarta Turcească şi am stat de faţă cu împăratul turcesc şi cu toţi domnii Ţărei-Turceşti, ce-mi dărui întâi Domnul Dumnezeu, după aceea şi împăratul turcesc, mie domnia română, şi iar m'am întors la domnie cu viaţă şi sănătate, împreună cu toţi boierii câţi au fost cu mine, şi m'am aşezat în tronul şi domnia română". Se roagă de Săbieni să dee voie boierilor ce fugiseră cu el înnaintea lui Vladislav Vodă, să se întoarcă în ţară [86]. Cu toată această plecare a lui Radu către Turci, el făgădueşte în ascuns ajutor Creştinilor şi cu acel prilej nunciul Burgio care rapoartă acest scop al domnului Munteniei, bagă de samă că „domnul român, când e puternic Turcul, ascultă de el, dar cu toate aceste fiind creştin, nu lipseşte de a da ştiri şi de a ajutà pe Unguri pe sub mână. Când este regele Ungariei mai puternic, se supune lui, dar slujeşte şi pe lacomii Turci" [87].

Cu prilejul reînturnărei lui în scaunul muntean, Radu dela Afumaţi începe şi o cu totul altă politică lăuntrică. El caută să împace pe Pârvuleşti cu domnia lui, şi pentru a obţineà lucrul, el se căsătoreşte cu Ruxanda fiica lui Neagoe Basarab. Asupra acestei însemnate căsătorii avem o dovadă în socotelile Săbiului care aduc la 15 Ianuarie 1526 ştirea, că „s'a dat un vas de vin, 20 de boi graşi şi opt măsuri de lemne la nunta fetei celei mai mici a lui Basarab, logodnica domnului voevod al Transalpinei". In 17 a aceleiaşi luni se dă un vas de vin trimişilor voevodului transalpin cari veniseră aici (la Săbiu) pentru a luà pe fata lui Basarab" [88]. De aceea şi cronicele vechi muntene dau amândouă pe Radu dela Afumaţi ca ginere al lui Neagoe Basarab [89], ceea ce ar puteà să ne facă să credem, că Radu erà ginerele lui Neagoe încă din timpul vieţei acestuia, lucru ce nu este

---

[86] Nicolaescu. *Doc. slavo-române*, p. 31. Nunciul Burgio către Radul Vodă : „che priere al nostro et novamente si e fatte del Turcho, era andato ai Turche al presente e tornato in Transalpina". Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 153.

[87] Hurm , *Doc.*, II, 3, p. 497.

[88] Hurm., *Doc.*, XI, p. 849, Şi d. Nicolaescu *Doc. slavo-române*, p. 174, spune că Radu dela Afumaţi a luat în căsătorie pe Ruxandra fata lui Neagoe în 11 Ianuarie 1526, uitând însă să aducă documentul doveditor, în contra bunului său obiceiu de a-şi dovedi totdeauna sprijinirile sale. Zapolya în 2 Ianuarie 1526, Hurm.. *Doc* , XV, p. 286, arată această căsătorie ca apropiată.

[89] Căpitanul, *Mag. ist* , I, p. 154 şi Anonimul, *Mag. ist.*, IV, p. 270.

însă astfel. Radu este numai ginerele său postum, şi anume după ce vine a doua oară în scaun. Altfel nu se înţelege duşmănia dela început a Pârvuleştilor în contra lui. Radu devenind înrudit cu Pârvuleştii, înţelegem cum se face că Vladislav revenind din nou să'l supere în domnie, el trimite în jud. Mehedinţi pe Pârvul banul care bate pe vrăjmaş, îi taie capul şi aduce „în mâna lui Radu toată oastea competitorului" [90].

Radu de la Afumaţi

Astfel Radu dela Afumaţi, drăculesc prin obârşia lui, devine prin căsătorie partizan al Băsărăbeştilor. El credeà însă prin această unire să-şi întăriască domnia; dar el nu iesă la alt capăt decât să să strămute duşmănia în contra lui, din tabăra Băsărăbeştilor, în a ceea a Drăculeştilor cari, neputând răbdà favorizarea partidului urgisit de ei, se înţeleg să se mântuie de domnitorul lor prin moarte. El fu anume ucis într'o răscoală uneltită de doi boieri ai săi: Neagoe Vornicul şi Drăgan Postelnicul Despre ei, Căpitanul spune că strângând oşti în taină, neştiind nimica Radu Vodă, au venit asupra lui, care nefiind gata au fugit către Banatul Craiovei. „Vrăjmaşii îl goniau tare, şi l'au ajuns la Râmnicul-de-sus (Vâlcea), prinzându-l pe el şi pe fiu-său Vlad, amândurora le-au tăiat capetele" [91]. Cron. anonimă arată mai lămurit că Radu dela Afumaţi a fugit la Banul Pârvul din Craiova [92].

Pe Drăgan postelnicul l-am întâlnit în divanul lui Vladislav [93].

[90] Scrisoarea lui Radu către Braşoveni, Nicolaescu, *Doc. slavo-rom.*, p. 38.

[91] *Mag. ist.*, I, p 166. In nişte socoteli ale Sibiului găsim în 4 Ian 1529 o însemnare pentru trimiterea unui om la Cluj, „ratione trucidationis Raduli Vayda et filii". Hurm., *Doc.*, XI, p. 852. Nişte notiţe contimporane 1529 Ian. 4 spun: „Radul Vayda transalpinensis cum suis per suos dolosè truncatus est capite". Hurm., *Doc.*, II, 3, p. 645.

[92] *Mag. ist*, IV, p. 270

[93] Mai sus, p. 189.

Asupra lui Neagoe Vornicul, deşi nu posedăm nici o arătare prin documente, trebue să fi fost şi el un partizan al Drăculeştilor.

Radu dela Afumaţi ca ginere al lui Neagoe sfârşeşte începătura socrului său, zugrăvind mânăstirea Argeşului pe care Neagoe nu apucase a o isprăvi. El a fost numit după moarte *Radu cel Viteaz* supranume ce i se cuvine cu dreptul [94] după crâncenele lui lupte cu Turcii prin care a scăpat ţara lui d'a fi prefăcută în paşalâc.

In acest răstimp se rosteşte trecerea rivalităţei celor două mari familii muntene, din o stare personală în una teritorială; căci boierii din Oltenia în frunte cu marea familie a Pârvuleştilor, dau sprijinul lor domnilor din ramura bărsărăbească, pe când cei din tabăra Drăculeştilor găsesc ajutor în boierimea Munteniei Mari. Aşà vedem întâi pe Mihnea în luptă cu un competitor din familia Basarab, Danciu fiul lui Ţepeluş Vodă sau Basarab cel Tânăr. Duşmănia merge atât de departe, că se urmăreşte chiar după ce Mihnea pierde tronul şi nu încetează între aceste două feţe, decât atunci când încetează ori ce porniri omeneşti, sub crunta lovitură a morţei. Băsărăbeştii însă nu izbutesc a pune un partizan de ai lor pe scaunul Ţărei-Româneşti, în care Turcii aşază pe Vlăduţ. Băsărăbeştii siliţi de împrejurări se prefac a se împăcà cu noul domnitor, pe când în umbră ei uneltiau râdicarea lui Neagoe Basarab, fratele mortului Danciu. Neagoe ameninţat cu moartea de Vlăduţ cel săpat de el, fuge la Turci şi revenind cu ajutor, bate şi ucide pe Vlăduţ, luând el domnia. Sub Neagoe Basarab stă la putere partidul Băsărăbeştilor. Fiul lui Neagoe, Teodosie cel epitropisit de boierul craiovesc, Preda vornicul, este lovit şi răsturnat împreună cu epitropul său de boierii drăculeşti pribegiţi în Moldova, uniţi cu cei din Muntenia Mare, din judeţul Buzău, cari râdică la domnie pe Radu sau Dragomir Călugărul din partida drăculească. Un neam de domn din partidul băsărăbesc, însă turcit, Mehmet-Bei, loveşte pe Dragomir Călugărul, sprijinind chip pe Teodosie, dar după ce bate pe protivnicul acestui din urmă, vrea să pună el singur mâna pe domnie. Se scoală atunci un domn din familia drăculească, care de şi ieà apărarea ţărei contra unei mari ameninţări din partea păgânilor, este totuş duşmănit de Craioveşti pe cari nu'i poate îmblânzi decât căsătorindu-se cu o femeie din neamul pârvulesc. Acesta este Radu dela Afumaţi. Pârvuleştii cari văzuseră ce rău fuseseră trataţi de Vladislav, se alipesc de domnitorul ce se încuscrise cu ei, şi când se ridică din nou vechiul pretendent Vladislav, Radu dela Afumaţi însărcinează pe un craiovesc, pe vornicul Pârvu, cu răpunerea lui.

---

[94] Aşà îl numeşte un doc. de la Mihnea Turcitul din 1588. Nicolaescu în *Rev. pentru Istorie*, 1909, p 81.

Inverşunarea boierilor Munteniei Mari contra domnului lor care trecuse prin căsătorie în partidul Băsărăbeştilor, se vede în fapta lor silnică, care pune capăt zilelor lui Radu dela Afumaţi.

Este invederat că prin aceste fapte străbate seria obştească a rivalităţei celor două partide din Muntenia, sub o nouă formă, acea rezemată nu numai pe legăturile personale dintre pretendenţi şi boieri ce'i susţineau, ci pe înjghebările teritoriale ale tagmelor boiereşti din Muntenia Mare şi din Oltenia.

In timpul domniei a doua a lui Radu dela Afumaţi, se petrecù un mare eveniment care trebuià să aibă urmări însemnate asupra soartei Ţărei-Româneşti. Anume Turcii zdrobiseră armata regelui unguresc Ludovic al II-lea, la Mohaci, în 1526, unde, împreună cu acest rege pieri şi viaţa neatârnată a poporului maghiar. In locul Ungariei, acelei ţări la care, în vreme de nevoie, domnii Munteniei găsiau un sprijin în contra Turcilor, se întemeiază de acum în Ungaria, propriu zisă, un paşalâc turcesc (dela 1541 înainte), iar în Transilvania un principat, supus şi tributar sultanului, aruncat ca mărul discordiei între Impărăţia Turcească şi cea Germană, trecând după coloarea principilor săi, când la politica germană, când la cea turcească, şi determinând astfel şi curentele schimbătoare ale politicei din Muntenia. Această stare nesigură dela nordul ei şi prefacerile neîncetate întâmplate în relaţiile dintre Transilvania, Germania şi Turcia au o înriurire de tot distrugătoare asupra mersului domniei în Ţara-Românească. Domnii cari până acum începuseră a se schimba cu o mare repejune, sunt răpiţi de un adevărat vârtej care îngroapă tot mai mult Muntenia sub stăpânirea otomană. Banii încep a jucà un rol din ce în ce mai mare la numirea domnilor, şi în curând Turcii nu vor mai vedeà, în înlocuirea acestora, decât un mijloc de îmbogăţire. Atunci va ajunge domnia munteană o adevărată jucărie în mânile Otomanilor, şi folosindu-se de această împrejurare, competitorii la domnie vor puteà să-şi poarte intrigile cum le va veni mai bine la socoteală, îngrijind atâta numai, ca ele să fie totdeauna sprijinite pe sume însemnătoare care să sature lăcomia turcească. Astfel se va îndrumà jugul de fier al stăpânirei otomane asupra Munteniei întâi, din care apoi va trece în curând şi asupra Moldovei.

Efectul cel dintâi ce'l avù bătălia dela Mohaci asupra mersului trebilor din Ţara-Românească fu de a desface treptat, însă tot mai mult, proaspăt înjghebata rivalitate teritorială a Drăculeştilor şi a Dăneştilor, în una iarăşi personală. Stadiile acestor desfaceri ne vor fi date de domniile ce se vor perindà de la moartea lui Radu dela Afumaţi până la Mircea Ciobanul, sub care jocul celor două partide muntene este cu totul sfărâmat de precumpenirea turcească

Moisi, 1529—1530. — La moartea lui Radu dela Afumaţi se scoală un Basarab al cărui nume de botez nu ne-a fost păstrat, pentru a pune mâna pe tronul muntean. Acest Basarab este însă arătat, de o scrisoare din 6 Ianuarie 1529 a naţiei săseşti către împăratul Ferdinand, prin care cere ajutor, ca „fiul celui din urmă Basarab"[95], deci ca fiu al lui Neagoe. O dovadă indirectă a încercărilor lui ne este dată de socotelile Săbiului, cari spun, sub data de 16 Martie 1529, că „s'a trimes Ion Kinezul în Valahia spre a vedeà pe noul voevod (Moisie), a cercetà cugetele boierilor asupra domnitorilor şi ce gând au Turcii cu voevozii existenţi"; iar la 30 Aprilie se trimite acelaş personaj în Muntenia, spre a vedeà „dacă Turcii s'au dus dela Moisi voevod"[96].

Notiţa vorbeşte de doi voevozi, fiindcă al doilea erà acel Basarab care fusese ucis în curând, fără îndoială de aceiaşi boieri care pusese capăt zilelor lui Radu[97].

Moisi, proteguitul Turcilor, rămâne deci singur domnitor. El este fiul lui Vladislav Vodă din 1524, după cum o arată ambele cronici muntene, şi după cum se adevereşte lucrul dintr'un document al lui Moisi din 1529 Mai în 12, în care el se dă drept fiul marelui şi prea bunului Vladislav Voevod[98].

Moisi este în rele relaţii cu Saşii Ardealului, care refuzaseră închinarea lui Zapolia, omul Turcilor. Voevodul trimite chiar o expediţie peste munţi, pentru a ocupà două cetăţi: Vinţul şi Vurparul (Börberek). La această expediţie se abate gândul lui Moisi într'o scrisoare către Braşoveni în care le spune: „Dar domniile voastre n'aţi voit nici cum să vă închinaţi craiului Ianoş (Zapolia). Astfel am făcut domnia mea, după porunca împăratului turcesc, şi am trimis domnia mea pe boierii şi oastea domniei mele în ţinutul Ardealului şi mult rău şi pradă au făcut"[99]. Boierii pe care îi trimisese Moisi împotriva Saşilor erau Neagoe Vornicul şi Drăgan Postelnicul, acei ce'i deschiseseră calea spre tron prin uciderea lui Radu dela Afumaţi. După ce însă expediţia turcească îndreptată contra Vienei la 1529 cade, Moisi se pleacă către Ferdinand ceea ce'i slăbeşte poziţia lui la Poartă. Boierii drăculeşti între care tocmai Neagoe şi cu Drăgan,

---

95 Colecţia de documente a lui Schuller în *Archiv für siebenbürgische Landeskunde*. XXVI, 1894, p. 628.

96 Hurm., *Doc.* XI, pag 852.

97 Nu cum crede d. Iorga *Studii şi doc.*, III, că pe acest Basarab „îl vor fi tăiat Oltenii", de oare ce nu este de crezut ca un Basarab să fie ucis de Olteni.

98 Căpitanul *Mag. ist.*, I, p. 166 şi *Cron. Anon. ibidem*. IV, p. 271. Documentul în *Arh. ist.*, I, 1, pag 39

99 Bogdan. *Doc., şi Reg.*, p. 174. Acest Vladislav, tatăl lui Moisi, nu poate fi Vladislav II, domnul dintre anii 1449—1551, căci este prea îndepărtat în timp pentru a'i fi tată. Acest Vladislav este de sigur domnitorul efemer dintre cele două domnii ale lui Radu de la Afumaţi

se folosesc de această schimbare pentru a porni uneltiri contra lui Moisi. Acesta atunci strânge iarăşi legăturile cu boierii craioveni, dând pe sora lui în căsătorie după Barbu Banul Craiovei şi ucide la masa nunţei pe cei doi boieri trădători [100]. Intoarcerea lui Moisi către partida băsărăbească căreia el aparţineà prin naşterea lui, îndeamnă însă pe ceilalţi boieri drăculeşti ce nu fuseseră măcelăriţi, să alunge pe Moisi din Muntenia. Fugind la Braşov el revine cu o oaste; dar e bătut şi ucis de Vlad, la Viişoara, împreună cu cumnatul său, Barbu banul Craiovei [101].

Vlad al V-le Innecatul, 1530—1532. — Vlad este fiul lui Vlăduţ, domnitorul dintre 1510—1513, după cum ne spune un document din 26 Iunie 1588, în care Mihnea Voevod spune că „a trecut în pomelnicul mănăstirei din Deal şi pe Vlăduţ Voevod, părintele lui Vlad Voevod Innecatul. Alt document, din 12 Fevruarie 1583, întăreşte această filiaţie [102]. Dar acest Vlad nu domneşte mult timp şi moare din o întâmplare, înnecându-se în Dâmboviţa în 1532, de unde i se trage supranumele lui osebitor [103].

După Vlad Innecatul venì un alt *Vlad*, cunoscut cu supranumele de *Vintilă*.

Vlad al VI-le Vintilă, 1532—1535. — Asupra acestui domnitor avem ştire că erà din oraş din Slatina. Cronicele chiar ne spun, că „Vintilă erà judeţ din acel oraş" [104].

Vlad Vintilă erà fiul lui Radu cel Mare, de oarece, într'un document al său din 29 Decemvrie 1532, el vorbeşte de moşul

---

[100] Socotelile Săbiului în Hurm., *Doc.*, XI, p. 853 · „Belliductoribus Transalpiniensibus Nago Vdwornyk et Dragan pozthelnik". Comp. Ostermayer, *Kronik*, în *Deutsche Fundgruben* von G I. Kemény, 1839, p 15. Căpitanul, *Mag ist*, I, p. 166 şi *Anonima Mag ist* IV p. 271 nu cunosc relaţiile de là început între boierii ucigători ai lui Radu dela Afumaţi şi Moisi, şi spun că Moisi ar fi ucis pe aceşti doi boieri spre a răzbunà moartea lui Radu, ceea ce este cu totul inexact.

[101] Cronicile citate O scrisoare a lui Marcus Pemflinger către Martin Sydonius din 6 Noembrie 1530, întăreste spusele cronicarilor, *Archiv für siebenbürgische Landeskunde*, XXVIII, 1898, p. 302: „und Maylad folkh mit sambt dem ausgetriebenen Moyzes Wayda in die Walachey gezogen und Moyzes Wayda wiederumb in das Regiment einsetzen haben vellen, da sind die Walachen, der neu Wayda und die Boieren mit den ganzen Land aufgebesen und mit Hilf der Türken, und haben den Moyses Wayda erschlagen". (Colecţia de documente a lui Schuller) Asupra lui Moisi vezi monografia d-lui Ursu publicată în *Analele Acad. române*, 1913.

[102] Nicolaescu, *Doc. slavo-române*, p. 247 şi 262.

[103] Ostermeyer, *Kronik*, l. c., p. 195: „Als der Vlad Wayda sich einmal voll gesoffen, ist er in Waser samt dem Ross ersoffen", Mort în Dec. 1532, Socotelile Brasovului, Hurm., *Doc.*, II, 4, p. 37.

[104] Cron. anon., *Mag. ist*, IV, p. 271 şi Căpitanul, *Mag. ist.*, I, p. 168

(bunul său) Vlad Voevod Călugărul, după cum se ştie, tatăl lui Radul cel Mare[105]. In două documente, unul din 22 Fevruarie 1531 şi celălalt din 12 Septemvrie 1534 şi pe peceţi, el se intitulează : Iω Vlad Voevod, fiul lui Radu Voevod şi domn"[106]. Vlad Vintilă erà deci fără îndoeală dintre Craioveşti, cauza pentru care găsim în hrisovul lui, din 12 Februarie 1573, pe „Hamza ca marele ban al Craiovei"[107], nume cu totul neobişnuit în familia Pârvulească şi care lasă a se înţelege că bănia fusese zmulsă de la deţinătorii ei obişnuiţi şi dată unui boier cu totul nou în Oltenia. Curând însă după aceea, vedem pe Vlad Vintilă reîntorcându-se către Craioveşti, de oare ce în documentul său din 3 Aprilie 1534, enumără între boieri întăritorii, pe lângă Toma banul şi pe jupân Barbu, fiul lui Preda, mare ban de Craiova"[108]. Cronicarul anonim, pe cât şi Căpitanul, ne mai spun că Vintilă merse într'un rând la o vânătoare, în spre Craiova, pentru a vână cerbi şi alte vânaturi. Această preumblare a lui Vintilă către Craiova poate fi înţeleasă ca o întărire a împăcărei lui cu Craioveşti.

Boierii Munteniei Mari începând a „murmurisì" (rostire împrumutată dela un cronicar moldovean) şi domnul înţelegându-se cu Craioveştii ca să facă şi ei o tăiare, precum făcuse la început în rândurile Craioveştilor — boierii Munteniei Mari apucă înainte şi, tocmai la vânătoarea aceea pe care o organizase, nu fără scop, Vintilă Vodă în părţile Olteniei, vânează ei pe marele cerb în pădurea întunecată a rivalităţilor pierzătoare de ţară. Astfel pierì Vlad Vintilă în 1534 sau 1535[109].

Petru Paisie. 1535—1546. — Cele petrecute cu prilejul întronărei acestui nou domnitor şi a luptelor ce avù de susţinut pentru a dobândi tronul, vin să întărească mersul domniei lui Vlad Vintilă, început cu Drăculeştii şi sfârşit cu Băsărăbeştii.

Dar acest Petru Paisie se înfăţişează în istorie şi sub alt nume, al cărui raport către aceeaşi persoană trebue limpezit, pentru a se socotì tot asupra lui ştirile conţinute în documentele cu cele două nume ale sale. El erà călugăr, egumenul mânăstirei Argeşul, şi din călugărie se numià Paisie, iar numele lui de botez mirenesc erà Petru, dar în domnie i s'a schimbat numele şi i

---

105 Reprodus de Nicolaescu, *Doc. slavo-rom.*, p. 238—239.

106 *Ibidem*, p. 242, 247 şi 261.

107 Nicolaescu, *l. c.*, p. 264. Acest Hamza banul este amintit în o scrisoare a lui Vlad Vintilă, din 1533, Febr. 12, N. Iorga, *Studii şi Doc.*, III, p. XL.

108 Nicolaescu, p. 4.

109 Socotelile Braşovului, 12 Iunie 1535: „Vlad esse interremptum", Hurm., *Doc.*, II, 4, p. 91.

s'a zis Radu Vodă [110]. Afară de cronicarii care raportează că el ar fi fost călugărul Paisie, acest fapt mai este întărit și de un document din 15 Maiu 1615, dela Radu, fiul lui Mihnea, care spune că „schitul Stănești fusese zidit de niște boieri încă din zilele răposatului Petru Vodă ce s'a numit pe călugărie Paisie" [111]. Că acest Petru Voevod se numia și Radu, o spune el însuș într'un document din 23 Fevruarie 1540, că „a fost poreclit Radu Voevod și că e fiul marelui Radu Voevod" [112], deci frate cu Radu dela Afumați, cu Bădica Radu, cu Vlad Vintilă și, cum vom vedeà, și cu Mircea Ciobanul.

Acest Petru Voevod Paisie cum vine la domnie, caută să se răzbune pe boierii Munteniei Mici, cei amenințați de Vlad Vintilă pe care l'am văzut că, deși Drăculesc, se dăduse în partea Băsărăbeștilor. Petru Paisie taie deci și el, dintre Craiovești, pe Toma banul și pe Vlaicu logofătul. Socotelile Săbiului spun și ele că au fost trimiși „doi iscoditori din Transilvania în Muntenia, spre a cercetà vuetele despre *răscoala intervenită între ban și voevod*" [113].

Partida Băsărăbeștilor fugi în Ardeal, de unde se întoarse în curând împreună cu un pretendent la domnie din tabăra lor, *Laiot Basarab*, cu mai mulți pribegi, precum Stroia, Manole și Mihalcea, care alungă pe Petru Paisie din scaun și-l fugăresc până la Nicopole, de unde el, întorcându-se sprijinit de Turci, bate și ucide atât pe competitorul său la tron, cât și pe acei ce-l susțineau, la locul numit „Fântâna Țiganului" [114]. Se vede că odată cu această năvălire a nemulțămiților din Ardeal, s'a răsculat și Șărban banul care urmase în bănie lui Toma, cel ucis de Paisie și care urmare în boieria olteană, după cum se vede, nu fusese recunoscută de Paisie, căci un document din 15 Iunie 1543 arată pe Șărban banul, ca pierzând un sălaș de Țigani

---

[110] Cauza schimbărei numelui la unii domnitori, atât munteni cât și moldoveni (Petru Stolnicul numit din domnie Alexandru), va fi atinsă mai jos la domnia lui Alex. Lăpușneanu, Vol. V.

[111] Nicolaescu, *Doc slavo rom.*, p. 56

[112] *Ibidem*, p. 65. Mai vezi și un doc din 1655 *Ibidem*, p. 244.

[113] Hurm., *Doc.*, XI, p. 856: „rumoribus persecutandis ratione sedicionis que intercessit *inter banum et voivodam*".

[114] Ostermayer's *Kronik*, p. 29 Anno 1544: „Umb diese Zeit ist ein walachischer Vayda aus Karansebes nahmens Basaraba Vayda in die Walachey mit Hussaren und Trabaten auf den Radul Vayda gezogen und ihn aus dem Land vertrieben; aber dieser Radul ist mit vieler Turken und Tatern auf den Bassaraba kommen und jenen samt seinen Volk erschlagen". Comp. *Anonimul* in *Mag. ist.*, IV, p. 272 si Căpitanul *ibidem*, I, p. 169. Și socotelile Săbiului, *l. c.*, vorbesc de trecerea Dunărei de către Paisie și de întoarcerea lui îndărăt în 1539, când este felicitat de Săbieni

„atunci când el se ridicase peste capul lui Paisie" [115]. Atacul din Transilvania raportat de cronicari este însă adeverit de două documente: unul din 23 Octomvrie 1544, în care Petru Paisie, ce-şi dă încă în documente numele său de domn, de Radu, „fiul marelui şi prea bunului Radu vodă", dărueşte lui Radu vistiernicul mai multe sate, pentru a lui credincioasa şi dreapta slujbă întâmplată în bătălia dintâi cu Stroe Pribeagul, când ne biruise Stroe şi învinsese oştirile noastre şi împrăştiindu-se ai noştri, deteră dosul, lăsând vistieria domniei mele, de începuseră duşmanii a prădà vistieria domniei mele, stricând căruţele; iar vistierul Radu nu lăsă àtunci vistieria domniei mele şi o scăpă prin bărbăţia sa, reîntocmì căruţele şi aduse toată vistieria la domnia mea, la Turnul de la Nicopole" [116]. Al doilea document este din 12 Octomvrie 1586, dela Mihnea Vodă care întăreşte lui Ivaşcu satele câştigate de tatăl său Radu, marele clucer, pentru dreapta şi credincioasa lui slujbă, când îşi vărsase sângele în bătălia dela *Fântâna Ţiganului*, unde s'a luptat Radu Vodă (Călugărul=Petru sau Radu Paisie, fost egumen de Argeş), cu Stroe Pribeagul" [117]. Această concordanţă deplină a cronicarilor munteni cu documentele, pune într'o lumină favorabilă raportul cronicilor şi le dă crezare şi atunci când nu pot fi adeverite prin mărturii documentale.

Această lovitură pe care Drăculescul Petru Paisie o primì dela coborâtorul lui Basarab este adeverită şi de Nicolae Olahul, vestitul episcop catolic ungur de origine Român. In o scrisoare a lui din 1536, el spune, că „Mahomed a numit pe Petru din Argeş (aşà numeşte Olahul pe Petru sau Radu Paisie) domn al Valahiei, care nu se aşezase bine în scaun şi s'au râdicat asupra lui unul din cealaltă parte" [118]. *Din cealaltă parte* însemnează fără îndoeală din partea Craiovei, după cum am văzut mai sus pe Teodosie că atunci când fuge spre Oltenia, duşmanul lui Dragomir Călugărul spune „că s'a dus spre cealaltă parte" [119]. Domnia lui Radu Paisie care ţine neobişnuit de lung (10 ani) are multe complicaţii cu Transilvania şi cu Zapolia, care vor fi atinse la istoria lui Petru Rareş. Radu este la sfârşit disgraţiat de Turci şi moare în Egipt.

---

115 Nicolaescu, *l. c.*, p. 62—63.

116 Hasdeu, *Arh. ist.*, I, 1, p. 49. Documentul însă este pus cu data greşită, 1546, întru cât vom vedeà că, încă în 1545, Petru Paisie fusese înlocuit cu Mircea Ciobanul.

117 *Ibidem*, I, 1, p. 49.

118 Reprodus de Şincai, *Cronica*, II, p. 170. Engel, *Geshichte der Walachey* p. 214

119 Mai sus, p. 185.

Din cercetarea de mai sus reieşă că în istoria Munteniei, în această perioadă, se întâmplă nu o simplă alungare şi înlocuire de ambiţii personale ci o luptă crâncenă şi încăpăţinată între două mari partide de boieri care voiau să aibă pe tron reprezentanţii intereselor lor. Această luptă îşi are originea încă dela surea lui Mircea cel Mare în scaun, ajuns la domnie în urma fratelui său Dan[120], fost după toate probabilităţile mare ban de Craiova, şi al cărui urmaşi, Băsărăbeştii, se mănţin până târziu în acel ducat, mai curând vasal decât încorporat în Statul muntean. Lupta dintre urmaşii lui Mircea, Drăculeştii şi Dăneştii, nu este decât partea întâi a acestei rivalităţi, care şi ea trebuià să-şi aibă rădăcinile ei în năzuinţa coboritorilor lui Dan, de a scoate din scaunul ţărei pe coboritorii lui Mircea. Aşà am văzut cum Dan al II-lea fiul lui Dan I, alungă din scaun pe fiu lui Mircea, Mihail. După o luptă trecătoare între Dan al II-lea şi fratele său Radu al III-lea, rivalitate curat personală care vine să mai complice încă peripeţiile domniei muntene, Dan al II-lea reprezentantul Băsărăbeştilor este scos de al doilea fiu al lui Mircea, Vlad pronumit Dracul. Acesta este detronat la rândul său de Dan al III-lea fiul lui Dan al II-lea, care este iarăşi dat afară de Vlad Dracul. După o reîntoarcere a lui Dan al III-lea în scaunul ucisului Dracul-fiul lui Dan, Vladislav al III-lea, este iarăşi scos de reprezentantul cel mai energic al Drăculeştilor, Vlad al IV-lea Ţepeş[121].

Pe timpul lui Ştefan cel Mare, înriurirea covârşitoare pe care eroul Moldovei o exercită asupra întregei lumi ce se atingeà de mica lui domnie, făcù şi în Muntenia ca partidele Dăneştilor sau Băsărăbeştilor şi a Drăculeştilor să nu mai determine schimbarea domnilor. Tronul Munteniei nu mai ascultă de jocul partidelor rivale, ci de acela mult mai cumplit al luptei lui Ştefan cu Turcii. Aşà domnul Moldovei scoate din domnie pe Vlad Ţepeş, şi după aceea şi pe Radu cel Frumos, fratele lui, cel rânduit de Turci, şi'l înlocueşte cu Laiot Basarab fiul lui Dan al III-lea, încât s'ar părea că Ştefan cel Mare, dând afară pe un domn din partida Drăculeştilor, şi înlocuindu-l cu unul din acea băsărăbească, s'ar fi dat în partea acesteia, cu atât mai mult că vedem pe Ştefan apărând pe Laiot contra întreprinderilor lui Radu cel Frumos. Murind însă Radu cel Frumos, şi Laiot Basarab trecând în partea Turcilor, el este scos de Ştefan şi înlocuit cu Vlad Ţepeş. Din această schimbare se vede că Ştefan îşi căută de interesele sale în lupta cu Turcii şi nu de acele ale partidelor Munteniei. Alt Basarab, Ţepeluş, venind în domnie, împreună cu Laiot

[120] Mai sus, Vol. III, p. 96.
[121] Mai sus, Vol. III, p. 95, capul *Urmaşii lui Mircea.*

(acesta în Oltenia după cât se pare), este alungat de Ştefan cel Mare în bătălia dela Râmnic în 1481, şi el pune în scaunul muntean pe fiul lui Dracu Vlad Călugărul — zădărnică încercare de a orândui Muntenia sub a lui ascultare, căci şi Vlad Călugărul se întoarce către Turci. S'ar păreà că tot Ştefan cel Mare ajutase fiului acestuia, Radu cel Mare, a detrona pe tatăl său, întru cât găsim pe domnul moldovean în bune relaţii cu acela al Munteniei care dă lui Ştefan ajutor în lupta lui cu Polonii din pădurea Cosminului[122].

După moartea lui Ştefan, ţările române intrând iarăşi în viaţa lor normală, zdruncinată în timp de 50 de ani de valul cel înnalt ridicat în ele de mâna lui Ştefan cel Mare, jocul partidelor Munteniei începe a se resimţi în viaţa acelei ţări. Tronul începe din nou a se clătinà între Dăneşti sau Băsărăbeşti şi urmaşii lui Vlad Ţepeş. Aşà am văzut cum după moartea lui Radu al IV-lea, fiul Călugărului şi nepotul lui Vlad Dracul, deci din partea Drăculească, urmează Mihnea cel Rău, vărul lui Radu, din aceeaşi partidă, care fiind combătut de boierii Olteni, partizani ai Băsărăbeştilor, aceştia atrag pe capetele lor urgia domnului. După valuri de sânge vărsate de domn spre a înnăbuşi mişcarea, ea tot izbuteşte a-l răsturnà, şi un partizan al familiei Basarabilor pune chiar un capăt violent zilelor lui Mihnea, care căutase scăparea în Săbiu. Băsărăbeştii însă de şi răsturnaseră pe Mihnea, nu izbutesc a pune de îndată în scaun pe un domn din partida lor, ci urmează tot unul din acea a Drăculeştilor, Vlăduţ, care este impus de Turci în contra voinţe Băsărăbeştilor.

Am observat şi mai sus că alternarea puterei între partidele muntene suferea adese ori zdruncinare, din pricina inriurirei turceşti, care mai constantă şi mai îndelungată decât domnia lui Ştefan, care şi el provocase aceeaşi turburare, izbuteşte la sfârşit a strămutà cu totul acea alternare, a nimicì acel flux şi reflux care aduceà pe rând în tronul Munteniei domni din aceste două partide.

După Vlăduţ însă, Băsărăbeştii vin la putere cu Neagoe Basarab şi anume cu ajutor unguresc, care mai tot deauna îi sprijinise în contra Drăculeştilor mai adese ori ajutaţi de Turcii. La moartea lui Neagoe, boierii Munteniei Mari alungă pe Teodosie, fiul său, cel epitropisit de familia Pârvulească, voind să pună în tron pe Radu sau Dragomir Călugărul, probabil fiul lui Vlăduţ. Turcii cari veniseră în ajutorul lui Teodosie, vroind să pună domn pe comandantul lor, un boier băsărăbesc trecut

122 Mai sus, p 95.

la religia păgână, Mehmet-Bei, care ucide pe Radu Călugărul, boierii ambelor partide spăimântaţi aleg pe Radu dela Afumaţi [123] care, după ce răspinge prin un şir de lupte sângeroase pe Turci şi pe omul lor, când se duce la Constantinopole spre a se împăcà cu Turcii, este pus de ei la închisoare. Turcii simţând însă că încercarea lor de a preface Muntenia în paşalâc se lovià de mari greutăţi, se leapădă de planul întronărei lui Mehemet-Bei şi rânduesc de domn pe Vladislav Vodă. Boierii olteni şi mai ales însemnata familie a Pârvuleştilor se prefac a-l primì de o cam dată, dar duşmănindu-l în ascuns, această a lor purtare împinge pe domn a cercà să scoată pe acea familie din banatul Craiovei, spre a desrădăcinà opoziţia din cuibul de peste Olt. Pârvu atunci să răscoală şi alungă pe Vladislav, iar Radu dela Afumaţi ginerele lui Neagoe Basarab, revine în scaun. Abià însă reîntors în domnie, şi că boierii Munteniei Mari se pornesc în contra lui, îl răstoarnă şi-l ucid.

După cât se vede ei vroiau să pună domn pe un fiu al lui Vlad al IV-lea (Vlăduţ), Vlad al V-lea, Turcii însă, câştigaţi prin dare de bani de către Moisi, rânduesc pe acesta în domnia Ţărei Munteneşti, în contra voinţei partidei Drăculeştilor. Moisi caută atunci un sprijin în partida boierilor de peste Olt, care'i ajută spre a venì la tron, şi apoi după ce e răsturnat de Vlad, tot prin ei caută Moisi a redobândì puterea. Aici se vede cum a-tot-puternicia Turcilor, începe a strică jocul firesc al partidelor muntene. Impunând ei pe domn, se puteà întâmplà, cum se petrecuse tocmai lucrul cu Moisi, ca membrii însuşi ai partidei din care el se ţineà să nu vree să-l primiască, şi atunci rânduitul care aveà o mulţime de mijloace de captivare a voinţelor, căutà un sprijin în partida adversă, ceeace tocmai se vede a fi fost cazul cu Moisi, al cărui tată fusese răsturnat de partida băsărăbească, iar el când este alungat de Vlad, se sprijine pe dânsa pentru a cercà redobândirea scaunului. După Moisi vine Vlad partizan al Drăculeştilor; apoi Vintilă cu toate că din Slatina de peste Olt, totuşi Drăculesc, fiu al lui Radu al V-lea. După el Radu fost egumen de Argeş, fiul lui Radu al IV-lea, iarăşi dintre Drăculeşti, care ucide pe Toma banul Craiovei.

Cu toate excepţiile ce le întâlnim tot mai dese, şi provocate din ce în ce mai mult prin amestecul Turcilor, nu se poate tăgăduì că în această perioadă a domniei muntene, schimbările domnilor se fac mai mult după provocările interne datorite rivalităţei celei înverşunate între partida Drăculeştilor şi acea a Bă-

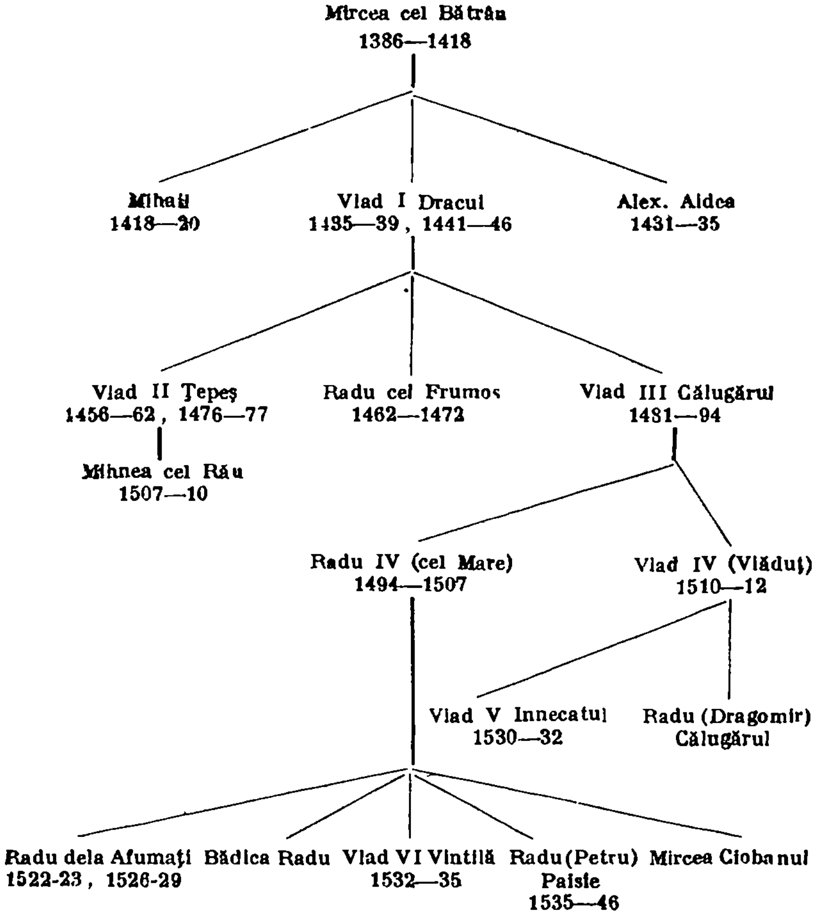
[123] Sunt două comune cu numele de *Afumaţi* în Muntenia, una în jud. Ilfov şi alta în acel al Doljului. Vezi Frunzescu, s. v. Noi credem că Afumaţi din care erà Radu, ginerele lui Neagoe, a fost acea din judeţul Doljului.

sărăbeştilor, de care se folosesc atât Ungurii cât şi mai ales Turcii, spre a se amestecà tot mai mult în desfăşurarea vieţei poporului muntean. Căderea Ungariei sub Turci şi urmările fatale ale acestei întăriri a poziţiei lor asupra stărei Munteniei, aduce o precumpenire tot mai deplină a lor în împărţirea scaunului lui muntean, şi sub această apăsare urieşă se desface şi se strămută tot mai mult jocul partidelor muntene, până ce încetează cu totul, făcând loc pur şi simplu competiţiilor personale [124]

---

[124] Reconstituim tabela genealogică aproximativă a celor două familii rivale

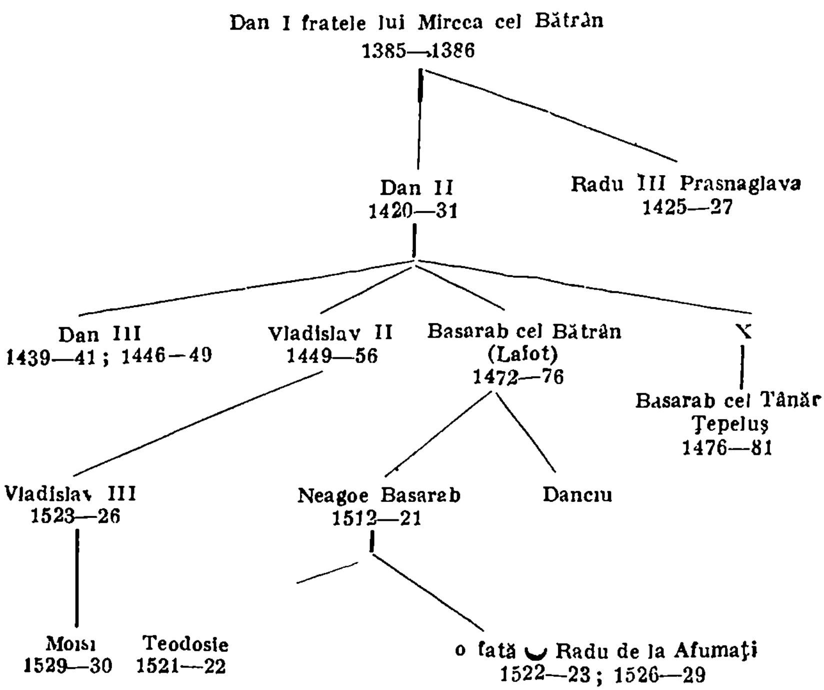
1 Drăculeştii :

Din pricina acestor intrigi şi rivalităţi neîncetate de la ocuparea scaunului, istoria Munteniei rămâne şi în acest răstimp de jumătate de veac care desparte moartea lui Ştefan cel Mare de acea a lui Petru Rareş, ca şi pe timpul marelui domn, mult mai puţin însemnată decât acea a Moldovei De şi avuse domni de o netăgăduită valoare personală, precum Mihnea cel Rău şi Radu dela Afumaţi, însuşirile lor nu se putură desfăşurà, fiind aruncaţi din scaun puţin timp după întronarea lor. Dimpotrivă în Moldova vom vedeà mănţinându-se încă năzuinţa după neatârnare, năzuinţă păstrată în sinul poporului Moldovei prin proaspăta amintire a lui Ştefan cel Mare, al cărui odiasle o stăpâniau, precum şi prin domnii mai îndelungate.

---

2 Băsărăbeşti :

II

ISTORIA MOLDOVEI

DE LA MOARTEA LUI ŞTEFAN CEL MARE LA ACEA A LUI PETRU RAREŞ

1504—1546

---

1. BOGDAN INCRUCIŞATUL

Bogdan al III-lea, 1504—1517, singurul dintre fii legiuiţi ai lui Ştefan cel Mare care i-a supravieţuit, fusese asociat la domnie încă de tatul său, după obiceiul de atunci, de a face să se deprindă viitorul oblăduitor cu sarcina ocârmuirei. Astfel ambasadorul trimis la Veneţia în 1503 pentru a căutà un medic lui Ştefan, postelnicul Teodor, apare aici ca „din partea lui Ştefan şi a fiului său" [1]. Aceasta se făcuse de Ştefan cu atât mai curând, cu cât boala lui îl silià să-şi iee un ajutor, şi Bogdan ajunsese încă pe la 1502 în vârstă de 25 de ani. Am văzut cum la moartea lui Ştefan, boierii începură a se certà dela cine să-i fie urmaşul, căci unii din ei ţineau a Ştefan nepotul lui Ştefan cel Mare, fiul fiului acestuia Alexandru, care nepot petreceà la Constantinopole. Ştim însă şi cum Ştefan cel Mare făcuse să se respecte voinţa lui, de a lăsà tronul fiului său celui mai mare şi născut din legitima însoţire cu fiica domnului Munteniei, Radu cel Frumos [2].

Cum se aşează în scaun, Bogdan se gândeşte a se încuscri cu regele Poloniei, cerând în căsătorie pe sora lui *Elisabeta*. Pentru a-i dobândi mâna, el dărueşte cetăţile *Tismenicia* şi *Cesibiciul* din Pocuţia, care rămăseseră neînnapoiate de tatul

---

[1] Exarhu, *Colecţia lui Marin Sanudo*, IX, Veneţia, 21 Dec. 1503, p. 96: „Da parte di ditto Walacho et suo fiol". In o scrisoare trimisă din Făgăraş Braşovenilor de către castelanul Budei, se spune: „Bogdan a domnit împreună cu fiul său". Regele Vladislav confirmă Ciceiul lui Ştefan şi fiului său Bogdan în 1503, citate de I Marinescu, *Bogdan cel Orb*, p. 22.

[2] Mai sus, p 129 Alţi pretendenţi, vezi în Marinescu, *l. c.*, p. 23.

său Poloniei, după părăsirea Pocuţiei de Ştefan în anul 1503 [3]. El speră să iee înnapoi toată această provincie ca zestre a Elisabetei. Muma fetei însă se opuneà, Bogdan fiind ortodox. Şi totuşi atâta frică inspirase Polonilor ultimul războiu cu Moldovenii, că ei nu îndrăzniră să respingă propunerea pe faţă, ci mulţumind lui Bogdan pentru darul făcut (al celor două cetăţi) îi deteră în privinţa căsătoriei un răspuns îngăimat [4].

Murind însă regina mumă, şi Bogdan crezând că cu dânsa dispăruse şi piedica ce se opuneà însoţirei sale, trimite a doua oară să peţască pe Elisabeta. Fata însă atunci se opune, fiind că Bogdan erà încrucişat [5]. Atunci Bogdan furios pentru acest refuz, şi tot odată pentru că, în speranţa căsătoriei proiectate, el dăruise cetăţile Polonilor, intră cu o armată în Polonia şi o prădă cumplit, ceea ce Polonii vroind să răzbune, pustiesc şi ei Moldova [6]. După aceste duşmănii mutuale, regele Alexandru, constrâns de Bogdan, consimte la căsătorie, cu condiţie ca „Bogdan să învoiască clădirea unei biserici şi primirea unui episcop catolic, şi să trimită la supremul pontifice o declaraţie, că această căsătorie s'ar face pentru binele Creştinătăţei şi unirea puterilor contra păgânilor, pe care el ar contractà-o cu principii creştini" [7]. Ureche deci greşeşte când spune că între condiţii erà şi aceea că Bogdan să devină catolic; tot atât de puţin pomeneşte actul cevà despre o închinare a lui Bogdan către regatul polon, despre care vorbeşte acelaşi cronicar. In deobşte vom vedeà că legăturile ce existau între Polonia şi Moldova, nu numai în timpul lui Bogdan, dar şi sub Ştefăniţă, Petru Rareş şi fiii săi, până la Alexandru Lăpuşneanu, sunt tot acele stabilite de Ştefan cel Mare prin tratatul său din 1499 Domnii Moldovei

[3] Mai sus, p 110.

[4] Cromer, p. 454: „Nec tamen repulsa irritare placebat hominem et ex amico hostem facere. Itaque pro munere quidem gratiam actam Bogdano; de conjugio vero ambiguum responsum datum". Cf Bielski, p. 448

[5] Bogdan nu erà „orb de un ochiu" cum spune Ureche (*Letopiseţele*, I, p. 147), căci atunci după obiceiul ce predomnià, nu ar fi putut ocupà tronul, fiind om *însemnat*, adică cu semn Astfel Anonimul românesc pune pe boierul Bogdan să spună domnului Munteniei Radu al IV-lea · „Doamne eu am înţeles că Neagoe vrea să te scoată din scaun; iară tu nevoeşte să-i sfărâmi capul sau să-i tai nasul, sau să-i *scoţi un ochiu*" (*Mag. ist.*, IV, p 248—49), ca să-l împiedece astfel de a năzui la tron Pricina pentru care un om *însemnat* nu puteà ocupà tronul, erà că domnul trebuià să fie neatins de lipsuri fireşti Cf Graziani, *De Ioanne Heraclide Despota*, libri tres, p 23 Orichovius continuatorul lui Dlugosz, spune „Solo Iolda ad infamiam affectati principatus naribus mutilato, quod ita notati apud Dacos infames habeantur, et ad principatum nequeant adspirare". Bogdan fiul lui Ştefan cel Mare, puteà fi numai încrucişat Discuţia dacă Bogdan erà chior de un ochiu vezi în Marinescu, *l c.*, p. 24.

[6] In 1509 hatmanul Kameniţei, Stanislau Bejel ţinu un lung discurs în limba latină pentru a preamări izbânda regelui contra „neamului murdar al Moldovenilor sălbateci". N. Iorga, în *Conv. lit*, XXXV, 1901, p 328

[7] *Inventarium*, p. 140, în extract, Actul dat din Lublin. 1506, publicat în extenso în *Acta Tomiciana*, Reprodus şi de Hurm , *Doc* , II, 2, p 724

rămân până atunci „prietenii cei iubiţi" ai regelui polon, şi amintirea închinărei şi a legăturilor de vasalitate este cu totul înlăturată. Tocmai Alexandru Lăpuşneanu face să îngenunche iarăşi ţara sub crăiia Poloniei. Cât despre obligaţia lui Bogdan de a zidi o biserică catolică, şi a întreţineà un episcop al acelui rit, ea se explică din aceea că episcopatul întemeiat de Laţcu în oraşul Siretiu, şi apoi transferat la Bacău pe timpul lui Alexandru cel Bun [8], căzuse în părăsire şi că erà deci de trebuinţă reînnoirea lui

In 19 August 1506 moare însă regele polon Alexandru Consilierii scaunului, temându-se ca Bogdan să nu considere tratatul ca răsuflat şi poate chiar să reînceapă duşmăniile, trimit îndată o solie la el, prin care îi cer ca să respecteze tratatul existent, spunându-i între altele, pentru a-l dispune mai bine în favoarea Poloniei, că „după moartea părintelui său Ştefan, voevodul muntean Radu al IV-lea trimisese la regele Alexandru un sol cu multe daruri şi făgădueli, cerând să-i ajute Polonia la cucerirea Moldovei şi la răsturnarea lui Bogdan, dar că regele răposat refuzase să dee ascultare unor asemenea stăruinţi". Tot prin acest document, pentru a se pune şi mai bine în inima lui Bogdan, îi fac Polonii onoarea a-l considerà ca pe un membru al regatului lor, care trebuià să iee şi el parte la alegerea noului rege In scrisoarea trimisă lui Bogdan, se spune între altele că „purtarea lui prietinoasă către Poloni, nu numai va întărì buna voinţă a consilierilor care duceau trebile Poloniei după moartea lui Alexandru, ci va dispune şi pe regele *„pe care cu ajutorul lui Dumnezeu după vechiul obiceiu împreună cu tine îl vom alege*, ca să se arate către tine bine voitor şi prietenos", adăogându-se mai jos că Bogdan va fi înştiinţat de ziua hotărîtă a alegerei, pentru ca *„împreună cu sfetnicii poloni să proceadă la alegerea noului rege"*.[9]. Aceasta erà însă numai un mijloc de a câştiga prietenia domnului Moldovei, care nici nu ştim de se va fi crezut prea onorat prin poftirea de a săvârşi acest act de vasalitate neîndoielnică către regatul polon, acuma când tatul lui Bogdan, Ştefan, învăţase pe Poloni a mai mărginì pretenţiile lor faţă cu Moldova. Nici odată un asemenea drept nu fusese pus în lucrare de domnii Moldovei; nici odată ei nu luaseră parte la alegerea regelui polon, precum o mărturisesc scriitorii poloni mai desinteresaţi în cauză [10], decât documentele şi ambasadele

[8] Mai sus, vol. III, p 113

[9] *Acta Tomiciana*, I, p 5—6 Reprodus, în trad. română de *Arh. ist* I, 1, p 59.

[10] Simonis Starovolci, *Polonia*, Wolferbuti, 1656, p. 86: „Tres praecipue vasali sunt regni Poloniae, dux Russiae dux Curlandiae et princeps Valachiae, qui omnes eljum regem tanquam regni feudatarii superiorem agnoscunt et honoraria pensionesque debitas in signum subjectionis statis temporibus praesentent, *non sunt tamen viva membra regni ut caeteri incolae Poloniae, non veniunt*

regeşti. Tot aşà vom vedeà mai târziu pe Unguri spunând, că ar fi fost tot deauna rezervate în dieta Transilvaniei, scaune pentru vasalii lor, voevozii ţărilor române, fiind şi aceasta tot atât de adevărat ca şi participarea domnilor Moldovei la alegerea regelui polon.

Radu al IV-lea nu avuse atâta în gând cucerirea întregei Moldove, cum spun Polonii în ambasada lor, cât redobândirea ţinutului Putnei, cel răpit dela Munteni de Ştefan cel Mare, pentru care se şi iscase între Radu şi Bogdan un războiu care se sfârşi prin interpunerea călugărului Maxim, viitorul mitropolit al Munteniei, care mijlocì pacea între Radu şi Bogdan în 1507 [11]. Această pace fusese însă încheiată şi prin intervenirea Ungurilor, către care se îndreptase cu cereri de ajutor atât Bogdan, prin solul, pârcălabul Bernhard, cât şi Radu [12].

Sigismund, urmaşul lui Alexandru în tronul Poloniei, refuză însă a încuviinţà căsătoria, ceea ce provoacă noue lupte şi pustieri mutuale în cursul a doi ani de zile, 1508—1510. Bogdan devastează Pocuţia şi ajunge până înnaintea Lembergului, pe care-l asediază; iar Polonii năvălesc cu mare furie în Moldova, pustiesc toată ţara prin foc şi omor, şi reduc în cenuşă oraşele Cernăuţi, Dorohoiu, Botoşani, Ştefăneşti, Hotin şi altele din Moldova de sus, unde se întinseseră prădăciunile lor. Aproape numai Suceava rămase neatinsă, neputând-o luà din cauză că le lipseà artileria de asediu. Când Polonii se retrăgeau din Moldova şi treceau riul Nistru, Românii îi atacară, dar fură bătuţi, lăsând în mânile duşmanului ca prinşi pe logofătul Humienic, Cârstea vistier şi pe boierii Petrică şi Dobroştef. Este curios că ziua în care Polonii, repurtară această izbândă contra Moldovenilor, 4 Octomvrie, ziua sfântului Francisc, a fost după aceea sărbătorită tot deauna în Polonia [13]. Se vede deci că asemenea victorii nu prea fusese până atunci lucru obişnuit de oare ce Polonii prăznuiau câştigarea uneia

Ungurii, interpunându-se între ambii războitori, mijlocesc încheierea unei păci în 17 Ianuarie 1510 Introducerea tra-

---

ad comitia regni ut principes consiliarii, non habent suffragia in electione regis, nec partem in gubernatione regni, nec pro dominis naturalibus habentur sed pro extraneis sicut vere sunt, quia deficiente in illis prole mascula (*Valachia excepta*) principatus ille ad coronam directe tanquam membra ad suum corpus adjungentur Non item iam Moldaviae seu Valachiae populi, quia principes ipsorum Turcam potius supremum dominum recognoscunt, non ut ante Polonum".

[11] Mai sus, p. 169

[12] Ambasada lui Bernhard. *Col. lui Traian*, 1874, p 28. Acea trimisă de Radu în *Sanudo*, II, p. 147, citat de Picot. *Chronique d'Ureche*, p 231. Numele de Bernhard al pârcălabului lui Bogdan arată că erà străin, de origine germană.

[13] Stanislau Gorski, în rezumatul faptelor războiului după acte oficiale, *Arh ist*, I, 2, p. 185 Reproducem locul privitor la serbarea aniversărei victoriei asupra Moldovenilor: „Accidit ea pugna IV Octobris, qui dies erat sacer dies Francisco et ob victoriam eo die partam, dies sancti Francisci solemnis in Polonia agi ceptus est".

tatului subsemnat sună: „Intre noi Sigismund regele Poloniei şi *amicul nostru* magnificul domn Ioan Bogdan, voevodul ţărei Moldovei, s'au convenit următoarele" [14]. Cuprinsul său este în scurt astfel:

Răpirile de la bisericile din Polonia să fie înnapoiate de Bogdan. — Domnul Moldovei se leapădă de căsătoria cu Elisabeta. — Pentru despăgubirile de războiu să hotărască regele Ungariei. — Tot Ungurii să hotărască dacă Polonii trebuiau să mai adăpostiască pe un pretendent, Petru (Rareş). — Prinşii să fie înnapoiaţi şi daunele uitate. — Pentru Pocuţia să hotărască o comisie compusă din 4 Unguri, 4 Moldoveni şi 4 Poloni.— Ambii domni îşi făgăduiesc ajutor mutual contra Turcilor, nici odată contra Ungurilor. — Se stipulează pentru Bogdan un refugiu în Polonia la caz de nevoie. — Libertatea comerciului şi înfiinţarea de tribunale comune la marginea ţărei, pentru judecarea daraverilor internaţionale.

Tratatul fusese încheiat prin ambasadori, din partea Moldovei logofătul *Tăutu*, pârcălabul *Toader*, pârcălabul de Roman *Isac* şi boierii *Ivancu* şi *Petrică* El fu ratificat în Iaşi, în acelaş an, 1510.

Regele Ungariei trebuind să hotărască chestiile date în arbitrajul său, ambele părţi trimit ambasadori în Ungaria. Polonia pe *Tomiczki* care stărueşte mai ales ca să nu se primiască alungarea pretendentului Petru, prin oploşirea căruia în Polonia, regele puteà tot deauna ţineà în frău pe Bogdan. Motivele pe care ambasadorul polon le puneà înnainte pentru a împiedecà alungarea lui Petru, erau că dacă el ar fi depărtat din Polonia, ar puteà să meargă la Turci sau la Tătari, să-i răscoale pe aceştia, şi să pericliteze împărăţiile vecine, căutând astfel să intereseze şi pe Ungaria la nealungarea lui Petru. Ambasadorul moldovenesc, al cărui nume nu ne-a fost păstrat, dar care pare a fi fost tot Tăutu logofătul, combate cu izbândă toate aceste argumente, şi face pe rege să hotărască toate chestiile în favoarea Moldovei, anume ca Bogdan să nu plătiască cheltueli de războiu, pretendentul Petru să fie alungat din Polonia, şi să se trimită cei patru comisari pentru chestia Pocuţiei.

De abià se sfârşise războiul provocat prin planurile matrimoniale ale lui Bogdan, şi iată că Moldova este supusă la o nouă sângerare, mult mai cumplită decât acea provocată prin lupta cu Polonii

[14] Doghiel, I, p 607. „Nos Sigismundus rex Poloniae... inter nos et *amicum nostrum* magnificum dominum Ioannem Bogdanum voivodam terrae Moldaviae. etc.". Vezi, în exemplarul tratatului rămas la Bogdan, în Hurm., *Doc.*, supl. II, 1, p. 6, expunerea interpunerei Ungurilor pentru încheierea păcei. Exemplarul „moldovenesc" e scris în limba polonă. Originalul latin păstrat de Sigismund se află publicat în extenso în Hurm., *Doc.*, II, 2, p. 613.

Tătarii nu mai năvăliseră în Moldova dela a doua expediție turcească, întâmplată pe timpul lui Ștefan cel Mare în 1476, fiind de atunci încoace în bune relații cu Moldova, prin purtarea înțeleaptă urmată de Ștefan cel Mare față de ei. Se vede că Bogdan, în timpul războiului cu Polonii, neîngrijise de legăturile cu Tătarii care, pentru cea mai mică pricină erau gata la năvăliri ce le aduceau avuții, și așà în anul 1510, îndată după încheierea păcei cu Polonii, ei fac în Moldova o cumplită năvălire amintită astfel de Ureche în cronica lui · „In anul 7018 (1510) Bet Gherai fiul hanului au întrat în Moldova de au prădat țara până la Iași, și au ars târgul și ținutul Cârligătura ; au ajuns și până la Dorohoiu și până la Ștefănești, iar alții au prădat în jos la Lăpușna și la Tigheciu și de sârg vrând să iasă cu robi, multe suflete în Nistru s'au înnecat, și robi de ai săi" [15]. Numărul robilor răpiți de Tătari din Moldova este dat de Wapovski la 74 000 [16] Bogdan ceruse ajutorul Polonilor pentru a răspinge năvălirea. Aceștia însă, temându-se de a nu supărà pe Tătari și a-i atrage și asupra țărei lor, se mărginesc a ordonà lui Lanczkorovski căpitan de Camenița și lui Chodocz palatinul Podoliei a se înțelege cu Bogdan asupra modului de apărare. Căpitanii poloni, în loc de a trimite ajutorul cerut în cea mai mare grabă de Bogdan, mustră pe trimisul moldovenesc, pentru că Bogdan nu ar fi combinat un plan împreună cu Polonii. Intre aceste Tătarii prădaseră Moldova, și ieșiseră din ea. Sigismund însă, pentru a-și face față, arată lui Bogdan părerile sale de rău pentru nenorocirea suferită. Bogdan trimite atunci la regele Poloniei, stăruind să dee libertate unui principe tătar care erà reținut în Polonia, și să favorizeze pretențiile sale la chanatul Perecopului, spre a stârni astfel Tătarilor greutăți în însuși țara lor, și a-i împiedecà de a reînnoi asupra Moldovei scenele de grozăvie cărora fusese expusă. Sigismund răspunde acestei solii cu cuvinte dulci, fără a da nici o urmare cererilor lui Bogdan. La atâta numai se hotărește, de a trimite o ambasadă polonă alăturată pe lângă cea moldovenească către țarul Moscovei, spre a-l sculà contra Tătarilor, care solie ajunge acolo pe la 15 Fevruarie [17].

In Noemvrie aceluiași an Tătarii fac o nouă pregătire de năvălire. Sigismund de și înștiințază pe Bogdan despre aceasta,

---

[15] Ureche, *Letopisețe*, I, p 150 [In anul 7018 Bet-Gherai feciorul hanului, fără de veste cu mulțime de Tătari, pe trei locuri au intrat în țară și au prădat dela Orchei până la Dorohoi și pe Prut în sus de au făcut multă robie și plean, mai apoi sultanul fiind săgetat foarte rău a murit.

[16] Wapovski, ap. Picot, *Cronique d'Ureche*, n 244 : „Septuaginta quattuor milia hominum ex Moldavià immanissimi Tărtari in servitutem perpetuam abduxerunt". Comp. Vladislav către Săbieni, 20 Maiu 1510, Hurm , *Doc* , XV, p 202 Altele p. 204—208]

[17] Pentru această expunere a relațiilor între Polonia și Moldova vez *Acta Tomiciana*, I, p 103—105, 123, 125, 127, 153. Comp. 1511 Sig. c. Bogdan Hurm., *Doc* , II, 3, p 11

o face numai pentru ca domnul, pregătindu-se din vreme, să o poată răspinge, ca să nu ajungă şi pe marginele Poloniei. Insă regele polon se gândeşte numai la apărarea Statelor sale, şi concentrează oştirea lui numai în jurul Lembergului, pretextând că Podolia care erà mai aproape de Moldova, nu ar puteà hrănì o armată [18]. Apoi răceala Poloniei către Moldova se vede din mai multe acte de neprietenie făcută de cea dintâi contra celei de a doua.

Astfel regele polon opreşte pe preoţii ruseşti de a mai primì hirotonia în Moldova, motivând această măsură prin aceea, că „ei ar obişnuì a face excursii în Moldova şi în alte părţi străine, povestind acolo *duşmanilor*, felurite lucruri despre starea Poloniei, trădând astfel regatul" [19]. Apoi el refuză a da lui Bogdan plumbul pe care îl cereà pentru a reparà acoperemântul unei biserici „pentru că atunci seninătatea ta ar întrebuinţà acel plumb în răul şi dauna noastră, pe când noi ţi-l vom fi dat spre a-ţi împodobì biserica". Pe de altă parte găsim pe Bogdan mărind cu 6 aspri taxele vamale ale mărfurilor din Polonia, încât vedem că relaţiile între Polonia şi Moldova se înăspriau [20].

Dacă însă până acuma Tătarii ameninţaseră Moldova numai cu prădăciunile lor, o împrejurare intervine care schimbă din partea lor pericolul pustietor în unul politic, îndreptat în contra existenţei chiar a Statului Moldovan. Anume *Selim* fiul sultanului Baiazet al II-lea, revoltându-se contra tatălui său, este bătut de el la Ciorli, şi scapă în Crimeea la socrul său Mengli Gherai care-i făgădueşte ajutor contra părintelui său (1511 August) [21]. Hanul tătăresc îşi pune atunci în minte să cucerească Moldova, şi să facă din ea baza operaţiilor sale contra tatălui ginerelui său. Un pericol mare se apropià de Polonia; anume prin cucerirea Moldovei, Tătarii ajungeau vecinii ei nemijlociţi. Regele Sigismund la auzul acestei ştiri, se sperie, şi scrie căpitanului de Cameniţa, în 7 Iunie 1512: „Acuma vedem că voevodul Valahiei se poartă cu noi mai după dreptate decât înnainte. De aceea el trebue reţinut în credinţa şi prietenia noastră, şi la nevoie nu trebue lipsit, de ajutorul nostru". Fiind că interesul Poloniei erà acum în joc, de îndată regele ei se convinsese că Bogdan s'ar purtà cu prietenie către el, şi vroià să'i deie ajutor! Se trimite într'adevăr lui Bogdan un corp de 4.000 de călări [22]. Tătarii însă sunt întorşi dela năvălirea lor asupra

---

[18] *Acta Tomiciana*, I, p. 154 şi în Hurm, *Doc.*, II, 3, p 15. Reprodus în traducere de Hasdeu, în *Arh ist.*, I, 1, p. 8.

[19] *Acta Tomiciana*, I, p. 154—55. Comp. două acte din Hurm, *Doc*, II 3, p 13 şi p. 15

[20] Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reichs*, II, p 562

[21] *Acta Tomiciana*, I, p. 197 Vezi şi Sig. c. regele Ungariei, 1511 Hurm, *Ibid.*, p 24.

[22] Wapowski, p 547 ap Picot, *Chronique d'Ureche*, p 250

Moldovei, prin atacul pe care o altă oardă de popoare semi-nomade, Tătarii Nogai, o face asupra Crimeei. In retragerea lor pripită peste Nistru, Bogdan îi loveşte şi le ucide o mulţime de oameni (Maiu 1512). Sigismund mulţămeşte lui Bogdan, îi învoeşte aducerea de plumb din Polonia, şi-l pofteşte la nunta lui [23]. Scăpând Tătarii de năvălirea Nogailor, se pregătesc iarăşi de a cuceri Moldova. Selim răpeşte dela tatăl său stăpânirea Chiliei şi a Cetăţei-Albe, prin care Tătarii devin vecinii apropiaţi ai Moldovei. Bogdan cere iarăşi grabnic ajutor la Poloni. Regele Poloniei neîndrăznind să plece singur contra Tătarilor, trimite de sârg să îmbie şi pe Vladislav al Ungariei la expediţie, rostindu-i temerea, că „Bogdan, adus la disperare, să nu facă pace cu Tătarii şi să ne fie duşman, precum a fost mai înnainte, când va vedeà că noi în ajutorarea apărărei lui stăm la îndoială sau întârziem" [24].

Bogdan însă nu erà să facă pace cu Tătarii, ci să urmeze o politică mult mai înţeleaptă, ca una ce erà fatală şi neapărată, acea recomandată lui de tatul său pe patul lui de moarte; erà să se închine Turcilor. Avuse el doară timpul, cu prilejul năvălirilor tătărăşti, să se convingă despre adevărul conţinut în spusele lui Ştefan, că principii creştini ar gândi numai la interesele lor, şi că nu s'ar puteà aşteptà nici odată de la ei un ajutor serios. Apoi relaţiile cu Turcii se schimbaseră aşà fel, încât nevoiau numai decât sau o luptă cu dânşii sau o supunere sub autoritatea lor. Anume ienicerii revoltându-se, siliră pe Baiazet să abdice şi să cedeze domnia fiului său, răsvrătitorul Selim. Acesta care începuse duşmăniile asupra Moldovei, pe când erà refugit în Crimeea, erà să se urce ca mare padişah pe tronul Otomanilor. Bogdan pentru a preveni duşmăniile tătăreşti, încheie cu Tătarii şi cu Selim un tratat pentru siguranţa Moldovei, tratat ce nelinişteşte mult pe Poloni [25]. După ce Selim ajunge sultan (în Aprilie 1512), erà firesc lucru ca împăcarea pe care el o făcuse cu Moldova de pe când se aflà în Crimeea să fie mănţinută mai departe, şi de aceea Bogdan trimite în 1513 pe logofătul Tăutu la Constantinopole, cu un dar de 10 pungi de bani, oferind Turcilor închinarea de bună voie a ţărei Moldovei [26].

---

[23] *Acta Tomiciana*, I, p. 199—200, II, p. 11—12.

[24] *Ibidem*, II, p. 43.

[25] Mai multe doc. din 1511 şi 1512 în Hurm, *Doc*, XI, 3, p. 30 şi urm. Mai ales p. 59.

[26] Chestia închinărei Moldovei sub Turci a provocat mai multe cercetări ale tinerilor istorici: C. Giurescu, *Capitulaţiile Moldovei cu Poarta Otomană*, 1908, N. A. Constantinescu, *Inceputurile şi stabilirea suzeranităţii turceşti în Moldova*, 1914 si cel mai nou Gh. Zagoritz *Stabilirea suzeranităţei turceşti în Moldova*, *Conv lit*, XLVIII, 1914. Giurescu, face să înceapă supunerea Moldovei sub Petru Aron în 1456 şi să continue sub Ştefan cel Mare şi sub urmaşii săi. Constantinescu, făcând o deosebire între starea de tributar şi de vasal, pune începutul suzeranităţei tocmai sub Petru Rareş 1538. Zagoritz, bazându-se mai ales pe tradiţia că

Se spuneà, cu acest prilej următoarea anecdotă asupra primirei lui Tăutu la Constantinopol: Bietul boier moldovan trebuì să lase să i se tragă cismele din picioare, spre a se pune turceşte pe divanul vizirului, şi dându-i-se cafea, nu ştia cum să o bee, şi „au început a închinare să trăiască împăratul şi vizirul şi, închinând, au sorbit felegeanul ca altă băutură" [27]. Selim cere de îndată împăcarea lui Bogdan cu Tătarii, ceea ce domnul îndeplineşte, cu atâta mai mult că pe atunci el nu se află în bune relaţii cu noul domn al Valahiei, Mihnea [28].

Polonii atacaţi la rândul lor de Tătari, cer ajutorul lui Bogdan, lucru ce el nu mai puteà încuviinţà. Insă după ce Polonii izbutesc a bate pe Tătari, le trimite un ambasador, pe Luca Dracea, care să-i felicitezе pentru izbândă [29], precum altă dată când Moldova fusese prădată, Polonii îi trimisese arătări de părere de rău. Sigismund mustră prin o scrisoare pe Bogdan, la care domnul, pentru a se îndreptăţì, răspunde în 1514 că „el a fost ordonat de Selim-bey ca să facă pace cu Tătarii din Perekop" [30]. Aceasta învidereazǎ că închinarea către Turci se făcuse mai înnainte.

Textul hatişerifului dat de Selim Moldovei a rămas înfundat în arhivele turceşti, şi nu s'a dat încă la lumină. El trebue însă să fi existat şi în hârtiile Moldovei. Se spune de unii cronicari, că pe timpul când regele Poloniei Ioan Sobieski cucerì Moldova, şi venì până la Iaşi, unde erà pe atunci în 1686 scaunul ţărei, a cerut să vază hatişeriful de închinare, „şi aprins fiind de ură nespusă ce aveà asupra Turcilor, au poruncit ca să se arză în mijlocul târgului, zicând, cum că Moldova nu va aveà mai mult trebuinţă de acest hatişerif, bun de nimica, prin răz-

logofătul Tăutu ar fi zidit biscrica din Bănileşti, 1499, (inscripţia bisericei din acel an, vezi *Bulet monum. ist.*, IV, 1911, p 212), cu darul ce i'l oferise sultanul din tributul Moldovei dus de el la Constantinopole, strămută solia lui Tăutu pentru închinarea Moldovei sub Ştefan cel Mare chiar, şi anume în 1497 când cu lupta contra Polonilor Noi credem că trebuie făcut o deosebire între starea de tributară intermitentă, cum a fost Moldova înnainte de Bogdan al III-lea, şi acea de tributară statornică, ba încă şi supusă la amestecul Turcilor în punerea şi scoaterea domnilor, cum s'a întâmplat cu Petru Rareş şi cu urmaşii lui Se înţelege că supunerea Moldovei sub Turci a urmat o evoluţie care a început cu Petru Aron, trecând în restimpuri şi sub Ştefan cel Mare ajungând la deplinătate sub Petru Rareş. Lanţul intermediar a fost Bogdan al III-lea La argumentul d-lui Zagoritz că tributul ar fi fost urcat dela 2000 de galbeni sub Aron, la 4000 sub Ştefan, şi la 8000 sub Rareş, observăm că chiar Ştefan cel Mare a plătit într'un rând 8000 de galbeni (mai sus p. 98, nota 10). Vezi şi G. Marinescu, *Bogdan cel Orb*, p 5—7.

[27] *O samă de cuvinte* de Ioan Neculcea, *Letopisele*, II, p. 200.

[28] *Acta Tomiciana*, II, p. 52—53.

[29] *Ibidem*, II, p. 112.

[30] *Acta Tomiciana*, II, p 93: „Voevoda Moldaviae profitetur se tanquam jussus esset a Sclimbegh quod pacem cum Tartaro Precopensi fecerit". 1512.

boaele ce câştigă Creştinii asupra Turcilor, şi cum că Leşii era prea de ajuns a o apără de dânşii" [31].

Neculai Costin însă ne-a păstrat cel puţin înţelesul punctelor convenite între Moldova şi Poarta Otomană. Aceste sunt:

„Poarta cunoaşte pe Moldova de pământ slobod şi nesupus. — Legea creştinească care se ţine în Moldova nu va fi nici odinioară călcată sau turburată, ci încă norodul va aveà slobode bisericile sale ca şi înnainte. — Poarta se îndatoreşte de a apără Moldova de toţi cei ce ar puteà să o calce, păzind'o în starea întru care au fost mai înnainte, fără a i se face vre o nelegiuire, sau să sufere ca să i se facă vre odinioară cea mai mică desbinare sau despărţire. — Moldova va fi stăpânită şi ocârmuită după pravilele şi canoanele sale, fără să se amestece Poarta cât de puţin. — Domnii vor fi aleşi de norod şi întăriţi de Poartă, ca să stăpânească în cât vor trăi — Domnii vor fi ocârmuitorii a tot pământul Moldovei, şi vor puteà să aibă întru stăpânirea lor ostaşi cu plată dela sine, până la 20.000 pământeni sau oameni străini. — Moldovenii vor puteà ţineà şi cumpără o casă la Ţarigrad, pentru şederea capuchihailor lor, unde vor puteà face şi o biserică. — Turcii nu vor puteà cumpără pământuri în Moldova, ori a aveà, sau a se aşeza, nici a aveà sau a face geamii nici într'un chip. — Domnul împreună cu tot norodul, pentru semn de supunere, va aveà purtare de grijă a trimite pe tot anul, prin doi boieri ai Moldovei la Poartă, 4000 de galbeni turceşti, adică 11.000 de lei, 40 de şoimi şi 40 de iepe fătătoare Aceste toate cu numele de peşcheş adecă dar. — In vreme de oştire, domnul Moldovei asemenea, după cum i s'ar porunci dela Poartă, va fi ajutor cu oştile sale la slujba împărătească" [32]

Cantemir rezumă astfel tratatul Moldovei cu Turcii · „In tot anul să dee Porţei 4000 de galbeni, 40 de cai şi 24 de şoimi, dar nu ca tribut ci ca dar, în semn de feudă; iar când sultanul va merge însuşi în persoană în vre-o expediţie războinică, atunci să trimită în castrele turceşti 4000 de Moldoveni, care să fie pentru deschisul căilor şi repararea podurilor" [33]. Se vede din redarea într'un chip cam schimbat a unora din condiţii, că principele Cantemir culesese ştirile sale din un alt izvor, decât Neculai Costin. Concordanţa în principiu a spuselor lui Cantemir cu acele ale lui Costin asupra acestui punt, insuflă încrederea că şi celelalte condiţii aduse de Costin, vor fi adevărate.

---

[31] Din izvoarele răposatului Neculai Costin ce a fost vel logofăt, în *Arhiva romănească* a d-lui Kogălniceanu, II, p. 266.

[32] *Arhiva românească*, II, p 264—266. (Acelaş izvod al lui Neculai Costin) Vezi şi Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Iaşi, 1777, p. 14. Când Neculai Costin (1712) redă valoarea a 4000 de galbeni prin 11.000 de lei, el ieà de normă valoarea galbenului pe vremile lui, adică de mai bine de 2 ½ lei, nu cum erà pe la 1513, de sigur mai puţin

[33] Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p 118

Şi apoi se află până la un punt un mijloc de control al existenţei acestor alcătuiri, anume aplicarea lor în urmă, cum am văzut aceasta mai sus, la închinarea lui Mircea, în privirea alegerei domnului [34]. Apoi condiţia că Turcii n'au voie a se aşeză în ţară, a cumpără pământ şi a face geamii, a fost înfrântă numai foarte rar, şi tot deauna Turcii au recunoscut că nu aveau asemenea drepturi asupra ţărilor române, cu toată degrădătoarea robie în care ele căzuseră la sfârşit faţă cu Poarta Otomană. De asemenea condiţia ca domnii să se aleagă de ţară a

Sultanul Selim

fost de mai multe ori pusă în aplicare, chiar în timpul dominaţiei turceşti.

Că au trebuit să existe nişte alcătuiri scrise între Poarta Otomană şi Moldova, precum au trebuit să se afle de acestea şi pentru Muntenia, se mai vede încă şi din faptul că în toate tratatele mai noue ale Porţei cu Rusia, şi apoi cu puterile europene, ea recunoaşte că au existat *capitulaţii* încheiate de ambele ţări române cu Poarta Otomană. Aşà în tratatul de Adrianopole art. 5, hatişeriful din 1834 şi Convenţia din Paris din 1858 art. 2.

Cum am spus-o şi la istoria Munteniei, textul preciz al condiţiilor închinărei ţărilor române către Turci, este încă necu-

[34] Mai sus vol III, p 90

noscut Existenţa acestor texte este însă mai presus de ori ce îndoeală, şi înţelesul stipulaţiilor lor nu poate fi altul decât acel dat de Neculai Costin şi Fotino.

După ce îşi întocmeşte astfel afacerile politice, Bogdan se însoară cu o principesă *Ruxanda*, pe care o conduse la altar în 15 August 1513 [35]. In timpul petrecerilor nunţei, Tătarii năvălesc în Moldova. Sigismund, spre a-şi răzbună contra lui Bogdan, pentru lipsa de ajutor în care-l lăsase în anul trecut, când Tătarii irupseseră în Polonia, îi trimite o scrisoare de mângâere, scuzându-se că nu l-ar fi putut ajută, căci şi dânsul ar fi fost în poziţia aceea în care se aflase Bogdan, când regele îi ceruse ajutor, anume încheiese un armistiţiu cu Tătarii. Pe când domnii însă se păcăliau mutual, popoarele suferiau toate grozăviile acelor neomenoase năvăliri [36].

Bogdan fiul lui Ştefan cel mare

In 1514 Bogdan este turburat din altă pricină. Un agent al lui Petru Rareş, *Trifăilă*, năvăleşte în Moldova; este însă bătut şi ucis. Polonii, după tratatul cu Bogdan din 1510, însemnase lui Petru Rareş ca loc de petrecere cetatea Marienburg, unde Sigismund îi trimite în 12 Noemvrie 1514, următoarea scrisoare: „Nu suntem mulţumiţi că tu din locul acela unde te aşezasem ca să stai sigur şi liniştit, faci excursii dăunătoare oamenilor pe ici

[35] *Acta Tomiciana*, II, p 226—227 Un document din 1515, Aprilie 20 (*Arh ist*, I, 1, p 58), pomeneşte pe „doamna noastră Ruxanda şi copii noştri Ioan, Ştefan, Petru şi Iliaş". Bogdan fiind însurat la data acestui document de abia de un an şi 8 luni, urmează că cel mult acei doi mai mici, Petru şi Iliaşi, pot fi copii legiuiţi, născuţi cu Ruxanda., ceilalţi doi, Ioan şi Ştefan, sunt copii naturali De unde va fi fost această principesă Ruxanda, nu se ştie

[36] Imprejurare adeverită de mai multe doc din 1513 Hurm, *Doc*, II, 3 p 98 Asupra loviturei tătare în timpul nunţei lui Bogdan, *ibidem*, p 106.

şi pe coleà. Ni s'a referit anume că tu te-ai pune în legătură cu oameni de aceia ce obişnuesc a comite omoruri".[37]. Această scrisoare fu adresată lui Rareş, în urma tânguirei lui Bogdan, că nişte hoţi puşi de Rareş ar fi cercat să-l omoare.

De şi Bogdan scapă de acest pericol, el nu trebuià să mai trăiască mult. Moartea veni pe neaşteptate şi-l cosi în floarea anilor.

Bogdan moare în 20 Aprilie 1517, după cum se vede aceasta de pe inscripţia pusă pe mormântul lui, la mânăstirea Putna [38].

2. ŞTEFAN CEL TÂNĂR

Ştefăniţă (Ştefan al V-lea), 1517—1527. — Ştefan, al doilea fiu al lui Bogdan, erà de 11 ani la moartea tatălui său [39]. Prin urmare fusese născut între 1505 şi 1506, tocmai pe când am văzut că tatul său umblà să dobândiască însoţirea cu sora regelui Poloniei. Prin urmare, neputând fi însurat Bogdan în acea vreme, rezultă numai decât că Ştefăniţă erà un fiu natural al lui.

Fiind minor, sfatul ţărei adecă divanul conduceà trebile, având în el *Luca Arbore*, hatmanul, cea mai mare autoritate. Acesta şi este arătat de Ureche că „în tinereţele lui Ştefan toată ţara ocârmuià, unde mulţi vrăjmaşi i s'au aflat" [40]. Arbore însă aveà o autoritate morală, nu legală mai mare, ca a celorlalţi boieri. Nu erà el instituit ca regent sau epitrop peste minorul principe, după cum se vede aceasta dintr'un document chiar din anul suirei lui Ştefăniţă în tron, 1517, pentru o danie făcută de boierul Cosma Şerpe postelnicul, mânăstirei Neamţului. Luca Arbore se vede înşirat cu dregătoria de portar al Sucevei şi prin urmare şi hatman [41] printre ceilalţi boieri care întăresc documentul, şi anume, după mai mulţi alţi boieri, în următoarea ordine: „panii Isac, Petru vornic, Şandru, Negrilă, Grincovici, Talabă pârcălab de Hotin, Costea, Condrea de la Neamţ, Petrică şi Toader pârcălabii cetăţei Noue, *Luca Arbore* portarul Sucevei, Hreanu spătar, Ieremia vistiernic, Săcuianu paharnic, Stercu

[37] *Acta Tomiciana*, III, p 252

[38] Reprodusă în *Arh românească*, II, p. 307.

[39] *Acta Tomiciana*, IV, p. 60. „Significavit dominus capitaneus Camenecensis Maestati regie post mortem olim Bohdani voivode Moldavie Stephanum eius filium *undecim annos natum* omnium illius terre consiliariorum et nobilium consensu ad voevodatum esse adscitum" (1517) Mama lui Ştefăniţă se numià Stana 1513 Wickenhauser *Bisthum Radautz*, p. 13.

[40] Ureche, în *Letopiseţe*, I, p. 154. N Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p 608 susţine că Arbore nu s'ar fi numit Luca, aşà cum este el iscălit în doc. din *Arh. ist*, I, 1. pag 27.

[41] Ureche, în *Letopiseţe*, I, p 104: „Hatman, pârcălab şi portar de Suceava, ispravnic peste toate oştile ţărei".

stolnic, Cățăleanu comis"[42] Din această înşirare a lui Arbore la o laltă cu ceilalţi boieri şi în urma chiar a mai multora, se vede că el nu se deosebià în chip legal nici într'un mod în sfatul ţărei, şi că autoritatea de care el se bucurà în timpul minorităţei lui Ştefan, erà datorită vazei sale personale. Documentul este dat în numele lui Ştefan, de şi erà un copil, şi la sfârşit se pune: „credinţa domniei mele mai sus scrisul Ioan Ştefan voevod şi credinţa prea iubitului frate al domniei mele Petru şi credinţa panilor (înşiraţi mai sus)". Se vede deci că chiar în vremea minorităţei, tot domnul figurà ca stăpânul ţărei; că nu se instituià o regenţă anumită, ci că sfatul boierilor conduceà afacerile. De aceea şi Ştefan, cu toate că minor, „este miruit de Teoctist mitropolitul în târgul Sucevei"[43]. Cantemir adaugă că la încoronarea lui Ştefăniţă, sultanul trimise pe „mai marele comis al palatului în chip de sol care să-l hiritisească pentru venirea la domnie şi să-i aducă insemnele stăpânirei: cozile de cal, sandjacul (steagul) cuca, toga cea mare şi calul împărătesc"[44].

Moldova, de şi închinată Porţei, erà încă într'o poziţie cu totul deosebită de acea îngenunchiată în care se aflà Muntenia, care, încă de pe atunci, încăpuse faţă cu Poarta într'o adevărată robie, trebuind să dee pe timpul lui Neagoe, contimporan cu Ştefăniţă, 500 de copii în corpul ienicerilor. De aceea şi vedem cum cu toată închinarea pe care Moldova o făcuse către Turci, sfatul boierilor, după îndemnul lui Luca Arbore, încheie în 1518 un tratat cu Polonii. Introducerea acestui tratat, în care Polonii urmează înainte a respectà neatârnarea dobândită de Moldova după lupta din pădurea Cosminului, sună: „Fiindcă magnificul domn Ioan Ştefan voevodul Moldovei, *prietenul nostru cel sincer iubit*, au apucat scaunul părintesc, a magnificului Ioan Bogdan şi au cerut dela noi prin nobilul său *Luca Cârjă* ajutorul contra marei puteri a duşmanilor Creştinătăţei", apoi se stipulează că: 1) să se ajute unul pe altul contra duşmanilor, 2) prietenii unuia să fie şi ai celuilalt; 3) să nu se adăpostiască pretendenţi la tronurile lor în ţara cealaltă; 4) Ştefan la caz de izgonire să fie primit în Polonia; 5) să-şi denunţe unul altuia duşmanii; 6) „In cazul când noi am vrea să facem o expediţie generală contra împăratului turcesc, Ştefan voevod va trebui să iasă în persoană cu toată ţara sa moldovenească împreună cu noi. Nici Ştefan, nici Petre fratele lui, nu vor da ajutor Turcilor, ci pe cât vor puteà mai mult le vor fi duşmani"[45].

---

[42] *Arh ist*, I, 1, p 27.

[43] Ureche, în *Letopisețe*, I, p 153.

[44] Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 66

[45] Doghiel, I, p. 610: „Quia cum magnificus dominus Ioannes Stephanus voevoda Moldaviae *amicus nobis sincere dilectus*, sedem patris magnifici olim Ioanni Bohdani voevodae assecutus, a nobis per suum nobilem Lucam Kirza oratorem et oficialem suum postulasset, propter in invamentum in dies magis hostium Christianorum potentiam, etc ".

Din acest tratat se vede întâi: că relaţiile între Moldova şi Polonia rămăseseră până acuma tot pe piciorul acela, pe care le aşezase Ştefan cel Mare prin tratatul său din 1496; apoi că Ştefan, adecă sfatul său, se îndreptă cu cerere de alianţă către Poloni şi în sfârşit că, cu toată închinarea către Turci, Moldova nu urmă mai puţin o politică duşmănească acestora, pe care Turcii căutau s'o înlăture prin o purtare prietinoasă către copilul ce apucase coroana ţărei.

In acest an însă Tătarii năvălesc în Moldova, probabil după inteţirea Turcilor care vor fi vrut să o pedepsească indirect pentru alianţa ei cu Polonia. Ei vin până la Ştefăneşti, unde sunt întimpinaţi şi bătuţi de vornicul de ţară de jos *Petrea Cărăbăţ*[46]. Istoricii poloni spun că, în această luptă, Moldovenii să fi fost ajutaţi de 3000 de călăreţi poloni[47].

Politica lui Arbore erà întemeiată pe prietenia Poloniei. Cât timp el conduse trebile, izbuti a o păstrà, şi a o întoarce în folosul Moldovei. Aşà Polonii privigheau pe Petru Rareş care nu încetà de a pândi momentul când ar fi putut încăpeà în tronul moldovenesc. In 1512 vice-cancelarul Tomiczki scrie palatinului dela Inowraclaw ca „să trimită pe Petru Valacul din castelul său, căci nu ar aveà încredere în el Maiestatea Sa"[48] Luca Arbore la rândul său informà pe Poloni despre mişcările Tătarilor[49].

In 1522 însă Ştefăniţă în vârstă de 16 ani, luând în mână conducerea trebilor, se supără pe Poloni pentru adăpostul ce'l dădeà unor boieri pribegi, Isac şi Bârlan, care se vede că susţineau pretenţiile lui Rareş la domnia Moldovei In curând un al treilea boier, Cosma Şerpe, emigrează şi el în Polonia, sporind nemulţămirea lui Ştefăniţă[50]. El face remustrări Polonilor pentru această călcare a tratatului încheiat. Regele care, temându-se de un atac al Turcilor contra ţărei sale, dorià să menţină legături prietenoase cu Moldova, îi răspunde că nu ar aveà cunoştinţă despre aflarea acelor boieri în Statul său, şi că în ori ce caz nu va favorizà întreprinderile lor, trimiţând, pentru a asigurà pe Ştefăniţă, un sol anume la el[51]. Domnul vroind apoi să iee de soţie pe o fiică naturală a lui Sigismund, regele nu ştim

[46] Ureche, în *Letopiseţe*, I, p 153. Cron putneană, în *Arh ist*, III, p 10

[47] Wapowski, p. 571 ap. Picot, *Chron. d'Urechi*, p. 262.

[48] *Acta Tomiciana*, V. p. 143. La 1521 întâlnim prin Veneţia pe unul Duca Ion de Moldavia care se dă drept frate al domnului alungat de câţiva ani de acolo. Hurm., *Doc.*, VIII, p. 49 Cine să fie ?

[49] *Acta Tom*, V, p. 272.

[50] *Ibidem*, VI, p. 24. Com Ureche, *Letopiseţe*, I, p 154

[51] *Acta Tomiciana*, VI, 24 şi 54.

din ce pricină refuză ceruta încuscrire [52], lucru ce bine înțeles duce la culme supărarea lui Ștefăniță în contra Polonilor.

Tocmai pe când se turburau astfel relațiile între copilul pus în fruntea Moldovei și regele Poloniei, Muntenia cădeà în pericolul de a intrà cu totul sub stăpânirea turcească, prin acel Basarab turcit, Mohamed-Bei, care ucigând pe Radu Călugărul, ceruse de la sultan domnia pe sama lui. [53]. Arbore însă care vedeà în căderea Munteniei semnul căderei însuși a Moldovei, și care nu găsià altă scăpare în contra unei asemenea putinți, decât a sta în bune legături cu Polonii, trece peste aceste supărări personale ale domnului său, și trimite în 1523 pe Luca Cârjă, acel ce negociase tratatul din 1518, la regele Sigismund în solie, pentru a reînoi legăturile de prietenie. Luca Cârjă în cuvântarea elocventă care ne-a fost păstrată, expune regelui nevoia unei alianțe comune în contra Turcului. Boierul moldovean vorbià bine înțeles, ca trimis din partea domnului și în numele acestuia, de și el nu îndeplinià decât voința, și reproduceà gândurile lui Arbore.

„Domnul meu Ștefan vodă, *prietenul* Măriei voastre, începù ambasadorul, precum în rândurile trecute astfel și acuma, vă trimite vorbă și amintire despre păgâni, cum bat Creștinătatea, cum o apasă, cum îi răpesc pământuri, lovesc și cuprind orașe, pe când noi Creștinii nici ne gândim la uneltirile lor”. După aceea arată cum Turcii au luat Belgradul din cauza neunirei Creștinilor, în August 1521. „Ambasadorul domnului meu se aflà la curtea sultanului tocmai atunci când acesta se gătià cu războiu asupra Belgradului. Mai înnainte de a-l slobozì, vorbitu-i-a Peri-pașa în următorul chip: spune domnului tău Ștefan, ca să execute ori ce poruncă îi va da sultanul, și numai așà se va bucurà de grația împărătească. Ințelegând foarte bine ce scop pot aveà unele atari cuvinte, domnul meu și cu tot divanul stătură pe gânduri ce e de făcut, apoi în grabă strânseră oastea și o trimiseră contra Tătarilor, pentru ca astfel Măria Sa să aibă cuvânt înnaintea sultanului de lipsa oamenilor. Curând după aceea sultanul se mișcă spre Belgrad, trimițând la domnul meu un olăcar, să-i dee știre, și scriind în scrisoare așà: „iar tu Ștefan voevod, să îngrijești, năvălind asupra țărei Secuești dimpreună cu Basaraba domnul muntenesc și cu Mohamed sangiacul Nicopolei. Mult se mâhnì și se turbură domnul meu și cu divanul său, și începură a se gândì la chipurile de a scăpà din năpaste. D'intâi răspunse Măria Sa că țara stă în războiu cu

---

[52] *Acta Tomiciana*, VI, p 119 De aceea nu poate fi adevărat că Ștefan să-și fi luat „doamnă” cum spune Ureche, după lupta cu Tătarii, întâmplată în 1518 (*Letopisețe*, I, p 154) cu atâta mai mult că în acel an Ștefăniță erà numai de 12—13 ani.

[53] Mai sus, p. 186—188

Tătarii; apoi orbi pe trimisul turcesc cu daruri, caftane, bani, cai; nimic nu cruţă pentru Creştinătate. Acum vodă îşi concediase oastea şi plecase la Suceava, de unde după o şedere ca de două săptămâni, purcese spre Hârlău. Aici în drum, tocmai lângă podul Siretului, îl ajunge un ămblător dela vornicul ţărei de jos, aducându-i vestea despre venirea unui ambasador turcesc. Auzind aceasta, domnul meu expediă în pripă porunci domneşti *pe la boieri şi pe la ţărani*, chemându-i la oaste contra Tătarilor, Turcul fu trăgănat în cale, cu una, cu alta, încât sosi după strângerea unei părţi de oaste, şi dete domnului următoarea scrisoare dela sultanul, plină de o straşnică mânie: „E trădător cine se abate dela voinţa împărătească; prin urmare nu cumvà să cutezi a nu ascultà, ci din contră fără zăbavă, sub ochii şi privegherea acestui al meu credincios şi cinstit *Sinan Celebi*, să ocupi, să prăzi, să supui Ţara Secuiască". Mult se întristă domnul şi cu divanul la aceste vorbe, şi după fel de fel de încurcături, fu silit a răspunde deadreptul sultanului: „Nu mă pot bate cu Secuii, d'intâi pentrucă avem legături de pace cu regele unguresc; al doilea pentru că regele unguresc fiind nepot regelui polon, apoi Polonia ţine cu Ungaria, iar Litvania ţine cu Polonia şi ne vor cotropi ţara, văzându-ne în Secuime; al treilea pentru că ne ameninţă şi Tătarii. Fi-va plăcut sultanului să ni se pustiască şi să ni se piardă ţara? dar atunci cine-i va plăti tributul? Insă ambasadorul turcesc nu se plecă la aceste cuvinte. Domnul meu trimise atunci în secret la solul Sinan Celebi pe vtori-logofăt şi pe vtori-vistier ca să se înţeleagă. D'intâi Turcul se făceà surd, dar mai pe urmă zise aşà voiu luà eu toată greutatea de pe capul vostru asupra spetelor mele; numai să ne daţi 100.000 de piastri peste celelalte daruri. Stătură la mijloc acei doi boieri, şi făcură să fie numai 60.000 de aspri şi 500 de cârlani, peste celelalte daruri, adecă caftane aurite, patru sute de aspri, cai şi blăni. Şi astfel cu mila lui Dumnezeu şi cu norocul Creştinilor ne-a scăpat din nevoie acel Sinan Celebi, care şi el erà Moldovan de naştere, din neam boieresc, prins rob din ţara de jos. După aceea sangiacul Silistrei, al cărui autoritate se întinde dea lungul Dunărei în faţa Ţărei Româneşti şi a noastră, trimise la domnul meu un sol, purtător unei scrisori dela sultanul, cerând să'i dee ajutor şi să'i se învoiască trecerea prin ţara noastră ca să meargă spre ţara Măriei Voastre, ci domnul meu nu se înduplecă, ci trimise tânguiri la Constantinopole pe vornicul Iurie care, după multe alergări, şi după ce plătise la patru paşi câte 30.000 de aspri la fiecare, izbuti cu mila lui Dumnezeu ca să facă a se destitui acel sangiac. Ce se atinge de ţara şi de domnia muntenească, apoi ştim că Turcii o stricară, o vătămară şi o răsipiră, şi-i puseră în cap un Turc, pe unul Mohamed, şi tăiară boierimea, jupânese şi copii, şi robiră averile, arseră şi devastară satele".

După această expunere a rolului de până acuma al Moldovei, în duşmăniile dintre Turci şi Creştini, ambasadorul mai caută a interesà cu deosebire pe Poloni la cererile sale, spunându-le despre o misiune secretă a Turcilor în Moldova, în scopul de a aflà relaţii asupra puterilor Poloniei, ceeace ar pune în perspectivă un apropiat războiu al Turcilor contra acelei ţări — de sigur un meşteşug întrebuinţat de ambasador pentru a sperià pe Poloni, şi a-i face mai plecaţi a primì propunerile Moldovei. El sfârşeşte prin o călduroasă peroraţie, îmbiind pe regele polon să înjghebe împreună cu papa o mare ligă contra păgânilor. Să vă mai spun Măriei Voastre, că domnul meu, amicul Măriei Voastre, ţinù acuma sfat cu consilierii săi despre regii şi domnii creştini, pentru ca să hotărască, care din ei ar fi atât de vrednic şi înţelept încât să fie în stare de a începe, de a întocmì, de a conduce marea afacere a împăciuirei Creştinilor contra duşmanilor păgâni ai Creştinătăţei; şi nici domnul meu nici consilierii săi nu se putură dumeri de a găsì un rege şi domn atât de vrednic şi înţelept pentru această treabă, afară numai pe Măria Voastră. In fine rugĕm pe Măria Voastră de a băgà în samă cuvintele noastre, gândindu-să bine mai înnainte de toate să nu se piardă Creştinătatea tocmai în zilele Măriei voastre; căci dacă astăzi Dumnezeu va pedepsì ţara noastră, Moldova, să nu vă îndoiţi Măria Voastră că mâne are să vină rândul şi pentru alte ţări creştine. Nu treceţi cu uşurinţă asupra ambasadei noastre, fiind de cea mai mare importanţă. Măria Voastră aveţi o domnie mare şi un divan mare şi numeros; consultaţi-vă şi chibzuiţi!" [54].

Acest „monument al elocvenţei politice a străbunilor noştri", este însemnat şi pentru dibăcia cu care este alcătuit, şi pentru preţioasele destăinuiri istorice ce conţine. Toate mijloacele, spaima de Turci, ameninţarea Poloniei de ei, curtenirea regelui, sunt puse în joc de ambasador pentru a izbutì. Toate silinţele sale fură însă zadarnice, nu atât din pricina Polonilor care poate s'ar fi înduplecat de astă dată a nu mai sta nepăsători faţă cu primejduirea Moldovei, ci din acea a lui Ştefăniţă care se înfurie cumplit, când auzì de ambasada trimisă la *duşmanii* săi, fără a lui învoire. Nu e vorbă, ambasadorul care venià în aparenţă din partea domnului Moldovei, pune în socoteala lui toată acea înţeleaptă purtare, prin care Moldova izbutise pentru un scurt moment a se substrage dela îndatorirea, luată prin închinarea făcută de Bogdan Turcilor, de a le venì în ajutor cu oştile sale la vreme de războı. Este însă invederet că la toate acele fapte enumărate de Cârjă, domnul său care aveà abià pe atunci, 1521, vârsta de 14—15 ani, nu putuse luà o parte hotărâtoare. De aceea Cârjă nu uită a pomenì tot deauna, alăturea cu domnul, și divanul ţărei care într'adevăr, sub insuflarea lui Arbore,

[54] *Arh. ist.*, I, 1, p. 9—13

condusese toate afacerile. Regele Sigismund răspunde acestei solii, trimiţând la Ştefăniţă pe George Krupski să-i spună că a ascultat pe Cârjă (Kirza) şi i-a dat hrisovul tratatului întărit cu jurământ, cerând ca şi voevodul să dee solului său un hrisov cu acelaşi cuprins întărit cu jurământul său şi acel al sfetnicilor săi [55].

Acuma însă Ştefăniţă devenise domn, şi erà cu totul îndrăzneţ din partea lui Arbore, a vroì să urmeze înnainte faţă cu Polonii politica cea de pace şi de înfrăţire, patronată de el, când stăpânul său se aflà ofensat personal de ei, şi când în el fierbeà gândul de răzbunare. După ce Sigismund refuzase lui Ştefan mâna fetei sale, şi se schimbase pentru aceasta o corespondenţă îndestul de înveninată între el şi Ştefan, acesta să trimită din propria lui iniţiativă o ambasadă aşà de curtenitoare aceluia care îl ofensase?

In încercarea făcută de Arbore de a conduce tot prin sine destinele patriei sale, şi după ce copilandrul pe care-l povăţuise până atunci apucase în mâni ocârmuirea ţărei, şi vroià să-i imprime o îndreptare conformă cu simţimintele sale personale, însă protivnică intereselor ei; în durerea aceasta de ţară, care făceà pe ministru să nu cate la inima stăpânului, şi să stee numai cu gândul pironit asupra primejdiei căreia ţara erà expusă — în aceste împrejurări stă pe deoparte mărimea lui Arbore, pe de alta şi explicarea raţională a tragicului său sfârşit.

Ureche raportează că pricina pentru care Ştefăniţă a tăiat pe Arbore, „nici judecat, nici dovedit" ar fi că „l'a aflat cu viclenie" [56] fără a preciză însă cu ce fel de viclenie ar fi umblat Arbore. S'ar puteà gândì la o sprijinire a pretenţiilor lui Rareş care împinsese pe mai mulţi boieri la pribegiri în Polonia. Aceasta însă este cu totul neprobabil. Arbore care fusese a-tot-puternic în timpul copilăriei lui Ştefăniţă, şi care credeà că va puteà păstrà şi acuma, după ce el luase trebile în mâni, conducerea tânărului principe, să vree a-l răsturnà, pentru a aduce în locu-i pe un om făcut care nu i-ar mai fi lăsat nici o fărâmă de autoritate?

Moartea lui Arbore pe care boierii o socotiau nedreaptă, ca fiind făcută fără judecată, împinse pe mulţi din ei să pribegiască în Polonia. Unul din ei, Şerpe, prevăzând catastrofa ieşise în Polonia încă înnainte de tăiarea lui Arbore [57]. Sigismund stărueşte în 1523 la Ştefăniţă să ierte pe pribegi şi să-i reprimiască în ţară [58], de sigur însă fără izbândă, de oarece în 7 Septemvrie 1524 găsim pe boieri că se răscoală contra domnului.

---

[55] *Acta Tomiciana*, IV, p. 152 Tratatul la p. 153

[56] Ureche, I, p. 154 Moartea lui Arbore s'a întâmplat în Aprilie 1523 Prin urmare ambasada lui Cârjă care este din acelaşi an, fără dată lunară, trebue să fie din Ianuarie sau Fevruarie

[57] Ureche, *Letopiseţe*, I, p 154.

[58] *Acta Tomiciana*, VI, p 284. Hurm , *Doc* , XV, p 273 (fuga boierilor)

Dar Ştefăniţă chemând în ajutor miliţiile ţărăneşti, înnăbuşă rezmiriţa boierilor care, văzându-se bătuţi, îşi scapă viaţa fugind în alte ţări. Pe câţi însă au apucat a-i prinde, precum pe Costea pârcălabul, pe Ivaşcu logofătul, pe Sima vistiernicul şi pe alţii încă, le-au tăiat capetele în târg în Roman. Pe Trotuşan îl puse în închisoare. Spusele lui Ureche asupra răscoalei boierilor lui Ştefăniţă, sunt adeverite prin trei documente toate dela Petru Rareş. Prin unul din 1528, domnitorul sechestrează satul Stăroşieştii al lui Maxim Udrea şi satul Stăbărcenii al lui Seculianu paharnicul „pentru hiclenie când se ridicase cu alţii necredincioşi asupra nepotului domniei noastre Ştefan Voevod". Al doilea document este din 1530. Prin el Petru Rareş dă mânăstirei Tazlăul satul Paşcanii „sechestrat pentru crima trădărei dela Sima vistierul când acesta s'a fost revoltat contra nepotului nostru de frate Ştefan Vodă cel Tânăr". Al treilea document din 1534 confiscă moşiile lui Luca Arbore însuşi Socăşanii, Tofilanii şi Greceanii „pentru viclenie sub Ştefan Vodă" [59].

Arbore fiind ucis şi boierii cei mai de samă împrăştieţi, Ştefăniţă puteà să dee liber curs urei sale contra Polonilor. Aceştia se temeau foarte, ca el să nu se arunce în partea Turcilor. Polonii încearcă deci a recâştigà bunele lui dispoziţii, trimiţând pe Laurenţius Miedzileski, episcop de Camenița şi pe Gheorghe Krupski, castelanul de Cracovia, ca să împace pe Ştefan cu boierii săi, spre a'l îndrumà astfel încet iar către alianţa polonă. Ştefăniţă pune însă pe episcop la închisoare [60]. Boierii spăimântaţi de apucăturile din ce în ce mai silnice ale domnului, roagă pe regele polon să intervină, căci la dimpotrivă, ei se vor da Ungurilor sau chiar Turcilor [61]. Sigismund cere atunci intervenirea nepotului său, regele Ungariei Ludovic al II-lea. El îi scrie: „Ai putut înţelege din relaţiile ambasadorului tău cele ce se fac în Moldova; că acel voevod, prin insolenţa şi nebunia lui, se pierde pe dânsul şi pe ai săi. Noi temându-ne, în aceste împrejurări critice, ca nu prin răzbunarea noastră, acea ţară să încapă mai curând în puterea duşmanului nostru comun, suntem ţinuţi a trece cu vederea grelele injurii căror am fost expuşi" [62]. Ştefan aflând de încercarea regelui Poloniei, de a-i aruncà în spate pe acel al Ungariei, ameninţă de a dreptul pe Sigismund cu alianţa turcească, cerând cu mare stăruinţă pe pribeagul Cosma Şerpe care sfătuise pe Sigismund să convoace pe toţi pribegii din Polonia şi din Ungaria şi să'i întrebe pe cine voesc a aveà domn şi pe acela să-l sprijine, fiind că dacă nu va face

[59] 1528 *Uricarul*, XIV, p 78, 1530 *Arh. ist*, I, 1, p. 132; 1536. Iorga *Studii şi doc*, V, p 212.

[60] *Acta Tomiciana*, VI, p. 284, 307 şi 308

[61] *Ibidem*, VI, p. 308.

[62] *Ibidem*, p. 308.

aceasta, boierii vor fi nevoiţi, să se îndrepte către Turci [63]. Consilierii poloni temându-se ca fapte să nu urmeze ameninţărei lui Ştefăniţă, sunt de părere a îndepărtà pe Şerpe din regat. Sigismund totuşi se sfătueşte cu boierul moldovan, ce ar fi de făcut cu acest nebun care ameninţà liniştea lumei întregi. Şerpe îi răspunde că dacă Polonii şi Ungurii nu vor face începutul unei intervenirii, Turcii ar intrà numai decât, căci lui Ştefăniţă nu-i rămâneà altă cale decât a-i chemà. El adaugă că regele ar face bine să întruniască pribegii, şi să aleagă împreună cu ei un alt candidat la tronul Moldovei. Tot de această părere erau şi boierii pribegiţi la Braşov, după cum aflà Sigismund prin un agent al său Tomşa, trimis în acea parte [64]. Regele Ungurilor recomandă însă cumpătarea şi lăsarea de o cam dată în pace a lui Ştefăniţă, spre a nu-l provocà la ruptură, ceea ce erà cu atât mai înţelept cu cât Turcii năvăliseră în Podolia şi Rusia, şi puteau prea lesne trece în Polonia. Se vede însă că Ştefăniţă nu erà aşà de nebun precum îl credeau Polonii şi Ungurii, căci când sosì momentul hotărâtor, când Turcii respinşi de Poloni se retrăgeau către Dunăre, domnul Moldovei în loc de a le da ajutor, îi atacă şi-i bate cumplit, răpindu-le toată prada făcută [65]. El întrebuinţase deci ameninţările sale de alianţă cu Turcii, numai spre a sperià pe Poloni; dar pentru ca ei să nu creadă că şi-ar fi schimbat gândul faţă cu dânşii prin ajutorul ce le dăduse la răpunerea Turcilor, în scrisoarea ce o trimite lui Sigismund spre a-i vestì izbânda, îl insultă, tratând pe Poloni de trândavi [66]. Din cauza acestei purtări necuviincioase, apropierea între Moldoveni şi Poloni, care părea îndrumată prin izbânda lui Ştefăniţă asupra Turcilor, iarăşi se risipeşte, şi neîncrederea în el din partea Polonilor îşi urmează cursul său mai departe.

In 1526 Ştefăniţă atacă pe Radu dela Afumaţi, şi pradă cumplit Muntenia, întorcându-se înnapoi fără a suferi nici o mpotrivire [67]. Această lovitură dată Ţărei Româneşti poate să fi fost, tot spre a se răzbunà pentru adăpostirea unor boieri pribegi care se ştie că umpluseră lumea, după stângerea răscoalei.

După cât se vede însă Polonii, pentru a pune odată capăt temerei lor, ca Ştefăniţă într'un moment al furiei care-l stăpâniă obişnuit, să nu se lege cu Turcii în contra lor, se hotărăsc să-i

---

[63] N Iorga, *Studii şi doc*, I, p 2

[64] *Acta Tom*, VI, p. 323—324 şi 325.

[65] Wapowski, p. 558 ap. Picot, *Chronique d'Ureche*, p. 275. Ştefăniţă face aceasta cunoscut lui Sigismund prin o scrisoare din 1524, *Acta*, VII, p. 43.

[66] *Acta Tomiciana*, VII, p. 61: Scrisoarea lui Tomiczki către Luca Gorski din 22 August 1524: „Ex hoc incluso exemplo responsionis moldavicae vestra Magnificentia facile cognoscet quo in pretio apud ipsum Moldavum simus, ob *ignaviam* nostram que modum et facultatem defensionis nobis ademit”

[67] Ureche, *Letopisele*, I, p. 156.

pună capăt zilelor şi determină pe însuşi soţia lui să-i dee otravă. „Zău de treabă jupăneasă moldovancă, să-şi omoare bărbatul" ! exclamă Căpitanul, raportând acest eveniment din istoria Moldovei [68].

Astfel se sfârşì din viaţă, în vârstă abia de 21 de ani, acest principe care şi el ca şi tatăl său Bogdan, sămănà lui Ştefan cel Mare, însă prin părţile cele rele ale caracterului său: iute şi pornit, crud în mânie, autoritar şi nesupus. Insă pe când la Ştefan cel Mare asemenea însuşiri periculoase slujiau ca substrat de energie pentru elementele cele bune ale sufletului său, în fiul şi mai ales în nepotul lui, desbrăcate de orice nobile şi înnalte avânturi, ele manifestau la lume uricioasa lor fiinţă numai prin porniri sângeroase şi apucături nebuneşti

3. PETRU AL IV-lea RAREŞ INTÂIA DOMNIE

Petru al IV-lea Rareş, 1527—1538. — Fiul natural al lui Ştefan cel Mare umblà de mult după domnie. Indată după suirea fratelui său Bogdan în tron, Rareş trece în Polonia pentru a fi mai în apropiere de coroana pe care o pândeà. In tratatul dintre Bogdan şi Sigismund din 1510, se vorbeşte de un pretendent Petru. In 1514 găsim pe Sigismund regele Poloniei scriind lui Petru că e nemulţumit că părăsise locuinţa pe care i-o însemnase ca reşedinţă; în 1516 regele scrie unui castelan al său că ar dorì bucuros ca Petru să ajungă domn în Moldova, dar că e reţinut prin tratat de a'i da sprijin [69]. In 1517, la moartea lui Bogdan, Petru Rareş, după cum aflăm din o scrisoare a lui Petru Tomiczki către palatinul de Sandomir, „se roagă cu stăruinţă ca regele să-i învoiască să meargă la marginile regatului, căci speră să poată în curând câştigă buna voinţă a oamenilor din ţara Moldovei, şi astfel să devină stăpânul acelei ţări" [70]. In acelaşi an găsim că năzuinţele lui Petru face propăşire în mintea regelui, întru cât el invită pe cancelarul său să se sfătuiască cu alte persoane cum s'ar puteà da un ajutor pretendentului Petru care voeşte să scoată din domnia Moldovei pe fiul lui Bogdan [71]. Pe la 1522 se văd mai mulţi boieri din partida lui Petru emigrând în Polonia, şi în sfârşit când emigranţii propun regelui a înlocuì pe Ştefăniţă cu *alt pretendent*, fără îndoială că ei aveau în vedere tot pe Petru Rareş

[68] Ureche, *ibidem* Căpitanul în *Mag. ist*, I, p. 162 Ştefăniţă moare în 12 Ianuarie 1527 Vezi inscripţia de pe mormântul lui la mânăstirea Putna în *Arh românească*, II, p 309 Ureche (I, p 156), pune din greşală data morţei lui la 20 Sept. 1526.

[69] Hurm, *Doc.*, II, 3, p 183 şi 248

[70] *Acta Tomiciana*, IV, p. 60—61

[71] Hurm, *Doc*, II, 3, p 257

Aceste stăruinţi atât de încordate fură în sfârşit încununate de izbândă, la moartea lui Ştefăniţă. Intorcându-se boierii pribegi care se vede că erau în număr însemnat, veniră cu candidatul lor din Polonia; iar acei din ţară adeverind şi ei că Petru erà „din osul lui Ştefan Vodă, cu toţii l'au ridicat domn" [72]. Ştefăniţă fiind ucis în 14 Ianuarie 1527, iar un document de la Petru Rareş datând din 15 Marite acelaşi an [73], urmează că el apucă domnia în răstimpul de două luni, dela 14 Ianuarie până la 15 Martie al anului 1527, El fu proclamat domn în Hârlău oraşul naşterei sale [74], unde se reîntornase, probabil pentru a revedeà pe muma lui.

Petru care trăise atâta timp adăpostit în Polonia, trebuià la început cel puţin, să urmeze o politică prietenoasă faţă cu această ţară. In 13 Decemvrie 1527 găsim un tratat încheiat de el cu Sigismund, al căruia introducere este asemenea celor ce am cercetat mai sus, dela 1499 încoace. El începe prin cuvintele :, ,Fiind că magnificul domn Ioan Petru, voevodul ţărei Moldovei, *prietenul nostru cel sincer iubit,,* a apucat tronul părintelui său Ioan Bogdan şi a nepotului său Ioan Ştefan voevod, mort de curând", şi conţine aceleaşi condiţii ca şi tratatul cu Ştefăniţă, fiind îndreptat tot în contra Turcilor. Se adaugă însă o clauză mai favorabilă domnului român, anume aceea că „dacă împăratul Turcilor singur în persoana lui ar constrânge pe Petru prin silă şi arme a-i da ajutor în contra ţărilor noastre, el neputându-se împotrivì unei aşà de mari puteri, să nu se strice alianţa dintre noi din această pricină" [75].

Petru Rareş se puse bine cu Polonii şi din altă pricină. Evenementele ce se desfăşurau peste Carpaţi atrag în curând întreaga lui luare aminte, întru cât îi dădeau putinţa de a se lăţì prin cuceriri, în acea parte, şi a mulţămì astfel imboldirea lui lăuntrică pe care o moştenise dela tatăl său, şi nevoia de întindere a restrânsului său Stat. Spune Ureche despre Petru că se nevoià „să lăţiască ce au apucat, că nimica după ce s'au aşezat la domnie n'au zăbovit, ci de războaie s'au pregătit şi la toate îi mergeà cu noroc" [76].

Anume după bătălia dela Mohaci, 1526 şi moartea regelui Ludovic, Soliman detras prin o răscoală din Cilicia în Azia, dela urmărirea cucerirei Ungariei, părăseşte expediţia şi se întoarce peste Dunăre. Ungaria rămânând fără rege, se ivesc doi pretendenţi cu partidele lor, care prin o luptă civilă, împing

---

[72] Ureche, *Letopisețe*, I, p. 156—157

[73] Melchisedek, *Cronica Huşului*, p 17

[74] *Cronica putneană*, în *Arh ist*, III, p 11 *Cron. moldo. polonă* în I. Bogdan. *Vechile cronici mold.*, 1891, p. 230.

[75] Doghiel, I, p. 613—615. Tratatul iscălit de Rareş în Oct. 1527, în Hurm, *Doc*. II. 3. p 602.

[76] Ureche, *Letopisețe*, I, p 157

încă mai departe în cădere pierduta Ungarie. Ioan Zapolia, voevodul Transilvaniei, care se bucură şi de simpatiile lui Soliman, este ales de partida sa ca rege, în ziua de 10 Noemvrie 1526. In contra lui însă se răscoală Ferdinand, locoţiitorul de împărat (al lui Carol al V-lea din Germania), fratele Mariei, soţia reposatului rege Ludovic al II-lea, care Ferdinand era sprijinit în Ungaria de o partidă, în fruntea căreia se află palatinul Ştefan Batori. Ferdinand intră cu o armată în ţară, bate pe Zapolia la Tokai în 27 Septemvrie 1527 şi-l alungă din Ofen, silindu-l să se retragă în Transilvania, şi după aceea se coronează el însuşi ca rege de Ungaria, în 3 Noemvrie 1527. Zapolia constrâns se aruncă în braţele Turcilor, trimiţând pe Laski la Constantinopole, care să ceară supunerea sub Turci şi apărarea din partea lor contra Germanilor [77]. In acest răstimp Ferdinand, pătrunsese cu armatele mai departe spre lăuntrul Transilvaniei, pentru a scoate pe Zapolia şi din această parte. Atunci Petru Rareş se hotărî să intervină.

Acesta îşi gândise astfel planul său Să se prefacă a ajută lui Zapolia, sprijinind un principe bine văzut de sultanul în contra duşmanului Turcilor, şi cu acest prilej să mai capete câteva stăpâniri în Ardeal, peste acele ce le posedă ca moştenire dela Ştefan cel Mare (Ciceiul şi Cetatea de Baltă). Ca pretext pentru a îndreptăţi intrarea sa în Transilvania, el puse înainte tocmai apărarea stăpânirei acelor cetăţi, ameninţate de armatele lui Ferdinand. Paul Giovio celebrul istoric al veacului al XVI-lea, contimpuran, cu domnul moldovan, spune că Petru Rareş ar fi pretins că „se teme a pierde oraşele Ciceul şi Kukullo, şi că nu-i vine la socoteală de a vedeà pe tronul Ungariei pe regele Ferdinand, vecin prea puternic şi prin urmare prea periculos, prin simpatiile Germaniei, şi prin forţele frăţine-său mpăratul Carol Giovio adaugă că adevăratul său scop erà mulţămirea „ambiţiei lui celei mari de a-şi lăţi ţara; el visà cucerirea Transilvaniei, folosindu-se de anarhia în care fusese aruncată Ungaria" [78].

Petru Rareş fusese foarte curtenit de Ferdinand pentru a-l atrage pe partea lui, şi Rareş se plecase întâi către locoţiitorul de împărat al Germaniei. După fuga lui Zapolia însă, Rareş înţelese unde-i stăteà adevăratul interes şi părăsind politica

[77] Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reichs*, II, p. 651 şi urm I Ursu. *Die auswärtige Politik Peter Rareş*, 1908, p 12 pune alegerea lui Ferdinand la 17 Dec 1926.

[78] Pauli Iovis (Giovio) Novocomensis, *Opera*, Basileae, 1578 Reproduse locurile relative la Petru Rareş în *Arh. ist*, II, p 31—32. Ureche, spune numai atâta că Petru Rareş ar fi *prădat* Ungaria, fără a pomeni nimic despre scopurile sale politice (*Letopisele*, I, p 157)

germană, ieà apărarea voevodului Transilvaniei şi se rosteşte pe faţă contra lui Ferdinand [79].

In 28 Dec. 1528 găsim pe Braşovenii scriind Săbienilor, Saşi şi unii şi alţii şi înclinaţi deci către Ferdinand, că rivalul său, Zapolia, sperează în ajutorul Moldovenilor şi al Muntenilor contra regelui lor (Ferdinand). Saşii auziseră la acea dată despre scopurile lui Rareş. In 4 Fevruarie 1529 vice voevodul Transilvaniei scrie Săbienilor despre primejdia din Moldova, şi Braşovenii înştiinţază pe Săbieni despre intrarea lui Petru Vodă şi pustierea ţinutului Secuilor.

Petru Vodă se prefăceà a nu cunoaşte scopurile duşmăneşti ale Germanilor din Transilvania şi cereà nişte pietrari dela Bistriţa pentru reîntocmirea Cetăţei Neamţului. El izbutise apoi, prin groază, a pleca pe Secui în partea lui [80]; după aceea părăseşte Transilvania şi reintră în Moldova, de unde el însă pătrunde din nou peste munţi, de astă dată însă pe la Bistriţa, pe unde ieşià la cetatea lui, Ciceiul, şi puteà aveà un punct de razim al expediţiei sale [81].

Părându-se imperialilor că Bistriţenii speriaţi, ar şovăi, generalul de Zegerma îi mustră şi-i ameninţă cu asprime (15 Iunie). In 24 Iunie Moldovenii sub Danciu pârcălabul şi Barbovski portar de Suceava, erau în Ciceu. Petru Rareş somează pe „iubiţii şi înţelepţii săi supuşi cetăţeni din Bistriţa să predea pârcălabului sau din Ciceu, cetatea Unguraşul în ziua de 1 Iulie, iar în 15 aceleiaşi luni el înştiinţează pe Bistriţeni că *regele său* Ioan (Zapolia) i'a dat Bistriţa şi castelul Balvanyos. Urmează mai multe scrisori cu Bistriţa, până când la 22 August Petru Rareş o ameninţă cu o soartă grozavă, anume că o va da focului şi va tăià pe oameni în patru bucăţi împreună cu copiii lor mai marii sau mai mici, dacă nu vor fi ascultători. Săbienii erau protivnicii cei mai apri ai lui Petru, imbiind şi pe Bistriţeni la statornicie către împăratul Ferdinand.

Intre aceste căpitanii lui Moisi, domnul Munteniei care, de teama Turcilor, sprijinise şi el pe Zapolia, anume Drăgan postelnicul şi Neagoe Vornicul, încheie cu Ardelenii un tratat prin care îşi juruesc un fel de neutralitate, până când „Dumnezeu va arătà căruia din doi, se va cuvenì domnia" (4 Sept.). Mai stărueşte Petru în zadar ca Braşovenii şi Săbienii să i se supună de bună voie. Ei refuză necontenit supunerea, până la lupta dela *Feldioara*, unde Petru Vodă, lovindu-se cu armata lui Fer-

---

[79] Negocierile cu Ferdinand în Ursu, *Auswärtige Politik Peter Rareş* p. 21, şi urm

[80] Gerendy Török scrie în 15 Iunie 1529, Hurm., *Doc*., XV, p 320: „Quod ad Siculos attinet, speramus nos bene composituros" Acelas în 24 Iulie 1529, *Ibidem*, p 326: „licet credamus Siculos ad saniorem mentem redituros".

[81] Petru reintrase de la Secui in 8 Fevruarie şi ieşise spre Bistriţa în 18 Iunie, *Ibidem*, p. 313 şi 322 „ad castrum Chycho festinans"

dinand, prin un atac năprasnic o sparge cu totul, răpindu-i 50 de tunuri mari de spijă [82]. „Inmăndrit prin această izbândă, Petru Vodă nu vroi ca alții să culeagă roadele victoriei sale, și se socoti deci a cuceri el singur Transilvania, punând speranța lui mai ales pe artileria dobândită dela dușman" [83].

Lupta dela Feldioara se întâmplase în 21 Octomvrie 1529, tocmai pe când Soliman încunjurà Viena, încât Petru își acoperià cu atât mai bine planurile sale față cu Turcii, cu cât el puteà să le apară ca un aliat și ajutor [84].

Rareș după ce impune Brașovului o contribuție de războiu de 4000 de florini pe care locuitorii o răspund în mai multe rate [85], vroește să pună mâna pe Bistrița, spre a-și asigurà astfel o mulțămită mai strălucită a ostenelelor sale. După ce Brașovul cade în stăpânirea lui, Sașii din Bistrița urmând înainte a împotrivì, el le trimite o a doua scrisoare în care le spune : „Credem că nu ignorați că castelul Balvanyos, ne-a fost dat în stăpânire de către regele nostru prea milostiv, și de acolo ostașii noștri au venit la voi la Bistrița, spre a o luà în stăpânire. Dacă cumva vă veți împotrivi, atunci viile voastre vor fi zmulse din rădăcini, și cetatea voastră va fi lauță ; iar pe voi împreună cu copii voștri vă vom tăià și spintecà prin castelanii noștri, și nici nu va trece anul, când capetele voastre vor intrà pe mânile mele" [86].

In o altă scrisoare către Brașoveni, Petru Rareș se jăluește de uneltirile acestora, spunându-le foarte hotărât că, pentru țara Ardealului voi știți că am dobândit-o cu sabia și nu voi da-o

---

[82] In niște socoteli ale Brașovului dintre anii 1529—1532 găsim adeverită această răpire a tunurilor armatei germane de către Petru Rareș în 1529 „Prozonis et funibus ad bombardas emptis dum voevoda Moldaviensis irupit, *in quo miserrimo conflictu, ne dicam fuga turpi, bombardae omnes pariter cum gentibus nostris periere et per Moldavienses abductae sunt*, tantam cladem Burcia nunquam vidit sibi illatam". (Reproduse în un articol al lui Teutsch, Honterus und seine Zeit în *Archiv für sieb. Landeskunde*, XIII, 1876, p. 131).

[83] Giovio, în *Arh. ist.*, II, p. 32.

[84] Analele săpate în biserica din Brașov, reproduse de Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum*, III, p. 212, spune „Pugna ad oppidum Marienburg (pe ungureste Földvar—Feldioara) în terra Barczensi cum Moldavis *gesta die mille Martyrum*. Petrus voyvoda Moldaviae oppido Praszmai ignem subjicit pridie Simonis et Iudae, tandem obsidet civitatem Coronensem, atque postridie Simionis et Iudae arcem Coronensem igne expurgat et diripit, 1529".

[85] In socotelile Brașovului (vezi mai sus, nota 82 articolul lui *Teutsch*, p. 133). sub anul 1530 găsim : „Iohannem Fux et Martinum Dread in Moldaviam prima hebdomada quadragesimae profecti et per nos missi ad Voivodam fuissent, duxerunt, domino Voivodae in solutionem 4000 florenorum quos ex pacta pace debebamus, fl. 800". Ii duc tot odată boierilor mai multe daruri : pinteni, scări de 10 florini, 14 aspri, 14 pălării, 15 perechi de mănuși și 14 legături de cuțite.

[86] *Transilvania*, 1874, p. 120 : „vos una cum pueris vestris detruncari ac decollari castellani nostri debeant". O variantă publicată în Hurm., *Doc.*, XV, p. 339 (31 Oct. 1529). Altă amenințare către Bistrițeni din 5 și 29 Noembrie 1529, *Ibidem*, p. 342 și 345. Bistrița se supuse pe la începutul lui 1530. *Ibidem*, pag. 349.

nimărui, la nici un rege, nici lui Ferdinand craiul", apoi pentru a-şi acoperi jocul, el adaugă că, „numai lui Ianoş craiul am s'o dau, căci îmi este frate bun şi prieten" [87].

Zapolia crezând că acţiunea lui Rareş în Transilvania este în folosul său, sfătueşte pe Bistriţeni să se supună, ceea ce şi fac, aşà că Rareş încape în stăpânirea acestei cetăţi care-i opusese până atunci o împotrivire atât de îndărătnică [88].

In urma supunerei Bistriţei, vistiernicul Matei cere dela orăşeni 30 de cară de proviant pentru armata lui Rareş care s'ar aflà la Rodna. Tonul scrisorei se vede cu totul altul, ca îndreptată către nişte supuşi şi nu către nişte răsvrătitori. Ea este blândă şi prietenos concepută „Cunoscând voi că stăpânul nostru cel prea generos este acum lipsit la Rodna de cele trebuitoare, mai ales de pâne şi de vin, vă cerem în numele lui, nu mai puţin însă vă însărcinăm şi vă ordonăm ca, îndată ce veţi vedeà aceste rânduri, să trimiteţi 30 de cară cât mai curând, spre a duce proviziile ce se vor vedeà a fi trebuitoare. Să nu cumva să faceţi altfel de cum vă scriu, fiind *că ştiţi bine că domnul nostru cere atât dela noi cât şi dela voi cea mai credincioasă slujbă*, şi de aceea trebue s'ăl slujim cu toţii cu credinţă. Dat în castelul Balvanyos în 22 Iulie 1530. (Iscălit) Noi Matei vistiernicul sau tesaurariul prea generosului principe Petru, voevod de Moldova" [89].

Rareş se purtà către Zapolia în aparenţă cu cel mai mare respect şi cu cea mai mare credinţă. In realitate însă căutà pe de o parte să câştige simpatiile popoarelor din Transilvania, pe de alta să mănţină Bistriţa în a lui stăpânire. De aceea îl vedem stăruind la Zapolia pe care-l numeşte „domnul său prea milostiv" [90] ca să ierte purtarea Braşovenilor. Zapolia care, la început, circonvenit de Rareş, nu numai că-i mulţămise călduros pentru izbânda dela Feldioara, dar îl ajutase chiar la supunerea Bistriţei, se răsgândeşte în curând, văzând că Rareş îşi întinde stăpânirea asupra aproape întregei Transilvanii şi, temându-se ca domnul Moldovei să nu lucreze mai mult în interesul lui propriu decât în al său, roagă pe Rareş să părăsască Transilvania şi să-i restitue ţara. Petru răspunzând cu îngăimeală şi rugând pe Zapolia să-i lese Bistriţa, ca şi cum numai de ea ar fi fost

---

[87] Nicolaescu, *Doc slavo-rom*, p 155 (scrisoarea trebuie să fie din 1530)

[88] Asupra luptelor cu Bistriţa şi răpunerea ei vezi Ursu, *l. c*, p 65—66

[89] Transilvania, 1874, p 121. Reprodus şi de Hurm., *Doc.*, XV, p 358. Picot, *Chronique d'Ureche*, p 289, presupune că Petru ar fi fost bătut, şi deaceea ar fi adresat el acea scrisoare, „dans des termes assez humbles, qui contrastent singulièrement avec les deux lettres que nous avons reproduites plus haut" Dacă Petru ar fi fost bătut de Bistriţeni, cum le-ar fi putut el cere, chiar în termeni supuşi proviant fără plată? Apoi tonul scrisoarei, de şi prietenos, este cu toate aceste îndestul de energic Explicarea adevărată este acea dată în text

[90] Petru Rareş către Zapolia, 2 Aprilie 1531 Hurm., *Doc.*, XV, p 362 „Dominum nostrum graciosisimum"

vorba, Zapolia îl amenință cu pâră la Soliman, ceea ce face pe Petru Rareş să părăsească Bistrița şi chiar Transilvania, şi să se retragă în Moldova, încărcat cu o pradă nenumărată, mai ales de vite [91].

Domnii cei mari şi însemnați ai Moldovei înțeleseră în curând, că cu țara lor, în marginile în care se află, nu se va puteà isprăvi nimic. De aceea îi vedem necontenit la pândă asupra chipului de a întinde hotarele ei. Ştefan cel Mare spre a lăți Moldova către sudul ei, atacase Chilia lui Vlad Țepeş. Câțiva ani după aceea el deslipeşte de Muntenia ținutul Putnei, şi-l adaugă Moldovei. Tot el dobândeşte dela Matei Corvin dăruirea a două importante cetăți în Transilvania, din ținuturile mărginaşe. Tot aşà face şi Petru Rareş, când se amestecă în luptele dintre Ferdinand şi Zapolia. Şi el aveà în gând întinderea granițelor țărei De şi nu putem admite, cum spune Giovio, că el să fi avut de scop, dela început chiar, cucerirea întregului Ardeal, de sigur că el vroià, prin stăpânirea Bistriței şi a ținutului de prin prejur care se atingeà cu acel al Ciceului, să-şi lățască stăpânirea în țara de peste munți, şi odată această întindere dobândită, pofta lui mulțămită nu s'ar fi oprit acolo. Această mărire a țărilor mici este neapărată, dacă ele vroesc a jucà un rol în istorie, cu atâta mai mult în acele timpuri de războaie şi mişcări fizice, în care nu se puneà nici un preț pe desvoltarea intelectuală. Țările care au putut ajunge mai curând la o stăpânire teritorială mai întinsă, au şi început a aveà un rol activ şi hotărât în determinarea destinelor lumei. Aşà a fost Prusia în veacul trecut, care, până la cucerirea Sileziei, putere mică, se urcă între cele mari de acolo înnainte.

Această nevoie neapărată a Moldovei, unită cu caracterul îndrăzneț şi războinic al figurilor principale ce au stătut în scaunul ei, explică îndestul întreprinderile cuceritoare încercate de dânsa.

Petru Rareş, pentru a se despăgubi în Polonia de neizbânda planurilor sale asupra Transilvaniei, îndată după întoarcerea lui din această țară, cere lui Sigismund regele Poloniei restituirea Pocuției, pretinzând că Polonia ar deține fără drept acea provincie ce fusese dată de fratele său Bogdan voevod regatului polon ca condiție a contractărei căsătoriei lui cu Elisabeta, căsătorie care nu se îndeplinise. După un schimb de scrisori

---

[91] D. Ursu, *l. c*, p. 76, lasă chestia ieşirei lui Rareş din Transilvania nelămurită, Susține chiar că atacul Pocuției ar fi fost o urmare a izbânzilor lui Rareş de peste munți şi nu cum a fost în realitate, cercarea de a dobândi o compensare pentru pierderea Transilvaniei

tot mai aspre între Rareş şi Sigismund, domnul Moldovei atacă Pocuţia [92].

De şi Petru datoria Polonilor recunoştinţă pentru adăpostul cel lung în ţara lor, şi pentru sprijinul pe care i-l dăduseră la alegerea lui de domn din partea pribegilor, totuşi el, ca un adevărat cap politic, ştiu să pună la o parte toate simţimintele, şi ascultând numai de glasul interesului, nu stătù la îndoială de a incălcà ţara polonă. Petru Rareş, trimiţând mai multe corpuri de armată în Pocuţia spre a o cuprinde, ele sunt bătute de Poloni, care întorc duşmănia lui Petru, închizând ţara lor comerciului moldovenesc, ceea ce trebuià să pricinuiască mari daune Moldovei, care-şi trăgeà venitul ei mai ales din exportul ce-l făceà către Polonia, şi prin ea către alte ţări din dărăptul ei [93]. Moldovenii punând mâna pe cetăţuia Gwozdziec, sunt aruncaţi şi de aici de duşman, ceea ce motivează intervenirea lui Petru care aleargă în ajutorul oştirilor sale răspinse. „Puţine zile stătuse aici Tarnovius, comandantul suprem al Polonilor, şi începuse a se retrage, când auzi că Petru domnul Moldovei cu o mare armată de 21000 de oameni şi cu multe tunuri, se apropià cu mare repejune, şi intrând în hotarele regatului, îşi întocmise lagărul nu departe de acolo. Generalul polon nu aveà decât 4000 (?) de ostaşi călări şi pedestri, care puteri erau de sigur destul de mici faţă cu acele ale duşmanului. Cei mai mulţi deci erau de părere ca, fără a aşteptà pe Moldoveni şi părăsind tunurile regeşti, să se retragă în marş grabnic spre Nistru şi Haliciu, şi astfel să se ferească de duşmanul ce venià asupra lor cu o mare furie. Tarnovius însă bărbat cu suflet înnalt, care nici odată nu a ştiut ce este frica înnaintea duşmanului, răspinse propunerea de a se retrage. Departe de mine, spuse el, de a părăsi tunurile regeşti încredinţate pazei mele. Chiar dacă palatinul Moldovei vine cu toate puterile lui, noi trebue sau să-l învingem, sau să

[92] Corespondenţa între Rareş şi Sigismund la Ursu, *l. c.*, p. 76. Să se observe că pretenţiile lui Rareş asupra Pocuţiei se dau pe faţă în 1530 după întoarcerea lui din Transilvania. Vezi şi I. Nistor *Die Moldauischen Ansprüche auf Pokutien*, 1910. Petru Rareş socoteà de neapărat pentru întărirea graniţelor moldovene, stăpânirea Cameniţei, cetate nu departe de Hotin. El obişnuià a spune că „sau Cameniţa va înghiţi Hotinul sau acesta Cameniţa". Vezi *Descriptio veteris et novae Poloniae* 1585, sub cuvântul *Cholin* (cartea nefiind paginată). „Ideo Petrum Valachiae palatinum feruut dictitasse aut Camenice Chotinum, aut Chotinum Cameneciam deglutict". (Bibl. acad., col. Sturdza, No. 2297). Şi Petru Rareş nu vroià ea cetatea polonă să înghită pe cea română.

[93] Intr'un document din 20 Febr. 1532 (Traian, 1869, p. 308), Sigismund mustră pe ùnul Andrei Carcacandela Grecul că: „etiam mercibus woywodae Moldaviensis hostis nostri et subditorum ejus non solum negociari in ipso regno nostro non verearis, sed etiam quam plurimas res in eodem regno nostro ad usum et necessitatem eiusdem woywodae comparare et ad illum in Moldaviam transmittere non formides contra publicum edictum nostrum quo cautum est, ne qua commercia ultro citroque inter eundem Woywodam ac subditos ejus subditosque nostros, pro quibusvis rebus et mercibus, haberentur".

murim. Polonii însufleţiţi prin aceste cuvinte, se pregătiră de luptă cu mare înfocare; începură a-şi întări lagărul parte cu şanţuri şi valuri, parte cu înconjurime de cară. Pedestrimea se aşeză înaintea carălor, călărimea cea grea şi cea uşoară stăteà în mijloc. Ioan Tarnovius nu încetà de a înimmà pe ai săi, pe când Petru palatinul Moldovei cu o straşnică pregătire războinică şi cu puteri uriaşe, începù să se apropie. şi să-şi întocmiască lagărul în faţa Polonilor. El îşi aşeză aproape 50 de tunuri, acele răpite la Feldioara, în un lung şir, şi nu păreà a aveà altă grijă decât ca nu cumva Polonii spăimântaţi de numărul trupelor sale, să scape prin fugă. De aceea oştirile sale fură împărţite în mănunchiuri, şi înşirate în jurul castrelor polone. După aceea au început a bate castrele polone, şi tunurile bubuiau cu un vuet îngrozitor; însă loviturile cele mai multe dădeau greş din pricina comandantului lor, un preot catolic, care erà probabil înţeles cu coreligionarii săi, Polonii. Numai după ce Rareş îl ameninţă cu pierderea capului, îndreptă el cum se cuvine bătaia tunurilor [94]. In timp de cinci oare castrele polone fură bătute, însă cu mult mai mare peire în Moldoveni decât în Poloni, tunarii acestora fiind mai meşteri şi prin lovituri mai sigure zdrobind pe Moldoveni. De asemenea şi infanteria cea aşezată dinnaintea carălor ucidea o mulţime de duşmani, şi de la un timp Moldovenii începură să dee îndărăpt şi puterea a le slăbi ceea ce văzând Tarnovius, aruncă o ceată de călări asupra duşmanului. Moldovenii primiră pe Poloni ce se repeziau în ei, nu cu mai puţină inimă. Se aprinse o luptă înverşunată, căzând mulţi de ambele părţi. Tarnovius trimeteà necontenit ajutoare luptătorilor, arătându-se căpitan deosebit şi puternic oştean. Lupta stătù aproape o oară şi jumătate nehotărâtă, când Tarnovius făcând cea de pe urmă silinţă, aruncă toată rezerva sa asupra duşmanului, pe care de altă parte tunurile îl loviau cu o putere îndoită. Moldovenii nu putură suportà acest atac furios al Polonilor; cu încetul începură a se retrage, şi după aceea prorupseră în fugă făţişă şi pripită. Polonii învingători nu încetară de a urmări şi a ucide pe fugari, şi pieirea în timpul fugei lor fu foarte mare. Domnul stăteà pe un colnic înnalt, aşteptând rezultatul luptei. Când văzù că nu poate opri armata lui, întoarse calul şi o rupse el însuşi de fugă. Puţin chiar a lipsit (cu atâta foc îl urmăriau Polonii), ca şi dânsul să fie prins de Poloni. Calul său se afundase în o mocirlă; totuşi scăpă prin ajutorul oamenilor şi iuţeala fugarului. Castrele Moldovenilor fură luate şi dărămate; toate tunurile încăpură în puterea Polonilor. S'a întâmplat această victorie strălucită a Polonilor asupra Moldovenilor la satul *Obertin*, în 22 August In noaptea de înnainte apăruse pe cer o cometă

[94] I. Ursu, *Bătăliile dela Gwozdziec şi Obertin* şi *An. Acad. rom*, II, Tom. XXXV, 1913, p 436 (8).

strălucitoare care a dispărut a doua zi după victorie, încât se putù crede că ea fusese spre izbânda Polonilor şi spre peirea şi groaza Moldovenilor, şi prevestise redobândirea Pocuţiei"[95].

De şi fără îndoială că istoricul polon exagerează lucrurile, reducând numărul armatei polone numai la 4000 de oameni, când atunci nu prea înţelegem de unde puteà să-şi iee necontenit ajutoare spre a le aruncà asupra Moldovenilor, ba încă să le mai rămână şi o rezervă care, intervenind la sfârşit, să hotărască soarta bătăliei, totuşi ne pare invederat că Moldovenii au fost mai numeroşi decât Polonii, şi că tocmai această superioritate în număr fu cauza căderei lui Petru. Căci mai întâiu ea insuflă Moldovenilor o încredere aşa de mare în izbânda lor, încât ei nu luară toate măsurile trebuitoare pentru a asigurà victoria. Apoi Wapowski ne spune că Moldovenii se împărţiseră în pâlcuri mici, vrând să încunjure castrele polone, spre a nu scăpà pe duşman din mâni. De şi Moldovenii erau mai mulţi decât Polonii, ei nu erau în număr aşà de mare încât să-i poată încunjurà cu succes. Se res-

Petru Rareş

[95] Wapowski, p. 605—606 ap Picot, *Chronique d'Urechi*, p. 292—294 Eminenta lucrare a d-lui Picot mi-a fost de cel mai mare ajutor, prin bogăţia nespusă a izvoarelor ce conţine, la expunerea istoriei politice a Moldovei, de la începutul ei până la Aron Tiranul Altă relaţie polonă a luptei dela Obertin 1531, N. Iorga, *Acte şi Frg.*, I, p. 9—12. Un doc. polon din 12 Aug 1531 vorbeşte de „Valahi multo numerosiores". Hurm., *Doc.*, *Supl.* II, 1, p. 34. Armata polonă numără în realitate 8000 de oameni. Ursu, *l. c.*, p. 83 D. I Ursu bănuieşte că Rareş ar fi fost trădat de boierii săi în această bătălie, *l. c.*, p 11—13.

firară deci trupele moldovene pe o linie prea subțire, sau se împărțiră în grupuri prea îndepărtate, care putură fi ușor tăiate în două de Poloni. Dacă mai adăogim la aceasta și superioritatea tunarilor poloni asupra celor moldoveni, care erau deprinși a mânui, după cum se vede, mai mult tunurile cele mici de fier cu mai multe tuburi, decât cele mari de spijă, precum erau acele răpite de Petru Rareș dela Ferdinand în bătălia dela Feldioara, atunci avem pe deplin lămurită pricina pierderei bătăliei dela Obertin de către Petru Rareș, cu toată superioritatea în numărul armatei sale.

Petru cu toate acestea își făcuse datoria nu numai de general, dar chiar de ostaș. Când văzù că ai săi slăbesc, el se aruncă însuși în mijlocul lor, îmbărbătându-i, și căutând să-i oprească. „Insuș Petru, spune un alt istoric contimporan, Paul Giovio, carele combătând ca un viteaz, a fost zdrobit aproape tot primul rând al cavaleriei polone, fu rănit și fugi cu puțini călări aleși", pierzând toate tunurile" [96]

Am arătat mai sus cum victoria repurtată de Poloni asupra Moldovenilor pe timpul lui Bogdan făcù să se prăznuiască aniversarea câștigărei ei, ca o serbare națională [97]. Nu mai puțin răsunet avù aceasta dela Obertin în sinul nației polone. O sumă de scrieri, poezii, și alegorii o celebrară și o cântară [98].

Polonii pentru a răzbunà pustierea țărei lor, pătrunseră în Moldova spre a o prădà; fură însă răspinși cu pierderi. Regele Ioan Zapolia al Ungariei propuse mijlocirea lui pentru împăcarea părților războitoare, și trimise pe episcopul Ioan Statilius la Petru Rareș, spre a-l hotărì să ceară pacea. Se vede că pe atunci se restabiliseră bunele relații între Zapolia și domnul Moldovei; de oare ce ei își făceau în acelaș timp slujbe mutuale, căci pe când ambasadorii lui Zapolia se interpuneau la Poloni, spre a se încheià pacea cu Petru Rareș, acei ai domnului moldovan luau parte la conferința ținută între reprezentanții Imperiului German și acei ai lui Zapolia, sprijinind delegații moldoveni cu multă căldură interesele regelui Ungariei, spre a-și puteà redobândi hotarele sale [99]

[96] Paul Giovio in *Arh. ist.*, II, p. 35.

[97] Mai sus, p. 208

[98] Câteva din ele cnumerate de Picot, *Cronique d'Ureche*, p. 294. Multe raporturi lăudăroase pentru Poloni, asupra acestei bătălii, în Hurm., *Doc.*, *Supl.*, II, 1, p. 27, și urm. Comp. și 2 scrisori ale regelui Sigismund din 1531. *Ibidem* II, 1, p. 79—80.

[99] Vezi scrisoarea regelui Ferdinand către Carol al V lea, din 11 Ianuarie 1532, în limba spaniolă. Vorbind de conferința ținută între reprezentanții săi și acei ai lui Zapolia, Ferdinand spune fratelui său: „en la qual se han de juntar todos, assi los de mi parte come de Iuan de Scepusio (Zapolia), y con allos los dos woybodes de Walaquia y Moldavia, los quales vienen con ynomcio de dicho Iuan de Scepusio para dar mas calor y animo a los Ungaros, prometiendo que las ayudaran a cobrar los confines, para atraellos por esta via a su devocion". *Mon. Hung. hist., diplomataria.* I, p. 151

Inainte însă ca să se fi putut pune ceva la cale, armata polonă făcù o nouă năvălire în hotarele Moldovei; dar oştirile moldovene o loviră lângă Tărăşăuţi, „de n'au scăpat nimeni din ei" [100]. Intervin nişte tratări tot atât de lungi pe cât şi de zadarnice între Rareş şi Poloni, la început pentru un armistiţiu pe care Rareş nu voià să-l primiască cu nici un preţ, pe terminul de un an. Pentru încheierea păcei, Rareş cereà sau restituirea Pocuţiei sau, dacă regele polon voià să reţină provincia, să contribue cu 6000 de galbeni pe an la tributul Moldovei către Poartă. Ne ajungându-se la nici o înţelegere statornică, prădăciunile mutuale urmară mai departe. In una din aceste, Polonii pierdură în Moldova vre o 2000 de oameni şi un mare număr de prinşi între care nobilii Wezlinski, Jilecki şi Wlidesz [101]. Petru se arătà foarte îndârjit pentru redobândirea Pocuţiei. In o convorbire cu el relatată de un sol polon, acesta pune în gura lui Petru cuvintele: „Dacă regele nu o sfârşeşte cu mine, nu voiu încetà şi mă voiu răzbunà până la moarte; nu voiu părăsi răzbunarea mea, chiar dacă lumea întreagă s'ar prăbuşi asupra capului meu" [102].

Misiunea lui Gritti Văzând Polonii că nu mai pot hălădui din pricina Moldovenilor, se hotărîră a se plânge împotrivà acestora la suzeranul lor, împăratul turcesc

Ei aleseră de mare sol pe Kratkonski, castelanul Brescului, pe care îl însărcinară să spună sultanului, că de nu va depune pe Petru, îl vor alungà ei cu armele, întru cât nu mai pot suferi strâmbătăţile lui. Soliman temându-se ca Polonii, dând urmare ameninţărilor lor, să nu cuprindă Moldova, însărcinează pe un veneţian, *Alois Gritti*, cu regularea daraverilor moldoveneşti. Acest Gritti erà fiul fostului ambasador veneţian din Constantinopole, mai pe urmă dogele Andreas Gritti El îşi câştigase, prin talentele şi întinsele sale cunoştinţi în trebile europene, încrederea marelui vizir, Ibrahim paşa, aşà că ajunsese a-tot-puternic la Poarta Otomană Vrednic fiu al acelor timpuri, erà foarte corupt, încât cu bani puteai obţineà tot de la el. Pe dânsul îl câştigase Laski, când fusese trimis de Zapolia în misiune la Constantinopole, şi izbutise a obţineà, nu numai asigurarea ajutorului turcesc, dar şi domnia lui Zapolia în Transilvania, fără plata unui tribut [103]

[100] Spusele lui Ureche în *Letopisefe*, I, p 160, sunt întărite prin mărturisirea istoricului polon, Wapowski, p. 607, ap. Picot, *Chronique d'Ureche*, p. 297

[101] O serie de acte Hurm., *Doc*, *supl*, II, 1, p 48 şi urm. Mai ales p. 64: „que votre Grâce contribue avec 5—6000 florins par an au tribut" (trad. din limba polonă).

[102] Jskryzki către Petru, 1533 Hurm, *Doc.*, *supl.*, II, 1, p 76

[103] Zinkeisen, *Gesch des Osm Reiches*, II, p 660

Gritti, însărcinat cum am spus cu punerea la cale a trebilor Moldovei, merge de a dreptul în Valahia în anul 1532, unde pe atunci domnia Vlad al VI-lea [104]. După ce acest domn îi făcù o primire strălucită, el trecù în Moldova. Trimisese de mai înainte pe paşa de Silistra către regele Poloniei, să-l roage să trimită delegaţii săi la graniţa Moldovei, spre a regulà puntele de pricină. După ce intrase în Moldova cale de două zile călare, i se spuse să nu înnainteze, căci Petru î-ar fi pregătit o cursă, în care aveà de gând să-l omoare. El părăsì deci misiunea lui către Moldova, şi trecù în Transilvania unde dieta din Vizakna îi recunoscù titlu de locotentent general al regelui unguresc [105].

Gritti, întorcându-se la Constantinopole, nu lipsi de a arătà sultanului purtarea lui Petru Rareş faţă cu el, ceea ce puse pe padişah în o straşnică pornire contra domnului Moldovei Marele vizir, crezând că după o asemenea faptă Petru va fi trebuit să părăsească scaunul şi să treacă în Polonia, scrie regelui Sigismund, pentru a-l cere mort sau viu [106]

Petru care stăteà rău cu Polonii, se stricase şi cu Turcii, El trebuià numai decât să-şi caute un sprijin aiurea, în contra furtunei care-l ameninţà dela nord şi dela sud. El se îndreptă de o cam dată către ţarul Moscovei, trimiţând pe un sol al său *Iuşcu*, rugându-l să-l apere de Sigismund regele Poloniei şi de marele kneaz al Liftei, şi să stăruiască la sultanul ca şi acesta să iee apărarea lui [107]. Se pare că încercarea lui Petru Rareş rămase fără nici un rezultat. Vom vedeà că neizbutind la Răsărit, el se îndreptă către Apus, unde erau mai multe interese vii în legătură cu Turcii, şi aduse o apropiere între dânsul şi învinsul dela Feldioara, locoţiitorul de împărat, Ferdinand.

Gritti, întors la Constantinopole, fu însărcinat în curând de marele vizir cu o a doua misiune în ţările dela Dunăre. Anume Turcii încheieseră cu Ferdinand o pace în 1533, în care printre mai multe punte, erà mai ales regularea graniţelor dinspre Germania. Gritti fu trimis spre a pune în rânduială şi această daraveră care ameninţà pururea să devină o pricină de discordie. Innaintea lui Gritti însă venise în Ungaria vestea că însărcinatul turcesc aveà scopuri ascunse, că el ţinteà a aduce pe capul său

---

[104] Mai sus. p 196

[105] Wapowsky, p 607 Cu toate acestea, în Transilvania se răspândise vestea că Gritti însoţit de ajutor moldovenesc şi muntenesc, erà să atace ţara, îndreptându-se asupra Săbiului. Scrisoarea din Pojon, 23 Maiu, 1532 in *Mon Hung. hist., diplomataria*, I. p 156: „Turca praemisit Aloisium Gritti cum Moldaviensibus et Walachis in Transylvaniam ad expugnandum civitatem Cibinium et occupandam totam Transylvaniam". O altă scrisoare de cuprins identic a lui Thoma episc. Agriei către Frederic comitele palatin din 23 Maiu 1532, *Ibidem* pag. 158.

[106] Inventarium, p. 146.

[107] Corespondenţa dintre marele Kneaz al Moscovei şi Petru Rareş din 1532 şi 1533 reprodusă de Codrescu, în *Uricariul*, III, p 101

coroana Ungariei, ce se află în ceartă — și aceste spuse care trebuiău să-l facă să apară lui Zapolia ca un competitor și dușman personal, erau întărite prin însoțirea în care Gritti pășiă către Ungaria, fiind urmat de un număr destul de însemnat de trupe, ieniceri și spahii, aproape 7000 de oameni. Solii lui Radu Paisie domnul Munteniei și ai lui Petru Rareș al Moldovei, îi iesă înnainte cu daruri, aproape de Târgoviște, și Gritti trece munții la Brașov, și se oprește puțin lângă satul săsesc-românesc Râșnovul (Rosenau) [108], unde este complimentat din partea regelui Ferdinand. Câțiva capi unguri, din cei nemulțămiți cu guvernul lui Zapolia, vin la Gritti care ordonă atunci magnaților Ungariei să se adune cu toții la dânsul. Partea cea mai mare a lor, partizanii lui Zapolia, refuză, având în fruntea lor pe *Emeric Țibac*, numit de Zapolia voevod al Ardealului. Acesta nu vroi a trată altfel cu Gritti decât înconjurat de armata lui. Trimisul turc puse atunci pe unul din capii unguri ce i se arătaseră supuși, anume *Docia*, să omoare pe Țibac, și Docia pătrunzând în lagărul voevodului, îl taie în bucăți împreună cu toți oamenii ce-i aveà de pază, scăpând după aceea ca prin minune din mânile armatei ardelene. Acest omor fu semnul unei cumplite răscoale a întregului Ardeal [109]. Se pare că voevodul Moldovei și acel al Munteniei pândiau de aproape desfășurarea evenementelor, căci alăturea cu trupele răsculate ale Ardealului, compuse mai ales din Secui si din Sași, se văd figurând de îndată armatele române. Petru Rareș trimise 12000 de călăreți. Șeful acestora, nu se știe cine, vroind să înșăle pe Gritti, să pună mâna pe el fără luptă, îi trimite o scrisoare care merită a fi reprodusă, pentru a se vedeà cum jurămintele cele mai cumplite, erau pe atunci întrebuințate numai ca nadă înșălătoare: Francesco della Valle, dă astfel cuprinsul acestei scrisori: „Domnule Gritti, veniți afară în siguranță cu fiii voștri, cu averea și cu servitorii voștri și cu cine vă place, pentru că vă făgăduim pe Dumnezeu, pe fecioara Maria, pe cele patru elemente, pe pâine, pe vin și pe spada noastră, că veți veni fără pericol și că veți puteà fi întovărășiți de cine veți vroi. In credința cărei făgăduinți vă trimetem această scrisoare a noastră, pecetluită cu pecetia lui Petru Moldovanul, domnul nostru". Mai mulți din tovarășii lui Gritti, fură de părere a nu se da urmare acestei chemări, zicând ei: „că nu trebuiă să meargă în mânile Moldovenilor, pentru că știeà bine cât îi erau de dușmani, amintindu-i cursa pe care i'o întinseseră în anul trecut, și că îl vor tăià în bucăți cu toți ai săi". Gritti însă nu ascultă ci ieși din Megyas unde se închisese. De îndată ce-l văzură, Moldovenii se aruncară asupra lui, îl prinseră și-l conduseră în corturile lor. Ungurii însă, după cum conveniseră, îl luară, lăsând

[108] Socotelile satului Râșnov, 1532, în Hurm., *Doc.*, II, 1, p. 39
[109] Zinkeisen, II, p. 517

averile lui Gritti Moldovenilor. In zadar făgădui Gritti Moldovenilor 100000 de galbeni, numai să nu-l dee pe mâna Ungurilor, amintindu-le că el erà reprezentantul sultanului. Indată ce Ungurii puseră mâna pe el, îl întrebară pentru ce ucisese pe episcopul Ţibac. El răspunse că nu comisese un astfel de omor; că vroise într'adevăr să-l prindă, spre a-l pune să dee samă pentru ce răsculase pe poporul din Transilvania. Gritti încercă şi aici cu aceeaşi ameninţare cu care vroise să sperie pe Moldoveni, însă în zadar; el trebuià să moară. Soldaţii Unguri cereau aceasta cu strigăte înfiorătoare: Gritti văzându-se pierdut, cerù să i se dee voie să iee comunicătura, spre a muri creştineşte. I se învoi această favoare. Când fu la executare însă, nici un soldat nu vroià să iee asupră-şi meseria de călău. Atunci se sculă un cărăuş care spuse, că dacă i se vor da lui cismele pe care Gritti le aveà în picioare, îi va tăià capul", şi astfel murì fălosul Italian (28 Sept. 1534) [110]. Cărăuşul calculase bine; în cismele victimei se găsiră o mulţime de pietre scumpe pe care Gritti, crezând că va scăpă, le ascunsese de lăcomia răpitorilor.

Moldovenii şi Petru Rareş domnul lor luaseră o parte hotărîtoare la uciderea lui Gritti. Capul lui împreună cu cei doi fii ai săi fură trimişi lui Rareş care înnecă pe unul şi tăiè capul celuilalt. Cauza acestei împărtăşiri atât de activă la moartea trimisului sultanului, lasă a se presupune că ambiţiosul Italian, avuse de scop a se face pe sine domnul Ardealului, şi a aşezà pe ambii săi fii în tronurile Munteniei şi a Moldovei.

Petru Rareş se compromisese cu desăvârşire în ochii Turcilor Văzând că la ţarul Moscovei nu izbutise în nimic, el se apropie de al doilea rege al Ungariei, Ferdinand, căci la Unguri erau pe atunci, ca altă dată în antica Spartă doi regi, cu deosebire numai că pe când aceia erau înţeleşi, aceştia erau rivali In 1535 Rareş încheiè un tratat cu Ferdinand, în care acesta spune: „Noi Ferdinand încredinţăm că credinciosul nostru, respectabilul şi magnificul Petru voevod al Moldovei, ne-a făgăduit a ne sluji până la sfârşitul vieţei sale contra duşmanilor republicei creştine, şi noi i-am lăsat în stăpânire cetăţile Ciceul, Kuküllö, Balvanyos şi Bistriţa" [111]. Fiind că tocmai pe atunci Ferdinand trimisese soli la Zapolia, spre a încercà o împăcare, apoi Petru Rareş trimite şi el acolo pe vistiernicul Matei [11], acela

[110] Relaţiunea lui Francesco della Valle în *Magyar történelmi Tár*, III, p. 9—60 Comp. Şincai, II, p 168 Există o descriere contimpurană şi de senzaţie asupra morţei lui Gritti sub titlul „*Wahrhafte Geschichte wie Herr Ludovico Gritti von Constantinopole in die Walachey ankommen und in Siebenbürgen erschlagen ls den* 28 September 1534. Din această curioasă relaţie se află un exemplar în Bibl acad col. Sturdza, No. 2190.

[111] Katona, *Historia critica regum Hungariae* XX, 2, p 941 şi 1289 reprodus în Hurm., *Doc.*, II, 1, p 91

[112] Şincai, II, p 171, după Verantius şi analele Secuestiî

pe care l-am văzut mai sus cerând pentru domnul său proviant dela orăşenii din Bistriţa [113], ca să stăruiască în contra împăcărei ambilor regi ai Ungariei. Despre acest sol al lui Petru, iată ce scrie episcopul de Lund ambasadorul lui Carol al V-lea suveranului său: „Se află aici vistiernicul voevodului moldovenesc, principe fără îndoială foarte puternic. Acest vistiernic adesea ori mă vizitează în taină, şi solicitează de a nu se încheià pacea cu Ioan Voevod. Promite că la ori care cerere a mea, domnul său va veni cu 30000 sau 40000 de ostaşi aleşi, şi va supune

Soliman al II-lea

Transilvania, sub ascultarea regelui Ferdinand; iar dacă Maiestatea Voastră va întreprinde cevà pe uscat contra Turcilor, domnul se va prezintà la serviciul Maiestăţei Voastre cu 60000 până la 80000 de ostaşi foarte bine pregătiţi. M'am dat în mare amicie cu acest vistiernic, şi ne-am învoit a aveà tot deauna o regulată corespondenţă. In adevăr el este un bărbat foarte bun şi mai ales prudent, şi atât de ager în trebi precum nici nu se află

[113] Mai sus, p. 231

altul în Ungaria. Se silește a-și sfârșì mai curând misiunea și nimica alta nu-l preocupă" [114]

Destituirea lui Rareș de Soliman. – In răstimpul acestor tratări, regele Ferdinand se silià a pune la cale pe Petru cu Sigismund în privirea Pocuției. Se făcuse chiar un proiect de tratat din partea Poloniei, care este răspins de Rareș. Intr'un moment de supremă încordare între Polonia și Moldova, Rareș scrie regelui: „Dacă chiar voi fi învins de Maiestatea Voastră, voi fi răpus de un mare rege stăpânul atâtor cetăți; iar dacă Maiestatea Voastră va fi dat rămas, atunci va fi bătut de micul voevod moldovan, și mai la urmă pot cere ajutorul sultanului" [115]. Se pășì atunci dela amenințări la fapte și într'un rând se întâmplă o ciocnire mai grea în Moldova, lângă Siret, în care mor vre o 800 de soldați și vre o 40 de nobili poloni [116]. Polonii se jăluesc sultanului care, ne uitând încă uciderea lui Gritti și neplătirea tributului pe care Rareș se lăudà că-l va rescumpărà prin arme [117], sporià necontenit în ură și dușmănie contra lui Petru, când o ultimă împrejurare trebuì să împingă vulcanul la izbucnire, și să arunce lava lui a tot pustietoare asupra Moldovei și prea îndrăznețului ei domn. Anume o scrisoare a domnului Moldovei către Ferdinand fu surprinsă de Zapolia, poate chiar în timpul tratărilor cu vistiernicul Matei, și transmisă sultanului, după cum ne arată un document prea interesant, ce se află în biblioteca ambrosiană din Milan, care conține relația unei ambasade a lui Stefan Voevod fiul lui Rareș, următor în tronul fratelui său Ilie, către regele Ferdinand din anul 1552, în care între altele îi spună că: „încă tatul său, mișcat de simpatii, după obiceiul predecesorilor, pentru Maiestatea sa regească și pentru toată Creștinătatea, a fost trimis către acest rege un ambasador cu o scrisoare. Dar scrisoarea fu surprinsă de regele Ioan și comunicată Turcului, ceea ce înfurie pe sultan încă și mai mult asupra lui Petru" [118].

Către toate aceste motive, care ar fi fost prea îndestulătoare spre a pornì pe Turci asupra Moldovei, se mai adaug și plângerile unor boieri, nemulțămiți cu domnia lui Petru care, după caracterul său aspru și violent, erà de sine purtat a comite nedreptăți. Verancius, scriitor bine informat și contimporan lui Petru Rareș, ne spune că erà nedrept în purtarea lui, atât către nobili cât și către popor, greu de apropiat, mândru, neînduplecat și gata a pedepsì în chipul cel mai aspru chiar pentru greșelile

[114] *Mon. Hung. historiae diplomataria*, I, p. 367 reprodus și tradus de *Arh. ist.*, I, 1, p. 48.

[115] Multe doc. din 1531–33. Hurm., *Doc*, II, 1, la anii arătați. Locul citat la p. 147.

[116] Hurm., *Doc.*, *Supl*, II, 1, p. 103.

[117] Paul Giovio în *Arh. ist.*, II, p. 36.

[118] Publicată pentru întâia oară după o copie comunicată de V. A. Ureche, în *Arh. ist.*, I, 2, p. 152.

cele mai neînsemnate. Pe mulţi boieri îi scoase din boieriile (funcţiile) lor, pe alţii îi ucise, nu ofensat pentru purtarea lor, nici spre a'i pedepsi pentru vre o crimă, ci aşà numai spre a'şi mulţămi apriga lui natură. Intre altele el ucise pe un frate al său, pentru ca mai liniştit să poată domni. Boierii, văzând această domnie atât de crudă şi de arbitrară, trimiseră la Soliman o deputăţie care îi făgădui că, dacă va veni în Moldova spre a'i scăpù de acel tiran, îi vor da pe mâini toate oraşele, castelele şi întăriturile. Soliman primind propunerile boierilor, trimite un ordin către logofătul Teodor, ca să'l prindă pe Petru şi să'l trimită legat la Constantinopole. Boierii răspund însă că nu ar puteà îndeplini asemenea cerere, şi atunci Soliman se hotărăşte a porni în persoană asupra Moldovei" [119].

Sultanul scrie în 1538 către regele Poloniei. „Ne scrieţi despre nelegiuirile Valahului al căruia stârpire ne rugaţi a face, voi de dincolo şi noi de dincoace operând. Ne-am hotărât a merge contra acelui tâlhar, având cu noi o armată pe care pământul abià o poate ţineà. In ceea ce priveşte însă armata voastră, nu credem tocmai de trebuinţă ca ea să treacă hotarele acestei ţări, ci numai să stee în Ukraina şi alte părţi, pentru ca acel hoţ să nu scape" [120].

Se vede că Turcul nu aveà încredere în Poloni, şi nu vroià ca ei să cuprindă Moldova; de aceea mai întâiu vroià să-i spăimânte, spunându-le că oştirea lui ar fi aşà de mare de nu ar putea-o cuprinde pământul, şi apoi îi îndemnà numai să se aţină la graniţă, spre a prinde pe hoţul de domn al Moldovei, şi că nu ar crede de nevoie că ei să treacă hotarul în această ţară. Pe atunci anume Turcii îşi însuşiseră în teorie, asupra ambelor ţări române, un drept deplin de stăpânire. Sultanul Soliman scrie regelui Poloniei, ca voevozii Munteniei şi ai Moldovei precum şi acel al Transilvaniei erau robii şi tributarii săi şi ţările lor sunt

---

[119] Antonius Verancius, *Monumenta Hungariae historica, scriptores*, II, p 72—78. Compară M Bruti *Ungaricarum rerum libri*, *Mon. hung hist*, *scriptores* XIV, p 27 „Petrus eludendos pari fallacia arbitratus in praesentia collaudat ac sequi se, et deinceps obliteratis offensionibus de se omnia bene sperare iubet. Inde converso animo, et boieronibus quos principales conjurationis fuisse et desertionis auctores constant, iussos causam dicere, rapiendos damnatos ad supplicium et plectendos capite curavit". Mai vezi şi o scriasoare a lui Longolius către Ioan Henckel parochul din Schweidnitz din 1531, in *Mon. Hunq. hist.*, *diplomataria*. XXV. p. 146 · „Turcarum Caesar Waywodae Moldaviensi plenas minarum litteras scripsit nisi is provinciam oblatam Poloniae regi una cum damnis datis restitueret, mandasse se eiusdem boiaris, ut eo interempto caput ad se adferrent. Quod ni facerent se ita vastiturum esse Moldaviam omnem, ut ne aves quidem supervolantes vel locum hospitio commodom vel cibi quicquam sint reperturae. Has tantas minas contemnere dicitur barbarus. Quam Poloni vim contra eum parant et collectis ex omni regno militibus armatis hostem aggredientur,". Şi Ureche *Letopisele*, I, p. 161 aminteşte despre pâra boierilor, făcut împotriva lui Rareş la Soliman.

[120] Scrisoarea din Iulie 1538 in Hurm, *Doc*, *Supl*, II, 1, p. 108.

întrupate în Statul meu ca şi Bosnia şi Semendria, că ei nu au voie a trimite ambasadori în Polonia şi nicăiri aiurea, precum şi nici un ambasador nu trebue să meargă la ei; ci toate afacerile lor sunt de tratat prin mijlocirea Porţei" [121]. Se vede deci cât de timpuriu se ivise în mintea Turcilor ideea că ei erau stăpânii desăvârşiţi ai ţărilor române. Cum se face de nu le-au redus în paşalâcuri vom vedeà mai târziu. Aiurea ei repetă aceleaşi arătări, după alungarea lui Petru Rareş, spunând că. „Ţara Moldovei e-a sultanului şi locuitorii ce stau în ea sunt supuşii lui, ca şi acei ai Turciei sau ai celorlalte State ale mele" [1]

Această interpretare turcească a dreptului de suzeranitate se pusese chiar în practică, şi de mult timp, asupra Munteniei Venise acuma şi rândul Moldovei de a resimţi urmările ei.

Sultanul Soliman pleacă deci în persoană în 1538, asupra Moldovei, împrejurare care arată ce valoare dădeau însuşi Turcii supunerei lui Rareş, şi adevereşte apreţuirea episcopului de Lund, că domnul Moldovei ar fi un domn puternic şi temut. Armata pe care sultanul o duceà asupra Moldovei erà mare, ca acele ce de obiceiu întovărăşiau expediţiile personale ale împăraţilor otomani. Ea numărà cel puţin 150000 de oameni. In acelaşi timp sultanul răpede pe Tătari asupra Moldovei, şi Petru văzându-se atât de greu ameninţat, se grăbeşte a se împăcà cu Polonii, renunţând la stăpânirea Poçuţiei, pricina vajnicei neînţelegeri înte Polonia şi Moldova. Dar tratatul nu avu timpul de a fi pus în lucrare de Petru Rareş care trebui să fugă înnaintea lui Soliman, şi acest tratat este primit şi întărit de Ştefan Lăcustă domnul impus Moldovei de sultanul turcesc [123]. Moldovenii văzând şivoaele cumplite ce ameninţau să le înghită moşia, se sfătuiră, boieri şi ţărani, ce ar fi de făcut, „ca să poată hălădui de atâtea nevoi ce s'au aţiţat în ţară şi risipă asupra lor. Aceste toate dacă au intrat la urechile lui Petru Vodă şi mai vârtos Hârea chelarul, i-au spus cum şi ţara (adecă miliţiile ţărăneşti) se vorovesc ca să-l părăsească, multă scârbă au intrat în inima lui şi în cotro vrea întoarce oastea mai întâiu nu puteà cunoaşte; că Leşii veniseră cu tărie, puterea Turcilor mare, mulţimea şi iuţimea Tătarilor neoprită; aceşti din untru slabi şi plini de vicleşug. De care lucru împăratul mai vârtos a socotit să-l scoaţă pe Petru, ca să nu se lipiască la alte părţi să-i încline ţara. Vâzând Petru Vodă că l'au împresurat vrăjmaşii din toate părţile, şi ai săi l'au părăsit toţi, lăsat-au scaunul şi s'au dus spre munţi,

---

[121] Soliman al II-lea către regele Sigismund, Apr 1531 Hurm., *Doc*, *Supl* II, 1, p. 26.

[122] Acelaş, 1538 *Ibidem*, p. 112.

[123] Tratat între Sigismund şi *domnii* Moldovei, Petru (Rareş) şi Ştefan, (Lăcustă) ca şi când ar fi fost încheiat cu ambii deodată, 1539 Febr. 20. Hurm *Doc.*, *supl*, II, 1, p. 118 Comp scrisoarea lui Sigismund din 10 Sept 1538, Hurm, *Doc.*, II, 1, p 186

unde cunoscând că nici acolo nu se va puteà mistui, au socotit să treacă în ţara ungurească. Şi aşà aflând cale deschisă prin târg prin Peatra, a trecut pe lângă mânăstirea Bistriţei[124], şi lăsându-se ca să poată cevaşi odihni în munte, deasupra mânăstirei, văzut'au unde ca un roiu din toate părţile încunjurată mânăstirea, ca să'l poată prinde. Deci cunoscând el aceste, a încălecat pre cal, şi singur a fugit să hălăduiască, în 18 Septemvrie, intrând în munte într'adânc. Fără drum, fără povaţă au dat la strimtori, ca acele ce nu erau nici de cal nici de pedestru, ce i'au căutat a lăsare calul. Şi aşà în şese zile învăluindu-se prin munte, flămând şi trudit, a nimerit la un pârâu în jos şi a dat de nişte pescari, care dacă i'au luat seama, cu dragoste l'au primit.

Petru Vodă înfricoşându-se de ei, s'a spăimântat iar ei cu jurământ s'au jurat înnainte-i cum îi voi fi cu dreptate şi nimică să se teamă. Petru le-au dat lor 70 de galbeni bani de aur, şi văzând şi galbenii, cu bucurie i-au luat, şi l-au dus la otacul lor de l-au ospătat cu pâine şi cu peşte fript, ospăţ pescăresc de mâncau şi ei. Şi dacă a înserat, l'au îmbrăcat cu haine proaste de ale lor, şi i-au dat comănac în cap, şi l-au scos la Ardeal, şi fiind oaste ungurească de strajă la margine i-au întrebat pe dânşii ce oameni sunt. Ei au zis . suntem pescari. Şi aşà a trecut prin straja ungurească şi nimeni nu l-a cunoscut. Deci pescarii l-a dus la casa unui boier unguresc carele a fost având prieteşug mare cu Petru Vodă, ci pre boier nu l-a aflat acasă, numai pre jupăneasa lui, şi pre taină spuseră ei de Petru Vodă, care înţelegând de dânsul cu dragoste l-a primit în casă ei, şi i-a făcut ospăţ, Un voinic oare cine ce fusese aprod la Petru Vodă prilejindu-se într'acel sat, fiind scăpat şi el dintr'acele răutăţi, aflând de Petru Vodă, a venit de i-a sărutat picioarele. Atunci văzând Petru Vodă pe credincioasa slugă lui, mult s'a bucurat şi s'a mângâiat, şi multe cuvinte de taină a vorovit, şi îmblânzindu-i-se inima a adormit puţintel Nici zăvabă multă făcând, până ce

---

[124] Un hrisov al lui Petru Rareş din 1546, adevereşte trecerea lui pe la mânăstirea Bistriţa *Uricarul*, IV, p. 421. In el domnul spune · „că am miluit şi am întărit mânăstirea Bistriţei cu satul Mojeşti din ţinutul Covurluiului, fiind că şi eu am fost miluit când se pornise mânia lui Dumnezeu asupra mea şi pre ţara noastră a Moldovei, şi împăratul Ţarigradului Soliman sultan, s'a pornit ca să vie cu toată puterea sa în pământul nostru, pentru păcatele noastre, iar mai vârtos ale mele Atunci am văzut că nu voiu puteà să li stau împotrivă, şi lăsând ostile mele am fugit şi am ajuns la mânăstirea Bistriţei, şi intrând în sfânta biserică am căzut la pământ înnaintea sfintelor icoane, şi mult am plâns, aşişderea şi egumenul şi tot soborul plângeà împreună cu mine cu fierbinţi lacrămi, şi am dat făgăduinţă lui Dumnezeu şi prea curatei lui Maice, că de mă voiu întoarce la scaunul meu cu bine şi biruitor, atunci din temelie voiu înnoi sfânta mânăstire. şi m'am despărţit de dânşii şi m'am dus prin locuri pustii şi am venit la Ciceu (Codrescu a cetit gresit : Iaşi), şi cu mila lui Dumnezeu biruind am luat iarăşi scaunul meu. şi mi-am adus aminte de făgăduinţa mea". (Hrisovul este reprodus după *Condica mânăst Bistriţei*)

odihnise Petru Vodă, acea jupâneasă a gătit leagăn cu cai și 12 voinici într'armați, și dacă s'a deșteptat a șezut în leagăn numai cu acel aprod și a mers pe locuri fără de drum, că din urmă prinsese de veste oastea ce erà la straja ungurească, cum Petru Vodă a trecut printre dânșii și nu l-au cunoscut, și s'au pornit după dânsul, și cercau să-l poată ajunge. Ci Dumnezeu cela ce-i ocârmuitor tuturor celor ce i se roagă cu credință, l-a acoperit pe Petru Vodă, și i-a dat cale deschisă, și mergând cu nevoință a sosit la Ciceu, și Sâmbătă în răsăritul soarelui Septemvrie în 21 (1538) a intrat Petru Vodă în cetatea Ciceului, și a închis porțile" [125]

Petru Vodă ajunse la 15 Septemvrie (26 stil gregorian) 1538 în orașul Vașarhei cu un nobil din Cic, prieten al judelui acelui oraș, care îi destăinui prezența voevodului. Amândoi prânziră la Bernhard Thamasy, bând vin din pivnițele judelui, iar în 16 (4) des de dimineață plecă la Ciceu unde ajunse, cum spune Ureche, în 21 Septemvrie, poate mai oprindu-se pe undeva [126].

Aici el putù îmbrățișà pe soția lui Elena și pe copiii lui. Ilie, Ștefan și Ruxandra, pe care îi trimisese dinainte în cetatea sa din Transilvania, în prevederea evenementelor, și astfel putù el alinà în sinul familiei sale, durerea după un tron pierdut.

In vălmășagul fugei voevodului, un casnic al lui îl prădă de multe lucruri de preț. Acesta erà un Rutean Lienco Popovici care fugì la Lemberg unde Rareș, după reîntoarcerea lui în scaun, trimite pe un împuternicit al său să-l urmărească [127].

Pentru ce oare Moldova n'a opus și pe timpul lui Rareș eroica împotrivire pe care am întâlnit-o pe vremile lui Ștefan? Sultanul Soliman erà un cuceritor fioros care sfărâmase Ungaria, însă nu puteà apăreà mai cumplit în ochii lumei de atunci, decât Mohamed al II-lea care răsturnase împărăția Bizantină. Atacul asupra Moldovei, de și greu și purtat de trei puteri de odată, Turcii, Tătarii și Polonii, nu erà mai strașnic de cum fusese loviturile aduse ei pe timpul lui Ștefan care și el trebuise să lupte deodată contra Turcilor, Tătarilor și Muntenilor. Nu numai atâta, am văzut că, în al doilea atac al Turcilor, armata moldovenească chiar se desorganizase și că rămăsese pe lângă domn numai curtenii; și cu toate acestea ei se opun, și Moldovenii înfrânți întâi, la sfârșit resping pe dușmani. Acuma videm că toți curtenii și milițiile, părăsesc pe Petru pentru a se închinà

[125] Această frumoasă povestire a fugei lui Petru Rareș în Ureche, *Letopisețe*, I, p. 162.

[126] Judele Varaheiului c. Bistrițeni, 27 Sept 1538 Hurm., *Doc.*, XV, p. 380. Comp. și alt doc. care arată că Petru a fost alungat din Moldova, Sept. 1538, *Ibidem*, II, 1, pag. 181 și urm.

[127] Actul în N. Iorga, *Relațiile cu Lembergul*, p. 35

Turcilor, şi că el este nevoit să-şi scape viaţa lui de urmăririle poporului său chiar, fugind prin munţi şi prin codri.

Insemnează oare că Moldova pierduse încrederea în puterile sale de împotrivire? Am fi plecaţi a o admite, dacă nu am întâlni după Petru Rareş, încă o figură eroică, la glasul căreia ea se răscoală iarăşi ca un singur om, spre a zmulge dela Turci victorii peste victorii: Ioan Vodă cel Cumplit. Moldova erà tot acea ţară, cum o descrie Verancius: „cu munţii râpoşi, cu pădurile neumblate, cu ponoarele nestrăbătute, cu repezile şivoae şi rîuri cu vadurile înşelătoare, având o călărime numeroasă aproape până la înminunare". Moldovenii erau tot acel popor „de o rasă puternică, gata a răspinge pe duşman, tocmai prin aşezarea cea minunată a locurilor sale, îmbrăcaţi în postavul lor gălbui şi păros, încălţaţi cu opinci, cu faţa pârlită de arşiţele soarelui, cu barba şi părul în desordine şi zburliţi, înarmaţi cu pari şi coase, ţinând piept duşmanului cu o bărbăţie şi o iuţime ne mai pomenită" [18]. Ceea ce lipsià Moldovei în acest moment critic erà, nu puterea de a se opune, nici vârtutea inimei; lipsià omul care să ştie a face să răsară scânteia din massele poporului. Petru Rareş erà foarte viteaz, îndrăzneţ, chiar sumeţ. „Caracterul său însă erà de o extremă mobilitate şi nimic nu-i lipsià mai mult decât apucăturile cinstite. Cugetul său se schimbà necontenit; unul când şedeà şi altul când se sculà în picioare. Tot deauna cu doue gânduri şi pieziş în toate lucrurile, până chiar cu prietenii săi. De atâtea ori frânsese sfinţenia credinţei, încât nimeni, fie din vecini, fie dintre aliaţi, nu mai puneau nici un temeiu pe jurămintele sale, şi atunci se fereau mai tare când dânsul mai straşnic se jura" [19]. După cât se vede Petru Rareş depăşise măsura destul de largă de perfidie pe care o admiteà politica acelui timp, şi depăşind-o îşi făcuse reu, căci îndepărtase de el şi duşmanii dar şi prietenii. Se vedeà şi aici desvoltarea unilaterală a unora din însuşirile acele care, unite într'un singur mănunchiu, făcuseră mărimea lui Ştefan cel Mare. De aceea tot deauna politica lui se arătà şchiopătând. Inverşunarea lui contra Polonilor, când acu ra se stricase cu Turcii, nu aveà nici un înţeles, şi fără îndoială că un atac din două părţi opuse, erà mai greu de întimpinat decât dacă el ar fi venit, chiar îndoit, din aceeaşi parte, precum Turcii şi Muntenii. Apoi la Obertin el se arătase general nedestoinic, pierzând poate cea mai mare bătălie a lui, contra unui duşman inferior în număr, din pricina relei dispoziţii a armatei lui şi a neîngrijitoarei sale îngâmfări. Moldovenii aveau deci tot dreptul de a nu pune în el o deplină încredere, şi de aceea îl părăsiră

---

[18] Anton Verancius, în *Monumenta Hungariae historica, scriptores*, II, pag 75.

[19] Anton Verancius, *Ibidem*, II, p 69

Mult poate un om mare chiar cu o ţară decăzută şi stricată. El scoate armatele pentru a zice astfel din pământ, şi istoria Românilor ne arată şi o asemenea figură, în chipul lui Mihai Viteazul. Când omul însă lipseşte, poporul cel mai mare rămâne o massă inertă. Iar când se întâlnesc amândouă: un element sănătos şi o minte genială, atunci izbânda trebue să încunune silinţele sale. Aşà a fost în părţile române de doue ori în decursul secolilor, pe timpul lui Mircea cel Bătrân şi mai mult încă pe acel al lui Ştefan cel Mare

4 ŞTEFAN LĂCUSTĂ, ALEXANDRU CORNEA ŞI A DOUA DOMNIE A LUI PETRU RAREŞ, 1538–1546

Ştefan al VI-lea Lăcustă, 1538 1540 Soliman pedepsì şi ţara Moldovei pentru necredinţa domnului ei, dând-o în prada sălbatecelor sale trupe. Boierii văzând prăpădenia ce venise asupra ţărei, se întruniră la satul Rădăuţi lângă Suceava, sfătuindu-se ce ar fi de făcut în grelele împrejurări în care se aflau. Se hotăriră a trimite un sol la sultanul Soliman care, după ce arsese Iaşii, cuprinsese Suceava, spre a-l rugà de iertare. Aleseră deci pe boierul Trifan Ciolpan care să meargă la sultanul şi să-i ceară numirea unui domn pe placul lui. Rugăminţile lui îmblânziră inima împăratului turcesc, care trimise către boieri în dărăpt pe Ciolpan, împreună cu un ceauş purtător unor scrisori, prin care cu toţii erau chemaţi înnaintea lui, la Suceava. „Boierii veniră şi se aruncară la picioarele sultanului care îi primi şi îi iertă ca pe nişte robi. Şi le-au pus domn pre Ştefan Vodă feciorul lui Alexandru Vodă" [130]. Astfel se coborîră şi Moldovenii în starea acea de înjosire sub Turci, ca să li se impună un domn fără alegerea ţărei, în contra glăsuirei hatişerifului din 1513. Cât de iute ajunsese Moldova pe sora ei mai mare, Muntenia, în valea plângerilor, către care ambele fuseseră aruncate, spre a se afundà acolo pentru mulţi ani, pentru secoli, în mocirla tuturor mizeriilor! .

Acest Ştefan poreclit de popor *Lăcustă*, „pentru multele lăcuste ce pustiera ţara în vremile lui", ce şi aşà rămăsese pustie dela Turci, este arătat de Ureche ca fiul lui Alexandru Vodă. Bielski întăreşte spusele cronicarului, numindu-l *Ştefan Alexandrovicz*. Alexandru nu poate fi altul decât fiul cel mai vârstnic al lui Ştefan cel Mare, care, după cum am văzut, fusese însurat încă din timpul vieţei tatălui său, de oare ce l-am găsit având

---

[130] *Ureche Letopisete*, I, p 164

un fiu Bogdan care murise în 1480 [131] Alt fiu al lui Alexandru pomenit acuma pentru prima oară, este acest Ştefan

Ştefan Lăcustă cum se aşază în scaun, încheie un tratat de prietenie cu Polonii în 10 Fevruarie 1539, în care şi el, ca şi predecesorii săi, este numit de Poloni, „prietenul nostru cel sincer iubit" [132], o rămăşiţă a situaţiei câştigată în 1499. Turcii intervin la Poloni pentru a regulà daraverile rămase nelimpezite încă de pe vremurile lui Rareş [133].

In timp ce Ştefan al VI-lea domnià, sprijinit pe puterea Turcilor care-i dăduseră domnia şi care stăpâniau în adevăr ţara, având chiar în sfatul ei câţiva Turci [134], Petru Rareş închis în Ciceu, duceà o viaţă plină de primejdii; căci mai întâi însuşi pârcălabul acelei cetăţi moldoveneşti, rânduit de mai înnainte acolo de Petru Vodă, un boier numit Simion şi un episcop Atanasie care nu ştim cu ce împrejurare se aflà lângă domn în Ciceu, concepù ideea de a-l da pe Petru Vodă, viu sau mort, pe mânile lui Ştefan Lăcustă. Petru însă aflând de viclenia lor, îi înşală şi-i scoate afară din Ciceu, închizând porţile după ei. De abia se mântuise de trădători, când Ioan Zapolia care se stricase cu Petru dela încercările acestuia de a se da în partea Nemţilor, „se grăbì a-l asedià crezând timpul sosit pentru a-şi răzbunà trecutele ocări, făcând tot odată o însemnată slujbă lui Soliman, şi îndatorind şi pe noul domn moldovenesc Ştefan care, mulţămit de coroana ce dobândise şi liniştit prin proteguirea sultanului, erà mai bun vecin pentru Transilvania, decât turburătorul şi nestatornicul Petru Vodă" [135] Asediul ţinù patru luni de

Ştefan al VI-lea Lăcustă

[131] Mai sus, p 115. Paul Giovio, (*Arh. ist*, II, p. 37) Comp Nicolaescu, *l. c.*, p. 185 Istvanfi, p. 221 şi Anton Verancius (*l c.*, p. 85), fac din Ştefan Lăcustă fratele lui Petru, deci fiul lui Ştefan cel Mare, ceeace nu poate fi exact, întru cât nu am întâlnit nici un copil al lui Ştefan purtând numele tatălui său *Codicele* Ossolinski, manuscript citat de Engel, *Gesch. der Moldau*, p. 185, îl face fiul „de după gard" al lui Bogdan, adecă îl confundă cu Ştefăniţă domnul Moldovei. mort in 1527.

[132] *Doghiel*, I, p 617.

[133] *Inventarium*, p 147

[134] 1539, Hurm., *Doc.*, II, 4, p 190

[135] Paul Giovio, *Arh ist*, II, p 38

zile, şi Petru erà hotărât să se împotrivească până la cea de pe urmă picătură de sânge; dar garnizoana lui, ameninţată toată cu moartea de Zapolia, la caz de luare silnică a cetăţei, începù a murmurà şi a cere de la Petru Vodă închinarea. Petru văzându-se silit, capitulă şi se supuse lui Zapolia, care însă se vede că după o întrevedere cu domnul moldovan, în care acesta puse în lucrare tot talentul său de vorbire, se înduplecă la o purtare blândă, ba chiar favoritoare faţă cu Petru Rareş. Singura condiţie erà înnapoiarea Ciceului în stăpânirea ungurească, lucru la care Petru se plecă bucuros. Totuşi Zapolia învoì lui Petru a sta mai departe în acel castel, până soarta lui se va alege.

Reîntronarea lui Petru Rareş. — Intre acestea Lăcustă scrisese sultanului, rugându-l să ordone lui Zapolia să-i dee pe Petru pe mânile lui, căci până atunci Moldova nu s'ar puteà linişti.

In acelaş timp însă şi Petru Rareş, văzând că alt mijloc de a redobândi domnia nu poate fi decât prin Turci, mai ales că Turcii ceruseră dela Zapolia extrădarea lui Petru, arătându-se foarte supăraţi pentru adăpostirea unui domnitor alungat de ei [136] pune pe soţia lui Elena, care erà fata unui principe sârb, să scrie pe sârbeşte o scrisoare la împărăţie, în care arătând remuşcare pentru faptele săvârşite de el, cereà dela sultanul voia să se îndrepteze în persoană de cele ce comisese. Dregătorii turci care ştieau ce însemnà această cerere a lui Petru, şi cât câştig erà să le aducă vizita lui la Constantinopole, stăruesc pe lângă sultanul ca să ierte pe fostul domn al Moldovei, şi să-i învoiască rugămintea făcută. Sultanul cere atunci ca Petru să fie însărcinat cu o ambasadă pe care Zapolia trebuià să o trimită la Constantinopole. Rareş pleacă deci spre capitala împărăţiei în luna lui Ianuarie 1540, trecând în 26 a acelei luni prin Alba Iulia, unde îl văzù Veranciu care scrie despre el către regina Bona, că „erà foarte vesel, fără vre o emoţie şi plin de o mare speranţă, că-şi va dobândi scaunul, neavând nimic din omul lovit de o soartă protivnică". Totuşi veselia lui erà mai mult prefăcută, şi în fundul inimei sale se luptà cu marea teamă a necunoscutului ce-l aşteptà la Poarta Otomană. De aceea când venì vorba despre soţia şi copii lui, „figura barbarului, spune acelaşi Veranciu, se schimbă pe loc, şi ochii lui se umplură de lacrimi" [137].

Cunoscând el modul cum trebuiau Turcii împăcaţi şi aduşi la reprimirea lui în scaunul Moldovei, el plecase încărcat de toate avuţiile sale, din care o bună parte provenia din acele luate dela

---

[136] 1540, Hurm., *Doc.*, II, 4, p. 211. Comp. 218.

[137] Antonius Verancius către regina Bona din 24 Martie 1540, *Monumenta Hungariae historica, scriptores*, IX, p. 94 reprodus de Hurm., *Doc.*, II, 4, p. 219.

Gritti cu prilejul prinderei lui. Ajungând la Constantinopole, el căută întâi să câştige favoarea lui *Lufti-bei*, favoritul sultanului, căruia îi face cele mai scumpe daruri, între altele două mărgăritare de mărimea unor pere, provenind şi acelea din averile lui Gritti, şi care slujiră ca cercei fiicei sultanului, la cununia ei cu Rustan paşa. Prin proteguirea acelui mare dregător, Rareş obţine o audienţă la sultanul. Aici el, „ţinù o cuvântare, în care desfăşură cu atâta artă cauzele şi urmările războaelor sale, lipsa vistieriei moldoveneşti, catastrofa lui Gritti, viclenia frăţine-său, lui Ştefan Vodă [138] şi a boierilor, vechile condiţii ale hotarelor Moldovei cu Polonia, şi în sfârşit se scuză cu atâta elocvenţă, încât tuturor le părù a fi un om persecutat de soartă fără dreptate. In adevăr ca un mare ostaş ce erà el nu puteà să nu aprindă inimile cele viteze ale Turcilor, şi el îşi atrase simpatia lor într'un aşà grad, încât paşalele, chiar de nu ar fi fost corupţi prin aur, tot încă ar fi apărat în toate chipurile pe acest viteaz, ilustru prin atâtea fapte şi luptându-se cu însuşi goana fatalităţei". Totuşi sultanul, probabil spre a-l puteà stoarce pe Petru şi mai bine, nu se rostì de o cam dată nici într'un mod, ci îl relegă în mahalaua genoveză a Constantinopolei, unde Petru erà înconjurat de mai mulţi Unguri deosebiţi, de Greci şi comercianţi Italieni, de la care fără îndoială că împrumutase bani [139], „şi chiar o samă de Turci îl vizitau, bând vin în casa principelui, încât prin amabilitatea şi generozitatea sa, Petru Vodă ţineà chiar în exil un fel de curte suverană" [140].

In timp ce Rareş îşi dregeà astfel trebile la Consatinopole, Moldovenii nemulţumiţi cu domnia lui Ştefan Lăcustă, se răsculaseră în contra lui, sub conducerea a doi boieri, Mihul hatmanul şi Trotuşan logofătul, ajutaţi de familiile boiereşti ale Găneştilor şi Arbureştilor [141], care năvăliră cu parte oameni de rând în foişorul din Suceava, unde odihnià Ştefan Vodă, şi-l străpunseră fără apărare. Pricina nemulţămirei boierilor cu domnia lui Ştefan Lăcustă are un caracter de gravitate deosebit pentru istoria ţărilor române. Anume Turcii, cu prilejul numirei lui Lăcustă, deslipiseră din Moldova dintre Prut şi Nistru, peste acea răpită în 1484 cu luarea Chiliei şi a Cetăţei Albe, încă o

---

[138] Am spus că Giovio din eroare face pe Ştefan Lăcustă fratele lui Petru

[139] Intre cei ce împrumutaseră bani lui Rareş găsim şi o Evreică din Constantinopole Laski, c Ferdinand, 11 Febr. 1541. Hurm , *Doc* , II, 1, p 215: „mulier Iudea Petrum Voivoda invit et illi quindecim millia florenorum mutuo dedit"

[140] După spusele lui Ureche, *Letopisete*, I, p. 164—166 şi Paul Giovio, *Arh. ist* , II, p. 38. Petru Rareş care petrecuse mai mult timp la Constantinopole, ştieà turceşte. In 1540 Petru trimite un sol la Zapolia să-i spună că a fost foarte bine primit de sultan. Hurm., *Doc.*, II, 4, p. 223.

[141] Ureche, în *Letopisete*, I, p. 167. De la aceşti Găneşti se trag deosebitele ramuri ale familiei moldovene *Ganea* şi astăzi încă numeroasă.

bucată aşezată către nordul celei dintâi, constituind-o în sangiac. Neîndrăznind a preface întreaga Moldovă în paşalâc, umblaseră ca în Ungaria, unde aşezaseră paşă în Buda, lăsând Transilvania tributară, şi constituiseră şi aici un paşalâc mărginaş în Tighinea (Bender cu numele turcesc), iar pârcălăbia moldovenească care fusese strămutată în 1484 din Chilia se aşeză în Soroca

Despre acest fapt prea însemnat al desmădulărei Moldovei, fac dovadă mai multe izvoare: întâiu o scrisoare din 1540 a unor boieri moldoveni către regele Poloniei în care spun că „Ştefan Lăcustă cedase împăratului pământul ţărei şi voià să-i dee toată coasta dela Dunăre până la munte precum şi Nistrul întreg Ţara atunci a cunoscut că voevodul erà mai cu priinţă Turcilor decât nouă, şi de aceea l'am ucis". Sultanul întăreşte spusele boierilor, când se jălueşte regelui polon, că supuşii otomani ar fi prădat ţinuturile din vecinătatea Cetăţei Albe şi a Tighinei Apoi cronica moldo-polonă vorbeşte de luarea sub stăpânire a Tighinei de către Turci şi a unei jumătăţi de ţară, afirmare repetată de Miron Costin, când spune că Soliman a luat Tighinea Tot aşà arată şi analistul turc când laudă pe Soliman că ar fi întins hotarul împărăţiei până la Prut, ceea ce confirmă şi Veranciu, Giovio, şi alţii

Prin intrarea celor două porturi mari ale Moldovei în stăpànirea turcească, comerţul ei fu ruinat şi se ridicară mai târziu alte puncte de comerţ în ţările române: Brăila şi Galaţi.

Această desmădulare a Moldovei pune începutul deosebirei ţărei în două părţi, una românească şi alta turcească, asupra căiora se întinse tot mai mult spre nord numele regiunei dunărene de Basarabia sau Bugeagul, întindere ce avù urmare fatală pentru viitor. Chiar în tratatul de Kuciuc-Kainargi, Ruşii după ce renunţă la anexarea ţărilor române, pretind a reţine Benderul, cu atâta mai mult că această cetate ne aparţinând acestor provincii, ci *Basarabiei*, nu poate fi cuprinsă în restituirea lor" [14]

Boierii însă, cu toate că uciseseră pe Ştefan Vodă, nu vroiau cu nici un chip să revină la Petru Rareş, precum în deobşte „poporul de jos dorià întoarcerea lui Petru Vodă, iar boierii care îl uriau peste măsură, preferau pe oricare alt principe" [143]. Boierii nu-l urau pe atâta, pe cât se temeau de răzbunarea lui, fiind că nu numai îl părăsiseră pe timpul venirei lui Soliman, ci umblaseră chiar să-l dee pe mânile lui.

---

[142] Pentru documentarea acestor desmădulări ale Moldovei, vezi şi N Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă*, p 194 şi urm. Comp acelaşi, *Acte şi Frag.*, II, p. 56 (Regele Prusiei către Zepelin, 22 Dec 1771)

[143] Giovio, în *Arh. ist*, II, p. 39 „multitudinis studia in Petrum verterentur: et contra nobilitas ei vehementer infensa, quemcumque alium praeferendum putaret".

Alexandru al III-lea Cornea, 1540—1541. — Răsculaţii chiamă deci la tron pe unul Alexandru Cornea. Acesta pretindeà şi el a fi de neam domneasc, după cum spune Paul Giovio, fără să arate însă din al cui sânge se trăgeà. Va fi fost un fiu natural sau un pretins fiu natural al unui domn anterior. In ori ce caz este însemnat că până aici se respectà principiul, că domnia nu se cuvineà să o aibă decât acei ce erau din viţă de domn

.Petru Rareş, aflând la Constantinopole despre turburările din Moldova, cere dela Soliman să i se încredinţeze iarăşi domnia acelei ţări, bine înţeles sprijinind noua sa rugăminte prin noue daruri, şi mai bogate decât acele date pentru reintrarea lui în graţiile sultanului. Alexandru Vodă trimiţând şi el soli la Poartă spre a fi întărit în domnie, Petru Rareş se sileşte în toate modurile a'i combate, „rugând mai ales pe paşale să nu dee crezământ originei celei domneşti a înşălătorului, om cu totul de rând, simplu instrument prin care boierii vriau să'l despoaie pe el de domnie" [144]. Văzând Alexandru şi cu boierii că nu izbutesc la Poartă, trimit o solie la Carol al V-lea şi la regele Ferdinand, făgăduind închinarea şi cerând vre o 10000 de ostaşi pedestrime; căci ei având 40000 de cavalerie moldovenească, ar puteà susţineà năvala unei armate turceşti, ori cât de mari. Spionii lui Petru Vodă, aflând de această ambasadă a lui Cornea, o raportară domnului lor, care se grăbi a o pune în cunoştinţa Porţei. Soliman, văzând în Alexandru un trădător al intereselor turceşti, se grăbi a încuviinţà cererea lui Petru, şi a-l numì domn în Moldova [145]. Ferdinand pe de altă parte răspinse şi el propunerile lui Cornea.

Astfel rămăsese Alexandru Cornea şi boierii să lupte singuri contra lui Rareş care venià către Moldova, întovărăşit de o puternică oştire turcească Boierii îndată ce aflară despre întoarcerea lui Petru, părăsiră în mare parte pe Alexandru, lângă care rămaseră numai acei ce-l aduseseră din Polonia, hatmanul Mihai, logofătul Trotuşanu, şi boierii fără boierii Pătraşcu, Crasneş şi Cozma. Petru orândui armata lui spre luptă, şi plecă în contra lui Alexandru. De îndată ce el se apropié, toţi partizanii lui Alexandru îl părăsiseră, afară de Pătraşcu care muri împreună cu stăpânul său Alexandru sub securea călăului lui Rareş. Numai unul s'a găsit dintre boierii moldoveni care să se hotărască a împărtăşì cu domnul său şi soarta nefericită, şi nu-l părăsi ca ceilalţi, spre a se închinà soarelui ce răsărià. Atâta se corupsese încă de pe atunci simţimântul onoarei la boierii moldoveni! Petru se preface a se împăcà cu boierii, şi jură chiar înnaintea mitropolitului că va iertà pe acei care îi greşiseră, şi apoi iea în stăpânire scaunul Moldovei pentru a doua oară, în

---

[144] Paul Giovio, în *Arh. ist.*, p 39—40

[145] Idem, p 40 N Costin, notă la Ureche, *Letopisele*, I, p 168, nota 1

Fevruarie 1541 [146]. Cu tot acest jurământ, Petru îşi răzbună pe câţiva din boierii cei mai turburători, anume pe hatmanul Mihu, logofătul Trotuşan şi pe boierii Crasneş şi Cozma, învinuindu-i de trădare. Ureche chiar dă a înţelege că ei ar fi fost osândiţi pentru purtarea ce o avuseră în timp ce Petru erà ameninţat de Soliman. Iată cât plătià jurământul unui domn în aceste timpuri de neagră rea credinţă. De aceea şi bine îl judecă pe Petru ambasadorul francez din Veneţia, spunând că „dânsul va jurà ori ce, numai ca să fie primit, şi apoi se va deslegà el însuşi" [147]

Petru Rareş a doua oară, 1541—1546. Reîntoarcerea lui Rareş în Moldova făcându-se prin Turci, însemnă încă un pas înnainte în căderea ţărei sub ei. De aceea şi vedem că condiţiile sub care Petru primeşte domnia sunt mai grele decât acele cu care Moldova se închinase Impărăţiei Otomane. I se impune să plătiască pe an Porţei câte 12000 de galbeni în loc de 3000, şi anume nu mai mult cu titlul de *pescheş* (dar) ci cu acel de *haraciu* (tribut). Petru Rareş se mai obligă a ţineà în ţară 500 de călări turci, în chip de pază pentru persoana lui; în realitate însă ca o supraveghere a purtărei sale, şi să dee pe fiul său ostatec la Constantinopole [148].

Nu este îndoială că, şi fără stăruinţele lui Petru la Constantinopole, Turcii ar fi ajuns a se amestecà în Moldova în aceeaşi măsură în care ei se deprinseseră acum de mult a interveni în Muntenia. Turcii văzuseră că, din regularea competirilor la tron în Muntenia, izvorise pentru ei o puternică vână de câştig Se folosiră deci de cel întâi prilej spre a supune la acelaşi regim şi pe Moldova. De aceea şi primiră ei cu braţele deschise pe acela pe care mai înainte îl numiseră „perfidul şi afurisitul Petru Voevod". De aceea uitară ei şi răsvrătirea lui, şi toate greşelele comise împotriva sultanului, îl reprimiră în graţie şi-i dădură iarăşi tronul, din care ei înşii îl alungaseră, pentru că doriau ca şi Moldova să încapă în poziţia robită, în care zăceà Muntenia sub a-tot-puternicia lor.

Dacă însă Turcii se folosiră de prilej, nu este mai puţin adevărat că domnul Moldovei îl oferi, mergând singur la ei, cu pungile în mâni, şi hrănind cu averile sale lăcomia şi corupţia

---

[146] Episcopul de Montpellier către Francisc I, Veneţia 15 şi 20 Fevruarie, 7, 21 şi 31 Martie şi 30 Aprilie 1541, în Hurm., *Doc.*, *Supl.*, I, p. 3. Prin urmare data documentului lui Ştefan Lăcustă reprodus în *Arhiva Istorică*, I, 1, p. 125 ca din 5 Iunie 1541 este greşită. Trebuie să fie 1540.

[147] Ureche, în *Letopisete*, I, p. 169. Episcopul de Montpellier, către Francisc I, 31 Martie 1541. Hurm., *Doc.*, *Supl.*, I, p. 3, reprodus şi în *Arh. ist.*, I, 1, pag. 158.

[148] Episcopul de Montpellier către Francisc I, 15 Februarie 1541, *l. c.*, reprodus în *Arh. ist.*, I, 1, p. 157—158

turcească. Ori cum ar fi lucrurile, ne pare inviderat că, dacă Turcii s'aŭ amestecat în domniile noastre, dacă au ajuns mai târziu a le da celui ce oferià mai mult, vina acestui amestec plerzător în viaţa poporului român, cade în partea ei cea mai mare asupra însuşi acestuia, căci el erà provocatorul, iar Turcii numai acei ce primiau bucuros asemenea rol. Ceea ce acum făcuse Petru Rareş, îl îndepliniseră cu mulţi ani în urmă domnii munteni, încă înainte de domnia acelei slugi turceşti ce se numeşte Radu cel Frumos.

Nesiguranţa urmărei la tron produsă prin nenorocitul sistem electiv-ereditar, provocà desbinarea între deosebiţii candidaţi. Aceştia ne putându-se învinge unul pe altul numai cu ajutorul partidelor din ţară, alergau la străini: Unguri, Poloni şi Turci. Pe când însă cei dintâi, mai slabi, dobândiau prin aceste intrigi şi lupte ucigătoare, numai nişte drepturi nominale, Turcii, mari şi puternici, reduceau tot mai mult în robie corpurile sfâşiate ale ţărilor române.

Odată cu reîntoarcerea lui Petru în scaun, o schimbare însemntă se făcŭ în părţile de peste munţi. Zapolia murise în 22 Iulia 1540, lăsând ca moştenitor un copil ce de abià văzuse lumina zilei. Ferdinand introduce îndată o armată în Ungaria, pe când regina văduvă Isabela, împreună cu episcopul Oradiei mari, Gheorghe Utjesceviei sau Martinuzzi, trimit, la Soliman după ajutor. Acesta, după ce răspinge o solie a lui Ferdinand, care caută să mănţină pacea, pleacă cu o armată în contra Germanilor. Sultanul pune mâna pe Ofen, şi aşază aci o garnizoană turcească, prefăcând în moschee biserica catedrală. Astfel se prefăcŭ partea Ungariei până la munţii Transilvaniei în paşalâc, împărţit în 12 sangiacuri, şi numai această de pe urmă ţară rămase în starea ei de mai înnainte, ca provincie tributară a Imperiului Otoman, sub domnia copilului Sigismund, epitropisit de muma lui Isabela, de episcopul Martinuzzi şi de nobilul Petrovici [149].

Prefacerea Ungariei propriu zise în paşalâc produse în Germania o spaimă neauzită. Propăşirea puterei turceşti părea neînlăturabilă, şi Germanii prevedeau cu îngrozire timpul când în însuşi ţara lor va străluci semi-luna pe turnurile bisericilor. Dieta imperială ţinută în 1542 în Spira, iea de astă dată o hotărâre neaşteptată, în stare de destrăbălare şi de neunire în care putrezià pe atunci imperiul, mâncat de rivalităţile principilor, sporite prin acele religioase. Se vŏtează anume un ajutor îndoit în contra Turcilor: 40000 de pedeştri şi 8000 de călări. Pentru a păstrà unirea trebuitoare operaţiilor războinice, dieta ordonă ca preoţii catolici şi predicatorii protestanţi să se abţină dela orice propagandă sau hulire religioasă, şi se investeşte pe mar-

[149] Zinkeisen, II, p 835, şi urm

chizul de Brandenburg, *Ioachim*, cu comanda supremă a oştirei şeulate contra necredincioşilor [150].

Marchizul de Brandenburg se gândi îndată, pentru a da întreprinderei sale toţi sorţii izbânzei, a atrage în legătură contra păgânilor pe domnul Moldovei, Petru Rareş, care aveà o reputaţie făcută de principe puternic [151], pe lângă cunoştinţa ce el trebuià să o aibă despre afacerile turceşti. Rareş îmbiet de comandantul suprem german la o alianţă contra Turcilor, de şi supus al lor şi restituit de ei în scaunul Moldovei, nu puteà refuzà această legătură din mai multe cauze : Mai întâiu el ştieà bine că proteguirea Turcilor nu erà decât o robie ; apoi dacă Germanii ar fi izbutit în contra Turcilor, în ce poziţie critică l'ar fi pus refuzul său de a luà parte la alianţa ce ei îi propuneau? In sfârşit se mai gândià el că faţă cu Turcii, cei mai îndepărtaţi şi mai puţini iscoditori în trebile politice, va izbuti a ascunde manoperile sale, încât va puteà acoperi poziţia lui faţă cu ambii duşmani, până la momentul ce ar hotări soarta războiului într'o parte sau în alta.

De aceea Rareş care începuse a se plecà către Nemţi, îndată ce fusese reintrodus în scaunul Moldovei [15] încheie în 1 Martie 1542 un tratat cu electorul de Brandenburg, în care el motivează, pe fapte nu prea exacte, trecerea lui în partea Creştinilor. El spune, că „tiranul turcesc împăratul Soliman a năvălit ca un duşman în anii trecuţi în ţările noastre cu putere şi cu oaste mare, şi pre noi legându-ne ne luă cu sine la Constantinopole (?) şi ne puse la închisoare şi ne despoiè şi ne lipsi de bunurile, castrele şi posesiile noastre, şi aceea ce şi mai mult ne doare pe noi şi pe poporul nostru, ne supuse sectei sale mohametane" (!!) Această expunere neexactă a unor împrejurări astfel petrecute căută să justifice, poate până şi în ochii lui Petru, trădarea pe care el o puneà în lucrare faţă cu sultanul care-l restituise în scaun. Petru se obligă către marchizul ca în tot cursul războiului, să ţină în anumite locuri iscoditori care să pândească planurile şi să raporteze puterile Turcilor, „şi dacă împăratul Turcilor ar veni singur în persoană, şi noi cu supuşii noştri şi cu alţi câţiva pe care îi vom puteà trage în partea noastră se va întâmplà să fim cu Turcii, şi timpul ni se va păreà a fi oportun, atunci noi împreună cu supuşii noştri, precum şi cu ceilalţi ce vor fi cu noi, vom întoarce toate puterile şi oastea noastră, şi vom trece în partea oastei creştine, şi-i vom da ajutor, şi de va fi numai prin putinţă, *pre însuşi împăratul Turcilor în persoană, viu sau mort*,

---

[150] Zinkeisen, II, p 848

[151] Hurm , *Doc.*, II, 4, p 129 . „Moldavum *ingenti manu* in Transilvaniam irruere vellit" ; 1542, *ibidem*, p. 325 : „tamque *validum hostem* propulsandum".

[152] Două rapoarte ale lui Laski c Ferdinand 1541 *Ibidem*, II, 1, p. 218.

îl vom da pe mânile prea luminatei domniei sale căpitanului suprem al războiului" [153]. Marchizul se obligă la rândul lui către Petru ca să-i răspundă „după terminarea afacerei, într'un timp hotărât, o sumă însemnată de galbeni ungureşti în aur, de greutate bună şi dreaptă, aşà precum mai pe larg se cuprinde în cartea prea luminatei domniei sale, care se află în păstrarea noastră". Afară de aceasta marchizul se mai îndatorà a „lucrà la Maiestatea Sa împăratul Romanilor şi la celelalte Staturi ale sacrului imperiu, ca noi şi ţările noastre să fim uniţi, legaţi şi întrupaţi pentru tot deauna cu sacrul Imperiu Roman, şi purtând noi şi urmaşii noştri sarcinile imperiului să câştigăm Stat şi scaun în Imperiul Roman, vrednice de starea noastră". Această condiţie pune mai ales în lumină dibăcia lui Rareş. El nu intrà în vasalitatea împăratului german, ci în legătura cea mai slabă acea a federaţiei germane, în care el ştieà că nu va pierde neatârnarea ce pe fie ce zi erà tot mai rău ştirbită prin uzurpările Turcilor. In sfârşit se mai obligà Petru Rareş ca să procure armatei imperiale 30000 de capete de vită, „cu preţ drept şi cuviincios", şi marchizul îi făgăduià că se va interpune spre a împăcà daraverile neisprăvite ce se aflau între Polonia şi Moldova.

Cu toate că, prin tratatul încheiat, se vede că marchizul făgăduise lui Petru o sumă de bani însemnată, vedem că el se împrumută dela domnul Moldovei, cu cifra îndestul de mare pentru acele timpuri, de 200000 de florini ungureşti, declarând că i-a primit, 100000 în bani, iar 100000 în vite, care vânzându-le prin credinciosul său în Iaroslavia, le-au prefăcut în bani. Obligaţia lui Ioachim pentru această sumă către Petru este puternic legată, îndatorindu-se marchizul a răspunde, la vreme de neplată, cu toate bunurile sale şi acele a lor săi, şi chiar cu trupurile lor, a renunţà la ori ce excepţii, precum aceea că banii nu s'ar fi numărat, sau acceptilaţia, sau novaţia, sau soluţia, sau învoiala de a nu răspunde datoria, îndreptăţind pe Petru din cauza îndepărtărei a puteà şi vinde la vreme de nevoie obligaţia către ori cine [154]

Am văzut că marchizul se legà, prin tratatul său, a răspunde lui Petru o sumă de bani „după terminarea afacerei", precum se cuprindeà în cartea deosebită a marchizului. Afacerea erà prinderea şi trădarea sultanului în mânile împăratului. Ca mulţămită pentru această slujbă, Ioachim se îndatorà a răspunde lui Petru printr'un act din 29 Iunie 1542, suma însemnătoare de 300000 de galbeni, şi în curând după aceea găsim o altă

[153] Documente extrase din Arhivul secret din Berlin în Papiu, *Tesaur*, III, p. 14; „et quantum possibile ipsum Turcarum imperatorem suae ilustrissimae dominationi ut supremo belli capitaneo, vel vivum vel mortum, personaliter praesentabimus".

[154] Obligaţia din 24 Iunie 1542 în Papiu, III, p. 16—19.

obligaţie din 6 Iulie, în care marchizul se obligă către Petru, „în caz când oare care lucruri vor izbuti sau vor aduce nu puţină siguranţă Imperiului German şi Creştinătăţei", să-i răspundă suma într'adevăr uriaşă de 500000 de galbeni. Prin această de pe urmă obligaţie marchizul se mai legă a plăti lui Petru, în bani sau panură, vitele ce acesta le va trimite armatei, a-l face să fie primit în confederaţia germană şi a-l împăcă cu Polonii [155].

Este invederat că obligaţia de 500000 de galbeni, a înlocuit pe acea de 300000 şi că ambele aceste erau o datorie a marchizului către Petru, condiţionată prin trădarea lui Soliman de către Petru în mânile Germanilor

Obligaţia cea dintâiu conţineă din contră recunoaşterea unui împrumut făcut, parte în bani, parte în vite lui Ioachim. De aceea în procesul ce se naşte după moartea lui Petru Rareş, pentru plata datoriei către domnul Moldovei, vedem figurând numai obligaţia cea de 200000 de florini, şi nu celelalte care rămăseseră fără cauză, de oarece sultanul nu fusese prins de Rareş [156].

Incercarea lui Petru de a scutură jugul turcesc prin o legătură cu Nemţii nu ajunse însă la nici un capăt. Expediţia Germanilor se compromise cu totul la asediul Pestei, şi puterea Turcilor iarăşi se întinse a-tot-stăpânitoare pe întreaga Ungarie.

Folosindu-se de încurcăturile Transilvaniei, Petru Rareş, urmă chiar în timpul tratărilor cu Nemţii, jocul său dublu în privirea Turcilor, pe care-l puteă acoperi chiar faţă cu Nemţii, prin aceea că ar trebui să păstreze încrederea duşmanului, spre a puteă îndeplini urieşa îndatorire luată asupră'şi, de a tradă pe sultanul însuşi viu sau mort în mânile nemţilor. Plecarea lui reală către Creştini se vede din scrisoarea lui către Staturile Transilvaniei în care „sfătueşte pe locuitorii acestei ţări să-şi ascundă vitele în desişul pădurilor, iar ei că nu se teamă de nici o primejdie, nici copiilor; să rămână la locurile lor siguri şi fără grijă, căci voim să vă apărăm ca vecini iubiţi" [157]

Dar el face în 1541, în timpul exepdiţiei lui Soliman contra Budei, împărăţiei Turceşti o însemnată slujbă, cu prinderea voevodului de Transilvania, *Mailat* care se revoltase contra urmaşului lui Zapolia şi deci şi în contra Turcilor, şi vroiă să dee Transilvania regelui Ferdinand. Pe când Turcii sub Mohamed paşa mergeau către Buda, spre a despresură cetatea de asediul lui Ferdinand, Petru Rareş împreună cu Radu Paisie. ajută lui Ahmet sangiacul Nicopolei ca să pătrundă în Transilvania, spre a stâmpără răscoala. Mailat se închide în Făgăraş

[155] Aceste doue obligaţii, deosebite de aceea din 24 Iuni, sunt. cea de 300 000 de galbeni din 29 Iunie 1542, şi cea de 500000 din 6 Iulie acelaşi an Veri Papiu, III, p. 19—23

[156] Papiu, document din 1564, *Tesaur*, III, p 23

[157] Petru Vodă către Staturile Transilvaniei, 17 Sept 1542, Hurm, *Doc*, II, 1, p 231

Petru Rareş pătrunde pe la Oituz în Transilvania şi ajungân sub zidurile cetăţei, trimite la Mailat nişte vorbitori care să-i propună pacea, spunându-i că Soliman el însuşi ar înnaintà asupra Budei, şi că deci ar fi mult mai înţelept pentru el de a intrà în graţiile sultanului, decât a cercà să se împotrivească neînvinsei sale puteri. Mailat cere atunci ca siguranţă, să-i se trimită ca ostatec, fiul sangiacului Ahmed. Petru se scuzază că nu ar putea-o face, fiind că ar fi destinat slujbei lui Soliman, dar că-i va trimite doi paşi, acel din Vidin şi acel din Silistra, care fuseseră distinşi de însuşi Soliman. Turcii însă trimit în cetate pe doi oameni de rând îmbrăcaţi în haine aurite, încinşi cu spade îndoite, de asemenea împodobite cu aur, şi astfel induc pe Mailat a veni în lagărul turcesc Aici Petru Rareş, vechiu cunoscut, îl pofti la sine pentru a'l. ospătà. Mailat înfierbântat prin petrecere, fu zădărît de tovarăşii lui Petru prin vorbe muşcătoare; apoi trecură la atâta necuviinţă şi bătae de joc încât Mailat, om din fire iute, sări dela masă furios, punând mâna pe sabie. Moldovenii se aruncară asupra lui şi îl legară. Pe când Mailat se zbuciumà, supraveni Ahmet, care, mascându-şi mulţămirea, se prefăcù a dojăni pe Petru Vodă, pentru că ar fi înfrânt legile ospeţiei, şi ar fi expus morţei pe floarea Turcilor trimişi ostateci în Făgăraş. Petru Rareş însă îi răspunse cu un prefăcut dispreţ, că prinderea lui Mailat aveà cauze foarte grave, şi că el va fi trimis neatins la Constantinopole, „unde într'adevăr voevodul fu şi expediat, şi-şi duse restul mizerabilelor sale zile în închisoarea celor şapte turnuri" [158]. Fără îndoială că această cursă fusese convenită între sangiacul turc şi domnul Moldovei. Cunoscând meşteşugul lui Rareş, pus odată în aplicare la prinderea lui Gritti, nu vom sta la îndoială a atribui lui Petru iscoada acestei trădări.

Petru Rareş se întorsese astfel către Turci, văzând cât de slab duceau Nemţii lupta contra păgânilor. După ce expediţia germană cade cu totul la asediul Budei, în 1542, Petru Rareş îşi îndreptă purtarea lui în totul conform intereselor turceşti. Anume episcopul Martinuzzi vroià să răpiască la el toată puterea ce erà împărţită de o cam dată cu regina mumă şi cu sfetnicul Petrovici. Martinuzzi începù a se aplecà în partea Nemţilor, spre a căpătà un sprijin în contra influenţei turceşti. El nu mai trimite tributul de 10000 de galbeni, pe care Ardealul îl răspundeà Turcilor.

Petru Rareş primise dela sultanul, ca mulţumită pentru prinderea lui Mailat, îndărăt cetăţile sale transilvane, de care

[158] Istvanfi, p. 243, combinat cu Paul Giovio (*Arh. ist*, II, p 28), care însă pune greşit această prindere a lui Mailat în 1528, în domnia întâi a lui Petru Rareş Mai vezi şi Zinkeisen II, p 844 Ureche (*Letopisețe*, I, p. 170), spune că Mailat ar fi fost prins în urma unei bătălii pierdute de el contra lui Petru Vodă.

el fusese deposedat în urma întâmplărilor din 1538. Isabela însă, cu tot ordinul sultanului, refuză a i le înnapoià. Domnul Moldovei pretextând a apără interesele sultanului, şi a pedepsì pe Ardeleni pentru neplata tributului, în realitate însă spre a-i silì la restituirea cetăţilor sale, năvăleşte către sfârşitul anului 1542 peste munţi. Că Petru Rareş se supărase pe Unguri pentru nerestituirea cetăţilor sale, cu tot ordinul sultanului, se vede de pe aceea, că atunci când el iesă din Suceava, jură „că nici odată va mai vroì binele Ungurilor trădători şi perfizi, ci mai curând stăpânului său prea milostiv, împăratului Turcilor şi poporului său, care ei nu sunt păgâni ci adevăraţi Creştini" [159].

Guvernul Transilvaniei, văzând cumplitele pustiiri făcute de Petru în ţară, se hotărăşte, în 1544, a-i restituì posesiunile ce-i aparţinuseră; dărâmă însă cetăţile Ciceul şi Cetatea de Baltă, şi i le înnapoeşte numai astfel, împreună cu ţinuturile înconjurătoare [160].

Cu toate acestea Petru ştiù să dee incursiei sale în Ardeal o astfel de coloare, încât să nu se strice cu Nemţii. Este probabil că purtarea îndoielnică a lui Martinuzzi care, în acelaş timp pe când cereà ajutorul lui Ferdinand contra Isabelei şi a partidei turceşti, erà în corespondenţă cu Soliman şi se scuză către el că nu ar puteà pornì în contra lui Ferdinand, din cauza năvălirii lui Petru Rareş [161], înlesni acestuia întreţinerea bunelor relaţii cu Impărăţia Germană. Astfel la măritarea fiicei lui Ferdinand, Elisabeta de Austria, cu Sigismund August, în 1543, un ambasador moldovenesc apare cu daruri la curtea Austriei [162].

Petru Rareş se întorsese însă pe deplin la supunerea turcească, văzând încercările sale de a scuturà jugul lor cu ajutorul german ieşite la nimic. In 1545 îl găsim trimiţând pe doi boieri *Cosma Şeptelici Ghengea*, jitniceriul de Suceava şi *Nicolai Burlă*, staroste de Şipin, la Moscova ca să cumpere de acolo „blăni de samur, dinţi de peşte, şi alte lucruri, menite a îmblânzi prin daruri pe sultanul turcesc" [163]. Marele duce al Litvaniei dă solilor lui Rareş cartea pentru libera lor trecere prin Statele sale, face dreptate şi la alte cereri ale lui Petru, precum pentru punerea în judecată a doi neguţitori litvani care nu voiau să plătiască preţul de 3000 de galbeni, datorit pe 1000 de boi; se foloseşte

[159] Document din 1542 comunicat în extract de Haşdeu, în *Columna lui Traian*, 1874, p 129. Vezi tot acolo şi alte extracte care confirmă această expediţie.

[160] *Analele secueşti* în Şincai, II, p 183 Asupra restituirei cetăţilor vezi Hurm , *Doc.*, II, 4, p. 243 (1540) şi 284 (1542)

[161] Simigianus în Papiu, introducere la doc din Berlin, *Tesaur*, III p 11

[162] *Fontes rerum austricarum, scriptores*, I, p 360, citat de Picot, *Cronique d'Urechi*, p 351

[163] Relaţia despre ambasada lui Petru Rareş la Sigismund August mare principe al Litvaniei din 1545, în *Arh ist*, I 1, p 34

însă de prilej spre a se plânge lui Petru, că ar împiedecà pe neguţitorii Armeni şi Evrei ce ar trece prin Moldova cu caii turceşti, şi le-ar luà caii. Petru văzând bunele dispoziţii ale marelu duce către sine, trimite curând după aceea pe un umblător al său, Avram Banilovski gramaticul, „dorind şi cerând cu stăruinţă ca supuşii săi fugiţi din Moldova în urma mai multor fapte rele şi care se ascundeau în Litvania, anume *Gliga* fiul lui *Arbore* şi *Ioan Crasneş*, fugiţi din Moldova cu două călugăriţe, *Văscan* nepotul de frate al lui *Şerpe* cu tovarăşul său *Toader*, *Tăutul* fiul lui *Pătraşcu* cu tovarăşul său *Văscan* şi *Vlad* om de jos" [164], să fie predaţi pe mâna acelui Avram, omul voevodului. După cât se vede această rugăminte a lui Petru nu fu îndeplinită, din cauză că nici Petru nu dăduse urmare cererei marelui duce privitoare la neguţitorii de cai turceşti. Trimiţind marele duce în 16 Ianuarie 1546 pe un sol al său Vilamovski, cu o scrisoare prin care ducele se tânguià pentru nedreptăţile suferite de supuşii săi în Moldova, Petru îl pune la opreală, pretextând că tot astfel ar fi fost trataţi şi solii săi în ducatul Litvaniei [165]; însă aceste începuturi de neînţelegeri nu au mai departe urmare, căci Petru Rareş moare în Septembrie 1546 [166].

Petru Rareş este fără îndoială o puternică odraslă a lui Ştefan cel Mare, acela dintre urmaşii lui, care moştenise mai mult din firea tatălui său. Neastâmpărul, care frământà întreagă această familie, se vede sădit şi în sufletul lui Petru Rareş. In tot decursul domniei sale nu a avut un moment de linişte. Necontenit ocupat cu planul de a-şi mărì ţara, el provocă duşmănia Ungurilor, Polonilor şi a Tătarilor. Pe când însă tatul său ştiuse meşteşugul de a înşirà pe aceşti duşmani unul după altul, şi a-i bate pe rând, Petru mai puţin dibaciu, îi stârnì deodată pe toţi împotriva lui, şi căzù sub povara înmulţitei lui urgii. Pe lângă că el se arată mai puţin politic, îl aflăm şi mai slab general, încât fără îndoială că planurile sale erau mai mari decât mijloacele sale personale. Dacă însă îi lipsiau însuşirile cele mari ale tatălui său — înfloriau în sufletul lui cu o splendoare neau-

[164] *Ibidem*, p. 35 (alt doc.)

[165] Scrisoarea lui Sigismund August către Petru Rareş din 16 Ianuarie 1546, reprodusă în extract de Şincai, II, p. 184.

[166] Ureche, *Letopisele*, I, p. 172. Engel pune, nu ştim după ce izvoare, luna Aprilie (*Geschichte der Moldau*, p. 187) Inscripţiile mormântale de la mânăstirea Pobrata, unde Petru este îngropat, nu dau data morţei. Vezi Melchisedec, *Noţiţe istorice şi archeologice adunate de la* 48 *de mânăstiri şi biserici antice din Moldova*. Bucureşti, 1885, p. 154. Data lui Engel Aprilie 1546 este neexactă. Se află încă acte de la el în Sept. acest an Hurm., *Doc.*, XV, p. 454. In Noembrie însă găsim pe fiul său Ilie *Ibidem*, p 455 Vezi nota 2 a lui N Iorga de la p 454 *Ibidem*

zită, cruzimea, călcarea cuvântului, ipocrizia şi înşelarea El aplică adese ori în viaţa lui metoadele piezişe pentru a ajunge scopurile sale, şi trădarea fu pentru el adese ori preferabilă unei lupte făţişe. Aşà a făcut cu Gritti, aşà cu Mailat, aşà cu boierii cărora le jurase iertare în mânile mitropolitului. Ureche face despre el un portret cam linguşit, când spune că . „erà cu adevărat feciorul lui Ştefan Vodă celui Bun, că întru tot sămănă tătâne-său; că la războaie îi mergeà cu noroc, că tot au izbândit, şi multe lucruri bune şi dumnezeeşti apucase de făceà. Ţara şi moşia ca un părinte o socotià; judecata cu dreptate o făceà. Iar la sfat erà om cuvios şi la toate lucrurile îndrăzneţ, şi la cuvânt gata a da răspuns, de-l cunoşteau toţi că-i harnic să domnească ţara" [167]. Cu toate acestea, Petru Rareş erà un domn cu o mare vază în lumea politică orientală. Am văzut că atunci când Turcii vroise să-l doboare, însuşi sultanul Soliman nu găseşte de prisos a se pune în fruntea expediţiei sale, şi când liga creştină vroeşte să se închighebe în contra Turcilor, tot la Rareş ea trebui să recurgă. Apoi episcopul de Lund, când spune despre Petru că e un domn foarte puternic, reproduce opinia întregei Ungarii despre el, din care o parte, Transilvania, simţise în repeţite rânduri ascuţişul acestei puteri. Moldova pe timpul lui Rareş nu erà departe de Ştefan cel Mare, şi puterea desvoltată în ea de marele domn erà încă în picioare, apoi reputaţià pe care acesta o lăsase ţărei sale se răsfrângeà încă asupra urmaşilor

Petru Rareş fu însurat de două ori întâiu ţinù pe *Maria*, despre care nu ştim din ce neam erà. Este probabil că el o luase încă înnainte de a fi domn, căci ea moare doi ani numai după suirea lui în tron, în 28 Iunie 1529, şi este înmormântată la mânăstirea Putna [168]. A doua soţie a lui fu *Elena*, fiica lui *Ioan Eraclide* coboritor din *Gheorghe Eraclide* principele Serbiei [169]. Despre dânsa am văzut cum Ureche spune, că fiind sârboaică, scrie din cetatea Ciceului, pentru bărbatul ei, o scrisoare pe limba sârbească către sultanul Soliman.

Cu Maria, Petru Rareş, avù un singur fiu, al cărui nume s'a păstrat: *Bogdan*, amintit în mai multe hrisoave dintre anii 1528—1534 [170].

---

[167] Ureche, *Letopisețe*, I, p 172

[168] Vezi inscripţia ei mormântală în *Arh românească*, II, p 308

[169] Vezi Genealogia lui Iacob Eraclide Despotul în *Arh. ist.*, I, 1, p. 99.

[170] Pomenit în documentele din 4 Martie 1528 (Melchisedek, *Cron Rom*, I, p. 162), 22 Martie 1528 (Papiu, III, p 47), 3 Martie 1530 (*Arh. ist*, I, 1, p. 132) 11 Aprilie 1533, (Wickenhauser, p 78), si 1534 (Idem, p 80

Elena născu lui Rareş 5 copii: trei băieţi şi doue fete. Băieţii sunt:

Ilie şi *Ştefan*, citaţi tot deauna împreună în toate diplomele, şi care ambii domniră după Rareş [171].

Al treilea fiu, *Constantin*, citat în diplomele din 1546, alăturea cu Ilie şi Ştefan, şi despre care episcopul Veranciu, solul regelui Ferdinand la Constantinopole, ne spune că trăind la Constantinopole, dat de Petru ca ostatec după reintegrarea lui în domnie, fu otrăvit mai târziu la 1554 în vârstă de 17 ani, după uneltirile lui Alexandru Lăpuşneanu. Veranciu spune în epistola pe care o scrie în ziua de 30 Iunie acel an către regele său, că pe când îl petreceau la mormânt un mare număr de Greci, Turcii se repeziră, zmulseră pe mort din mânile Creştinilor, pretinzând că ei au drept a-l îngropà după legea turcească, întru cât el ar fi făgăduit că la majoritatea lui va trece la religia mahometană [172].

Fiicele sunt cea mai mare *Ruxandra* arătată ca fiică a lui Petru Rareş de genealogia lui Iacob Heraclide, de cronicari şi de o inscripţie de la mânăstirea Secul pusă de ea pe mormântul fratelui ei, Ştefan, care sună: „doamna Ruxanda, fiica lui Ioan Petru Voevod, iar doamnă lui Alexandru Voevod (Lăpuşneanu) au înfrumuseţat acest mormânt fratelui său Ştefan voevod, care s'a strămutat la veşnicele lăcaşuri în anul 7070 Sept. 1 (1551)" [173] *Despina* sau *Kiajna* (acest din urmă nu este decât traducerea slavonă a numelui grecesc al Despinei) care se vede a fi fost fiica lui Petru, din genealogia lui Petru Rareş întocmită de un pretins nepot de fiu al lui Petru Rareş, născut în Ungaria, Wolfgang voevod [174].

In afară de aceşti urmaşi legiuiţi ai lui Petru, izvoarele ne-au mai păstrat şi numele unui fiu natural, care domneşte mai târziu sub numele de *Iancu Vodă Sasul*, care se dă într'un document din 1580 drept fiul răposatului Petru Voevod, care nu poate fi altul decât Petru Rareş [175]. Acesta nu erà Sas cum spun cronicele noastre, ci fusese născut de Petru cu o Săsoaică din Braşov, în timpul incursiilor sale în Transilvania. Mai mulţi Saşi contimporani încredinţază lucrul în *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, care spune că „Iancul fusese crescut din copiîărie în cetatea Braşovului, având de părinte, după cum se credeà, pe unul *Weiss Iorg*, curălar; alţii vroiau ca tatăl său

[171] Pomeniţi în documentele din 22 Martie 1535 (Melchisedek, *Cron Huşilor*, p. 10), 14 Maiu 1546 (Idem, p. 22), 1546 (Idem, *Chron Rom*, I, p. 175), 27 Maiu 1546 (Wickenhauser, I, p. 83), 30 Maiu 1546 (*Uricarul*, II, p. 251)

[172] *Monumenta Hungariae historica*, reprodus de Papiu, III, p. 48

[173] Melchisedek, *Notiţe istorice şi archeologice*, p. 27

[174] Asupra acestuia şi a pretinsei sale coborîri din un fiu al lui Rareş *Bogdan Constantin*, neadeverit prin nici un document, vezi Papiu III, p. 47—49

[175] *Arh ist*, I, 1, p. 127

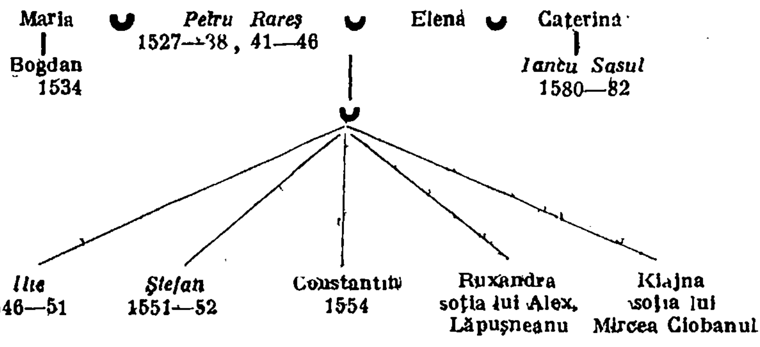
să se fi numit *Mysen Thysen Hannes*, al căruia măestrie o şi învăţase. Iancu când ajunse vrâstnic, aflând pe corpul său oare care semn, i se spuse de muma sa *Caterina* că erà fiul unui voevod, lucru pe care dânsul aflându-l, şi deschizându-i-se mari perspective, învoi să fie exclus de la moştenirea părintească, spre a-şi căutù norocul sămănat în leagănul lui. Plecând la Condtantinopole el arătă semnele, şi după mai mult timp a fost ridicat la principatul Moldovei" [176].

Cu Petru Rareş se sfârşesc luptele care căutau să *mănţină* neatârnarea ţărilor române, începute de primii lor domni. De la el înnainte se înmormântă şi neatârnarea Moldovei, sau mai adevărat încă, această frântură din osul lui Ştefan cel Mare o duse el la mormânt. In şirul acestor lupte, cu atât mai însemnate cu cât mai restrânsă erà întinderea poporului ce le puità. Muntenia căzuse cea dintâi, încă de mult, de sub Mircea cel Bătrân care se plecase Turcilor în 1411, şi acuma sub Petru Rareş, mai bine de 100 de ani după aceea, venise şi rândul Moldovei. Nenorocirea vroi ca aceste două ţări să lupte pe rând în contra puterei otomane, şi să fie zdrobite una după alta, în loc de a-şi da mâna spre o comună împotrivire. Singura dată când aceasta s'ar fi putut întâmplà, pe timpul lui Ştefan cel Mare şi Vlad Ţepeş, unirea fu zădărnicită prin o nenorocită duşmănie. Nu numai atâta, dar Vlad Ţepeş, fiind înlăturat din tron pentru a face loc altora, aceştia puseră puterile Munteniei în slujba Turcilor, tocmai spre a răpune Moldova, încât astfel, în loc de unirea ţărilor surori, întâlnim la începutul existenţei lor ura şi duşmănia desbinându-se şi pornindu-le una asupra celeilalte.

Cât timp trebuià să treacă până să ajungă ele a se convinge că alipirea lor într'un singur gând, mai apoi într'un singur corp, erà singurul lor liman de mântuire!

---

[176] *Chronicon Fuchsio-Lupino Oltardinum*, Coronae 1847, I, p. 71. Iată tabloul familiei lui Petru Rareş.

Am văzut pe Ştefan cel Mare că, după ce pierde Chilia şi Cetatea Albă în mânile Turcilor, se sileşte să le recâştige. Aşà făcură şi ţările române. De şi căzute la pământ nu scăpaseră spada din mâni, şi trebuiau să o mai ridice încă de doue ori, odată în fie care din ele, spre a *redobândi* pierduta neatârnare. Intreprinderea erà invederat mult mai grea, decât a păstrà ceea ce avuseră. Totuşi, pentru onoarea neamului românesc, şi această ultimă datorie fu încercată, de Ioan vodă cel Cumplit în Moldova, în Muntenia, într'un chip mai măreţ încă, de Mihai Viteazul.

După ce această de pe urmă lance va fi frântă pe mormântul libertăţei ţărilor române, vuetul armelor va amuţi pentru lungi seculi, sau dacă va mai răsunà va fi, nu spre a păstrà, ci numai spre a distruge şi ceea ce mai rămăsese.

ADAUSE

I

STABILIREA DATEI PRECISE A AŞEZĂREI LUI ŞTEFAN CEL MARE IN SCAUN

Stabilirea preciză a datei când se urcă Ştefan cel Mare în scaun este importantă din mai multe punte de vedere, dar mai ales din acel al relaţiilor sale cu domnul Munteniei, şi de aceea vom cercetà cele privitoare la stabilirea acestui punt. Concordant cu dată primită de 1457, avem întâi mai multe inscripţii puse de Ştefan. Aşà acea dela Războieni, care spune că anul când ordonă Ştefan să se sape acea inscripţie, Noemvrie 7004, *erà al 40-lea an curgător* al domniei sale. Tot în această inscripţie se spune că bătălia de la Războieni, întâmplată în 6984 Iulie, dată indentică ca acea însemnată de Ureche, ar fi avut loc în anul *al 20-lea curgător* al domniei lui Ştefan [1]. Ştefan moare în sfârşit în 7012 Iulie 2, după o domnie de 47 de ani, 2 luni şi 3 săptămâni, arătată atât de Ureche cât şi de cronica putneană. Al 40-lea şi al 20-lea an *curgător* însamnă deci că trecuseră, la 7004 şi la 6984, 39 şi 19 ani, dela suirea lui Ştefan în scaun, fără a se împlini al 40-lea şi 20-lea, de oare ce erà curgător. Adăogind către 6965, data suirei lui Ştefan în scaunul ţărei Moldovei, numărul de 39 sau 19, căpătăm datele puse de inscripţia dela Războieni anume 7004 şi 6984. Dacă calculăm acuma răstimpul dela 12 Aprilie 6965 până la 2 Iulie 7012, găsim exact 47 de ani, 2 luni şi 3 săptămâni. Din toate aceste calcule matematice deosebite, dar concordante, ar rezultà o siguranţă deplină asupra epocei când Ştefan cel Mare pune mâna pe scaunul Moldovei, dacă alte câteva izvoare, nu s'ar păreà că vin în contra acestei stabiliri.

Primul document ce pare a contrazice data de 1457 şi o pune în 1456 este o pretinsă corespondenţă a lui Ştefan cel Mare

---

[1] Melchisedek, *Inscripţia de la mânăstirea Războieni* în *Conv. lit.*, XVI, pag. 366

cu Doroteiu arhiepiscopul Ohridei Dar această corespondenţă s'a dovedit a fi falşă

Un document ce contrazice data de 1457, este conţinut în Inventariul cracovian şi sună . „*Ştefan* palatinul Moldovei, după stăruinţele regelui, dă voie la trecerea lui Michail Logofătul şi fraţilor săi Duma şi Theodor, dat în Suceava 28 *Iunie*-1456" [3] Innainte de acest extract, este unul din 1455 dela Alexandru al II-lea, apoi după dânsul doue documente dela Petru al III-lea Aron, unul din 5 Iunie şi altul din 26 *Iunie* 1456, acest din urmă conţinând jurământul lui Petru Aron şi dat din Suceava. Cum este cu putinţă de admis că în ziua de 26 Iunie, Petru Aron să fi stat liniştit în Suceava, ocupându-se cu datorii de vasalitate, a doua zi în 27 să fi ieşit la războiu, tocmai la Joldeşti în ţinutul Botoşanilor, să fi fost bătut de Ştefan întâi acolo şi apoi la Orbic în ţinutul Neamţului [4], iar a treia zi în 28 să vină şi Ştefan în Suceava, şi să se ocupe cu învoirea de liberă trecere a unor boieri? Este deci evident că, din eroare, acel ce a făcut catalogul documentelor, a pus în acest document numele lui Ştefan. Şi în adevăr dacă consultăm documentul original din arhivele Moscovei [5], găsim că acea carte de liberă trecere n'a fost eliberată boierilor Mihail şi fraţilor săi de *Ştefan palatinul Moldovei*, ceea ce nici nu ar aveà înţeles ,ca Ştefan să învoiască libera trecere a unor boieri prin Moldova, adecă prin ţara lui şi a lor, *ci de Cazimir regele Poloniei*, care învoià acelor boieri de a puteà trece fără supărare prin Polonia, încât numai o eroare învederată a celui ce a inventariat documentele a putut atribui acest act lui Ştefan

Al treilea document, care conţine un act de danie al lui Ştefan cel Mare către mânăstirea Bistriţa, înfăţişază alt soiu de greutate El este datat 8 Sept. 6965 [6]. Dacă am scădeà anii dela facerea lumei 5508 am aveà 1457 Luna încă fiind *Septemvrie 8*, se susţine în de comun că anul dela facerea lumei începeà ca

---

[2] I Bogdan, *Documente false atribuite lui Ştefan cel Mare*, in *Bul Com ist*, vol I, 1915, p.

[3] *Inventarium*, p 138 „Stephanus palatinus Moldaviae, ad instantiam regis, dat salvum conductum Mihaeli logophoto et fratribus ejus Duma et Theodoro Datum Sorzaviae din 28 Iunii, anno 1456"

[4] Frunzescu, *Dicţionar* Vezi mai sus data adevărată a bătăliilor de la Joldeşti şi Orbic, p 13.

[5] Uliamitzki, p. 92 *Salvus conductus et securitas Michulo cancellario, Dumae et Theodori data a Cazimiro rege* : Kazimirus rex. significamus nobiles et generosi Mihul cancellarius Moldaviae Duma et Theodor fratres eius terrigene boiari et subditi nostri de terris Moldaviae volentes ne illos aliqua in *regni nostri dominiis* manendi insecuritati detineat ambiguitas, eisdem , ubique *in regno nostro signanter autem in terris civitatibus que Russie videlicet Camyenyecz, Colomia, Drahobuz* ... ubi et quociençunque placuerit illis standi, morandi, pausandi, veniendi, datum *Cracoviae* die dominico conductus Pasche, anno D 1456" -

[6] *Arh ist.*, I, 1, p 154

și acel indicțional dela 1 Septemvrie, și se sfârșiă la 31 August. Așă dar el începeă cu 4 luni înnaintea modului cum calculăm noi anii, dela 1 Ianuarie, încât pentru a reduce datele erei vechi în acele ale erei noue, trebue ca îndată ce data anului vechiu cade după 1 Septemvrie (anul vechiu fiind sporit cu o unitate, pe când cel nou tot urmează cursul său până la 1 Ianurarie) să scădem 5509 în loc de 5508 din anii dela facerea lumei, spre a aveà anii dela Hristos, de îndată ce întâlnim lunile dela Septemvrie până la Decemvrie [7].

Ar trebui deci scăzut din data documentului 6965 Septemvrie 8, cifra de 5509, și atunci aflăm iarăși data cea de 1456.

Incurcătura se desleagă, dacă constatăm că regula ca anul dela facerea lumei să fi început, în cronologia veche, la 1 Septemvrie nu se păziă în Moldova în veacurile al XV-lea și al XVI-lea. Se găsesc dovezi *invederate* că anul începeà, pentru vremile anterioare veacului al XVII-a, la 1 Ianuarie.

Așă dacă analizăm inscripția citată mai sus a bisericei din Războieni, care poartă în ea doue date, 7004 *Noemvrie*, indicat ca al 40-lea an curgător al domniei lui Ștefan, și 6894 *Iulie* ca al 20-lea curgător, atunci scăzând din aceste doue date vechi, 5509 la data cu Noemvrie și 5508 la cea cu Iulie, căpătăm 1495 și 1476, din care scăzând anii domniei sale 39 și 19, căpătăm două arătări deosebite pentru începutul domniei sale. 1456 și 1457, *date de aceeași inscripție, ceea ce este invederat absurd*

Une ori însă izvoarele vechi ne dau însăși ele mijlocul de control, când pun pe lângă data dela facerea lumei și acea dela Hristos, cum bună oară N. Costin care spune că „Dabija Vodă muri când fu cursul anilor 7174 iar dela Hristos 1666 Septemvrie în 11 iar revolta lui Hâncu se întâmplă ia anul 7181 sau dela Hristos 1612 Noemvrie [8]. Este inviderat că în ambele cazuri trebue scăzut numai 5508 de și avem înnainte Septemvrie în 11 și Noemvrie. Ștefan cel Mare a murit apoi în 7012 Iulie în 2. Inscripția pusă însă de Bogdan pe biserica din ...... spune că Bogdan Vodă după moartea lui Ștefan a rădicat începuturile tatălui său și a sfârșit de zidit biserica în 7012 Septemvrie. Dacă am aplicà regula scăderei de 5509 de la începutul lui Septemvrie până la Decemvrie, ar urma că Bogdan a sfârșit de zidit biserica în 1563 înnaintea morței tatălui său când inscripția spune tocmai dimpotrivă [9].

---

[7] Următoarea tabelă va lămuri chestiunea:

După era veche am aveà	7005 Ian.-Sept	7006 Sept.-Dec	7006 Ian.-Sept
După era nouă	1497 Ian -Sept.	1497 Sept -Dec	1498 Ian -Sept
Nr de scăzut p. a operà reduc	5508	5509	5508

[8] Citate de Giurescu *Cronicele Moldovei* în *An. Acad. rom*, II, tom XXV, 1907, p. 292.

[9] Vezi asupra acestei chestii Giurescu, *Asupra cronologiei vechi românești*, *Conv. lit.*, XXXIV, 1900, p 695

Ceva mai curios este însă că une ori anul vechiu începeà la 1 Martie. Așà un document din 7136 a lui Ioan Alexandru Voevod spune apriat „în a șeaselea zi a *lunei dintâiu care este Martie*, dat în cetatea noastră, în București" [10].

Rezultă deci încheierea că nu tot deauna cei vechi începeau a numărà anul dela 1 Septemvrie și că în unele regiuni ei îl socoteau ca începând la 1 Ianuarie, și că deci nu trebue tot deauna scăzut 5509 când luna este Septemvrie-Decemvrie. Aplicând excepția sau mai bine zis regula pentru datele anterioare veacului al XVI-lea la doc. din 6965 Sept. 8 adecă scăzând 5508 cu toate că 1 Septemvrie căpătăm data exactă de 1457.

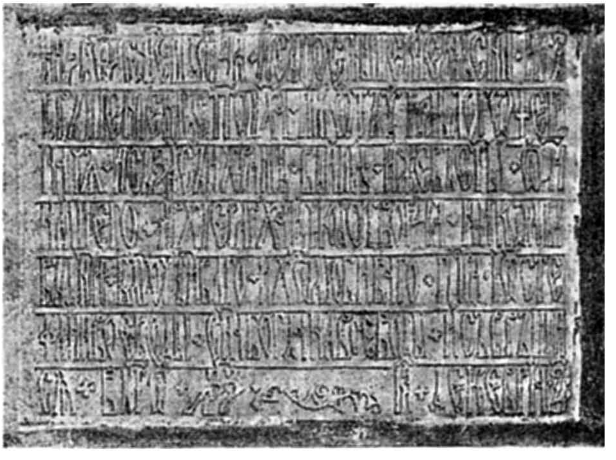
---

[10] Doc. nepublicat *Arh. Academiei* păstrat XX, p. 273. D. Onciul (*l. c.* mai sus p. 349), spune că această numărare de la 1 Martie s'ar aflà de mai multe ori, N. Docan, *Despre elementele cronologice în doc. rom.*, în *An. Acad. rom.*, XXXV 1910, p. 401 (49). D. Docan susține că numărarea dela 1 Ianuarie se obișnuià în Moldova înnaintea veacului al XVII-lea

II

INSCRIPŢIA DIN BĂNILEŞTI

(Adaos la nota 26 p. 286)

TRADUCEREA INSCRIPŢIEI

Cu vrerea tatălui şi cu ajutorul fiului şi cu săvârşirea Sfântului Duh, Dumnealui Ioan Tăutul logofăt a început şi a zidit acest hram întru numele al lui între sfinţi părintelui nostru arhierarul şi făcătorul de minuni Nicolae, în zilele bine credinciosului şi de Hristos iubitorul domn Iω Ştefan Voevod fiul lui Bogdan Voevod. Şi s'a săvârşit în anul 7007 (1499), luna Decemvrie 6, (Lepădatu. *Inscripţiile bisericei din Bănileşti* în *Buletinul Mon istoric*, IV, p. 212)

Tradiţia că biserica din Bănileşti ar fi fost zidită de logofătul Tăutu cu banii peşcheşului oferit de el Sultanului în numele Moldovei, bani pe care sultanul i-ar fi dăruit a fost păstrată de Ureche. (*Letopisețele*, I, p. 146) Dacă legenda ar reproduce un fapt real, el fiind cu totul extraordinar ar fi trebuit să-şi găsească un răsunet în inscripţia bisericei lui Tăutu, lucru ce nu se vede

NOTE LA VOLUMUL IV

DE

I. VLĂDESCU

CAP. III

EPOCA LUI ŞTEFAN CEL MARE

NOTE

I. Ursu, *Ştefan cel Mare,* Bucureşti, 1925, p. 464

In 11 capitole şi un al 12-lea de bibliografie se studiază pe larg întreaga domnie a lui Ştefan cel Mare.

1) Luptele pentru ocuparea şi consolidarea tronului. 2) Luptele pentru emanciparea Moldovei de tributul turcesc. 3) Luptele cu Polonii. 4) Noi încercări de emancipare a Moldovei de tributul turcesc. 5) Relaţii încordate cu Polonia. 6) Colaboratorii. 7) Concepţia de stat. Funcţiunile principale administrative şi judecătoreşti. 8) Oastea. 9) Ţara. 10) Familia 11) Personalitatea. 12) Bibliografia.

La fiecare fapt din domnia lui Ştefan cel Mare trebuie avut în vedere în totdeauna acest studiu, care pornind, de obiceiu şi mai ales la partea politică şi militară, dela isvoarele de mâna întâia, este bine informat. Deseori se rectifică lucruri de amănunt, uneori se propun păreri noi care nu totdeauna pot fi primite.

Cartea este scrisă şi cu nemărginită dragoste faţă de personalitatea eroului a cărei activitate o studiază.

Foarte multele şi scurtele paragrafe în care sunt împărţite capitolele, fac ca ea să poată fi cetită cu uşurinţă şi de nespecialişti. Stilul de asemenea. Capitolul al 6-lea despre „Colaboratori" începe astfel:

„Cu tot geniul, puterea de muncă, simţul politic, vitejia şi spiritul de sacrificiu, Ştefan n'ar fi putut obţine atâtea victorii, şi domni atât de strălucit, dacă n'ar fi avut colaboratori capabili şi devotaţi. Cu puterea lui de sugestie a concentrat energiile şi le-a canalizat spre ţintă. Toţi supuşii s'au închinat geniului şi voinţei sale. Ţara s'a adunat în jurul eroicului Domn cu toate energiile ei. Fiecare şi-a îndeplinit rolul, în vremurile grele, cu

acelaş spirit de sacrificiu, pe care l'au văzut la marele lor Domn După exemplul acestuia, toţi supuşii s'au arătat gata să-şi facă datoria cu preţul vieţii... "

Cu privire la concepţia de stat (cap 7) se afirmă că „Statul se confundà pe vremea aceia cu Domnul. Ţara erà considerată ca o proprietate privată a lui. Toţi bărbaţii, care făceau parte din dinastia domnitoare, se considerau moştenitori legitimi ai tronului. Toţi membrii bărbăteşti ai dinastiei aveau putinţa să ajungă la stăpânirea tronului. Ţara aveà să aleagă pe unul din numeroşii membrii ai dinastiei".

„De către Ştefan tronul a fost ocupat în realitate cu armele, ţara a recunoscut doar şi a legitimat, prin alegere, faptul îndeplinit. El se consideră ales al „divinităţii şi şi-a dedus puterea dela Dumnezeu", de aceea nu aveà de dat seamă nimănui de faptele sale decât lui Dumnezeu. Nimic nu-i contrabalansà atotputernicia. Consiliul (divanul) nu erà decât expresia voinţei lui, fiind numiţi de el şi rămâind în consiliu cât voià el.

Suveranitatea erà personificată în domn. Funcţionarii erau delegaţii şi reprezentanţii lui. Dintre aceştia, cei mai importanţi erau *Pârcălabii* cetăţilor, „care aveau puteri administrative, judecătoreşti şi militare pe tot cuprinsul cetăţii şi a teritoriilor dependinte de ea. Ei erau un fel de mici suverani, cari aveau pe teritoriile încredinţate lor, toate puterile şi nu dedeau socoteală de faptele lor decât Domnului, pe care îl reprezentau.

In documente ei sunt citaţi în frunte, de cele mai multe ori fără titluri

Logofătul, pare că erà locţiitorul domnului în consiliu. In actele externe el e citat în frunte. Vin apoi pârcălabii, vornicul, spătarul, vistiernicul, postelnicul, paharnicul, stolnicul şi comisul Ei erau şi funcţionari publici şi privaţi, nefăcându-se deosebire între Stat şi Domn.

Moldova erà împărţită în vre-o 15 ţinuturi administrative de pârcălabi, cari aveau ca ajutoare pe *starosti*, guvernatorii cetăţilor mai puţin importante, pe *globnici* (încasau amenzile), *pripăşari* (încasau amenzile pentru vitele de pripas), *pererubţi* (conduceau pe oameni la lucru la cetăţile domneşti, la mori, etc.) *osluhari* (luau amenzile dela cei ce n'au executat poruncile domneşti) şi *ilişari* (strângeau ilişul) Oraşele erau organizate după modelul celor din Ardeal şi Polonia, cu un primar (*şoltuz*) şi consilieri (*pârgari*).

Judecătorul suprem erà Domnul, iar cel mai mare magistrat erà *marele vornic*.

In ţinuturi şi oraşe justiţia se făceà şi de toţi ceilalţi funcţionari care aveau misiuni şi administrative şi fiscale.

Cei ce se ocupau mai ales cu pricinile dintre oameni erau *judecătorii* sau *judeţii* şi *vornicii* Domnul judecà în ultima instanţă.

Veniturile Domnului care erau destul de însemnate, proveneau din domeniile sale, pe care creşteau turme de vite şi oi, se cultivau cereale şi stupi de albine. Vânzarea produselor aducea un venit însemnat.

Dela carele cu peşte exportate în Polonia, iarăşi avea un venit mare. Exportul ceru, monopolizat de Domn, forma un alt venit. Produsele domnului erau scutite de vamă la export.

Cel mai însemnat venit al vistieriei îl dau *vămile*, care aveau caracter mai mult fiscal. *Dările* aduceau iarăşi un însemnat venit. (Birul sau dajdea, ilişul, podvada, posada, joldul apoi *Dijmele* dela locuitori (din stupi, porci, varză, peşte, ceară, etc.)

Ocnele aduceau iarăşi un venit mare şi erau proprietate domnească.

Moştenirea averilor celor fără moştenitori aducea iarăşi însemnate venituri ca şi confiscarea moşiilor boerilor vicleni.

Amenzile (gloabe) şi taxele de judecată (tretina) formau tot venituri importante

Ca stare socială în frunte era mitropolitul cu episcopii, apoi boierii din consiliu, care formau clasa cea mai puternică din ţară, aveau funcţiunile cele mai importante şi aveau şi stăpânirea celor mai multe sate în care erau şi judecători. Boerii ca proprietari ai satelor aveau drept la dijmele din produsele sătenilor, la corvezi şi monopol la moară.

Orăşenii n'aveau îndatoriri decât către vistierie

Ţăranii au ajuns cei mai mulţi dependenţi de boeri, proprietarii satelor, cărora le dau dijma din produse şi trei zile de lucru pe an. Plăteau dările către vistierie, făceau corvezi, străji şi mergeau la oaste.

„Cu toate aceste dări şi prestaţii ţărănimea n'a fost de sigur, în acea vreme, în o stare insuportabilă. Boerii erau ţinuţi în frâu de Domn şi abuzurile nu puteau să fie mari în timpul domniei cu mâna de fier a marelui Domn".

Robii, foarte numeroşi, erau Ţigani şi Tătari. N'aveau libertate personală. Erau vânduţi sau dăruiţi. Munceau încontinu moşiile stăpânilor, plăteau bir şi dau o parte din produsele muncii lor.

In cap. 8-lea „Oastea" se afirmă că „Funcţionarii dela curte, consilierii, ca şi ceilalţi funcţionari ai Domnului erau, în caz de răsboiu, comandanţi de ostaşi. Toţi funcţionarii şi toţi locuitorii capabili să poarte armele, erau obligaţi în caz de răsboiu, să-şi ia armele şi caii şi să plece la luptă. Nimeni nu se putea sustrage dela suprema datorie de a apără ţara în contra inamicilor. Toate energiile erau mobilizate, ţara întreagă era pusă pe picior de răsboiu, căci oastea se confundă cu poporul, iar acesta cu oastea".

Oastea se compunea din

1) *Viteji*, călăreţi de elită, soldaţi permanenţi, cari formau

garda Domnului. Erau plătiţi cu leafă (jold) sau cu moşii şi erau recrutaţi din ţărani sau boeri cari se distinsese pe câmpul de luptă.

2) *Boierii cei mari*, formau tot cavaleria de elită şi anume cavaleria grea. Erau îmbrăcaţi în cuirasă sau haină de in, prin care nu pătrundeà sabia şi nu le lipseà de sigur nici coiful. Armele lor erau lancea, arcul, ghioaga sau sabia iar pentru apărare aveau scutul şi coiful.

3) *Feciorii*, recrutaţi din boerimea mică, din locuitorii oraşelor şi din ţărani formau pedestrimea uşoară.

4) *Oastea cea mare. Glotaşii*, recrutaţi din ţărani formà elementul principal al oastei. Aveau ca arme · arcuri, suliţe, coase, ghioage, Işi duceau cu ei hrana de acasă,

5) *Husarii*, erau feciorii cavaleri şi formau cavaleria uşoară.

Ca arme, pe lângă suliţă, săbii, arc, ghioagă, coasă, scut, coif şi cămaşe de zale, ale pedestraşilor şi călăraşilor, Ştefan a avut şi tunuri mici şi mari de cetate, şi càre pentru a purtà artileria şi să întărească forturile.

Ca unităţi erà *ceata* comandată de un boer. Mai multe cete formau un pâlc. Fiecare unitate îşi aveà steagul ei.

Ca măsură de strategie defensivă erà devastarea sistematică a ţării. In felul acesta inamicul departe de ţară şi neputându-se aprovizionà, erà slăbit mult şi demoralizat.

„Strategia lui Ştefan a consistat în ocolirea luptelor mari în loc deschis, cu taberile faţă în faţă şi atragerea inamicului în un defileu în care erà pus în imposibilitate să-şi desfăşoare forţele şi să manevreze. Atacul îl dădeà atunci în mod fulgerător în mai multe locuri deodată. Atacà cu forţe mai puternice flancul şi spatele, ca să-i taie retragerea".

Cetăţi erau la toate frontierele Moldovei, care serveau ca sprijin în lupte. In timp de răsboiu ele erau întărite cu muniţiuni şi garnizoane puternice. iar oştile mari de manevră erau în munţi şi păduri, aşà că pe când duşmanul erà ocupat cu asediul cetăţilor, Ştefan îl atacà pe la spate.

Cetăţi întărite la graniţă erau: Hotinul, Soroca, Orheiul, Cetatea Albă, Chilia, Crăciuna, Suceava, Cetatea Neamţului, Romanul, iar în interior Dorohoiul, Iaşul, Vasluiul şi în Transilvania Ciceul şi Cetatea de Baltă.

„Aceste cetăţi formau o reţea menită să apere ţara contra invaziunilor. Dacă inamicul izbuteà să intre în interior, erà prins de reţeaua de cetăţi din interior. Toate drumurile mari comerciale şi militare erau presărate astfel cu cetăţi cari împărţeau Moldova în trei rânduri de cetăţi formate din linia Siretului, linia interioară Dorohoi-Iaşi-Vaslui şi linia Nistrului".

Un paragraf vorbeşte despre „Indatoririle militare" iar altul despre „Calităţile militare ale Moldovenilor".

Bogăţiile Moldovei (cap. 9-lea) erau : caii, boii, oile, mierea, ceara, peştele.

Comerţul de transit datorită aşezării între oraşele comerciale dela Marea Neagră şi centrele comerciale din Polonia, erà foarte mare.

Căile comerciale erau ; între Lemberg şi Turcia prin : Suceava, Roman, Bacău, Adjud şi Putna, Silistra, Constantinopol ; o alta prin Suceava, Târgul Frumos, Vaslui, Bârlad, Tecuci, Galaţi, Isaccea, apoi pe ţărmul mării la Constantinopol. Dela Lemberg la oraşele dela Marea Neagră se mergeà prin : Suceava, Hârlău, Iaşi, Lăpuşna, Tighina, de unde plecà spre Cetatea Albă iar alta la Oceacov şi Caffa. Dela Hotin dealungul Nistrului erà o cale până la Cetatea Albă. Dela Lăpuşna la Chilia.

Spre Bistriţa în Ardeal se mergeà prin Suceava spre Câmpulung, Moldaviţa prin pasul Suhard spre Rodna şi apoi Bistriţa sau din Suceava la Baia, Neamţ, prin pasul Tulgheş la Bistriţa.

Spre Ardeal cu carele se puteà merge din Suceava prin Roman, Bacău, Adjud, Trotuş prin Oituz la Braşov.

Exportul constà din produsele pământului : grâu, orz, ovăz, secară şi hrişcă ; din vite, peşte, miere, ceară, vin.

Importul constà din instrumente pentru munca câmpului şi luptă, ulei, postav, salitră, argint, catifea, pânzeturi, mătăsuri, articole orientale.

Vămile cu tot venitul erau ale Domnului şi se plăteau sau după valoarea mărfurilor sau după greutate sau după numărul obiectelor.

Erau două feluri de vămi : *Vama cea mare* care se plătià o singură dată la Suceava, după valoarea mărfurilor. *Vama cea mică*, care se plăteà după tranzit în diferite oraşe, după valoarea mărfurilor sau după greutate.

Comercianţi. Cel mai mare comerciant erà Domnul, vânzând pe lângă produsele sale, peştele prins din Dunăre, din mare, şi ceara. După domn erau boierii, apoi mânăstirile, şi apoi comercianţii ceilalţi, cei mai mulţi români. Mai toţi erau comercianţi ambulanţi cu carele din sat în sat şi apoi la târgurile anuale din oraşe.

Banii erau groşii, grivna sau marca (nu erà o monetă ci unitatea prin care se stabileà valoarea groşilor), rubla de argint, zloţii tătăreşti, zloţii ungureşti, zloţii turceşti, asprii, dinarii.

Măsuri şi greutăţi. Cotul pentru pânză, berbânţa pentru miere, butia, vadra, litrul pentru vin, clodul pentru cereale, cântarul sau maja pentru greutăţile mai mari, carul sau căruţa tot pentru greutăţi mari, piatra (cămana) pentru ceară, falcea şi fertalul pentru vii.

Drepturi. Obiceiuri. Pe vremea lui Ştefan erà legea scrisă, care formà norma după care se făceau judecăţile. Femeia aveà

drept ca şi bărbatul la stăpânirea pământului Copiii de ambele sexe aveau egal drept la moştenire. Donaţiunile nu se puteau revocà. Omorul se puteà răscumpărà prin bună învoială Răpirea fetelor erà socotită ca una din cele mai mari crime.

Biserica a fost pentru Ştefan pârghia pentru consolidarea ţării. Intre stat şi biserică a fost o legătură ca între trup şi suflet.

Manifestarea puternicului său sentiment religios, s'a văzut în zidirea de lăcaşuri sfinte pentru înzestrarea lor Astfel, mânăstirile: Bistriţa, Neamţul, Zografu, Probota, Putna, Voroneţ, Horodnic, Homor, Tazlăul, Dobrovăt A clădit bisericele din Pătrăuţi, Bădăuţi, Sf. Ilie de lângă Suceava, m-rea Voroneţ, biserica din Vaslui, Sf. Nicolae din Iaşi, biserica din Hârlău, biserica din Borzeşti, Sf. Nicolae din Dorohoi, biserica din Huşi, m-rea dela Răsboieni, biserica Sf. Nicolae din Păpăuţi, m-rea Tazlăul, biserica din m-rea Neamţul, biserica din Piatra, m-rea Volovăţ, biserica din Răuseni, m-rea Dobrovăţ, biserica din R.-Sărat, biserica Albă din Baia, biserica din Chilia, m-rea din Vad lângă Dej (poate), a refăcut m-rea Zografu din Sf. Munte, etc.

Culturii i-a dat un imbold şi prin copierea şi scrierea în mod artistic a cărţilor sfinte dăruite mânăstirilor şi prin scrierea analelor.

S'a scris artistic evanghelia slavonă dela Homor, dela Putna, sbornicul dela Putna, Listviţa (Putna) un mineiu slavon, cuvântările lui Ioan Gură de aur, un tetravanghel pentru m-rea Zografu, mitropolitul Teoctist a scris o evanghelie pentru Neamţ, episcopul Ioanichie din Rădăuţi a dispus scrierea unui mineiu pentru Putna, logofătul Tăutu a pus să se scrie un mineiu pentru mânăstirea Adormirea din Iaşi. Analele ţării au fost scrise tot sub imboldul lui, unele în cancelaria domnească (Bistriţa) altele în mânăstiri (Putna).

Personalitatea lui Ştefan în cap. XI

Talent militar şi vitejie, putere de muncă şi spirit de sacrificiu, talent diplomatic, simţ al realităţii, mândrie şi demnitate, iuţeală în acţiune, sentiment religios, cunoaştere a oamenilor, voinţă de fier Ca revers, cruzime, caracteristică vremilor de atunci.

„Prin vitejia şi geniul arătat în răsboaie, prin sacrificiile excepţionale făcute pentru apărarea pământului ţării şi a creştinătăţii, prin calităţile sale de bărbat de stat, cari au consistat în profunda cunoaştere a oamenilor şi împrejurărilor, prin voinţa de fier, talentul diplomatic, puterea lui excepţională de muncă, energia lui rară, iuţeala lui în acţiune şi imboldul dat culturei şi artei, el merită să fie aşezat cum a spus şi cronicarul Dlugosz, printre eroii şi oamenii mari ai omenirii.

Căpitan Radu R. Rosetti. *Incercări critice asupra răsboaielor din anii* 1475 *şi* 1476 *dintre Ştefan cel Mare şi Turci.* Bucureşti, 1914, p. 44.

„Reiese următorul învăţământ, în ceeace priveşte conducerea unui răsboiu defensiv de către o armată mult inferioară numericeşte celei atacate:

Concentrarea armatei la o distanţă atât de mare în interiorul ţării, încât duşmanul să fie slăbit din însăşi cauza înaintărei sale, şi apoi lupta cu toate puterile pe o poziţie tactică aleasă dinainte, luptă în care, după ce fixează inamicul cu o mică parte a forţelor, îi atacă, cu massa forţelor, flancul sau spatele".

General R. Rosetti. *Studii asupra chipului cum se făptuià răsboiul de către Ştefan cel Mare.* (Analele Academiei Române Mem. Sec. Ist. seria III tom. IV memoriu 9.

Autorul porneşte dela concepţia că fiecare popor îşi are „chipul său deosebit de a purtà răsboiul" după cum îşi are poezia populară, arta, etc. Sub Ştefan cel Mare a fost epoca când felul de a purtà răsboiul Moldovenii s'a manifestat cel mai mult.

In capitolul prim se studiază pe larg armamentul (scuturi, îmbrăcăminte defensivă, ghioage, topoare, seceri şi coase, săbii, suliţi, arce cu săgeţi, arbalete, arme de foc) ajungându-se la concluzia că „Moldovenii şi vecinii lor aveau, în a doua jumătate a veacului al XV-lea, un armament mai cu seamă potrivit luptei corp la corp".

Armele de care dispuneau pentru lupta depărtată le îngăduià a arunca câteva lovituri izolate (arme de foc şi arbalete) până la circa 900 metri şi a bate eficace, cu o ploaie relativ deasă de proiectile (gloanţe şi săgeţi) o zonă de circa 200 m. înainte şi pe flancurile liniei lor de bătaie; această zonă însă nu puteà fi bătută decât un timp relativ scurt (cauza micei cantităţi de săgeţi de cari dispuneau trăgătorii şi încetinelei de tragere a tunurilor.

Deşi armamentul — în cea mai mare parte cel puţin — se fabricà în Moldova, mai erà nevoie totuş a se recurge pentru aprovizionarea lui, şi la vecini.

Armamentul vecinilor — afară de al Tătarilor — erà în genere mai puternic (mai ales cel defensiv la Unguri şi Poloni şi artileria la Turci, Poloni şi Unguri) şi mai numeros (la Unguri şi Turci) în arbalete şi arme de foc ca acel al Moldovenilor.

Capitolul al II-lea „Organizarea" porneşte dela premisa că „organizarea forţelor armate derivă din organizarea socială şi politică" care arătându-se sumar care erà se afirmă pentru organizarea militară următoarele:

„Din faptul posesiunii sau folosirii solului de către toţi, reieşeà principiul de bază al formării oştirii, căci erà un principiu admis în întreg Evul Mediu, că posesiunea sau folosirea unei părticele de pământ aveà drept consecinţă obligativitatea apă-

rării moşiei din care făceà parte. Toţi Moldovenii, fiind proprietari sau uzufructuari perpetui ai solului, aveau îndatorirea de a luà parte la apărarea Moldovii".

Obligativitatea aceasta începeà, de când tânărul puteà mânui arma şi se isprăveà când nu mai puteà luptà sau când încetà posesiunea solului.

In timp de pace armata are ca scop paza Domnului, a graniţelor şi a cetăţilor şi asigurarea liniştei din ţară.

In timp de pace armata se compuneà din:

1) Curteni sau viteji, personal legaţi de domn şi formau paza domnului.

2) Lefegii sau oameni cu plată, formau paza domnului şi a cetăţilor.

3) Locuitorii din cetăţi şi ocoalele lor care păzeau cetăţile.

4) Locuitorii satelor de margine, care păzeau graniţele. In răsboiu, grosul armatei îl formà toată populaţia validă chemată sub arme.

Unitatea obişnuită (localnică) erà ceata, iar cea superioară ei erà pâlcul.

Conducătorii lor erau dregătorii teritoriali sau marii proprietari locali sau chiar clericii.

Hrana şi-o aduceà fiecare de acasă. Oastea lui Ştefan se ridicà la 50.000—60.000 de oameni, din care 40—50.000 numai ţărani. Mulţimea ţăranilor explică cum de Moldova a putut rezistà altor ţări mai mari şi îndârjirea Moldoveanului la luptă.

In cap. III-lea se studiază principiile tactice ale Moldovenilor şi vecinilor. Pentru Ştefan erà:

1) Alegerea poziţiei şi întrebuinţarea terenului.

2) Intrebuinţarea fortificaţiei.

3) Folosinţa stărei vremei

4) Lupta pe jos.

5) Forma bătăliei. Impărţirea forţelor.

6) Lupta de fixare şi de uzare a vrăjmaşului.

7) Contra-atacul.

8) Cum se conduceà lupta (la început cel puţin, şeful stà la o parte).

9) Exploatarea succesului. Urmărirea.

Toate aceste principii se rezumă la sfârşit astfel.

a) A face marşuri lungi şi repezi.

b) A aveà un bun serviciu de siguranţă atât în marşuri cât şi în timpul staţionării.

c) A alege pentru bătălie un teren acoperit şi tăiat care să împiedice pe adversar a se folosi, fie de superioritatea sa numerică, fie de cavalerie, şi a luptà, pe terenul ales; mai întâiu cu armele pentru lupta depărtată, apoi după uzarea şi dezorganizarea duşmanului, prin şocul oastei tocmite.

d) A urmări pe duşman cu energie.

Privitor la epoca lui Ştefan cel Mare dau şi sfârşitul capitolului „**Art Moldave sous Etienne-Le-Grand**" de N. Iorga, din „L'art roumain" de acelaş şi G. Balş (Paris, 1922).

„Commençant son règne sous les auspices les moins favorables, les boïars étant partagés entre plusieurs factions et le pays rudement éprouvé par leurs luttes fratricides, Etienne, qui l'éteignait, le 4 Juillet 1504, dans sa résidence de Suceava, n'avait pas seulement rendu la paix intérieure à son pays en lui assurant une indépendance de fait à laquelle les Turcs mêmes, devenus suzeraines de nom par sa volonté, dans le but d'avoir un allié assez puissant pour résister aux concupiscences polonaises et hongroises, n'osèrent pas toucher pendant longtemps. Il sut employer les revenus importants d'un commerce européen qui passait à travers la Moldavie pour créer de sa munificence royale tout un art, dans les différents domaines de la civilisation byzantine, qui a bien un cachet roumain, correspondant aux conditions du climat (toit fortement penché, revêtement de briques émaillées), aux matériaux fournis par la terre moldave, aux aptitudes de la race, amoureux de la couleur, mais capable d'orienter son penchant d'après les règles d'un goût discret, et enfin au caractère géographique d'une région qui attirait en même temps les influences de l'Orient et de l'Occident. Le prince dont les bâtisses s'étendaient de la Chalcidique aux forêts des Carpathes galiciens et des vallés de la Transylvanie centrale aux rochers du Dnister et aux rivages de la Mer Noire méritait sous ce rapport aussi le surnom de Grand qui lui fut donné par ses contemporains eux-mêmes".

G. Balş, *Bisericile lui Ştefan cel Mare*, în „Buletinul comisiunii monumentelor istorice" anul 18-lea p. 332. Bucureşti 1925.

Lucrarea este o desvoltare a capitolului despre „Arhitectura religioasă moldovenească" din „L'art roumain" de N. Iorga şi G. Balş.

Se dau planurile şi vederile tuturor bisericilor din vremea lui Ştefan cel Mare, ale celor mai vechi şi ale celor din vremea urmaşilor lui Bogdan şi Ştefăniţă, ca fiind o urmare firească a celor dintâi. Cartea se împarte în XI capitole şi un rezumat în limba franceză.

1) Cercetarea înrâuririlor. 2) Descripţia bisericilor. 3) Formele. 4) Cercetarea amănuntelor. 5) Materialele întrebuinţate şi metodele de construcţiune. 6) Mormintele. 7) Zugrăveala. 8) Clopotele. 9) Meşterii. 10) Concluzii. 11) Anexă.

Dela început se afirmă că vremea lui Ştefan cel Mare este cheia întregii probleme a arhitecturii bisericeşti moldoveneşti, de oarece atunci stilul se găseşte alcătuit în liniile lui principale şi „dacă n'are încă desvoltarea lui desăvârşită, a căpătat dejà formele sale caracteristice".

In privinţa înrâuririlor streine, „în primul rând sunt cele bizantine şi gotice". Influenţa bizantină, adusă prin diferite căi, se simte hotărât în planul bisericei, aşà cum erà firesc să fie, cererile cultului fiind aici predominante. Ele sunt cele ce dau, — cum s'ar zice, — programul construcţiei, la care trebue să se potrivească posibilităţile constructive şi tendinţele ornamentale.

Separaţiunile clasice în altar (cu anexele sale proscomidia şi diaconicul), naos şi pronaos se regăsesc la noi ca în tot domeniul architecturei bizantine

De asemenea boltirile decurg din arta constructivă bizantină. Arcurile sunt în plin cintru, nu găsim arcuri frânte—zise ogivale—decât în detaliile de ornamentaţie; bolţile sunt în calote şi nu — afară de foarte rari excepţii — construite pe nervure după metoda gotică.

Şi caracteristica boltirei moldoveneşti, cu arcuri piezişe suprapuse celor patru arcuri ale naosului nu are de asemenea nici o relaţie cu arta gotică.

Influenţa bizantină se mai vădeşte prin absidele laterale ale naosului, care împreună cu absida altarului, alcătuesc aşà zisul plan trilobat sau triconch. Această formă, care există mai în tot răsăritul creştinesc, nu se găseşte însă ca regulă normală în afară de ţara românească decât în trei regiuni din domeniul bizantin la muntele Atos, la Meteori şi în Serbia.

Se crede că din Serbia ar fi venit prin meşteri.

O altă înrâurire este cea gotică venită din Polonia şi Transilvania, care se manifestă prin: „mai marea înălţare a clădirei, această simbolică elansare a bisericilor gotice, în opoziţie cu concentrarea în sine — orientală — a proporţiilor bizantine, apariţia contraforturilor exteriori, principiu apusean, romanic şi gotic, contrar spiritului bizantin care închide în interiorul zidurilor bisericei, toate părţile constructive menite să anuleze împingerea bolţilor, modul în fine, cum e tratat tot ce e piatră cioplită, profilele soclurilor, tabletele contraforturilor dar mai cu seamă chenarele uşelor şi ale ferestrelor.

Aşa încât s'a putut caracterizà biserica moldovenească ca fiind un plan bizantin executat de mâini gotice şi după principii în parte gotice

O altă influenţă, cea armenească, s'ar constatà în arcurile piezişe ale cupolei naosului. Zugrăvelile sunt bizantine în factura ca şi în iconografia lor, cu oarecare urme de elemente streine.

Clima a înrâurit şi ea la acoperiş „cu pante mari şi streşini proeminente" şi la lipsa tencuelii

La studiul formelor bisericilor se face o clasare în cinci grupe, având-se în vedere, „consideraţii pur constructive" Clasarea „concordă cu datele cronologice şi permite a distinge diferitele maniere, diferiţi meşteri sau şcoli cari au lucrat la aceste biserici".

Analizându-se elementele decorative se ajunge la concluzia că „faţadele erau de materiale îngrijite, cărămidă aparentă, smălţuită, rotocoale împodobite, nu puteau în nici un caz să fie acoperite cu tencuială.

„Iar ca să fi fost restul zidului tencuit şi aceste părţi decorative lăsate văzute, iar nu se poate admite căci sunt aşezate în planul zidului precum sunt şi feţele pietrelor cioplite. Şi modul neregulat cum se termină cozile colţarilor, şi cum se întâlnesc cu discurile smălţuite ne arată imposibilitatea unei tencueli parţiale.

„Este deci un fapt care nu se mai poate contestà că faţadele bisericilor din vremea lui Ştefan cel Mare erau cu materiale aparente şi că tencuelile şi frescurile care acoperă azi unele dintre ele au fost adăogite mai târziu.

Studiindu-se zugrăveala se afirmă că:

Toate aceste frescuri au — cu rezerva celor spuse pentru portrete, — o înfăţişare cu desăvârşire bizantină şi legăturile acestor zugrăveli cu sudul Balcanilor sunt evidente.

Din nefericire ne lipsesc puncte de comparaţie cu Muntenia, din această vreme.

Studiul iconografic aduce la concluziuni concordante, cu toate că s'a relevat unele înrâuriri apusene, înrâuriri de altmintrelea care s'au găsit şi la Sf. Munte — poate mai accentuate.

„Toate probabilităţile sunt deci că meşterii zugravi să fi venit dela miază-zi (cum par a arătà documentele). Dar este de presupus că nu s'a pictat într'un timp relativ aşa scurt atâtea biserici, fără ca să se fi format şi zugravi locali. Şi persistenţa acestui stil de pictură, deosebit de cel rusesc, deosebindu-se şi întru câtva de cel atonic, ne permite să conchidem la existenţa unei şcoli moldoveneşti".

In privinţa meşterilor se spune că cei dintâi cari au lucrat la noi ar fi fost Galiţieni şi au introdus între alte elemente, aceste ferestre mici la clădirile ce le-au ridicat în primul veac al istoriei Moldovei, clădiri care nu s'au păstrat sau care nu ni s'au păstrat decât modificate.

„Dela un moment care ar puteà coincide cu începerea stăpânirii lui Ştefan, în Ardeal, la Ciceiu şi Cetatea de baltă, adică pe la 1476, au început a veni şi meşteri ardeleni a căror înrâurire se manifestă prin introducerea uşei mediane cu chenar dreptunghiular şi baghete încrucişate".

In pronaos se introduc ferestre mai mari.

„Dar aceşti meşteri apuseni erau executanţi; nu puteau concepe şi planul bisericei. Aicea interveneau clerul şi vătaful domnesc, de sigur nu lipsiţi şi ei de pricepere, care impuneau dispoziţiile cerute de religie sau dorinţa Domnului".

Rolul meşterului strein ni se va păreà ceva redus şi chiar destul ca să nu putem să-i aducem lui cinstea de a fi autorul

bisericei. Zugravii ar fi fost bizantini „venind din părţile de sud ale Balcanilor". E probabil că s'au format şi elevi moldoveni dintre clerici sau laici.

Concluziile ultime sunt următoarele:

„Când a descălicat, ţara, Bogdan şi a vrut să zidească, de sigur că nu a putut aduce în ţara lui cea nouă şi încă sălbatică, din Galiţia sau din Transilvania, în acest moment unde arta romanică erà învinsă de cea gotică, meşteri cei noi şi căutaţi — gotici — ci cel mult cei mai modeşti şi fără lucru ai şcoalei părăsite.

Pe urmă, sub Alexandru cel Bun, care zideşte dejà în mod pur gotic biserica dela Baia, sosesc în ţară mii de emigranţi Armeni, pe care-i aşează în şapte oraşe.

Printre toţi aceşti emigranţi se vor fi găsit vreunii meşteri zidari, şi lor le putem atribuì introducerea arcurilor piezişe de origine iranică.

Adăogând aceste arcuri naosului bisericei din Siret, ne apropiăm mult de aceia din Pătrăuţi, ale cărei sânuri reproduc în exterior arcadele oarbe de la Siret.

Aşà ne putem explicà geneza stilului nostru. Dar tot odată am văzut şi influenţa climei şi a materialelor locale în alegerea formelor şi în împodobirea zidurilor.

Din contopirea acestor elemente, s'au născut aceste biserici, care la început mai simple, relativ scunde, se înfrumusețează, se înalţă, se lungesc, aşà că la moartea marelui voevod stilul e perfect închegat şi şi-a căpătat formula definitivă.

De atuncea înainte el va mai evoluà, biserica se va mai înălţà, se va lungi şi mai mult, i se vor adăogà încăperi, dar aceste modificări nu mai sunt decât inovaţiuni de detaliu. Nu este un alt stil ce se alcătueşte, este continuarea stiului lui Ştefan cel Mare, care se prelungeşte până la sfârşitul veacului al XVI-lea când se arată primele senme ale decadenţei.

Calităţile mai de seamă ale acestui stil al lui Ştefan cel Mare sunt deci raţiunea, bunul simţ, cumpătarea, ingeniozitatea în soluţiunile technice şi în general echilibru în tot întregul clădirei".

General R. Rosetti, *Hotarul Moldovei la Sud, sub Ştefan cel Mare*, în Revista istorică, X 1924, p. 186—190.

Moldova stăpâneà de fapt, dacă nu de drept, chiar înnainte de 1482 tot teritoriul până în Milcov şi Putna. Anexarea Putnei la 1482 ar fi numai confirmarea în drept recunoscută şi de Munteni a stărei de fapt.

G. I. Brătianu. *Lupta dela Baia*, Revista istorică anul V (1919), p. 216—224.

Analizând isvoarele ungureşti se ajunge la concluzia că

„prin tăcerea lor semnificativă, prin expresiile lor ciudate, ele confirmă înfrângerea” (Ungurilor).

P. P. Panaitescu. *Ştiri veneţiane contemporane asupra bătăliei dela Baia,* în Revista istorică, VIII, (1922) p, 47—50.

Se arată că la Veneţia în 1468 se ştia de înfrângerea lui Matias, că Ştefan ar fi încercat să taie retragerea lui Matiaş în munţi, că Matiaş ar fi fost rănit nu numai de săgeată, ci şi de lance, că Veneţienii se bucură de înfrângerea lui Matiaş.

N. Iorga. *Unchiul lui Ştefan cel Mare.* Revista istorică, anul V (1919) p. 367 370.

P. P. Panaitescu, *Iărăşi „unchiul” lui Ştefan cel Mare,* în Revista istorică, VIII (1922) p. 45—47.

Se identifică Ioan Ţamblac Paleologul cu Kydonide sau Tzamplakon care în 1459 ajută pe Toma Paleologul, despotul Moreii, în luptelè împotriva fratelui său. E numit „prea iubitul unchiu al soţiei sale”.

Victor Motogna, *Stăpânirea lui Ştefan cel Mare asupra Ciceiului,* în Revista istorică, VIII (1922), p. 128—136.

Ar începe prin cedarea sa cu 60 de sate şi a Cetăţii de baltă de către Matiaş Corvinul la 1484 în urma pierderii Chiliei şi Cetăţei Albe de către Ştefan.

Victor Motogna; *Un notar necunoscut al lui Ştefan cel Mare,* în Revista istorică, VIII (1922), p. 197—198.

Magistrul Anthonius de Thancz, episcop de Baia, după 1503, ar fi fost notar, neidentificat încă al lui Ştefan cel Mare.

Dr. N. D. Chiriac. *Ctitoriile lui Ştefan cel Mare,* Câmpulung 1925, p. 86.

Se dau A) Ctitoriile religioase (32). B) Celelalte ctitorii nereligioase (5). C) Ale boierilor lui Ştefan (12). D) Cele religioase atribuite lui Ştefan (5) şi apoi altele sigure (7), altele atribuite (6) lui Ştefan cel Mare.

CAP. IV

ISTORIA ŢĂRILOR ROMÂNE

DELA MOARTEA LUI ŞTEFAN CEL MARE PÂNĂ LA ACEEA A LUI PETRU RAREŞ

NOTE

Alex. Lăpădatu. *Politica lui Radu cel Mare,* (1495—1508) în „Lui Ion Bianu" — amintire, Bucureşti, 1916, p. 191—223.

Bune relaţii cu Ardealul şi politică de echilibru între Unguri şi Turci. Recunoaşte suzeranitatea Ungariei şi face omagiu de vasalitate. „Singurul rezultat pozitiv al politicei de alipire a lui Radu cel Mare către Ungaria a fost acesta : liniştea domniei, prin îndepărtarea dela hotare şi netolerarea în ţinuturile de peste munţi a pretendenţilor ce s'ar fi putut ridicà oricând printre Ardeleni împotrivă-i, uneltind, ameninţând şi turburând ţara". Regele Ungariei îi dădù ca fond Geoagiul.

Prin politica sa a urmărit : liniştea domniei şi siguranţa ţării din spre primejdiile ce i-ar fi putut venì, fie de peste munţi fie de peste Dunăre. Şi acest rezultat a fost pe deplin ajuns. Căci, precum din spre Turci, tot aşà din spre Ungaria, Radu cel Mare nu avù nimic de deosebit a suferì în tot timpul domniei sale. Doisprezece ani, oşti turceşti n'au călcat cu scop vrăjmaş, pământul ţării sale şi nici pretendenţi domneşti nu s'au ridicat împotrivă-i. Afară de răsboiul cu Moldovenii, provocat de Bogdan Vodă, şi curmat de Radu cel Mare, Ţara Românească s'a bucurat, în tot acest timp, de cea mai deplină linişte. In acest timp de linişte, îşi săvârşi opera de cultură şi organizare".

„De un secol aproape, dela Mircea cel Bătrân, ţara nu mai văzuse o domnie atât de tihnită şi de bogată în lucrări bune şi folositoare. De aceea, e de admis ca epitetul de *„cel Mare"* dat Domnului nostru, nu vine numai dela cei câţiva călugări scriitori ai vechilor anale ale ţării, ci şi dela mulţimea cea mare a contim-

poranilor, şi nu priveşte numai opera lui de cultură şi organizare, ci şi politica lui cuminte, de echilibru asigurător între cele două mai mari puteri vecine, Turcii şi Ungurii.

Alex. Lăpedatu. *Mihnea-cel-Rău şi Ungurii* 1508—1510 în „Anuarul de istorie naţională" I (1921—22) p. 46—76.

A căutat să aibă aceiaşi politică ca Radu cel Mare, predecesorul său dar „lipsit de înţelepciunea şi autoritatea morală a aceluia, el căzù victimă însăşi acestei politici".

„...Ajuns în domnie cu concursul Turcilor, el socotì, că pentru a-şi puteà păstrà cât mai mult şi mai sigur această domnie, e nevoie să se apropie, ca şi predecesorul său, de Ungurui, recunoscând pretenţiunile de suzeranitate ale acestora. Necuprinzând însă adevărata valoare a factorilor politici şi militari pe cari aveà să se sprijine şi neavând nici autoritatea morală a lui Radu cel Mare, înlăuntru faţă de supuşi, în afară faţă de amici şi de duşmani, Mihnea Vodă nu fu în stare ca şi acesta, să se apropie de Unguri, fără a se depărtà, în acelaş timp de Turci. Dimpotrivă, pe măsură ce se apropie de cei dintâi, se depărtă de cei din urmă. Astfel abandonă o forţă reală, acea a Paşilor dunăreni, pentru una iluzorie, aceea a Coroanei ungare, fără chiar s'o fi putut câştigà cu totul pe cea din urmă.

„Această greşeală politică îi fù fatală întru cât în momentul când conflictul cu duşmanii din lăuntru s'a declarat,— duşmani ce găsiseră mijlocul de a câştigà de partea lor pe Turci, fără a pierde pe Unguri,— Mihnea cel Rău rămas absolut izolat, trebuì să-şi părăsească Scaunul domnesc fără serioasă împotrivire şi să se refugieze la nişte vecini în mijlocul cărora nu putù găsì nici măcar mântuire proprie. Căderea aceasta, ca rezultat al politicei sale, e pentru istoric aşa de evidentă, încât el poate afirmà cu certitudine, că dacă nenorocitul fiu al lui Vlad Ţepeş şi-ar fi sprijinit domnia numai pe Turci, acţiunea rivalilor din lăuntru ar fi fost mult mai mică, iar primejdia unei răsturnări din Ungaria cu desăvârşire exclusă. Şi în astfel de condiţii, negreşit, Mihnea Vodă şi-ar fi putut menţine mai mult şi mai bine domnia".

St. Nicolaescu. *Domnia lui Neagoe Basarab Voevod* (1512—1521). O danie la mânăstirea Hilandarul din Sfântul munte Athos. Bucureşti, 1924, p. 14.

Cu ocazia publicărei unei danii din 1517 se vorbeşte despre mânăstirea din Argeş în deosebi pe baza lui Gavril Protul.

I. Palade. *Radu dela Afumaţi* (Ianuarie 1522—Ianuarie 1529). Ploeşti, 1923, p. 80.

După un capitol introductiv despre *„Ţara Românească şi împrejurările externe dela moartea lui Neagoe Basarab până la Radu-dela-Afumaţi"* se studiază în altul *„Luptele pentru*

domnie" şi apoi „*Domnia lui*" ajungând la concluzia că „Intreaga lui domnie afară de răstimpul cât fiul său se găseà ostatec la Turci, n'a fost decât o luptă continuă pentru a păstrà neatârnarea ţării sale şi a apărà cauza creştină".

...Prin atitudinea sa Radu-dela-Afumaţi ocupă în istoria poporului nostru, un loc de cinste, alături de cei mai de seamă voevozi ai noştri.

„Prin moartea lui, armata creştină numără un soldat devotat şi destoinic mai puţin, iar principatele noastre, pierzând încă un viteaz, căzură din ce în ce mai mult sub stăpânirea turcească, de care nici ultimele sforţări ale lui Ioan Vodă cel Cumplit în Moldova şi nici bravura lui Mihai Viteazul, în Ţara Românească, nu le-au putut scăpà".

V. Bogrea. *Numele lui Alexandru cel Bun şi al lui Petru-Rareş*, în Revista istorică, VI, p. 226—228.

Bun, dela Alexandru, nu înseamnă bătrân, ci are înţelesul obişnuit.

Rareş, e probabil „Spânul".

N. Iorga, *Ştefan Lăcustă nu e fiul lui Ştefan cel Mare*, în Revista istorică (Nov.-Dec. 1915), p. 213.

Ştefan Lăcustă ar fi nu fiul ci nepotul (prin fiul Alexandru) al lui Ştefan cel Mare.

N. Iorga. *O descoperire privitoare la Ilie Rareş*, în Revista istorică, II (1916) p, 179—180. Se dă în traducere un pasagiu din discursul unui călugăr din sec. XVI în care se vorbeşte despre părăsirea credinţei de către Ilie.

N. Iorga. *Pretendentul „Iani rege al Moldovei"* (1516—1521), în Revista istorică, I, (Februarie 1915), p. 25—26.

Se crede că acest Iani ῥῆγας Μπογδανίας care figură între şcolarii gimnaziului grecesc din Roma, întemeiat la 1516, ar fi un fiu al lui Alexandru (Sandrin), fiul lui Ştefan cel Mare, care a murit ca ostatec la Constantinopol.

D. Nichita. *Contribuţii asupra pârcălăbiei în Moldova, până la sfârşitul secolului al XVI*, în Arhiva din Iaşi, XXXII (1925) p. 90—98.

Se crede că ar fi o influenţă polonă în Moldova. Studiul e în continuare.

I. Ursu. profesor la Universitatea din Bucureşti, *Petru Rareş*, în Biblioteca istorică, Bucureşti, 1923, p. 144.

Scrisă pentru a contribui la „desvoltarea gustului pentru citirea cărţilor de istorie şi la cunoaşterea trecutului nostru"

s'a evitat în general notele dar, după cum se afirmă „n'am înţeles să sacrific cât de puţin obiectivitatea, indispensabilă cărţilor de istorie, adevărul istoric şi baza strict ştiinţifică".

Cartea se împarte în 14 capitole:

Cap. I. Oscilare între Habsburgi şi Zapolya; cap. II. Expediţiile Moldovenilor în Ardeal; cap. III. Războiul cu Polonii; cap. IV. Alianţa cu Ferdinand; cap. V. Căderea lui Rareş; cap. VI. Schimbarea politicei. Impăcarea lui Rareş cu Turcii; cap. VII. Ştefan Lăcustă; cap. VIII. Petru Rareş în domnia a doua; cap. IX. Colaboratorii lui Rareş; cap. X. Oastea; cap. XI. Ţara. cap. XII. Cultura; cap. XIII. Personalitatea lui Rareş; cap. XIV. Bibliografie.

Capitolul al II-lea sfârşeşte astfel:

„In realitate Rareş erà stăpân pe toată partea de răsărit şi centrul Ardealului. Ţinuturile dela Ciceu, Cetatea de Baltă şi Bistriţa erau direct sub stăpânirea lui, pe când Ţara Făgăraşului, Ţara Bârsei, Târnavele şi Ţara Secuilor, erau *sub protecţia şi influenţa lui*. In acelaş timp (1530) Muntenia a ajuns cu totul sub influenţa lui Rareş, care a isbutit astfel să aducă sub ascultarea lui toate ţările locuite de Români, *realizând — după formele de atunci cea dintâi unire a celor trei ţări locuite de Români*".

In capitolul al V-lea se afirmă că:

„Rareş a căzut astfel victimă încrederii în Habsburgi, cari nu s'au grăbit să-l ajute la timp, ci l'au lăsat să cadă.

„Astfel jertfele lui Rareş, pornite din inima lui de erou, au rămas zadarnice. Boerii, prin trădarea lor, l'au înpiedicat să-şi realizeze visul, care l'a chinuit toată viaţa, iar Habsburgii l'au lăsat fără ajutor în momentele cele mai grele. Marele Domn a pătimit şi s'a jertfit pentru idealul din vremurile sale, care erà *mântuirea creştinătăţii de Turci*. Vlăstar al Marelui Ştefan, el s'a frământat tot timpul domniei să scuture jugul turcesc. Ca şi Mihai Viteazul mai târziu, el nu s'a gândit că are ţară mică şi armată puţină, ci încălzit de nobilul ideal şi de inima lui de viteaz, s'a pregătit de luptă, gata să învingă sau să moară. Din nefericire însă, Polonii şi boierii i-au zădărnicit împlinirea visului. El însă rămâne pentru noi eroul şi martirul, care a pătimit şi s'a jertfit pentru idealul mântuirii ţării sale de Turci şi pentru idealul creştinătăţii din vremurile sale.

„Din nefericire vecinii creştini ai lui Rareş şi aliaţii săi n'au avut sufletul eroic al acestuia. In loc să ridice sabia în chip eroic contra Turcilor, după un plan chibzuit, ei au preferat să se unească cu Turcii".

In capitolul al IX-lea, ocupându-se colaboratorii lui Rareş se spune:

„Acest consiliu e o instituţie fără multă putere Căci Domnul concentrase în mâinile sale toată puterea şi boierii din consiliu

trebuiau să se plece voinţei sale. Din izvoarele timpului rezultă că Rareş a fost foarte autoritar. Dar nu aceasta a fost, după cât se pare, cauza fundamentală a nemulţumirilor boerilor.

„De sigur că purtarea autoritară a Domnului n'a avut darul să evite nemulţumirile. Acest fel de purtare erà însă în spiritul timpului şi al locului şi intrase în obiceiul pământului. Căci după concepţia de atunci, ţara erà considerată ca moşia Domnului şi acesta aveà puteri nelimitate asupra supuşilor şi averilor lor.

„Ceeace a contribuit în măsură mai mare la nemulţumirile boerilor a trebuit să fie faptul că Rareş a luat apărarea ţăranilor şi a claselor de jos contra împilării şi lăcomiei boerilor. Mulţi dintre ţăranii liberi şi-au pierdut pământurile, cari au trecut la boeri. Aceştia au ajuns stăpâni pe mari întinderi de pământ. Instinctul lor de întindere teritorială nu mai puteà fi dominat. Lăcomia de pământ, avere şi putere, nu mai puteà fi înfrântă. Boerii ameninţau să rupă echilibrul în proprietate şi să reducă la servie marea massă a ţăranilor. Rareş a căutat să pună frâu acestei lăcomii şi tendinţe de asuprire a ţăranilor, ajutând clasele de jos contra boerilor.

„El a urmărit menţinerea echilibrului social.

„Pe lângă faptul că a fost ţinută în frâu şi împiedicată dela exploatarea poporului, boerimea a fost nemulţumită din cauza răsboaelor dese, la cari trebuià să ià parte. Ajungând stăpâni pe mari întinderi de pământ, boerii preferau să fie lăsaţi să se bucure în linişte de averile lor. In general marii proprietari evită ostenelile răsboiului. Ei preferă viaţa liniştită şi comodă. Răsboiul devine pentru ei o sarcină neplăcută.

„Cum Rareş a avut aproape în fiecare an câte un răsboiu sau expediţie, erà firesc să nu-l aibă la inimă.

„Ei ar fi preferat, de sigur, un Domn, care să-i lase liniştiţi la vetre. Rareş le cereà continue sacrificii, şi ascultare necondiţionată.. Faptul acesta a contribuit în largă măsură la nemulţumirile boerilor, nemulţumiri, cari au fost exploatate în chip metodic şi sistematic de levantinul Mihul, în sufletul căruia, nu pare să fi ars candela iubirii de ţară. El s'a pus în legături secrete cu Turcii şi Polonii şi a urzit firul trădării săpând o prăpastie între Domn şi boeri".

In capitolul al XII-lea, despre „Cultură" se spune:

„Prin porunca, care a dat-o lui Macarie ca să scrie faptele domniilor trecute ca *„să nu rămână învăluite în mormântul uitării"*, Rareş a făcut să se scrie cea dintâi cronică moldovenească şi să se dea naştere unei şcoli de cronicari, cari formează gloria gândirii româneşti din secolul al XVI-lea şi XVII-lea. „Şi mai departe:

„Precum a fost un mare sprijinitor şi îndrumător al cărturarilor, tot aşà Marele Domn a fost un zelos întemeietor de mânăstiri şi biserici, şi călduros sprijinitor al operelor de artă.

Căci cu toate că a trebuit să steà aproape tot timpul cât a domnit cu sabia în mână, totuşi viteazul Domn a găsit, ca şi marele său tată, timpul necesar pentru construirea aşezămintelor necesare recreerii sufletului său sbuciumat şi pentru încurajarea operelor de artă".

„Toate aceste mânăstiri au fost înzestrate cu diferite odoare scumpe.

„Cusături preţioase au fost lucrate de însăşi soţia lui Rareş, dela care s'a păstrat un acoperământ de mătase dăruit mânăstirei Putna.

„Numeroasele picturi murale, în cari se recunoaşte influenţa bizantină şi noul sistem de clădire a mânăstirilor ne dovedesc că în timpul lui Rareş, Moldova a făcut progrese mari pe terenul artelor".

„Dacă se adăugă pe lângă acestea sculpturile artistice în lemn din cari ni s'a păstrat jeţul lui Rareş, masa şi tetrapodul din biserica Probota, cari sunt singurele resturi cu privire la sculptura în lemn din veacul al XVI-lea, ce ni s'au păstrat, putem să consideram epoca lui Rareş ca una din cele mai importante din istoria veche a Moldovei pe terenul artistic şi cultural".

Faţă de felul cum este privit Petru Rareş de către Xenopol dau şi pe acesta rezultat din studierea amănunţită a subiectului:

„Pentru ca să putem aveà o icoană adevărată a personalităţii lui Rareş trebue să avem în vedere faptele sale şi mai ales împrejurările grele, în cari a domnit. In special când e vorba de asemănarea cu tată său, trebue în totdeauna ţinut socoteală de împrejurările, în cari a domnit fiecare.

„Pe când în timpul lui Ştefan cel Mare erà încă în floare regatul Ungariei, condus de un rege animat de dorinţa de a luptà contra Turcilor, în care Ştefan a putu găsi un aliat, în timpul lui Rareş, acest regat erà căzut sub influenţa Turcillor, iar Moldova erà înconjurată din toate părţile de state sub influenţa sau prietenia Turcilor. In acelaş timp Turcia ajunsese, în timpul lui Rareş, la cea mai mare putere şi erà condusă de cel mai mare sultan, pe care l'a avut.

„Pe când în timpul lui Ştefan cel Mate existà în Europa un echilibru între state, pe vremea lui Petru Rareş, echilibrul fusese rupt de casa de Habsburg, care sub Carol V a ajuns stăpână pe Germania, Ţările de jos, Spania, Ungaria, şi o parte din Italia, iar în răsărit de Turcia, care a distrus vechiul regat al Ungariei şi a stabilit raporturi de prietenie cu Polonia. Echilibrul Europei în vremea lui Rareş erà cu desăvârşire nestabil şi împrejurările erau extrem de nefavorabile. Ori cât de mari ar fi fost personalităţile în acest timp, ele ar fi fost târâte de împrejurările grele, provocate de desechilibrul în care căzuse Europa.

„Imprejurările erau de aşà natură că nu puteau fi dominate

de oameni, ori cât de geniali şi de puternici ar fi fost. Aproape tot timpul cât a domnit Rareş, mai toate ţările din Europa au fost grupate în două ligi, cari au fost aproape tot timpul în răsboi. In fruntea unei grupări a fost Carol V, împăratul Germaniei, care afirmă că luptă pentru creştinătate în contra Turcilor şi aliatului acestora Francisc I.

„In cealaltă tabără erà Sultanul Soliman, Francisc I, Zapolya şi regele Sigismund al Poloniei.

„Aceste două tabere au fost în răsboi mai tot timpul cât a domnit Rareş, care s'a văzut în unele rânduri târît de valurile puternice dintr'o tabără în alta. Nici o altă personalitate n'ar fi putut rezistà acestor valuri, dacă ar fi urmărit în chip statornic ca Rareş idealul de a scăpà ţara de influenţa Turcilor.

„Judecând astfel lucrurile şi ţinând cont de factorul puternic al împrejurărilor nefavorabile, provocate de echilibrul nestabil al Europei, putem să ne facem o idee mai exactă asupra personalităţii lui Rareş.

„Afirmările scriitorilor streini contimporani trebue cernute prin sita deasă a criticei. Verancics a fost unul din duşmanii lui Rareş, pe care l'a cunoscut prin prisma nobililor unguri, cari urau în aşà măsură pe acest „nelegiuit Valah", încât s'a gândit în o vreme „să-i deà otravă ca să-i grăbească moartea". Insuşi Verancics se temeà ca Rareş să „nu devină şi mai supărător" pentru Unguri şi Poloni, şi şi-a exprimat regretul că n'a fost sfâşiat de fiarele sălbatice când a fost rătăcit prin munţi.

„Afirmările lui Verancics asupra caracterului lui Rareş trebue interpretate deci cu multă precauţiune. Ele provin dela un inamic, care n'a putut aveà obiectivitatea cerută. Jovius a trebuit să fie informat tot de vr'un nobil sau cleric din Ardeal sau din Polonia.

„Amândoi arată ca trăsătură caracteristică a lui Rareş lipsa de statornicie şi duplicitate.

„Aceste însuşiri erau însă cerute de împrejurări, cari se schimbau necontenit. Ele erau obişnuite ale tuturor oamenilor politici din vremea aceia.

„O trăsătură caracteristică fundamentală a lui Rareş a fost tocmai idealismul, iar nestatornicia. duplicitatea, n'au fost decât mijloace puse în scopul realizării idealului său. Căci Rareş a urmărit din primul moment idealul ca să scape de tributul Turcilor şi numai împrejurările l'au forţat să treacă în tabăra acestora, din care a ieşit îndată ce s'au ivit condiţii prielnice.

„Deşi a ştiut că Sultanul se pregăteşte cu oaste contra lui, totuşi el a rămas credincios idealului şi alianţei cu Ferdinand şi a preferat să cadă cu sabia în mână, decât să rupă cu creştinii. Nu este aici un exemplu frumos de statornicie? E adevărat că mai târziu a trecut iarăşi de partea Turcilor. A făcut-o însă sub forţa împrejurărilor, când s'a văzut trădat de ai săi şi părăsit de

creştini. Cu toate acestea, după ce şi-a recâştigat tronul prin graţia Sultanului, el nu s'a sfiit să declare în mod hotărât că e gata să rupă cătuşele, ce-l legau de poartă, îndată ce se va ivi un prinţ creştin, pe care s'ar puteà sprijinì.

„Puţin îmi pasă că fiul meu (Ilie) e dus peste Dunăre (chezas la Turci) — zise el — căci din aceà zi eu îl consider ca mort... Cu toate acestea eu am hotărârea fermă să ţin cu creştinii până la peirea capului meu". Că acestea n'au fost vorbe goale, am constatat din alianţa plină de riscuri cu Ioachim de Brandenburg şi sacrificiile ce le-a făcut ca expediţia acestuia să fie încununată de succes.

„Nereuşita acestei expediţii şi pierderea oricărei speranţe în ivirea unui prinţ creştin, cu care să se alieze ca să scuture vasalitatea turcească, care apăsà Moldova după drama din 1538, l'au silit să plece în silă capul şi să se resemneze la situaţia de supus al Turcilor. Nu dovedesc aceste fapte însuşiri idealiste? Căci dacă trebue să socotim pe cineva idealist după puterea lui de sacrificiu, atunci Rareş a întrunit aceste condiţiuni cu prisosinţă. El a pătimit şi s'a sacrificat pentru ideal — şi i-a rămas credincios, chiar după sguduitoarea dramă a sufletului său din vremea pribegiei.

„Caracterul său se poate constatà din declaraţia hotărâtă că e gata să ajute pe creştini, fără să se gândească că fiul său este chezaş la Turci şi fără să ţină cont că creştinii l'au părăsit pe el în 1538 când a trebuit să lupte singur cu Turcii şi aliaţii acestora.

„In ce priveşte vitejia în răsboaie, el n'a fost mai prejos de marele său tată. Această însuşire a sufletului său i-a fost recunoscută şi de scriitorii streini. Nu se poate negà nici priceperea în conducerea răsboiului. Infrângerile dela Obertyn şi refugierea din 1538 n'au fost datorite incapacităţii lui, ci trădării boerilor. In toate celelalte numeroase lupte a fost victorios.

„De asemenea în ce priveşte abilitatea şi priceperea politică poate să steà alături de tatăl său. Imprejurările însă au fost cu mult mai nefavorabile din cauza echilibrului nestabil din Europa şi din cauza desechilibrului, care a început a se pronunţà în ţară. Căci nu trebue uitat că pe când în timpul lui Ştefan boerimea nu devenise încă atât de puternică, pe vremea lui Rareş rupsese echilibrul în paguba ţăranilor. Abilitatea lui n'a fost întrecută de nici un domn. Graţie acestei însuşiri a scăpat cu bine în situaţiile cele mai desperate, cum a fost la Ciceu (1538) şi la Constantinopole.

„Puterea de muncă şi spiritul de sacrificiu le-a posedat, de asemenea, ca şi tatăl său, în cel mai mare grad. Ca şi acesta a fost necontenit cu sabia în mână şi gata de orice sacrificiu pentru lărgirea hotarelor ţării sale şi pentru mântuirea ţării de tributul turcesc.

„Cât timp noi vom domni şi soarele va străluci — se exprimă el în 1532 — nu se va îmtânplà ca un păgân să ajungă Domn al ţării noastre creştine". Frământat de gândul mântuirii ţării sale, el n'a evitat nici un sacrificiu şi a fost în continuă activitate.

„Iubirea sa de ţară e caracteristică şi poate servì ca model generaţiilor viitoare ca şi idealismul său.

„Mândria şi demnitatea transpiră, ca şi la tatăl său, din toate scrisorile şi din toate faptele sale. El s'a considerat prea mândru, ca să se resemneze la situaţia de tributar faţă de Turci.

„Giovio scrie că lui Rareş îi erà ruşine de situaţia sa de tributar, pe care o considerà nedemnă de un principe, căci declarase că prin vitejia din război şi-a câştigat dreptul de a nu mai plăti tributul.

„Atâta vreme cât trăim — scrise Rareş regelui polon — nu vom suferi ca să fim trataţi cu dispreţ. Cu altă ocazie se exprimă pe acelaş ton: „Acum se laudă Regele că va porni cu armată contra noastră, dar şi oastea noastră stă gata de luptă contra duşmanilor noştri...

„Sentimentul religios l'a avut în cel mai mare grad, ceeace se constată din numeroasele clădiri de lăcaşuri sfinte. In nenorocirea dela 1538 s'a refugiat în mânăstirea Bistriţii şi s'a rugat lui Dumnezeu făcându-i promisiunea că va reînoi biserica, dacă îi va ajutà că se reîntoarcă cu biruinţă. Şi-a ţinut cuvântul.

„Cu ocazia discuţiilor pentru Pocuţia, a jurat înaintea icoanei Sfintei Invieri răsbunare până la moarte „chiar dacă s'ar prăbuşi toată lumea asupra mea". Nici de data aceasta nu şi-a călcat jurământul.

„Voinţa de fier, caracteristică tuturor oamenilor mari, a posedat-o de asemenea în cel mai mare grad.

„Inaintea voinţei lui au trebuit să se plece boerii lui cei mândri. Voinţa lui nu cunoşteà obstacole.

„Cunoaşterea oamenilor, însuşire fundamentală pentru bărbaţii politici, se pare că n'a posedat'o în grad suficient. Căci nu putem explicà altcum faptul că n'a înţeles pe vicleanul şi trădătorul Mihul, şi i-a încredinţat funcţia plină de încredere de hatman şi portar al Sucevei, dându-i astfel ocazia ca să-şi pună în aplicare complotul urzit în decurs de mai mulţi ani.

„E adevărat că s'a purtat foarte aspru cu boerii. Reicherstorffer laudă însă această calitate, de oarece în chipul acesta Domnul erà ascultat şi ordinea domneà în ţară. Asprimea aceasta aveà la bază interesul de stat. Ea nu erà productul unui instinct de cruzime. Din contră Reicherstorffer ni-l arată plin de generozitate primind la curte pe orbi şi pe toţi aceia, cari au fost pedepsiţi pentru tot felul de crime.

„Boerii Mihul, Trotuşan, Crasneş şi Cosma au fost condamnaţi la moarte pentru trădare, iar Gonţea vornicul, pentru că a

uneltit să-i ià tronul. Tot din motive politice au fost uciși copiii lui Gritti.

„Din contră, deşi erà violent şi câte odată arbitrar, erà foarte generos şi iertător, ceeace se constată şi din cazul boierilor Vlad şi Barnovski, cari au fost iertaţi în urma rugăminţilor şi în special a lui Mihu.

„Ca fizic erà foarte simpatic. Aveà chip pronunţat românesc, ochii mari, frumoşi, şi trăsături distinse. Intreaga lui figură arată hotărâre şi energie.

„Judecând după chipul cum a suportat oboseala cu ocazia refugierii în Ardeal, deşi erà în vârstă înaintată, a trebuit să aibă o sănătate de fier, care i-a permis să suporte cu uşurinţă toate oboselile răsboiului. După cât se pare a fost călăreţ neîntrecut. Aşà se explică că duşmanii săi nu l'au ajuns — în timpul fugei din 1538 — deşi a trebuit să alerge câteva zile.

„Se pare că a fost un bun soţ şi tată de familie. In pribegia sa din Constantinopole gândul i-a fost necontenit la soţie şi copii ceeace se constată şi din scrisorile către Zapolya şi Waldorffer, pe care i-a rugat să vină în ajutorul familiei sale din Ciceu.

„Prin puterea de sacrificiu, pe care a arătat-o luptând pentru mântuirea ţării sale de tributul turcesc, prin suferinţele şi patimile îndurate pentru acest ideal, prin iubirea sa nemărginită pentru Moldova, prin luptele pentru lărgirea hotarelor ţării, prin sprijinul dat culturei şi artei, prin renumele la care a ridicat Moldova şi rolul deosebit pe care l'a jucat în istoria universală, Rareş rămâne alături de Ştefan şi Mihai, una din cele mai mărețe figuri ale istoriei noastre".

TABLA DE MATERIE